MİHAİL İLLARİONOVİÇ ARTAMONOV

KİMMERLER VE İSKİTLER

BAŞLANGICINDAN M.Ö. IV. YÜZYILA KADAR

Çeviren: Muhammet Şen

SELENGE

KİMMERLER VE İSKİTLER MİHAİL İLLARİONOVİÇ ARTAMONOV

KİMMERLER VE İSKİTLER

Başlangıcından M.Ö. IV. Yüzyıla Kadar

MİHAİL İLLARİONOVİÇ ARTAMONOV

MİHAİL İLLARİONOVİÇ ARTAMONOV

Mihail İllarionoviç Artamonov (1898-1972), 1921-1924 yılları arasında Leningrad (St. Petersburg) Üniversitesi'nde Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümünde eğitim gördü. A. A. Spitsın, A. A. Miller, N. P. Sıçyov gibi hocalardan ders aldı. Mezun olduktan sonra Arkeoloji bölümünde asitan olarak göreve başladı. 1929 yılında Don Nehri'nin aşağı kısmlarında araştırmalar yürüttü. Sarkel kasabasının sol kıyısındaki Hazar Kağanlığı'na ait Tsimlyansk antik yerleşim yerini tespit etti. Çalışmalarını "Bükülmüş ve Boyanmış İskeletlerin Olduğu Kurganlardaki Eşli Definler" adıyla 1934 yılında yayımladı. Bu makalesiyle tez savunması yapmadan M. İ. Artamonov'a doktor ünvanı verildi, 1935'te profesör oldu. 1951-1964 yılları arasında Ermitaj Müzesi müdürü olarak görev yaptı. Emekli olduktan sonra tüm hayatını Leningrad (St. Petersburg) Üniversitesi Tarih Fakültesi'ndeki derslere adadı. Bir makalesi üzerinde çalışırken 1972 yılında hayata veda etti.

Mihail İllarionoviç Artamonov'un ilgi alanı Tunç Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar uzanan son derece geniş bir dönemi kapsıyordu. Don bölgesi, Kuzey Kafkasya ve Ukrayna'da Bronz ve Demir Çağı anıtlarını araştırdı. İskitlerin, Hazarların ve Slavların etnogenezi ve yerleşim alanları üzerinde çalışmalar yürüttü. Sovyet Hazar araştırmalarının temelini attı, arkeolojik ve yazılı kaynaklara dayanarak Hazar Kağanlığı'nın tarihinin ilk sistematik incelemesini yaptı. St. Petersburg İskitolojisi'ni yeniden canlandırdı. Onun sayesinde İskitoloji, Sovyet arkeolojisinin önde gelen dallarından biri haline geldi. İskit sanatına adanmış birkaç albüm çıkardı. Düzinelerce makale ve kitap yazdı, 30'dan fazla arkeolojik keşif gezisi yürüttü. Özel bir "Leningrad" arkeoloji okulu oluşturarak, S. A. Pletneva, L.N. Gumilev, A. D. Stolyar, I. I. Lyapushkin, A. V. Gadlo, L. S. Klein gibi birçok ünlü öğrenci yetiştirdi.

Eserleri:

Kuzey Kafkasya Keşif Gezisi Materyalleri Işığında Aşağı Don Bölgesindeki Ortaçağ Yerleşimleri, Sotsekgiz, Leningrad, 1935.

Hazar Tarihi / Türkler, Yahudiler, Ruslar, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004,

Hermitage Müzesi Koleksiyonundaki İskit Hazineleri, Prag-Leningrad, 1966.

Saka Hazineleri: Amuderya Hazinesi, Altay Kurganları, Minusinsk Bronzları, Sibirya Altını, İskusstvo, Moskova, 1973.

KİMMERLER VE İSKİTLER

Başlangıcından M.Ö. IV. Yüzyıla Kadar

MİHAİL İLLARİONOVİÇ ARTAMONOV

Çeviren

Muhammet Şen

İstanbul, 2020

SELENGE YAYINLARI

No: **123** | Tarih Serisi: **101** | **Aralık 2020, 1. Baskı**

ÖZGÜN ADI
Kimmerijcy i skify. Ot poyavleniya na istoricheskoj arene do konca IV v. do n.je.

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Kadir Yılmaz

YAZAR
Mihail İllarionoviç Artamonov

EDİTÖR
Muhammet Şen

REDAKSİYON
Kurbanbeg Kutlu

SON OKUMA
Mustafa Kara

KAPAK TASARIMI
Şevket Dönmezoğlu

KAPAK GÖRSELİ
St. Petersburg Ermitaj Müzesi'nde yer alan
İskitlere ait altın süs eşyaları (M.Ö. 4.-3. Yüzyıllar).

SAYFA DÜZENİ
Hilal Yazlık

BASKI-CİLT
Repar Dijital Matbaası

ISBN
978-605-4944-68-2

SERTİFİKA NO.
40675

Selenge Yayınları,
Repar Tasarım
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited Şirketi'
tescilli markasıdır.

Mimar Sinan Mah.,
Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında metin ya da görseller yayınevinin izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 7

ÖN SÖZ 9

İSKİTLERİN KÖKENİ 11

ASYA'DA KİMMERLER VE İSKİTLER 31

İSKİT KÜLTÜRÜ 45

KUBAN BÖLGESİNDE KİMMERLER 69

KRALİYET İSKİTLERİ 83

İSKİT TARIM NÜFUSU 101

ÇİFTÇİ İSKİTLER 121

İSKİT KRALLIĞI 137

SİNDİLER VE BOSPOROS 149

İSKİTLER DÖNEMİNDE KARPAT NÜFUSUNUN ETNİK KÖKENİ VE TRAKYA'DA İSKİTLER 161

İSKİTLERİN TOPLUM YAPISI 173

KAYNAKÇA 179

DİZİN 191

KISALTMALAR

AO: Arheologiçeskie Otkrytiya (Arkeolojik Keşifler)
AP: Arheologiçeskie Pamyatniki URSR (URSR'nin Arkeolojik Eserleri)
AS: Arheologiçeskiy Sbornik GE (G.E'nin Arkeolojik Koleksiyonu)
VDİ: Vestnik Drevney istorii (Antik Tarih Bülteni)
VLU: Vestnik Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta (Leningrad Eyalet Üniversitesi Bülteni)
VMU: Vestnik Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta (Moskova Devlet Üniversitesi Bülteni)
VSSA: Voprosı Skifo-Sarmastkoy Aheologii (İskit-Sarmat Arkeolojisinin Problemleri)
GIM: Gosudarstvennoy İstoriçeskiy Muzey (Devlet Tarih Müzesi)
GO: Geografiçeskoe Obşestvo (Coğrafya Topluluğu)
DF: Drevnie Frakiytsı v Svernom Priçornomorye (Kuzey Karadeniz Bölgesi'ndeki Eski Trakyalılar)
IAK: İzvestiya Arheologiçeskoy Komissii (Arkeoloji Komisyonu Haberleri)
IGAIMK: İzvestiya Gosudarstvennoy Akademii İstorii Materialnoy Kulturı (Devlet Maddi Kültür Tarihi Akademisi Bülteni)
KSIA: Kratkie Soobşeniya Instituta Arheologii AN SSSR (SSCB Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü'nün Kısa Raporları)
KSIAU: Kratkie Soobşeniya Instituta Arheologii AN USSR (Ukrayna SSR Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü'nün Kısa Raporları)
KSIIMK: Kratkie Soobşeniya Instituta İstorii Materialnoy Kulturı (SSCB Bilimler Akademisi Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü'nün Kısa Raporları)
KSIE: Kratkie Soobşeniya Instituta Etnografii (Etnografya Enstitüsü'nün Kısa Raporları)
MAR: Materialı Po Arheologii Rossii (Rusya Arkeolojisi Üzerine Materyaller)
MIA: Materialı i İsledovanii Po Arheologii SSSR (SSCB Arkeolojisi Üzerine Malzeme ve Araştırmalar)
RANION: Rossiyskaya Assotsiatsiya Nauçnıh İnstitutov Obşestvennıh Nauk (Rusya Sosyal Bilimler Bilimsel Enstitüleri Birliği)
SA: Sovetskaya Arheologiya (Sovyet Arkeolojisi)
SAI: Svod Arheologiçeskih İstoçnikov (Arkeolojik Kaynaklar Kitabı)
SGE: Soobşeniya Gosudarstvennogo Ermitaja (Devlet Hermitage Müzesi Bülteni)
SE: Sovetskaya Etnografiya (Sovyet Etnografyası)
UZLGU: Uçonıe Zapiski Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta (Leningrad Eyalet Üniversitesi'nin Bilimsel Notları)

ÖN SÖZ

M. Artamonov'un antik tarih ve arkeoloji sahasındaki oldukça geniş ilgi alanı içinde İskit meselesi, onun çalışma hayatında her zaman özel bir yere sahip olmuştur. Sovyet arkeolojisinin mümtaz isimlerinden Artamonov, otuz yılı aşkın bir süre bu konuda çalışmalar yürüterek, anavatanımızın eski tarihinin birçok sayfasının aydınlatılmasına katkıda bulunmuştur.

Çözülmemiş bilmecelerle dolu İskit meselesi, Artamonov'un büyük fikir ve girişimlerle dolu hayatının son gününe kadar onda merak uyandırmıştır. Artamonov'un yayımlanmasını göremediği İskit sorununa adanmış bu kitabı, uzun mülahaza ve sebatla sürdürülen bir çalışmanın mahsulüdür. Yaradılıştan sahip olduğu cesaretle konuyla alakalı tüm kaynakları çalışmasında kapsamlı bir analize tabi tutan Artamonov, kendisi de dâhil olmak üzere İskitler ile ilgili herkesçe kabul gören, tartışılmayan bazı fikirleri tekrar gözden geçirerek yeni sonuçlara, varsayımlara ve hipotezlere ulaşmıştır.

Artamonov'un *Kimmerler ve İskitler* çalışmasından sonra bu sahada çalışan araştırmacıların böylesine karmaşık bir konuyu tüm tarihsel yelpazesi içinde ele alan başka bir esere imza atmaları artık kolay olmayacaktır. Bilginin farklılaşmasının artması, kaçınılmaz olarak gelişiminin önünde engeller yaratır. Kapsamlı ve derin bilgisi, Artamonov'un bu zorlukların üstesinden gelmesindeki en büyük etken oldu. Doğal olarak böylesine bir çalışmada pek çok tartışmalı noktanın bulunması son derece olağan olup tartışmalı noktalar, muhtelif yönleriyle mevcut kaynaklar tarafından değişen derecelerde doğrulanmaktadır.

Kabul edilmelidir ki, somut tarihsel yeniden tetkik ve inşa hedefi içeren böylesine bir çalışmanın basit ve kesin çözüme sahip matematiksel bir problemle ortak hiçbir yanı olamaz. Artamonov her zaman bilimin daha da gelişmesinin belirli hükümlerin güvenilirliğini değerlendireceğine inanıyordu. Ancak bu çalışmadaki pekçok yeniliğin kendisinden sonraki cesur arayışlara hizmet edeceği, bir bütün olarak tüm çalışmaların bilimin başarısına hizmet edeceği ve Artamanov'un İskitler hakkındaki bu eserinin Rus literatüründeki onurlu yerini koruyacağı varsayılabilir.

İSKİTLERİN KÖKENİ

Sovyetler Birliği coğrafyasında bilinen en eski halk Kimmerlerdir. Bu malumat sadece M.Ö. 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kaleme alınan Herodot'un *Tarih* adlı eserinde değil, dönemin Asur çivi yazılı metinlerinde de yer almaktadır. Herodot'un efsanelere dayanarak verdiği bilgilerin aksine, Asur metinleri Kimmerlerin doğrudan katıldığı Asurlar için önem arzeden olaylar hakkında bilgi vermektedir. Asur kaynaklarının bildirdiğine göre, M.Ö. 720'lerde Van Krallığı'nın (Urartu) kuzeybatı sınırında ortaya çıkan Kimmerler, daha sonra Kapadokya'ya kadar Anadolu'nun kuzeydoğusunu işgal ettiler. Herodot'a göre, Asya'yı zapt etmeden önce Kuzey Karadeniz bölgesinde yaşamakta olan Kimmerler, bu toprakların bir diğer kadim halkı İskitler tarafından yurtlarından kovulmuşlardı. Herodot, dördüncü kitabında İskitlerin ülkesi, karakterleri, gelenekleri ve onların çevresinde yaşayan diğer halklarla ilgili malumatlar vermektedir. Herodot'un İskitler hakkında vermiş olduğu malumatlar, kendisinden sonra gelen antik çağ yazarlarının eserlerinde tekrarlanmakla birlikte, Herodot sonrası dönemle ilgili bilgiler ilave edilerek anlatılmaktadır. Söz konusu eserler arasında en önemlisi 1. yüzyılda kaleme alınan Strabon'un *Coğrafya* adlı eseridir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülke sınırlarımızda yaşamış eski halkların tarihine ilişkin önemli bilgi kaynaklarından biri de arkeolojik eserlerdir. Arkeolojik eserler incelendikçe İskitler ve onların çevresi hakkında yeni bilgiler gün ışığına çıkacaktır. Tarihlerine dair halen aydınlatamadığımız birçok husus bulunmasına rağmen İskitlerin temel gelişim çizgilerini kayda değer biçimde doğrulukla takip edebiliyoruz. Arkeolojik veriler sadece antik yazarların vermiş oldukları bilgileri tashih etmez, aynı zamanda antik metinlerde tamamen açıklığa kavuşturulamayan birçok sorunun cevabını da verir.

İskit tarihinin araştırılmasında konuştukları dilin İran dil ailesine ait olduğunu ortaya çıkaran dilbilimi çalışmaları da önemli rol oynamaktadır. Araştırmalar neticesinde sadece İskitlerin İran dil ailesine mensup olmadıkları, doğudaki komşuları Sarmatların ve onların doğusundaki Orta Asyalı Sakaların da İran dillerinde konuştukları ve kültürel olarak birbirlerine yakın oldukları ortaya çıktı. Benzer arke-

olojik eserlerin sadece antik çağ yazarlarının belirttiği İran dil ailesine mensup halkların yaşadığı bölgelerde değil, Akdeniz dünyasında bilinmeyen doğudaki uzak yerlere kadar yayıldığı anlaşılmaktadır. Kuzey Karadeniz ve Orta Asya'da bulunan arkeolojik eserlerin benzerleri, Orta ve Doğu Kazakistan'da, Altay'da, Sayan Dağlarında, Minusinsk Havzası'nda hatta Orta Asya ve Kuzey Çin'de, Ordos'da[1] keşfedildi. Bu benzerlik, tesadüfî ya da yakınsak olmanın ötesinde, antik Çin tarih yazarlarının eserlerinde belirttiği üzere Kuzey Karadeniz, Volga Havzası ve Orta Asya'da yaşayan toplulukların etnik akrabalığından ileri gelmektedir. Çin antik çağ yazarlarının Se halkının bir parçası olarak adlandırdıkları Orta Asya'daki "Yüeçiler"[2] Sakaların bir parçasıydı. Bu durum Sakaların sadece Orta Asya'da değil Tanrı Dağları steplerinin daha doğusunda; Çin'in kuzeybatısındaki çöllerde, Cungarya'da, Batı Moğolistan'da ve o dönemde Ordos'a kadar uzanan Kuzey Çin sahasında yaşadıklarını göstermektedir. Tüm bu anlatımlardan haklarında yazılı kaynaklarda bilgi bulunmayan arkeolojide "İskit" ya da "İskit-Sibirya" olarak adlandırılan kültürün yayıldığı alanlarda İran dillerinde konuşan Saka ve İskitlere akraba toplulukların yaşadığı sonucu çıkmaktadır. Fakat bu bilgi ancak coğrafi yer adlarını inceleyen toponomi bilimiyle ispatlanabilir. Güney Sibirya'da bu tür isimlere, Yenisey'e kadar uzanan sahada da rastlanmaktadır.

Herodot'un İskitya olarak adlandırdığı, İskitlerin yaşadığı ülkenin batı sınırını oluşturan Tuna'dan doğuda Yenisey'e kadar uzanan Avrasya'nın bozkır, orman ve dağlarla kaplı geniş alanlarında İran dilllerinde konuşan halkların yayılması Bronz Çağı'na kadar uzanmaktadır. Uzun İran tarihi döneminin başlamasıyla birlikte benzer Andronovo-Srubna arkeolojik kültürleri, daha sonra Güney Avrasya dışında Batı Asya, Pakistan ve Hindistan'ın önemli kısmına yayıldı. Ulusal özelliklerini geçmişe dayalı geleneklerle belirleyen bir dizi modern halkın ortaya çıktığı bu dönem, tarihsel açıdan oldukça mühimdir. Bu dönemin kültürel öğeleri, İranî dil ailesine mensup olmayan fakat daha önce onların yaşadığı bölgelerde yaşayan veya onlarla komşu olmaları hasebiyle İran dil ailesine mensup kavimlerin etkisi altında kalan diğer birçok halkın ulusal mirasının bir parçası haline gelmiştir.

Arkeolojik araştırmalarda Doğu Avrupa'nın güney yarısında erken, orta ve geç olmak üzere Bronz Çağı'nın üç evresisinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Her biri o dönemde hâkim olan "Yamna"[3], "Kata-

1 Çin'in İç Moğolistan Bölgesi (ç. n.).

2 Yüeçiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: B. Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I. Yüeçiler", *ADTCFD*, 15 (1/3), 1957, s. 247 – 278 (ç.n.).

3 Yamna Kültürü, Erken Bronz Çağı'nın arkeolojik kültür toplumuyla ilişkilendirilmektedir. M.Ö 4. binyıl ortalarından M.Ö 3. binyıl sonlarına kadar doğu-

komb"[4] ve "Srubna"[5] kültürleri olarak adlandırılan birbirinden farklı üç kültür katmanından oluşmaktadır. Bu kültürlerin her biri hakkında detaylı bilgiye sahip olmadan ilgi alanımız dâhilindeki Avrupa kısmıyla alakalı olarak, bahsi geçen kültürlerin her birinin bir öncekine nispetle daha gelişmiş olmasına rağmen karakteristik kültürlerinin değişiminin o kültürü temsil eden halkların geçirdiği değişimlerle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Doğu Avrupa'nın güney yarısının büyük kısmında Yamna Kültürü yerini farklı fiziksel özelliklere ve geleneklere sahip, farklı bir yerde zuhur eden Katakomb Kültürü'ne bırakmıştı. Adını yeraltı odası biçimindeki mezarlardan alan Katakomb Kültürü, Dinyester (Turla) Nehri'nden Volga (İtil) Nehri'ne kadar uzanan Kuzey Karadeniz kıyılarındaki step ve step orman bölgelerine yayılmıştı. Yamna Kültürü halkı gelişerek Srubna Kültürü'nü yarattı ve Katakomb Kültürü halkına karşı çıkarak Bronz Çağı'nın sonuna doğru sahip olduğu toprakları geri almakla kalmayarak sınırlarını yaşadığı coğrafyanın çok ötesine yaydı. Avrupa ve Asya arasındaki bozkır sınırında Srubna Kültürü'yle eş zamanlı olarak, pekçok açıdan onunla benzer olan Andronovo[6] Kültürü ortaya çıktı ve doğuya, Güney Sibirya'ya ve Orta Asya'ya, doğru yayıldı.

---

da Güney Ural Dağlarından Moldovya'ya, batıda Kuzey Balkanlar'dan Orta Tuna'ya, güneyde Kafkaslardan kuzeyde Orta Volga sahasına kadar uzanan geniş bir bölgede varlık göstermiştir. O. P. Balanovskiy, *Genofond Yevropı*, Moskova, 2015, s. 303 (ç.n.).

4 Katakomb Kültürü, adını yeraltı mezarı anlamına gelen Latince "catacumba" kelimesinden almaktadır. M.Ö. 2. binyılın ilk yarısı ve M.Ö 3. binyılın çeyreğinde Kuzey Karadeniz ve Aşağı İtil coğrafyasında yayılmıştır. Geniş bilgi için bkz. A. N. Gey, "Spornıe Voprosı i Perspektivi İzuçeniya Katakombnoy Kulturno-istoriçeskoy Obshnosti" *Kratkie Soobsheniya*, c. 225, Moskova, 2011 (ç.n.).

5 Srubna Kültürü, adını Bronz Çağı'na ait mezarlardan alır. Proto-İskit veya Kimmer arkeolojik kültürüdür. Poltava Kültürü temelinde oluşmuştur. Doğu Avrupa ve Orta Asya'nın bozkır ve orman-bozkır bölgelerinde, Romanya'dan Türkmenistan ve Balkaş'a kadar geniş bir alanda yayılmıştır. 1950'lilerde Ahşap Mezar (srubna) Kültürü 3 evreye bölünmüştür; Srubna (16 -14 yy.), Sabatin (13 -11 yy.) ve Belozersky (11 – 9 yy.). Birçok araştırmacı Sabatin ve Belozersky'in Srubna Kültürü'nün evreleri değil müstakil kültür merkezleri olduklarına inanmaktadır. 20. yüzyıl başlarında Rus arkeolog V. A. Gorodtsov, Bronz Çağı'nda Doğu Avrupa bozkırlarında birbirini takip eden 3 kültürü, Yamna, Katakomb ve Srubna olarak birbirinden ayırmıştır. Aziz Novruzlu, "Kimmer Kültürüne Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 18, sayı: 32, s. 205-224 (ç.n.).

6 Andronovo Kültürü, adını Yukarı Yenisey'deki Andronovo sitesinden alır. M.Ö. 1700-1200 yılları arasında Minusinsk ve Altaylar'dan Ural Dağları ile Hazar Denizi'nin kuzeydoğusuna kadar yayılmış olup Afanasyevo Kültürü'nün daha gelişmiş biçimidir. Geniş bilgi için bkz. G.A. Maksimenkov, *Andronovskaya Kultura na Yenisee*, Leningrad, 1978 (ç.n.).

Tüm bu kültürlerin taşıyıcıları, dil özellikleri bakımından Hint-Avrupalıydı ve Srubna-Andronovo Kültürü'nün bir kısmının sahip olduğu özellikler onları, Hint-İran dil ailesiyle ilişkilendirilmesine zemin teşkil etmektedir. Andronovo Kültürü'nün taşıyıcılarının Hint-Avrupa dil grubunun Asya'daki ilk temsilcileri olmadıklarını anlıyoruz. Onlardan önce Çin Türkistan'ında yaşayan Tohar dilinde[7] konuşan halkların bir grubunun bunların arasına sızdığını biliyoruz. Tohar dilinde konuşan grubun, Minusinsk bölgesindeki Afanasyevo Kültürü'nün geç evreleriyle[8] ve Kuzey Karadeniz bölgesindeki Katakomb Kültürü'yle çağdaş olmaları muhtemeldir. Güney Sibirya'nın Hint-Avrupa kavimlerinin az ya da çok, ama sürekli bir biçimde Yenisey ve Orta Asya'ya yerleşmesi Andronovo Kültürü'nün farklı biçimlerinin yayılmasıyla ilişkilidir. Orta Asya'nın muazzam genişliklerine hâkim olan ve yerli kavimlerle karışan Andronovo Kültürü, karşılaştıkları doğal engelleri aşarak günümüz İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın kuzey kesimlerine yerleşti. Zikrettiğimiz bu ülkelerin sadece son ikisinde, yani Hindistan ve Pakistan'da Hint dilleri İran dillerinden farklıydı. Yazılı belgelere göre, bugünki İran'ın en eski İran dillerinde konuşan kavimleri Medler ve Persler adı altında ortaya çıkacaktı.

M.Ö. 11-10. yüzyıllar arasındaki Asur[9] yazılı kaynaklarında İranî dil grubuna ait isimlerle karşılaşmamız Asur Krallığı'nın siyasi faaliyet alanı içinde bulunan Batı İran bölgesiyle ilişkilidir. Bu sırada daha doğuda

---

7 Eski Yunan tarihçilerinin eserlerinde vermiş oldukları malumata göre, eski dönemlerde Toharların büyük bir kısmı Amuderya Nehri'nin güney tarafında yaşamaktaydı ve bundan dolayı bölge daha sonraları "Toharistan" adını almıştır. Kaynaklarda Toharların Orta Asya'nın başka bölgeleriyle birlikte Tartun Nehri havzasında da yerleşmiş oldukları ifade edilmektedir. Konuyla ilgili mütehassısların bildirdiklerine göre, Toharlar, Orta Asya'ya Uzak Batı'dan gelmiş Hint Ari kabilelerine mensuptur. L. Yu. Tuguşeva, "Türkler ve Toharlar Arasındaki Münasebetler", *Türkler*, 2. cilt, s. 152-156 (ç.n.).

8 Afanasyevo Kültürü, M.Ö. 3200-1700 tarihleri arasında varlık gösteren Orta Asya'daki Tunç Çağı Türk kültür çevrelerinden biridir. Altay ve Sayan dağlarının kuzeybatısındaki bozkırlarda gelişen Afanasyevo Kültürü, esas itibariyle Minusinsk'teki Bateney bölgesinde bulunan 80 mezardan oluşan bir buluntu yeridir. Bateney kasabası yakınında ve Yenisey Irmağı'nın sol kıyısındaki Afanasyevo adını taşıyan tepedeki bir mezarda ilk kez ortaya çıkarılan bu kültür, gerçekte Cilalı Taş Çağı'ndan (neolitik) Bakır-Taş Çağı'na (kalkolitik) geçişi temsil eder. Y. Çoruhlu, "Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği", *Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih Ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler*, c. I, Ankara, s.1051-1071 (ç.n.).

9 Asurlular (M.Ö. 2025 – 612), Kuzey Irak'ta, Dicle kıyısında bulunan Asur şehri ve çevresinde yaşayan Sami kökenli bir topluluk olup M.Ö. 2000 tarihinden sonra Doğu-Batı arasındaki uluslararası ticaretten istifadeyle topraklarını genişleterek imparatorluğa dönüştürmüştür. Başkentleri Ninova şehridir. Birsel Küçüksipahioğlu, "Ninevâ", *DİA*, XXXIII, s. 136, 137 (ç.n.).

–Merkezi ve Doğu İran'da- neler olup bittiği kaynaklara yansımamıştır. Bununla birlikte, Asur yazılı metinlerine dayanarak günümüzdeki bazı tarihçiler, İran dillerinde konuşan kavimlerin ilk önce Batı İran'a sızdıklarını ileri sürmektedirler. İran dillerinde konuşan kavimlerin Doğu Avrupa steplerinden Kafkasları aşarak buraya gelmiş oldukları iddiasına kaynaklık edecek hiçbir arkeolojik iz bulunamamıştır. İran dillerinde konuşan kavimlerin Asur Krallığı sınırlarına kuzeyden değil de doğudan Orta Asya'dan geldikleri tezi çok daha inandırıcıdır.

Günümüz Merkezi İran'ında bulunan en eski İran anıtı, Kasan yakınlarındaki Tepe Sialk'ta[10] içerisinde eşyaları ve alazlanmış cesetleriyle bulunan "B" mezarlığıdır. Burada incelemelerde bulunan R. Girshman mezar alanını M.Ö. 10-11. yüzyıllar arası olarak tarihlendirmekte ise de, yakın dönemde mezarlığı, 9. ve 8. yüzyıllar arası hatta 7. yüzyıl olarak tarihlendirmeye yönelik bir eğilim de mevcuttur. Aynı bölgede bulunan "A" mezarlık alanı daha erken döneme, M.Ö. II. binyılın sonu 12 – 11. yüzyıllar arası olarak tarihlendirilmektedir ve İranlılarla ilişkilendirilmemektedir. İranlıların istilasından önce bu topraklarda, Hint – Avrupa kökenli kavimlerin meskûn olup olmadığı bilinmemektedir. Hint-Avrupalılar Ön Asya'a M.Ö. II. binyılda Anadolu'dan geldiler ve bu dönemde burada Hint-Avrupa dil sistemi içinde yer alan Hatti-Luwi dilleri mevcuttu. En geç 19-18. yüzyıllarda Ön Asya'da ortaya çıkan Kassit[11] dili, Hint-Avrupa dillerinden etkilenmişti. 18-17. yüzyıllardan itibaren Hint-Avrupa menşeli isim ve kelimeler, Kuzey Mezopotamya'da özellikle Fırat'ın yukarı kısmında bulunan Mitanni Krallığı'nda, Ermeni Yaylası'nın batısında, Akdeniz'in doğu kıyısında bilhassa Hurriler[12] arasında bilinmekteydi. Daha sonra Friglerle akra-

10 Sialk Tepesi, İran Platosu'nun batısında, Kaşan kenti yakınlarındaki Merkezi İran'da bulunan bir arkeolojik sit alanıdır. A. Sołtysiak, H. Fazeli Nashli, "Short Fieldwork Report: Tepe Sialk", *Bioarchaeology of the Near East*, 4. cilt, 2010, s. 69-73 (ç.n.).

11 Kassit dili, İran'ın Zagros Dağları ve Güney Mezopotamya'da, 18. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar Kassitler (Kaslar) arasında konuşulan bir dildir. *Languages and Cultures in Contact*, Edit. Karel van Lerberghe, G. Voet, Leuven, 2017, s. 410-420 (ç.n.).

12 Mitani Krallığı, M.Ö. II. binlerde Yukarı Suriye ve Mezopotamya'da Hurriler tarafından kurulmuştur. Ülkelerine Asurlular gibi "Hanigalbat" adını vermişlerdi. Hititler ise ülkeyi, "Mitanni" olarak adlandırıyordu. M.Ö. 3.000'lerde Anadolu'da yaşayan Hurriler, M.Ö. 2.000 yıllarında Kuzey Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Kilikya'da Mitanni ve Kizzuwatna krallıklarını kurdular. Van Gölü çevresinde güçlenen ve ilk savaş arabalarını kullanan Hurriler, güneye inip 2000 yıllarında Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e kadar yayılmışlardı. N. Yıldırım, "Mitanni Kralı Tušratta'nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme", *Archivum Anatolicum*, 11. cilt, 1. Sayı, s. 151 – 168 (ç.n.).

balık bağı bulunan Ermeniler, Anadolu'dan hareketle Ön Asya'ya girdiler. Fakat tüm bu söylediklerim Ön Asya'nın batısı için geçerlidir.

E. Gertsfeld'in düşüncesine göre, M.Ö 9-8. yüzyıllar arasında Kuzeybatı İran'da, İran dillerinde konuşan çok sayıda kavim vardı, bunlarla birlikte kendi dillerini konuşan ve kültürlerini muhafaza eden birçok yerli halk da bulunmaktaydı. Bu yerli halklara ait bulgulara Hurvin (Khorvin), Hasanlu, Marlik, Amblash (Emleş) ve günümüz Kuzeybatı İran'ının diğer bölgelerinde rastlıyoruz. İran dillerinde konuşan hayvancılıkla uğraşan kabilelerin yukarıda bahsi geçen yerli halkların arasına girdikleri, zamanla onlar arasında hâkim unsur haline geldikleri, onların kültürlerini kavrayıp benimsedikleri ve bu yerli kabileler arasında dillerini yaydıkları düşünülmektedir.

Srubna Kültürü'nün yaratıcılarının Doğu Avrupa'nın bozkır bölgelerine yerleşmeleri, M.Ö. II. binyılın ikinci yarısı olarak tarihlendirilebilir. Onlarla birlikte, Kuzey Kafkas kökenli bakırın arsenikle karıştırılmasıyla elde edilen bronzun yerini, Orta İtil ve Kama Nehri çevresinde gelişen Seyma Kültürü'yle[13] ortaya çıkan bakırın kalayla karıştırılmasıyla elde edilen biçimli Ural bronzu aldı. Hazır biçimdeki bu bronzlar Batı Sibirya'daki bronz formuyla benzerlik göstermekteydi. Minusink bölgesindeki Merkezi Asya kökenli olması muhtemel Karasuk Kültürü'nün[14] tazyikiyle bazı kavimlerin Sibirya'dan göç etmesi neticesinde Urallarda Seima Kültürü'nün teşekkül ettiğine inanmak için makul nedenler bulunmaktadır. Seima Kültürü'ne özgü eşyalar, tamamen farklı bir çevrede Moğolistan ve Kuzey Çin'de, temeli M.Ö. 14-13. yüzyıllardan daha erken bir tarihle ilişkilendirilen antik Yin Krallığı'nın başkenti Anyang'da bulunan kalıntılarla benzerlik gösterir. Minusink bölgesindeki Karasu Kültürü de dışarıdan gelen bir kavmin istilası sonucu aynı tarihlerde ortaya çıkmış olmalıdır.

Kuzey Karadeniz kıyılarında hızla yayılan Srubna Kültürü, Seima Kültürü'nden sadece daha gelişmiş Sibirya silahları almakla kalmadı, aynı zamanda her cihetten istila ettiği Katakomb Kültürü ve onun bir

13 M.Ö. 2. binyılın başlarında oluşmuş ve hızla batı ve kuzeybatıya doğru yayılmış olan Seima Kültürü, Doğu Avrupa'da Kama Nehri'nden Volga Nehri'ne kadar, kuzeyde Peçora ve Vıçegda havzalarına, batıda Volga Nehri boyunca Beloe Ozero (Akgöl) ve Finlandiya'nın kuzeyine doğru farklı istikametlerde ilerlemiştir. İlk metal kalıntıları M.Ö. 19. yüzyılda tespit edilen Seima Kültürü'nü ilim dünyasına 1916 yılında V.A. Gorodtsov tanıtmıştır. S. V. Kiselev, *Drevnyaya istoriya Yujnoy Sibiri*, Moskova,1951, s. 174 (ç.n.).

14 Karasu Kültürü, M.Ö. 1200-700 yılları arası olarak tarihlenen Tunç Çağı'na ait Orta Asya Türk kültür çevresidir. Adını, Yenisey Irmağı'nın kollarından biri olan Karasu Nehri'nden almıştır. Y. Bedirhan, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 2019, s. 18,19 (ç.n.).

parçası olan Mnogovalikovoy Kültürü'nün (Babin Kültürü)[15] yerini de alarak, onları erken dönemlerinde yayılım gösterdikleri Don ve Severskoy Donets'ten Dinyeper ve Don Nehri'in aşağı kısmına çekilmeye mecbur etti. Belhorod-Dnistrovki yakınlarındaki harikulade Borodino hazinesinde[16] bulunan Seima Kültür çevresiyle benzerlik gösteren mızrak, yaklaşık olarak M.Ö. 13. yüzyıl ortalarında Srubna Kültürü'nün Dinyester'de var olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde Kuzey Kafkasya'ya doğru ilerleyen Srubna Kültürü, orada hâkim olan Katakomb Kültürü'nü Kafkas dağlarına itiyordu.

Daha sonraki dönemlerde Srubna Kültürü'nün tarihinde sadece kronolojik değil, aynı zamanda bölgesel öneme sahip Sabatin ve Belozersk adıyla iki evrenin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Sabatin evresine ait kalıntılar, Karadeniz'in kuzeybatı bölgesinde yaygındır. Bu kalıntılar arasında, eski Srubna Kültürü'ne ait seramik menşeli formlarının yanı sıra kıvrımlı saplı kepçeler, silindirik boyunlu kadehler, çift kulplu geniş açık vazolar gibi yeni tip kap formları göze çarpmaktadır. Bu kap formları ince çeperli, alttan kesilmiş ve bazıları oyulmuş ya da tarak benzeri süslemelidir. Sabatin evresine özgü bu eserler M.Ö. 12-11. yüzyıllara aittir. Muhtemelen Sabatin Kültürü taşıyıcıları Karpat-Tuna çevresinin giderek artan etkisi ve Srubna Kültürü ile Katakomb Kültürü'ne mensup topluluklarının kaynaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Sabatin evresine ait seramikler Belozersk evresinde ve daha sonra İskit kültürü bünyesinde gelişerek devam etti.

Herodot'un bildirdiğine göre, İskitlerin atayurdu Aşağı Dinyepr bölgesiydi ve ilk anneleri olarak kabul edilen yarı kadın-yarı yılan Ehidna Gileada'da[17] (Polesie) yaşamaktaydı. Diğer bir rivayete göre, İskitlerin ataları Zeus'un (Papaya) oğlu Targitay ve Borysthenes (Dinyeper) Nehri'nin kızıydı. (IV, 5-6; 8-10). Bununla birlikte, Herodot, M.Ö. 6. ya da M.Ö. 7. yüzyılda Avrasya'daki barbarlar arasında bulunan ve kaleme almış olduğu "*Arimaspiya*" (IV, 12) adlı uzun şiirin ancak bir parçası kendisine ulaşan Şair Aristea'nın bildirdiklerini daha akla yakın bulmaktaydı. Aristea, şiirinde İskitlerin Kuzey Karadeniz bölgesine Araks Nehri üzerinden Ural Massagetlerinin ya da Güney-Ural İsse-

15 Mnogovalikovoy Kültürü, M.Ö. 2200-1750 tarihleri arasında Aşağı Tuna'dan Volga'ya kadar bozkır bölgesinde görülen bir kültür çevresidir. Modern literatürde Babin Kültürü adı daha yaygın olarak kullanılmaktadır. *Kratkie Soobsheniya Instituta Arheologii*, 228. sayı, 2013, s. 34 (ç.n.).

16 M.Ö. II. binyılın ilk yarısı olarak tarihlendirilen bu hazine, 1912 senesinde Belhorod-Dnistrovki şehrine yakın Bogorod'ta bulunmuştur. R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu. Attila-Cengiz Han-Timur*, çev. M. R. Uzmen, İstanbul 1996, s. 22, 23 (ç.n.).

17 Dinyeper Nehri'nin ağzına yakın bir yerde bulunan küçük ormanlık bölge (ç.n.).

donlarınının baskısıyla geldikleri, burada kendilerinden önce hâkim olan Kimmerleri Asya'ya kovup, onları takip ederken kendilerini bir anda Medlere komşu bulduklarından bahsetmektedir (IV, 11). Herodot'tun nakillerinden bağımsız olarak İskitlerin Ön Asya'da ortaya çıkmaları M.Ö. 7. yüzyılla tarihlendirilmektedir ve Kuzey Karadeniz kıyılarını istila etmeleri de aynı tarihlerde vuku bulmuştur.

Temeli Aristea'ya dayanan ve modern bilimsel çalışmaları etkisi altına alan İskitlerin anavatanlarının Asya'da Araks Nehri'nin, Amuderya'nın, ötesinde bir yer olduğu yönündeki görüşün güvenirliği son derece şüphelidir. İlk olarak, eğer Araks Nehri olarak Orta Asya'daki Amuderya'yı kastediyorsak, o zaman ne Massagetler ne de İssedonlar, İskitleri Araks Nehri civarındaki yurtlarından çıkarmış olamazlar. Pers Kralı Kiros, Massagetlerin topraklarına Araks Nehri üzerinden girmiştir (I, 209-211) ve gerçek anlamda nehre "Araks" adını veren de Herodot olmuştur.[18] Daha sonra Büyük İskender'in seferlerini kaleme alan tarihçiler, Herodot'u takiben nehir için "Araks" adını kullanmışlardır. Esasında Amuderya Nehri, antik dönemde "Oks" olarak adlandırılmaktaydı. "Araks" adı, halen bu bölgede aynı ismi taşıyan bir nehrin bulunduğu Transkafkasya'dan ithal edilen bir adlandırmadır. Herodot'un Hazar Denizi'ne komşu ülkelerin coğrafyaları ve bizzat Hazar Denizi hakkındaki bilgileri son derece belirsizdir. Bu nedenle bir tarafa ilişkin bilgilerin diğer tarafa aktarılması sadece mümkün değil, aynı zamanda kaçınılmazdı. Bazı bilim adamlarının Araks adı yerine "Oar", Amuderya adı yerine "Volga" isimlerini kullanarak durumu kurtarma çabaları sadece ilk iki ismin uzak uyumuna dayalıdır. Volga Nehri'nin "Oar" olarak adlandırıldığını bilen Herodot'un tüm bilgisi bundan ibaretti. Ancak Herodot Oar Nehri'ni, Araks Nehri ile karıştıramazdı. Çünkü kendisi Araks Nehri'nin günümüzdeki Azerbaycan'da bulunan Matien'den (I, 202) geçtiği, Oar Nehri'nin ise Meotların ülkesinden geçerek Meotida'ya, Azak Denizi'ne, (IV, 123, 124) (Azak Denizi) döküldüğü bilgisini vermekteydi. Bu durumda "Oar Nehri", Kuban ya da Don nehirlerine karşılık gelmektedir. Herodot son iki nehrin (Kuban ve Don) eski adlarını biliyordu, buna göre Oar Nehri'yle gerçekten Volga'yı kastettiği anlaşılmaktadır. Ancak Oar'ı yanlışlıkla Hazar Denizi'yle değil de Azak Deniz'yle ilişkilendirmiştir. Ayrıca, M.Ö. 7. veya 8. yüzyıllara ait kalıntılarda o dönemdeki İskitler hakkındaki bilgileri doğrulayabilecek şekilde Kuzey Karadeniz'in yeni bir kavim tarafın-

18 Herodot, Araks Nehri'nden "Arax, Araxes" olarak bahsetmektedir. Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, s. 202. M.Ö. 400 yılında Araks Nehri'ni Pasinler cihetinden geçen Xenophon ise Araks Nehri'ni "Phasian" olarak adlandırmıştır. A. Eren, *Doğu Anadolu ve Urartular*, TTK, Ankara, 1992, s. 30 (ç.n.).

dan işgal edildiğine dair hiçbir kanıt yoktur. Aşağıda göreceğimiz üzere, M.Ö. 8 ve 7. yüzyıllarda Kuzey Karadeniz kültüründeki az sayıdaki bazı yeni unsurlar, ne Orta Asya ne de Sibirya ile ilişkili değildir. Kuzey Karadeniz bölgesinde İskit kültürünün ortaya çıkışı ancak M.Ö. 6. yüzyıl olarak tarihlendirilebilir.

Kuzey Karadeniz bölgesinde yeni bir kavmin istilasına yönelik arkeolojik veriler mevcut değildir. Eğer bu türden arkeolojik bulgular olsaydı, Srubna Kültürü'ne mensup toplulukların kendisinden önceki Katakomb Kültürü'nün yerini alması ve Volga Nehri'nin batısında yayılmasından sonra Kimmerleri yurtlarından kovan İskitlerin Kuzey Karadeniz'de ortaya çıkmış olabilecekleri görüşüne dayanak teşkil ederdi. Fakat bu tarihi olay, 8 ve 7. yüzyıllar olarak değil, daha erken bir dönem, M.Ö. II. binyılın üçüncü çeyreğiyle tarihlendirilebilir. Bu durumu göz önünde bulundursak Aristea ve Herodot'un bahsettiği olayın temelinde bir toplumun diğerinin yerine geçmesi, yani İskitlerin Kimmerlerin yerini alması sadece Srubna Kültürü'nün Katakomb Kültürü'nün yerine geçmesi anlamına gelmektedir. Asya ve Araks'a gelince Aristea ve Herodot'un vermiş oldukları malumatlarda farklı zamanlara ait iki hadiseyi karıştırdıkları görülmektedir. İskitler, Kuzey Karadeniz bölgesine gerçekten Asya'dan Araks Nehri üzerinden gelmişlerdi ama onların Kuzey Karadeniz'de görülmeleri, bu zaman diliminde değil, daha geç, M.Ö. 6. yüzyıl tarihlidir. Aşağıda ele alacağımız üzere İskitler, Ön Asya'da uzun süre kaldıktan sonra Kafkasya üzerinden geri dönmüşlerdi. Aristea ve Herodot'un verdiği bilgiler müphem rivayetlere dayandığından iki farklı olayın tek bir olay gibi anlatılması mümkündür. Fakat bu rivayetlerden daha yakın bir zamanda gerçekleşen yani İskitlerin Ön Asya'dan geri dönmelerine ilişkin anlatı doğal olarak daha gerçekçi durmaktadır. Antik dönemde Asya ve Avrupa arasında sınır olarak kabul edilen Transkafkasya'daki Araks Nehri'ni hafızalarında muhafaza etmişlerdi. İskitlerin ilk ortaya çıkışıyla alâkalı efsanelerde, ataları Srubna Kütürü'yle bağlantılı Andronovo Kültürü'nün taşıyıcıları olan İssedon ve Massagetler (İskitlerin doğudaki komşuları) gibi gerçek halklardan basedilmektedir. Diğer taraftan Andronovo Kültürü'nün Srubna Kültürü'ne yönelik baskısı arkeolojik verilerde açıkça görülmektedir, her halükârda bu baskı Srubna Kültürü'nün doğuya değil, batıya doğru yayılmasına neden olmuştur.

Srubna Kültürü toplumu, Kuzey Karadeniz kıyıları ve Volga'da genellikle 100 m² büyüklüğünde yeraltı sığınağı tipindeki barınaklara sahip çok sayıda yerleşim yerinden oluşan ve yerleşik tarım yapan bir hüviyete bürünmüştü. Bozkırlardaki bu tip yerleşimlerin ekseriyeti, nehir vadilerinde taşkın yatağının ilk taraçalarında bulunuyordu. Bu alüvyal topraklarda yaşayan halkın sadece tarımla değil, küçük ve bü-

yükbaş hayvancılık, at ve hatta domuz yetiştiriciliğiyle iştigal etiğini gösteren sayısız kalıntı mevcuttur. Bu topraklar, balıkçılık ve avcılık için de uygun şartları taşımaktaydı. Aynı zamanda taştan, ağaçtan, kemikten, boynuzdan ve balçıktan silah, araç ve ev eşyaları yapımı, eğirme, dokuma ve tüketime yönelik tahıl, süt, et, post ve deri vb. ürünlerin üretimiyle uğraşıyorlardı.

Ayrıca balmumu ya da sert kayadan kesilen döküm tekniğiyle yapılan bronz metalurjisi Srubna Kültürü tarafından biliniyordu. Pahalı olan metal, Transilvanya, Kuzeybatı Karadeniz ve Uralların farklı bölgelerinden tedarik ediliyordu. Bozulan ve istenen şekilde üretilmeyen metaller tekrar eritiliyordu. Döküm üretimi, bu konuda uzmanlaşmış kişiler belki de göçebeler tarafından yapılıyordu. Tekrar eritilmek üzere hurdaya ayrılmış, tamamlanmış ya da tamamlanmamış ayrıca kullanılmış döküm kalıplarından oluşan büyük bir metal hazinesi mevcuttur. Bu kalıntılar bir nedenden ötürü gömdükleri hazineye geri dönemeyen ustalar tarafından bırakılmıştı.

Yerleşimlerde bulunan kalıntılar arasında en çok seramik parçalara emsal teşkil eden el yapımı düz çeperli veya çeperleri hafif bükümlü çömlek kaplara rastlanmaktadır. Ayrıca geniş ağızlı kısa kaplar ve çeperlerinin üzeri burgulu geometrik motiflerle süslenmiş, yanları kemer kaburgalı, yüzeyi tümsek kaplar da bulunan eşyalar arasında yer almaktadır. Zaman içerisinde seramiklerde yeni formlar ortaya çıkmasına rağmen oldukça yaygın olan en uç kenarına veya çeperin üzerine yapışık silindir küpler, uzun süre varlığını muhafaza etmişlerdir.

I. binyılın ilk yüzyıllarında Doğu Avrupa'nın bozkır bölgesindeki yerleşik yerleşimlerin ortadan kaybolması ancak yerleşik yaşam tarzına uygun iç içe geçmiş tarım ve hayvancılıktan sadece hayvancılığa dayalı bir ekonomiye geçişle açıklanabilir. Buna uygun olarak yerleşik yaşam tarzı yerini göçebe yaşam tarzına bırakmıştır. Mezolitik Çağ'dan[19] beri devam eden evcil havyan yetiştiriciliği o zamanda itibaren diğer ekonomik faaliyetlerle, avcılık, balıkçılık, toplayıcılık ve bilhassa tarımla, bir arada yürütülmüştür. Coğrafi koşullara ve ekonomik faaliyetlerin bütünlüğüne bağlı olarak, hayvan yetiştircileri ya yerleşik ya da göçebe yaşam tarzını benimsediler ve tercih ettikleri yaşam tarzına uygun olarak farklı hayvan türlerini yetiştirmeye başladılar. Yerleşik yaşam tarzını benimseyen halkın tercihi sığır ve domuz iken, göçebe yaşam tarzını benimseyenler küçükbaş hayvanları ve atları tercih etmiştir. Tekerlekli ilkel arabalar Eneolitik[20] Çağ'dan beri biliniyor, bir yaşam biçimi olarak

19 Orta Taş Çağı (M.Ö. 15.000-8.000) (ç.n.).
20 Yeni Taş Devri'nden Tunç Çağı'na geçiş dönemi (M.Ö. 4.000-3.000) (ç.n.).

göçebelik Paleolitik[21] dönemdeki göçebe avcıların yaşam tarzının doğrudan bir devamı olarak eski zamanlardan beri bilinmektedir. Bununla birlikte, Tunç Çağı'nın sonuna kadar nispeten yerleşik ve kısmen göçebe toplumlarda hayvancılık, farklı alanlardaki ekonomik üretim faaliyetlerinden sadece biriydi. Hayvancılık, bu dönemin toplumlarında bazen büyük bazen daha küçük bir role sahip olabilirdi fakat onların varoluşlarının yegâne unsuru değildi.

Hayvanların ve hayvansal mamullerin ticari kıymet kazanması, başka sektörlerdeki ürünlerin elde edilmesinde araç haline gelmesiyle hayvancılık önem kazanmış ve ihtiyaçtan fazla hayvan yetiştirilmesine yönelik ilgi artmıştır. Zaman içerisinde takas yönteminin düzenli olarak gelişmesi hayvancılık ekonomisine önem kazandırmıştır. Önemli miktarda yem tedariki olmadığından çok sayıda hayvanı tek yerde tutmak imkânsızdı. Beslenmesi gereken hayvanları bir meradan diğerine nakletme mecburiyeti hayvancılıkla uğraşan nüfusu, yerleşik hayattan kopup göç etmek zorunda bıraktı. Bu durum, doğa şartlarına bağlı olarak farklı göçebelik biçimlerini ortaya çıkardı. Düz steplerde göç mevsimlere ve bitki örtüsüne bağlı olarak, güneyden kuzeye ve kuzeyden güneye meridyonal doğrultuda aşağı yukarı sürekli bir harekettir. Kışın hayvanlar karsız veya karın az yağdığı, otlakların bol olduğu güneydeki meralarda, yazın ise sıcaktan otlar tümüyle yandığında çayırların daha uzun süre tazeliğini koruduğu kuzeydeki meralarda otlatılıyordu. Çölleşmiş bölgelerde ve çöllerde hayvanlar, aralarında büyük mesafelerin bulunduğu bir meradan diğer meraya nakledilliyordu. Hayvanların bu meralarda kalıp kalmayacaklarını göçebelerin yolları üzerinde bulunan su kuyuları ya da doğal su kaynakları belirlemekteydi. Dağlık alanlarda hayvanlar yazın Alpin çayırlarında otlatılır, kışın ise karın az yağdığı vadi ya da dağ eteklerinde tutulurdu. Göçebe topluluklarının büyük ya da küçük gruplar halinde yaşamalarını meraların kapasitesi belirlerdi. Otlakların zenginliğine bağlı olarak her durumda başta koyun olmak üzere belirli hayvan türleri yetiştirilirdi. Bozkırlarda at, çöllerde deve önemli bir role sahipti. Birçok yerde başlıca taşıma hayvanı boğa ve yak idi. Göçebelerin ve eşyalarının nakli, gene coğrafi koşullara bağlı olarak, düz bozkırda tekerlekli (mobilize) ev görünümünde tasarlanmış bozkır arabalarıyla, çöl ve dağlık alanlarda ise yük hayvanlarıyla sağlanmaktaydı. Göç esnasında mola yerlerinde bir ahşap iskeletten ve keçe örtüden oluşan seyyar çadırlar (yurtlar) kullanılırdı.

Göçebelerin ekonomik yaşamlarında hayvancılık belirleyici bir unsur olmasına rağmen uygun şartların oluştuğu ilk fırsatta tarım dâhil

21 İnsanların dünyada yaşamaya başlamalarından yaklaşık 10.000 yıl öncesine dayanmaktadır (ç.n.).

diğer üretim faaliyetleri de yürütülüyordu. Küçük arazilerde tarım yapan ve tarıma fazla ihtimam göstermeyen göçebelerin hasadının verimli olması beklenemezdi. Göçebeler avcılığa, yün ve deri gibi hayvansal ürünlerin işlenmesine daha çok önem verdiler ancak bunlardan elde ettikleri ürünler nadiren kendi ihtiyaçlarının ötesine geçmekteydi. Göçebe hayvan yetiştiriciliğinde her türlü ekonomik faaliyet destekleyici mahiyette bir role sahipti. Hayvanların telef olması ya da düşmanlar tarafından yağmalanması durumunda göçebelerin temel geçim kaynağı olan hayvancılığın yerini tutamazlardı. Hayvancılığa dayalı mahsuller, göçebelerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri için gerek duydukları tüm ürünleri karşılamaya kâfi gelmiyordu. Bu durum göçebeleri, ihtiyaç duydukları farklı ekonomik alanların ürünlerini, üretim fazlası mallarıyla takas ederek temin etmek zorunda bıraktı.

F. Engels, hayvan yetiştiricilerini, *"birinci büyük toplumsal işbölümü"* olarak adlandırdığı kuramı içerisinde geriye kalan diğer barbar topluluklarından ayırmakta fakat kendi içerisinde ihtisaslaşan hayvancılık ekonomisini, takas için üretime yönelik ticari (pazar için üretim) bir ekonomik faaliyet olarak değerlendirmemektedir. Göçebeler sadece kendileri üretemedikleri yiyecek, araç gereç, silah, özellikle kumaş, kap kacak, süs eşyası ve benzeri lüks eşyaları dışarıdan tedarik etmek zorunda kalıyorlardı, ihtiyaçlarının büyük kısmını kendi imkânlarıyla temin ediyorlardı.

Göçebelerle takas yapacak taraflar, onlardan zanaat ve ticaret gibi alanlarda daha ileri ve ekonomik olarak daha gelişmiş toplumlar olabilirlerdi. Bu özelliklere sahip toplumlarla ticari ilişkilere büyük önem veren göçebeler, bu toplumların kendileriyle ticari ilişkilerini kesmelerine sert tepki gösteriyorlardı. Göçebelerin komşularıyla vuku bulan tarihte bilinen savaşlarına bakıldığında bu toplumların hükümetlerinin ticarette koyduğu engellerden kaynaklandığı görülmektedir. Göçebelerin yaşam biçiminden kaynaklanan büyük mesafeler arasındaki düzenli göç hareketliliği onların yabancı kültürel çevreyle etkileşim kurmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum ve göçebelerin gelişmiş ulaşım sistemi, onları diğer ülkelerden gelen tüccarlar için iyi birer yardımcı ve aracı haline getirdi. Çölleri ve bozkırları geçen, ulaşılmaz dağları aşan ticaret kervanları için göçebelerin yaşadığı coğrafya, uzak ülkeleri birbirine bağlayan denizlere benzerdi, hem insan ihtirasları hem de doğal âfetler gibi nedenlerden dolayı yolcular için tehlike arz ediyordu.

Zengin sürü sahipleri diğerlerinden önce göçebe yaşam tarzını benimsemiş ve akabinde çok geçmeden göçebe yaşam tüm bozkır nüfusunu etkisi altına almıştır. Çünkü ekinleri çiğneyen, tarlaları yok eden hayvanlar düşünüldüğünde göçebe hayvan yetiştiriciliğiyle yerleşik tarımın bir arada yapılması imkânsızdı. Eskiden çöl ya da çölleşmeye yüz

tutmuş (yarı çöl) bölgelerde göçebe yaşam tarzı hâkimdi. Yapay sulamayla dahi tarımın güçlenmediği topraklarda göçebelik yapılacak tek şey olarak kaldı. Dağlık alanlarda göç hareketinin sınırlılığı nedeniyle kışlık yerleşim yerleriyle bağın güçlü olması buralarda eskiden olduğu gibi yarı göçebe yaşam biçiminin devam etmesini sağladı.

Göçebe hayvancılığın ortaya çıkmasıyla daha önce var olan ekonomik ve toplumsal eşitsizlik ve buna bağlı olarak zenginlerin fakirleri sömürüsü de önemli ölçüde arttı. Zengin hayvan sahipleri hayvanlarına bakmak, onları korumak ve hayvansal ürünleri işlemek için insan gücüne ihtiyaç duyuyordu. Bu süre zarfında fakirler, kabile dayanışması ve karşılıklı yardımlaşma adı altında ekonomik esarete düştü. Birkaç baş hayvan için ve hatta sadece belirli sayıdaki hayvanların sütünü ve yününü kullanma hakkı için fakir akrabalar, bir esir, bir köle gibi, aynı zamanda kabilenin büyüğü veya lideri olarak bilinen "velinimetlerinin" evinde çeşitli işleri yapmak zorunda kaldılar.

Göçebe yaşam tarzında mühim rol oynayan savaş, göçebeler için sadece intibak etmek zorunda oldukları bir yaşam tarzı değil, aynı zamanda bir üretim endüstrisiydi. Sıklıkla rastlanan salgın hastalıklar, aşırı soğuklarla oluşan hayvanların otlatılmasına imkân vermeyen buzlar ve düşman kabileler tarafından kaçırılan hayvanlar, göçebe hayvancılık ekonomisinin sürdürebilirliğini tehdit ediyordu. Hayvanların kaybı maddi zararın ötesinde açlık tehdidi anlamına gelmekteydi. Bu durum ancak diğer toplukların ellerindeki malları almakla telafi edilebilirdi. Tüm bunlara meralara sahip olmak için yapılan mücadeleler ve zenginleşmek için yapılan yağma amaçlı baskınlar da eklenebilir. Takasın yerini haydutluk ve yağmacılığın almasıyla göçebeler arasında fetih hareketleri olağan bir hale geldi. Bu mücadeleler sıradan göçebeler için de göçebe aristokrasisi için de hayati önem taşımaktaydı. Göçebe aristokrasisi savaşlarla bir taraftan iktidarını güçlendirip diğer taraftan zenginleşirken, elde edecekleri ganimetlerle ekonomik ve sosyal durumlarını iyileştirmek isteyen sıradan göçebeler de bu yağma amaçlı saldırılara ihtiyaç duymaktaydı. Bozkırlarda fetihler ve ittifaklar yoluyla, büyük ama kısa ömürlü imparatorluklar kuruldu, sık sık güçlerini, sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan kendilerinden çok daha gelişmiş olan komşu yerleşik tarım alanlarına yaydılar. Eşit şartlara sahip olmayan kabileler arasındaki düşmanlık ve rekabet, söz konusu imparatorlukların çöküşüne neden oldu.

İskitlerin tarihi ataları olarak kabul edilen Srubna Kültürü'ne mensup kavimler Kuzey Karadeniz kıyılarına yerleştiklerinde burada yerleşik tarım ve hayvancılık yapılmaktaydı. Kuzey Karadeniz bozkırlarında göçebe hayvancılığa geçiş, İskitlerin egemen olduğu dönemde gerçekleşmiş ve süreç birkaç yüzyıl sürmüştür. Dinyeper ve Don gibi

geniş bozkır nehirlerinin vadilerinde M.Ö. 9. yüzyıldan daha erken dönemle tarihlendirilen yerleşim yerleri vardı. Bu yerleşim yerleri M.Ö. 7. yüzyılda ortadan kaybolmuştur. Bu arada arkeolojinin tespit ettiği bozkırların genel ıssızlığı da o döneme aittir. Ancak bundan önce Kimmerler[22] ve İskitler arasındaki münasebetleri ele almamız gerekiyor.

Herodot, İskitler Kuzey Karadeniz bölgesine yerleştiklerinde burada bulunan Kimmerleri sürdüklerini ifade etmektedir.[23] Gene Herodot'un bildirdiğine göre, İskitlerin baskısıyla Dinyester'de toplanan Kimmerler, ne yapacaklarına burada karar vermişlerdi. Kimmer kralları (liderleri) yurtlarında kalıp İskitlerle savaşı sürdürme niyetindeyken, onun gibi düşünmeyen halk ülkeyi terk etmeye karar verdi. Sonra Kimmer kralları iki gruba ayrılarak kendi aralarında savaştılar ve birbirlerini öldürdüler. Kimmerler onları nehrin kenarına öylesine yüksek bir höyüğün altına gömdüler ki, mezar Herodot zamanında bile görülebiliyordu. Daha sonra Anadolu'ya gitmek üzere yola çıkan Kimmerler, tuhaf biçimde hedeflerine daha yakın olan batı kıyıları yerine Karadeniz'in doğu sahillerini tercih etmişlerdi (I, 103; IV, 11, 12). Karadeniz kıyılarının doğusu, batı güzergâhından daha rahat bir yol hattı değildi; hatta bu yol, Kimmerlerin kaçtıkları düşmanın tarafına doğru gidiyordu. Ek olarak, kronolojik çelişkiler ortaya çıkıyor. Eğer biz İskitlerin, Kimmerleri M.Ö. II. binyılın son çeyreğinde Srubna Kültürü'ne mensup halkların Katakomb Kültürü taşıyıcılarını topraklarının batı ucuna ittiklerinde gerçekleştiğini kabul edersek, bu durumda Asur yazılı kaynaklarında belirtilen Kimmerlerin M.Ö. 820'li yıllarda Urartu Krallığı'nın (Van Krallığı) sınırındaki Transkafkasya'da ortaya çıkmış oldukları bilgisiyle çelişmiş olacağız. Öte yandan Herodot'tan müstakil olarak çok sonra Grek yazar Strabon, Homeros'un zamanında hatta daha erken bir dönemde (*Coğrafya*, I, 2, 9; III, 2, 12) Kimmerlerin Trakya'dan İstanbul Boğazı'nın batı cihetinden Anadolu'ya baskınlar düzenlediği yönünde

22 Kimmerler; Proto-Türkler olarak tanımladığımız Ural-Altay kökenli bozkır göçebelerinin Batı kolunu oluştururlar. M.Ö. II. binyılın başlarından M.Ö. 8. yüzyıla kadar merkez Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde, Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır. M. Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 1976, s. 355, 356 (ç.n.).

23 Herodot, göçebe İskitler'in Asya'da yaşadıklarını ve Massagetlerle yaptıkları savaştan yenik çıkarak Kimmerlerin yanına göçtüklerini bildirmektedir. Yaklaşık olarak M.Ö. 8. yüzyılda tarih sahnesine çıkan ve bu tarihten M.S. II. yüzyıla kadar hâkimiyetlerini devam ettiren İskitler, doğuda Çin Seddi'nden batıda Tuna Nehri'ne kadar uzanan geniş bir sahada yaklaşık olarak 1.000 yıl gibi oldukça uzun bir zaman içinde varlıklarını korumuşlardır. Onlar, bu coğrafyada "Atlı Kavimler Medeniyeti"ni oluşturan kavimlerin ana grubunu meydana getirmiştir. A. Çay ve İ. Durmuş, "İskitler" *Türkler*, c. I, Ankara, 2002, s. 591 (ç.n.).

müphem bilgiler vermektedir. Strabon tarafından dile getirilen "Homeros zamanı" ifadesi farklı şekillerde anlaşılabilir. Kastedilen M.Ö. 8. yüzyılın mahsulü olduğuna inanılan Homeros destanı mı? Yoksa destanda geçen Truva savaşının (M.Ö. 8. yüzyıl) anlatıldığı zaman dilimi mi? Kimmerler, İstanbul Boğazı'nı ne zaman geçti?

Hem Herodot (I, 6) hem de Strabon (1, 3, 21; III, 2, 12; XI, 2, 5; XIII, 4, 8; XIV, 4, 40), Kimmerlerin Anadolu'ya saldırılarından söz eder. Kimmerler Anadolu yarımadasının kuzeyindeki Paflagonya'dan güneybatıda Aeolis'e[24] ve İyonya'ya oradan Frigya'ya saldırılar düzenlemiştir. Bunun yanı sıra Strabon, Kimmerleri İskar Nehri civarında Bessa ve Tribal kabileleri arasında yaşayan Trak[25] kabilelerinden Trerlerle[26] ilişkilendirmektedir (Tuna Nehri ve Balkan Dağları arasında günümüz Bulgaristan'ının kuzey-batısında, Strabon, XIII, I, 8; XII, 7). Strabon, Trerler ile Trakların komşu olduklarını söylerken (I, 3, 18), Thukididis (*Tarih*, II, 96, 4) Trerlerin, Traklara mensup olduklarını ifade etmektedir. Kimmerler, Anadolu'da Abydos'un[27] doğusunda Frigya'nın bir bölümüne yerleşmişlerdi (Strabon, XIII, 1, 8),).[28] Stefan Vizantiy (Stephen Byzantine) (VDI, 1948, No. 3, p. 345) ise Kimmerlerin Anadolu'nun kuzeybatısındaki Antandros kentine yaklaşık yüz yıl sahip olduklarını ve hatta kentin "Kimmerida" olarak adlandırıldığını yazmaktadır. Tüm bu anlatılanlar gerçekten Kimmerlerin İstanbul (İstanbul Boğazı) üzerinden Anadolu'yu istila ettiklerine delil teşkil etmektedir. Trerler ile Kimmerlerin özdeşleştirilmesi için ciddi nedenler bulunmaktadır. Kuzey Karadeniz kıyılarından sürülen Kimmerler Karpat-Tuna bölgesine yerleşerek Traklarla karıştılar ve Macar arkeologlarının iddia ettikleri

24 Aeolis, Günümüz İzmir ilininin kuzeyi ile Midilli Adası'nı kapsar. Güneyinde Gediz (Hermos) Nehri, kuzeyinde Bakırçay (Kaikos), batısında Çandalı Körfezi, doğusunda Yunt Dağı bulunmaktadır (ç.n.).

25 Traklar, Antik Çağ'da günümüzdeki Doğu Trakya, Bulgaristan ve Kuzey Yunanistan'da yaşamış, MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender'in topraklarını ele geçirmesiyle asimile olmuş Hint-Avrupa kökenli bir kavimdir. Herodot'a göre yeryüzünün en kalabalık halkıdır, Strabon'a göre ise 22 kabileden oluşurlar (ç.n.).

26 Trerler, Kırım ve Karadeniz sahillerinde yaşayan Kimmer topluluklarından biridir. İskitler tarafından Kırım'dan sürülmüşlerdir (ç.n.).

27 Abydos, Kuzeybatı Anadolu'da Çanakkale'nin kuzeyinde yer almaktadır (ç.n.).

28 İskitlerin Tuna bölgesine girmeleri Kimmerleri yeniden göçe zorlamış, M.Ö. 7. yüzyıl ortalarında aynı baskıya maruz kalan Trak boylarından Thynler, Bithynler, Trerlerle birlikte boğazı geçerek Anadolu topraklarına girmişler ve Abydos'u kuşatıp Antandros'u ele geçirmişlerdir. Uzun süre Antandros'ta yaşadıklarından dolayı bu şehir "Kimmeris, Kimmerida" isimleriyle anılmıştır. V. Zubarev, *Istoriçeskaya geografiya Severno Priçernomorya Po danım Antiçnoy Pismennoy Traditsii*, Moskova, 2005, s. 364 (ç.n.).

gibi Karpat Dağları ve Tuna Nehri boyunca uzanan geniş sahada Trako-Kimmer kültürünün ortaya çıkmasına zemin hazırladılar. Ancak bu melez Trako-Kimmer kültürüne mensup kavimlerin ne zaman İstanbul'a ulaştıkları ve Anadolu'ya yağma amaçlı saldırılar düzenlediklerine dair belirsizlik varlığını muhafaza etmektedir.

Kimmerlerin İstanbul'a düzenledikleri saldırılara dair vermiş olduğu malumatın kaynağını M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında yaşamış şair Kallinos'a[29] ve M.Ö. 4. yüzyıl yazarlarından Kallisthenes'e dayandıran Strabon (XIII, 4, 8; XIV, 1, 40) Lidya Kralı Gigis'in (Guggu)[30] Kimmerlerle yapılan mücadele sırasında öldüğü, Lidyalıların başkenti Sardis'in (akrapol hariç) Kral Gig'in oğlu Ardis'in saltanatında Kimmerler tarafından zapt edildiği bilgisini vermektedir. Aynı malumata Herodot'ta da rastlamaktayız (Herodot / I, 15). V.V. Struve, Kral Gig'in M.Ö. 692-654 seneleri arasında yaşadığını bildirmektedir. Bu tarihten daha önce, yaklaşık M.Ö. 676-674 yıllarında Frigya Krallığı'nın efsanevi kurucusu Gordia'nın oğlu Midas, Kimmerlerin eline düşmemek için öküz kanı içmek suretiyle kendisini zehirleyerek yaşamına son vermişti (Strabon, I, 3, 21). Tüm bu anlatımlardan hareketle Kimmerlerin Anadolu topraklarında belirgin bir biçimde kendilerini hissettirmelerinin 7. yüzyıldan daha gerilere gittiğini anlıyoruz. Fakat Anadolu'daki Kimmer varlığı sadece İstanbul üzerinden Anadolu'ya giren Trako-Kimmerlerden ibaret değildi, Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yönelik Kimmer akınları da bu zamana tesadüf etmekteydi.

Kafkasya üzerinden Anadolu'ya saldıran Kimmerler, Urartu kralı I. Rusa'yı mağlup etmiş fakat M.Ö. 679/678 senesinde Asurlular tarafından bozguna uğratılmışlardı. Asurlular tarafından kralları Teuşpa'nın öldürülmesi Kimmerleri durdurmaya kâfi gelmemiş, Anadolu'nun ortasındaki Frigya ve Lidya topraklarına saldırmaya başlamışlardı. Strabon'un bildirdiğine göre (I, 3, 21), Sardis'i[31] ele geçiren Kimmer lideri Plutarhos (Mari, XI) ve Kallimahos'un (Marşlar III., Artemis'e) eserlerinde de geçen Anadolu'nun güneydoğusunda Asur Krallığı sınırındaki Klikya'da ölen Ligdamis idi. Asurbanipal'ın Tanrı Marduk'a ithaf ettiği ilahide[32] Ligdamis Umman-Manda kıralı Tugdamme adıyla

29 Efesli şair (ç.n.).

30 Kral Gigis, Lidya Krallığı'nın üçüncü hanedanı olan Mermrad Hanedanlığı'nın kurucusudur ve M.Ö. 716-678 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Halefi ve oğlu II. Ardis'tir. E. Yavi-N. Yazıcıoğlu, *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Modern Dünyanın Kaynağı Mısır*, İzmir, 2001, S. 46, 47 (ç.n.).

31 Sardis (M.Ö. 1300-1200), Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı Sart kasabası yakınlarında bulunan Lidya devletine başkentlik yapmış antik kent (ç.n.).

32 Strabon (I, 61), Tugdamme'nin Kilikya'da mağlup edilerek öldürüldüğünden bahsetmektedir. Fakat ne Marduk'a ithaf edilen ilahide, ne de Ninive metnin-

anılmaktadır. M.Ö. 645 senesinde Sardis ikinci defa zapt edildiğinde Kimmerlere yakın Trer kuvvetlerinin başında Kob bulunuyordu.

Tüm bu anlatımlardan Doğu Kimmerler ve Batı Trako-Kimmerlerin yaklaşık olarak aynı zamanda ancak farklı yönlerden Anadolu topraklarına istila amaçlı saldırılar düzenlediklerini görüyoruz. Ancak iki farklı grubun birbirleriyle bağlantılı olmadıkları da anlaşılmaktadır. Herodot, Kimmerlerin Kuzey Karadeniz'den sürülmelerine ilişkin naklettiği hikâyede, biri Batı Kimmerlere, diğeri Doğu Kimmerlere ait iki hadiseyi bir arada vermektedir. Oysa Doğu ve Batı Kimmerlerin göçü aynı anda vukû bulmamış, önemli bir zaman aralığıyla birbirinden farklılık göstermiş olabilir.

Srubna Kültürü, Katakomb Kültürü'nü iki parçaya böldü. Bölünen Katakomb Kültür topluluğunun bir kısmı Dinyester'de sıkışıp oradan Karpat Dağlarının ötesine göç ederken, diğer kısmı doğuda Azak ve Hazar arasında tutundu, Kimmerler ancak oradan Kafkasları geçerek Anadolu'ya girebilmişledi.

Kuzey Karadeniz bölgesindeki Kimmerlere ait kalıntıları tespit etmeye çalışan V. A. Gorodtsov'un tespit ettiği Geç Bronz Dönemi'ne ait bazı arkeolojik buluntuların Srubna Kültürü'nün ikinci dönemine ait olduğu anlaşıldı. O. A. Krivtsova-Grakova, Srubna Kültürü'nün bu dönemini Kimmer dönemi olarak kabul ederken, diğer birçok arkeolog da onun bu görüşüne iştirak etmiştir. Ancak bu dönemde Srubna Kültürü'nün Sabatin evresi bütün Karadeniz kıyılarına hâkim olmasına rağmen herhangi bir bölgede belirgin bir farklılık göstermiyordu. Ortaya çıkan bu durum bağımsızlığını muhafaza eden Kimmer bakiyelerine ait kalıntıların, bölgede hâkim olan İskit nüfusuna ait arkeolojik kalıntılardan ayırt edilebilmesine imkân vermektedir. Daha sonra Srubna Kültürü'nün Belozerskiy evresinde, Kırım'daki Kızıl-Kobin Kültürü'nde ve ona yakın Kuzeybatı Kafkasyada Kuban bölgesinde bulunan kalıntılarda bazı özellikler ortaya çıktı. Ancak dağlık Kırım'daki Kızıl-Kobin Kültürü, görünüşe göre Kafkasya'nın batı kıyısındaki Dolmen Kültürü'ne dayanmaktaydı ve genetik olarak Kırım bozkırlarını etkisi altına alan Katakomb Kültürü'yle bağlantılı değildi. Birçok araştırmacı yazılı kaynaklarda Tauris olarak geçen ve Kırım dağlarında muhafaza edilen bu kültürü, tatmin edici sebepler göstermeksizin Kimmer bakiyeleriyle ilişkilendirmektedir.

Güneye doğru ilerleyen Srubna Kültürü,Azak ve Hazar denizleri arasında yaşayan Katakomb Kültürü taşıyıcılarını Kafkas dağlarına

---

de onun Asur hududundan içeri girdiğine dair bir bilgi yoktur. K. Tansuğ, "Kimmerlerin Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri", *ADTCFD*, c. 7, 1949, 542, 543 (ç.n.).

çekilmeye zorladı. Srubna Kültürü, erken dönemde Don-Manıçsk (Kalmuk) steplerini ele geçirmişti. Don Nehri'nin aşağı kısımlarında bulunan Liventsovka yerleşim yerinde bölgenin eski sahipleri tarafından onlara karşı gösterilen inatçı direnişin izleri korunmuştur. Zeminden yüksek, her taraftan dar koridorlarla bölünmüş ve taş duvarlarla çevrilmiş büyük müstahkem yerleşim yerleri, bir müddet Srubna Kültürü topluluklarının çakmaştaşı oklarla yaptıkları saldırılara dayanmış fakat nihayetinde düşmüştü. Srubna Kültürü topluluklarının tazyikiyle Azak ve Hazar denizleri arasındaki Katakomb Kültürü nüfusu Kafkaslara çekilerek Kuban'ın güney eteklerine yerleştiler. Onların ardından Srubna Kültürü, sınırlı derecede de olsa, kendine özgü karakteristik özellikleriyle bu coğrafyada varlığını hissettirmeyi başardı.

A. A. Yerusalimskaya'nın sınıflandırdığı üçüncü tip kil buhurdanlara Don-Manıçsk bölgesindeki Katakomb Kültürü'ne ait mezarlarda rastlayamıyoruz. Katakomb Kültürü'nün sonraki evresini gösteren bu türden buhurdanlar Azak ve Hazar denizleri arasındaki diğer bölgelerde çokça bulunmaktadır. M.Ö. 11. yüzyılda dağlık Kafkasya'da Koban Kültürü'nün[33] ortaya çıkmasıyla birlikte Katakomb Kültürü'ne ait mezarlar büsbütün ortadan kalkmaktadır. Bu zamana kadar tüm bozkır bölgesinde höyüklere veya eski kurganlara gömülen elleri yüzünde yana kıvrılmış şekildeki gömü biçimleri çoğalmıştır. Mezarların çoğunda eşya yoktur veya bir tek kavanoz biçiminde kaba çömlek bulunur. Bu tür mezarlar, Srubna Kültürü'ne ait olmakla birlikte bulunduğu bölgeden çok daha geniş bir alana yayılmıştır ve Geç Bronz Çağı'nın karakteristik özelliklerini taşır. Tüm bu veriler ışığında, Srubna Kültürü'nün etkisiyle birleşen Geç Bronz Dönemi'nin bir parçası olan Kimmerlerin, Azak ve Hazar denizleri arasındaki steplerde, özellikle jeofiziki koşulların Srubna kültür toplumunun ekonomik taleplerini karşılamakta yetersiz kaldığı Hazar bölgesinde varlıklarını muhafaza edebildiklerini anlıyoruz.

Önemli kazılar yapılmasına rağmen Hazar steplerinde Srubna tipi kalıntılara rastlanmamıştır. Hazar steplerinde Bronz Çağı, M.Ö. 11-10. yüzyıllardan daha erken dönemlere ait Katakomb Kültürü'ne ait mezarlarla sona erdi ve M.Ö. 5. yüzyıla kadar bunların yerine farklı türde anıtlar ortaya çıkmadı. Yaklaşık olarak beş yüz yıl bu topraklar ıssız

33 Koban Kültürü (M.Ö. 12 – 7.yy.), Bronz Çağı'nın sonu ile Demir Çağı'nın ilk zamanlarına tekabül etmektedir. Arkeologlar bölgede ilk kazı çalışmalarını Kuzey Osetya'da yapmış ve bir Oset köyü olan Kuban'da rastlanan kalıntılar vesilesiyle bu kültür dönemine Koban adı verilmiştir. Ukrayna, Kırım ve Don-Volga kıyılarında da bu kültürün izlerine rastlamak mümkündür. L. P. Semenov, "Pamyatnik Drevnevo Kulta Osetii", *Materialı i İssledovaniya po Arheologii SSSR*, No: 23, Moskova, 151, s. 142 (ç.n.).

kaldı. Bir varsayım olarak, Kimmerlerin M.Ö. 8. yüzyıla kadar, Srubna Kültürü'nün yaratıcıları olan İran dillerinde konuşan kavimlerin Doğu Avrupa'nın güney bölgelerinde hâkimiyet kurduğu dönemde, Azak ve Hazar denizleri arasında bir yerde kendilerine özgü benliklerini muhafaza ederek yaşadıklarını düşünebiliriz.

Tarihte bilinen Anadolu'daki üç Kimmer liderinin, Teuşpa, Ligdamis (Tugdamme) ve Sandakşatru'nun, isimlerinin İran kökenli olduğuna dair bazı bilim adamları tarafından ortaya atılan iddialar, Sarmat ve İskitler gibi Kimmerleri de İran dillerinde konuşan halklarla ilişkilendirme gayesine yöneliktir. Eğer biz, Kimmerleri Katakomb Kültürü'yle ilişkilendiriyorsak, böyle bir yargı pek inandırıcı olamaz. Zira Katakomb ve Srubna kültürleri, üzerinde konuşulmayacak kadar ortak köken ve etnik akrabalık yönünden birbirlerinden farklıdır. Bahsi geçen Kimmer liderlerinin adları gerçekten İran kökenli ise bu durum ancak Srubna Kültürü'nün Katakomb Kültürü üzerindeki etkisiyle açıklanabilir. Kimmer liderlerinin isimlerinden hareketle Kimmerler üzerindeki İran etkisinden bahsediliyorsa, bu durum isimlerlerle sınırlı kalmayıp Kimmer Kültürü'nün diğer alanlarına da yayılması gerekirdi. Bu olasılık daha makul görünmektedir. Çünkü Srubna Kültürü son dönemlerinde diğer komşu kültürleri de kapsayacak şekilde önemli değişiklikler geçirdi. Diğer bir ifadeyle, Kimmer kültürünün Srubna Kültürü'yle teması neticesinde yaşanan yakınlaşma her iki kültüre ait arkeolojik kalıntıların tanınmasını ve birbirinden ayırt edilmesini imkânsız hale getirdi.

Bozkır kültürlerinin birleşmesinde en önemli etken göçebe hayvancılığın yaygınlaşması ve buna bağlı olarak yeni bir yaşam biçiminin ortaya çıkması oldu. Eski yaşam biçimine ait kültür unsurlarını ortadan kaldıran ve onun yerini alan yeni yaşam tarzı, halkın farklı grup ve tabakaları arasında yeni ilişki biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Defin merasimleri gibi kalıcı ve muhafazakâr nitelikteki kültürel izlerin dahi yeni koşulların saldırısı altında terk edilmeye ve eski özelliklerinin çoğunu yitirmeye başlaması kültürel işaretlerin sürekliliği sağlama vazifesini işlevsiz kıldı ve nihayetinde etnik oluşumların teşhis edilmesini zorlaştıran bir mahiyet aldı.

Son zamanlarda E. S. Şarafutdinnova, Aşağı Don bölgesindeki birkaç yerleşim biriminden oluşan Kobyakovo Kültürü'nü[34] ortaya çıkardı. Şarafutdinnova M.Ö. 10. ve 8. yüzyıllar arası olarak tarihlendirdiği Kobyakovo Kültürü'ne özgü bazı unsurların aynı dönemde Kuzey Kafkasya'da yaygın olan kültürlerle benzerlikler taşıdığına dikkat

34 M.Ö. 12. ve 8. yüzyıllar arasında Don ve Kuban nehirleri arasında zuhur eden bir kültürdür (ç.n.).

çekmektedir. M.Ö. I. binyılın ilk yüzyıllarında Kuzey Kafkasya'ya yakın bir yerde, yani Azak ve Hazar denizleri arasında oluşan özel bir kültür başka bir ifadeyle, özel bir etnik topluluk Aşağı Don bölgesine kadar yayıldı ve en az 200 yıl sadece Kafkasya'nın Koban Kültürü'ne karşı değil, Azak-Karadeniz arasındaki bozkırları dolduran göçebelere karşı da direndi. Ancak M.Ö. 8. yüzyılda iz bırakmadan kayboldu. Kobyakovo Kültürü'nü Kimmerlerle ilişkilendirmek için henüz erken ancak bu durum ne dağlık Kafkasya halkıyla ne de Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskitlerle örtüşmeyen bir kavmin Azak ve Hazar denizleri arasında yaşadığının bir kanıtıdır. Bölgede bulunan Bronz Çağı'nın sonu ve Demir Çağı'nın başlangıcına ait yeterince araştırılmamış arkeolojik eserler arasında Kimmer kültürüne ait kalıntıların bulunma ihtimali yüksektir.

İleri sürülen bu hipotez doğrudan arkeolojik verilere dayanmasa da, bana, bu konuda literatüre yansıyan ancak somut materyallerle desteklenmeyen diğer iddialardan daha mantıklı gelmektedir. Kimmerler, M.Ö. 8. yüzyılda Anadolu'ya yerleşmeden önce Azak ve Hazar denizleri arasında özel bir halk olarak yaşadılar. Daha sonra buradan Karadeniz'in doğu kıyıları üzerinden ilerleyerek Anadolu'ya geldiler. Kimmerlerin Transkafkasya üzerinden Anadolu'da geldiklerine dair bilgiler hem çiviyazılı metinlerle hem de Herodot'un verdiği bilgilerle doğrulanmaktadır.

Buraya kadar yazdıklarımızı özetleyecek olursak, tarihi İskitlerin menşelerinin Srubna Kültürü topluluklarına dayandığını ve M.Ö. II. binyılın son çeyreğinde Katakomb Kültürü'nün temsilcileri olan Kimmerlerin çoğunluğunu Kuzey Karadeniz kıyılarından çıkararak onların yerini aldıklarını söyleyebiliriz. İskit tazyikiyle yerlerinden edilen Kimmerlerin batı kısmı Tuna Nehri ve Karpat Dağlarının ötesine çekilerek Traklarla birlikte Balkan Yarımadası üzerinden Anadolu topraklarına girdiler. Azak ve Hazar denizleri arasında kalan Kimmerlerin doğu kısmı ise bu topraklarda birkaç yüzyıl boyunca komşuları Srubna Kültürü'ne mensup İran dillerinde konuşan halklarla yan yana yaşamış ve nihayetinde eski etnografik özelliklerinin çoğunu kaybederek M.Ö. 8. yüzyılda Batı Kimmer kabileleri gibi Anadolu'ya göç ettiler. Fakat Anadolu'ya Batı Kimmerler gibi Karadeniz'in batı kıyısından değil de doğu kıyısından ilerleyerek girdiler.

ASYA'DA KİMMERLER VE İSKİTLER

Herodot'a göre, Kuzey Karadeniz kıyılarından sürdükleri Kimmerleri takip eden İskitler, yollarını kaybettiler ve Kimmerlerin gittiği Kafkasya'nın batı şeridi boyunca ilerlemek yerine, Hazar kıyıları boyunca ilerlediler ve böylece Kimmlerin ulaştığı Anadolu'ya değil de Ön Asya'ya girdiler. İskitler, Strabon'un "Sakasen" (XI, 8, 4; 44, 4), daha sonraki dönemlerde Ermenilerin "Şakasen" olarak adlandırdıkları Urmiye Gölü'nün (I, 103; IV, 12) kuzeyinde, Araks Nehri havzasında bulunan topraklara ulaştılar. Herodot'un hikâyesindeki tutarsızlıklar sadece bununla sınırlı değildir. Eski Doğu kaynaklarında Kimmerlerin M.Ö. 820'li yıllarda Anadolu'ya geldikleri anlatılmaktadır, aynı kaynaklarda İskitlerle ilgili ilk bilgiler M.Ö. 720'li yıllara aittir. Bu durumda Herodot'un İskitlerin Kimmerleri takip ettikleri şeklindeki nakli, Kimmerler ve İskitlerin Anadolu'yu işgal etmeleri arasında en az 50 yıl bulunduğunu gösteren eski Doğu kaynaklarındaki bilgilerle uyuşmamaktadır. Açıkçası İskitlerin Kimmerleri takip meselesi, kelimenin tam anlamıyla imkansızdır. Çünkü Kimmer ve İskitlerin Asya'ya girmeleri birbirlerinden müstakil olarak ve farklı bölgeler cihetiyle gerçekleşmişti. En başından beri İskitler ve Kimmerler nereye gittiklerini ve gittikleri yeni yerleşim bölgelerinde neyle karşılaşacaklarının hesabını önceden yapmış oldukları muhakkaktır. Kimmerler, Anadolu'da daha önce buraya yerleşen akraba aşiretleri bulacaklarını biliyorlardı ve İskitler ise kendileri gibi İran dillerinde konuşan Medlerin yaşadığı bölgede yeni yurt bulmayı umuyorlardı.

İskitlerin Asya istilaları, bir veya birbiri ardınca tertip edilmiş birkaç seferden oluşan kısa süreli askeri-yağma teşebbüsleri olarak görülmektedir. Çünkü İskitler uzun bir süre ve sık sık Ön Asya'da yaşanan olaylarda sahneye çıktılar. Bazı araştırmacılar Strabon'a (XI, 8, 4) dayanarak, antik Ermenistan'ın en iyi bölgesinin (günümüz Azerbaycan'ı) adı olan "Sakasen" ile Sakaları ilişkilendirmektedir. İskitlerle birlikte hareket eden veya İskitlerin arasına karışan Orta Asya Sakalarından dolayı mezkûr bölgeye bu ismin verildiğini düşünüyorlar.

Strabon'a göre, Sakalar, Kapadokya ve Karadeniz'e (Euxinous) kadar ulaşmıştı ancak kutlama yaptıkları bir gece bu topraklardaki

Persler onlara saldırdı ve hepsini yok etti. Yaşanan bu olayın şerefine Perslerin yılda bir gün "Sakey" adıyla kutlama yaptıkları iddia edilmektedir (XI, 8, 4). Mezkûr kutlamanın konu edildiği hikâyede İskitlerin yerine konan Sakalar, Persler tarafından değil de Medler tarafından yok edilmişlerdi. Persler, İskitlerin Asya'dan ayrılmalarından çok daha sonra Anadolu'yu ele geçirdiler.[35] Sakaların Pers ordusunun bir parçası oldukları haricinde Karadeniz'e yapmış oldukları seferler hakkında başka bir malumata sahip değiliz. Unutmayalım ki, tıpkı Yunanların "İskit" adını yaygın olarak Orta Asya Sakaları için de kullandıkları gibi Persler de benzer şekilde sadece Orta Asya barbarlarını Saka olarak değil, aynı zamanda onlarla yakından ilişkili Kuzey Karadeniz İskitlerini de o şekilde adlandırıyorlardı. Bundan dolayı İskitler tarafından işgal edilen ülkenin adının Farsça Sakaların ülkesi olarak adlandırılması, burada İskitlerin değil de Sakaların yaşadığına delalet etmez. İskitler ve Saklar birbirlerine öylesine yakındılar ki, bu halklardan birinin adı diğerinin yerine kolayca kullanılabiliyordu.

İskitlerin yaklaşık bir asır boyunca Ön Asya'da ve Anadolu'da cereyan eden olaylara dâhil olması, Kuzey Karadeniz bölgesinden tertip ettikleri bir ya da birden fazla seferle açıklanamaz. Kaynaklar bu konuda sessiz kaldıkları için değil, İskitlerin Asya'da istila ettikleri muayyen bir bölgede uzun süre yaşadıkları için bir dizi seferden bahsetmeye gerek yok. Bunlar sefer değil, zapt edilen topraklarda sürekli kalmayı, yerleşmeyi amaçlayan girişimlerdi.

Göçe sebebiyet veren nedenlerden biri olarak "nüfus patlaması" düşünülebilir. Kuzey Karadeniz bozkırlarında hayvan yetiştiriciliğinde ihtisaslaşma ve bunun sonucu olarak göçebe ekonomiye geçiş insanların yaşam koşullarında iyileşmeye ve nüfusun hızla artışına neden olmuş olabilir. Bu durumda, belki de, kelimenin tam manasıyla hızlı nüfus artışından daha ziyade bozkır halkının sahip olduğu hayvan sayısındaki artıştan ve buna bağlı olarak hayvanları besleyecek meraların yetersizliğinden bahsetmeliyiz. Mamafih göçebelik ve hayvancılık arasındaki yakın ilişki münasebetiyle "nüfus artışı" tabiri her ikisini de kapsamaktadır. Ancak bu olasılık pek mümkün gibi görünmüyor

35 Büyük Kyros liderliğinde güç kazanan Persler, M.Ö. 550 senesinde İran'daki Med Krallığı'nı yıkmış ve Pers İmparatorluğu'nun temellerini atmışlardır. Medlere karşı kazandığı zaferden sonra Büyük Kyros'un amacı, Anadolu'yu ele geçirmek olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Lidya Kralı Kroisos ile şiddetli bir savaşa tutuşmuş ve M.Ö. 547/546 yılında Lidya Krallığı'na son vermiştir. Bu tarihten itibaren Anadolu'da 200 yıldan fazla sürecek olan Pers egemenliği dönemi başlamıştır. E. Karatekir, "Pers Kralı II. Kyros'un (Büyük Kyros) (M.Ö. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. 2, sayı: 2, Aralık-2016, 70 – 77 (ç.n.).

çünkü aşırı nüfus genellikle fazla nüfusun göçüne neden olur. Oysa arkeologların M.Ö. 8-7. yüzyıllara ait eserlerin sayısını daha önceki dönemlerle kıyaslayarak elde etmiş oldukları neticelerden Kuzey Karadeniz steplerinde nüfusun hızla azaldığını görüyoruz. İskitlerin Ön Asya'ya yönelik istila teşebbüslerinin savaş ve yağmacılığın bir çeşit üretim ve meslek gibi görüldüğü "askeri demokrasi" dönemine girmeleriyle ilişkili olduğuna inanılmaktadır. Bu arada İskitlerin Antik Doğu ülkelerine yönelik askeri ve yağma amaçlı seferleri, kelimenin tam anlamıyla göç olarak da ifade edilemez. İskitlerin Ön Asya'daki varlıklarının dönemsel askeri teşebbüsler olmayıp gerçek manada bir iskân amacı taşıdığını ve sadece zenginleşme arzusunun buna neden olmadığını daha önce açıklamıştık. Savaş ve yağma kendi başına hiçbir zaman ulusların göç hedefi olamaz. Göç olgusu, bilinenlerin ötesinde farklı, daha derin nedenler barındırmaktadır. Savaş ve yağma göçlerle birlikte yapılır ancak göçe neden değildir. İskitlerin göç nedeni olarak, dönemsel ilklim değişikliklerinin neden olduğu doğal çevre koşullarındaki ciddi değişimler üzerinde düşünmek gerekmektedir.

Doğu Avrupa'daki iklim dalgalanmalarının en çarpıcı sonucu Hazar Denizi'nin su seviyesindeki değişiklikler olmuştur. Doğu Avrupa'nın ortasında yer alan Volga Nehri (İtil), Hazar Denizi'ni besleyen bölgenin en önemli su kaynağıdır ve buraya düşen yağış miktarı sadece nehrin değil, Hazar Deniz'indeki su seviyesini de belirlemektedir. Doğu Avrupa'da yağış rejimi güney, orta ve kuzey istikametine hareket eden Atlantik siklonlarının baskın yönüne bağlıdır. Atlantik siklonları, güneydeki kurak bölgelerden geçerken buradaki bozkırlar yemyeşil bitki örtüsüyle kaplanır ancak bu dönemde Volga Nehri ile Hazar Denizi'nin su seviyesi azalır. Öte yandan Atlantik siklonları, Doğu Avrupa'nın orta kesiminden geçtiğinde Volga Nehri ve Hazar Denizi'nde su miktarı artış gösterirken, bozkırlarda kuraklık yaşanırdı. Kuzey istikametinde ilerleyen siklonlar, Artrika'da[36] havaların ısınmasına neden olurken, ülkenin orta ve güneyinde nem sıkıntısı yaşanmasına sebebiyet verirdi. Siklonların hareketinin nedenleri bilinmemektedir ama seçtikleri yönde uzun süre kaldıklarından kuraklık sürecinde bozkır alanlarının bozkır-orman aleyhine genişlemesi gibi hâkim oldukları ülkenin fiziki görünümünde ciddi değişimlere neden olurlardı.

Kuzey Karadeniz bozkırlarında kuraklık döneminin başlaması, İskitlerin Asya'da, yağış rejiminin daha düzenli ve bitki örtüsünün daha zengin olduğu dağ ve dağ eteklerine göç etmelerine neden olmuş olabilir. İskitlerin göç etme nedenlerinin başka bir izahı yoktur. O zaman İskitlerden önce M.Ö. 8. yüzyılda yaşanmış Kimmerlerin göçünü de bu

36 Kuzey Kutup Dairesi'nin üstünde kalan bölge (ç.n.).

sebeple ilişkilendirebiliriz. Bu durumda Doğu Avrupa'nın en kurak, yarı çöl bölgesi olan Hazar bozkırlarına yerleşen Kimmerler, İskitlerden daha önce olumsuz iklim şartlarıyla karşılaşarak başka bölgelere göç etmek zorunda kalmış olabilirlerdi. Yaklaşık olarak 50 yıl sonra, Kimmerlerin yaşadığı aynı zorluklarla karşılaşan ve göç etmekten başka çare bulamayan Kuzey Karadeniz İskitleri Asya'ya göç ettiler.

Bu göç hareketi herhangi bir bölgeye yapılan tesadüfî, düzensiz bir nüfus hareketi değil, daha önce geliştirilmiş bir plana göre yapılan ve İskitlerin kendilerinden önceki Kimmerler gibi organize bir toplum olduklarına delalet eden bir göç hareketiydi. İskitlerin bahsi geçen örgütlü toplum yapısının, kabile ileri gelenlerinden müteşekkil bir konsey ve onun seçtiği askeri liderler tarafından yönetilen kabileler birliğinden oluşması muhtemeldir. Bu tür kabile birlikleri, İskitler tarafından daha sınırlı ve küçük ölçekli hedeflere yönelik olarak daha önce de teşekkül ettirilmiş olması imkân dâhilindedir. Fakat yeni süreçte kabileler birliğine İskit göçebe nüfusunun çoğunluğu katılmıştı, bunlar için artık uzak mesafeler üstesinden gelinemeyecek bir problem olarak görülmüyordu ve hatta muhtemeldir ki göçebeler gibi kuraklık sıkıntısına maruz kalan yerleşik kabileler de birliğe dâhil olmuşlardı. Aslına bakılırsa İskitlerin Asya'ya göçleri hakkında Hazar Denizi sahilleri boyunca yol almış olduklarından başka hiçbir şey bilinmemektedir. Yol almış oldukları güzergâh üzerinde bıraktıkları bir ize de rastlamadık. Dağıstan'da İskitlere ait olduğu iddia edilen kalıntılar, İskitlerin göç hareketinden çok daha geç bir tarihle ilgilidir. Aynı şekilde Azerbaycan'da İskitlerle ilişkilendirilen kalıntılar, İskitler Asya'ya göç ettikten sonra İskit kültürünün oluşum sürecine dâhil olan diğer halklara aittir.

Uzun süredir dikkatlerini, M.Ö. 8-7. yüzyıllar arasındaki dönemde Kuzey Karadeniz bölgesinin ıssızlığı (terk edilmişliği) üzerinde yoğunlaştıran arkeologlar, bu döneme ait tarihi kalıntıların sayısında bir önceki ve sonraki dönemlere kıyasla önemli derecede azalma olduğunu ifade etmektedirler. Issızlığın nedeni olarak Kimmerlerin ve İskitlerin Asya'ya göçü gösterilmektedir. Tüm gerçekliği ve tam anlamıyla göç hareketlerinin hala kırılgan olan göçebe ekonomisi üzerinde menfi etkileri olan iklim koşullarının kötüleştiği dönemde gereçekleştiğini söyleyebiliriz.

Fakat buradan Kimmer ve İskit göçlerinin Kuzey Karadeniz bölgesindeki bozkırların tamamen ıssız kalmasına neden olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Bölgenin eski sakinlerinin bir kısmı, bilhassa nem yönünden zengin büyük nehir vadileri gibi uzun kuraklık dönemlerinde yaşamı mümkün kılan bölgelerde kalmaya devam etmişlerdi. Ancak daha önce Srubna Kültürü'ne mensup toplulukların yaşadığı bu alanların en elverişli kısımları nehir sularının taşması ve seller nedeniyle

sular altında kalmıştı. Burada kalan halk, tarım ve hayvancılığın yapıldığı orman-bozkır bölgelerinde hayatını sürdürmeye devam etti. Arazide meydana gelen değişiklikler nedeniyle sadece küçük çaplı münferit bazı grupların yer değiştirmeleri görülmüştür. Böylece bu dönemde Dinyeper Nehri'nin sol yakasının bozkır-orman bölgelerinde daha önce görülmeyen İskit tipi yerleşik bir nüfus zuhur etmişti. Dinyeper Nehri'nin sağ yakasında tarımla uğraşan halk ise bozkır sınırının bozkır-orman şeridiyle yer değiştirmesi sonucu kuzeye taşındı. İskitlerin tarımla uğraşan kesimlerinin nüfus hareketi problemi halen yeterince incelenmemiş olup yukarıda vermiş olduğumuz izahatlar ilk ve ön değerlendirme mahiyetindedir.

İskitlerden önce Azak ve Hazar denizleri arasındaki bölgeden Anadolu'ya göç eden Kimmerler hakkında Ön Asya kaynakları bilgi vermektedir. M.Ö. 8. yüzyılın ortalarına ait Hitit hiyeroglif yazıtındaki şüpheli sözleri hariç tutarsak, Kimmerler hakkındaki ilk bilgiler Kolhis Krallığı'nın[37] Karkamış[38] Devleti tarafından Transkafkasya'da (muhtemelen Çoruh Nehri üzerinde) yenilgiye uğratıldığı yönündeki Van Krallığı'ndaki Asur casuslarının M.Ö. 722-715 tarihli raporlarında geçmektedir. Bahsi geçen Asur casusları, Van Krallığı'nın kuzeybatı sınırına yakın bir yerde, Kurianna[39] bölgesinde, muhtemelen Kimmerlerin Küçük Asya'ya girdikleri yol üzerinde, Van Kralı I. Rusa'nın Kimmerler tarafından yenilgiye uğratıldığını rapor ediyorlar (VDI, 1939, no. 1, sayfa 266-368). M.Ö. 679-678 tarihinde Asur Krallığı'na saldıran Kimmerler mağlup olmuşlardı. Babil kroniklerine göre, bu sırada Kimmerlerin başında Kral Teuşpa bulunuyordu. Mağlubiyetin yaşandığı bölge ise Asarhaddon yıllıklarında[40] da geçen Dicle Nehri'nin yukarı kısmında bulunan ve Kubuskiya (Kubushn)[41] topraklarına karşılık gelen "Kuseh-

37 M.Ö. 6. yüzyılda Karadeniz'in doğu kıyılarında, bugünkü Gürcistan'ın batısında kurulmuş antik çağ krallığıdır (ç.n.).

38 Karkamış Krallığı, Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. 12. yüzyılın başlarında yıkılışına müteakip 300 yıl içinde kurulmuş olan Geç Hitit Krallıkları'nın en güçlü olanıdır. Fırat Nehri'nin batı kıyısında, Türkiye-Suriye sınır hattı üzerinde bulunan Yakındoğu Arkeolojisi'nin en önemli yerleşimlerinden biridir. H. Ali Şahin, "Geç Hitit Beyllikleri", *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/2, Eylül 2019, s. 112, 133 – 135 (ç.n.).

39 Urartu ve Hamirra ülkesi arasındaki bölge (ç.n.).

40 Asur kralıdır (M.Ö. 680-669). Asarhaddon'a ait olduğu ifade edilen metnin tarihi tam olarak bilinememekle birlikte metinde geçen Kimmerlere karşı kazanılan zaferden hareketle M.Ö. 679'dan sonraki bir tarihle ilişkilendirilmektedir. N. Yıldırım, "Bağlılık Emri/Yemini Metinlerine Yeni Asur Kralı Asarhaddon Döneminden Örnekler", *TAD*, 38/ 66, 2019, s. 67-86 (ç.n.).

41 Demir Çağı'na ait Asur ve Urartu krallıkları nüfuzu altında olan küçük bir antik kenttir. Tam olarak hangi bölgede kurulduğu tespit edilememekle birlikte günümüz Hakkâri ili topraklarında Büyük Zap Nehri'nin üst kısım-

nu" idi. Asur Kralı kroniklerde Kimmerler karşısında kazanmış olduğu zaferi, "Ülkesi uzakta olan Kimmer Kralı Teuşpa'yı öldürdüm, ordusunu yok ettim." diye ilan etmektedir. Bir müddet sonra Asarhaddon Tanrı Şamaş'tan, "... Gimiri savaşçılarının (Kimmerler) planları gerçekleşecek mi?" diye endişeyle sorar. Bu dönemde Kimmerler paralı asker olarak Asur Krallığı birliklerine katılmışlardı.

Doğu ve Yunan kaynaklarını mukayese ederek İ. M. Dyakonov, Kimmerlerin daha sonraki tarihleriyle alakalı şu bilgileri vermektedir: "M.Ö. 676-674 tarihleri arasında Kimmerler, Van Krallığı ve diğer bazı halklarla ittifak yaparak Anadolu'nun merkezinde bulunan Frigler'i bozguna uğrattılar. 672 senesinde Kimmerler ve Van Krallığı arasında tesis edilen ittifak, Van Krallığı'na komşu Sasun Dağlarındaki Asur Krallığı'nın kuzey sınırındaki Şubriya'ya[42] saldırması tehlikesinden dolayı Asur Krallığı'nı ziyadesiyle rahatsız etmekteydi."

Anadolu'nun batısında yer alan Lidya Krallığı ve Asur Krallığı'nın doğusunda yer alan Tabal ülkesi[43], yaklaşık olarak M.Ö. 600 senesinde Kimmerlere karşı Asur Krallığı'ndan yardım istemişlerdi fakat bu durum Kimmerler tarafından Lidya Krallığı üzerine tertip edilecek seferlerin önünü kesememişti. M.Ö. 654 senesinde Lidya Kralı Gigis Kimmerler tarafından öldürülmüş, ülkesinin başkenti Sardis Kimmerler tarafından zapt edilmekle kalmayıp yağmalanmıştı. Lidyalılar'ın Asurlulardan bekledikleri yardım ancak M.Ö. 650-640 tarihlerinde ulaştı. Asurlular tarafından liderleri Madia öncülüğünde Anadolu'ya gönderilen İskitler, Kral Ligdamis (Tugdamme) ve oğlu Sandaksatra yönetimindeki Kimmerleri büyük bir bozguna uğrattı. Kral Ligdamis'in (Tugdamme) Asur Krallığı sınırına yakın Anadolu'nun güneydoğusundaki Klikya'da öldüğü bilinmektedir. Madia'nın, Kob liderliğindeki bir Trak kabilesi olan Trerleri yendiğini de biliyoruz. Trerlerin, Kimmerlerden sonra M.Ö. 645 senesinde Lidya Krallığı'nın başkenti Sardis tekrar zapt ettikleri bilgisine sahibiz.

---

larında bulunduğu düşünülmektedir. *Pervobıtnaya arheologiya Sibiri*, Leningrad, 1975, s. 104 (ç.n.).

42 Asur kaynaklarında M.Ö. 12. yüzyılla tarihlendirilen Krallık, Urartu sınırıyla Van Gölü'nün güneybatısındaki yüksek Ermeni yayları arasında bulunmaktadır. M. Armak, *Armenya v III. Tısyaçeletii do P.H. (Soglasno pismennim istoçnikom)*, Erivan, 2005, s. 176 (ç.n.).

43 Tabal ülkesi, en geniş sınırlarıyla günümüz Kayseri, Nevşehir, Aksaray, Niğde ve Ereğli'yi içine almaktadır. "Tabal" etnik manada bir halk topluluğunu ifade etmekten ziyade bir coğrafi bölgeyi tanımlamaktadır. M.Ö. 9. yüzyıla ait III. Salmanassar dönemi kaynaklarında "Tabal Ülkesi ve Tabal Ülkesi'nin Kralları" şeklinde geçen ifadeler bulunmaktadır. A. Akçay, "Tabal Ülkesinin Tarihsel Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXIX / 1, 2014, s. 38 (ç.n).

Plutarhos (Mari, XI) Ligdamis adını biliyordu ve eserinde İskitlerin baskısıyla Azak Denizi (Meotida) cihetinden Anadolu'yu istila eden Kimmerlerin en savaşçı liderlerine Ligdamis adı verildiğini yazmaktadır. Aslına bakılırsa Kral Ligdamis döneminde Kimmerler 70-80 yıldır Anadolu'da yaşıyorlardı ve bu topraklarda büyük zulümlere sebebiyet vermişlerdi.

İskitlerin, Kimmerler ve müttefikleri Trerlerle mücadelesi, ikisinin de yenilgisi ve Kimmerlerin Galis Irmağı (Kızıl Irmak) üzerindeki Kapadokya'ya yerleşmeleriyle sonuçlandı. Bu hezimet, Yunanların Kimmerlere karşı bastırılmaz düşmanlığıyla ilgili ve İskitlerin Kuzey Karadeniz'den Anadolu'ya kadar Kimmerleri kovalamalarına ve kovalamaca neticesinde bir anda kendilerini Anadolu topraklarında bulmalarına dair Yunan efsanelerine temel teşkil etti.

Aslında İskitlerin, Kimmerlerden çok daha sonra ve Kimmerlerle mücadeleye girişmeden birkaç on yıl önce Anadolu topraklarında var olduklarını görmekteyiz. Daha önce de dile getirdiğimiz üzere, Asur kaynaklarında "İskit" ifadesi ilk defa M.Ö. 770'lerde İskitlerin Manna Devleti[44] ve Med Krallığı'yla birlikte Asurlular'a karşı kurduğu ittifak münasebetiyle geçmektedir. Başlarında İspakai adında bir liderin bulunduğu bu dönemde İskitler, güneydoğuda Medler, güneyde Manna Devleti ve batıda Van Krallığı ile çevrili topraklarda yaşıyordu. İskit ülkesinin sınırları tam olarak bilinmemekle birlikte takriben Urmiye Gölü'nün[45] kuzey ucuyla Kura Nehri arasında, muhtemelen Kura ve Araks Nehirleri arasındaki bölgeyi içine alan Mil bozkırını[46] kapsıyordu. Strabon'a göre ise günümüz Azerbaycan'ının batısında yer alan antik Ermenistan'ın en iyi topraklarının bulunduğu bölgeydi. Şüphesiz ki yeni yerleşim yerlerinde İskitler, bölgenin yerli kabileleriyle karşılaşmışlardı. İskitlerin yerli kabilelere tam olarak nasıl davrandıklarını bilmiyoruz ama bu kabilelerin bir kısmını öldürmüş, bir kısmını sürmüş, bir kısmını kendilerine itaat etmeye zorlamış ve hatta gerekli gördükleri durumlarda milis kuvveti olarak kullanmış olduklarını varsayabiliriz.

Mevcut verilere göre, yeni bölgelere iskân sürecinde büyük zorluklar yaşayan İskitler, kendilerini bir anda Ön Asya halkları arasın-

44 Manna Devleti (Manna Krallığı ya da Mannalar), takriben M.Ö. 10-7. yüzyıllar arasında günümüz İran topraklarında hüküm süren Asur, Urartu, Muassır ve Zikirta devletlerine komşudur. Başkentleri İzirtu idi. S. A. Mutlu, "Asur ve Urartu Devleti'nin Manna Ülkesi Üzerindeki Hâkimiyet Politikası", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, c. 4, sayı: 11, 2017, s. 219-231 (ç.n.).

45 İran'ın kuzeybatısında, Batı Azerbaycan ile Doğu Azerbaycan arasında yer alan tektonik oluşumlu tuz gölüdür (ç.n.).

46 Bakü'nün Cavad bölgesinde Kura ve Araks nehirleri arasında bulunan geniş bozkır alanıdır (ç.n.).

da ortaya çıkan bir savaşın içinde bulmuşlardı. Asur Krallığı takriben M.Ö. 674 senesinde kendisine başkaldıran Med kavimleriyle mücadele halindeydi. Asur Krallığı sadece Medlerle değil, Medlerin yardımına gelen, Asur ülkesine yakın Med toprakları olan Saparda ve Bit-Kari'de ortaya çıkan İskitlerle de uğraşmak zorunda kaldılar. İskitler, buraya yarı bağımsız Manna kabileleri tarafından M.Ö. 9. yüzyılın sonlarında Urmiye Gölünün doğu ve batısında kurulan Manna Krallığı toprakları üzerinden sızmışlardı. Bu sırada Manna Krallığı da Asur'la savaş halindeydi. İskitlerin yardımıyla Mannalar sınırdaki bir dizi Asur kalesini ele geçirdi. Asur Kralı Asarhaddon kitabesinde Manna kuvvetlerini bozguna uğrattığından, onlara yardım edemeyen müttefikleri İspakai komutasındaki İskit birliklerinden de geriye kimseyi bırakmadığından bahşetmiş olsa da açıkçası Asur Krallığı'nın durumu Kral Asarhaddon'un anlattığı gibi pek iç açıcı değildi.

Bu sırada davet edilen kâhinler, Tanrı Şamaş'a Kimmerlerle Manna kabilelerinin müttefik olup olmadıklarını sormuşlardı. Burada bahsi geçen Kimmerlerin, bu sırada Anadolu'da yağmacılık yapan Kimmerlerle aynı halk olmaları inandırıcı değildir. "Gimirriler" terimi, henüz İskitleri yakından tanımayan Asurlular için "Kuzey barbarlarını" ifade etmek için kullanılıyordu. Asur kralına yazılan mektupların birinde, Kimmerlerle bazı müzakereler yapıldığından bahsedilmekte, onların Asur-Manna ilişkilerine müdahale etmeyeceklerine dair taahhütte bulunduklarından söz edilmektedir. Bu esnada Kaştariti[47] önderliğindeki Med kabilelerinin Asur Krallığı'na karşı girişmiş oldukları isyan hareketi büyümüş, Med topraklarında bulunan Asur kalelerini kuşatmışlardı. Med topraklarının neredeyse tamamı Asurlular tarafından kaybedildi. Asurlular, İskit-Med ittifakını bozmak için her iki tarafla da müzakerelere başlamıştı. Günümüze intikal eden bir belgede, Kimmerlerle birlikte İskit adı da geçmektedir. Bu bilgiden hareketle Asur Krallığı'na karşı mücadele eden halklar arasında sadece İskitlerin değil, Karadeniz bölgesini terk edip onların arasına karışan diğer halkların da bulunduğu sonucuna varıyoruz. Kuzey halklarının hepsinin "Kimmer" ortak adıyla anıldığı bu grup içerisinde İskitler baskın bir nüfuza sahip değillerdi.

Asur Krallığı ile yapılan savaşta öldürülen İskit lideri İspakai'nin yerine geçen Partatua[48] (Herodot'ta Prototius olarak geçer), artık lider

47 Kaştariti (Heredot'a göre Deiokes ya da Diyakou) (ç.n.).

48 Partatua, İspakai'nin halefi ve oğlu olarak ifade edilmemektedir. M.Ö. 673 yılında İspakai'nin ölümüne müteakip yerine geçen Partatua, Esardaddon'un kızıyla evlenmek istemiştir. Bu evliliğin gerçekleştiğine dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Partatua'nın Asurluların düşmanı olan Med ülkesindeki kavimlere saldırması bu evliliğin gerçekleştiğini gösterebilir. A. T. Olmstead, *History of Assyria*, Şikago, 1964, s. 424 (ç.n.).

olarak değil de "İşkuz" ülkesinin yani İskit Krallığı'nın kralı olarak adlandırılmaktaydı. Bundan anlaşılıyor ki İskitler, zapt ettikleri ülkelerde yönetim anlayışlarını değiştirmişlerdi, yöneticileri artık kabile liderinden Doğu ülkelerinde olduğu gibi bir krala dönüşmüştü. Partatua eski müttefiklerine ihanet ederek Asurluların önerisinin kabul etti ve onların tarafına geçti. Buna karşılık Asur Kralı Asarhaddon, kızını onunla evlendirmek suretiyle Partatua'yı ödüllendirdi ve Partatua'nın yeni siyasi pozisyonunu yani İskit Krallığı'nı da tanıdı. Muhtemelen bu ittifak sadece İskitler'i değil onların siyasi nüfuzu altındaki yerli kabileleri de kapsamaktaydı. Kral Partatua önderliğindeki politik değişimle Asur Krallığı İskitlerin desteğiyle, Medleri püskürterek Med ülkesinde ele geçirebildikleri bölgelerde hâkimiyetlerini sürdürmeyi başarmışlardı. Diğer taraftan Medler Asur Krallığı'nın egemenliğinden kurtardıkları topraklarda Van ve Manna krallıklarının hemen yanında bağımsız Med Krallığı'nı kurmuşlardı. Medlerin sınırlarının ötesindeki topraklarda ise Asurlularla ittifak kuran İskit Krallığı vardı.

M.Ö. 660-659 tarihinde Manna Krallığı'na saldıran Asurlular, başkent İzirtu (günümüzdeki Sakkız olduğu düşünülmekte) başta olmak üzere ülkenin en önemli şehirleri olan Uzbia (Ziviye) ve Urmeyaşe'yi (Armait) kuşatmış fakat bu şehirleri almaya muvaffak olamamışlardı. Asurluların saldırıları, çevredeki ahaliyi esir almak ve en önemli zenginlik kaynakları hayvanlarını kaçırmakla sınırlı kalmıştı. Asur kuvvetlerinin ayrılmalarına müteakip Manna Krallığı'nda yerli halkın isyanı patlak vermiş ve isyan sırasında Kral Ahseri[49] öldürülmüştü. Ahseri'nin varisi, isyanı bastırabilmek için Asur Krallığı'ndan yardım talep etmek zorunda kalmış, Asurlular isyan hareketini İskitlerin yardımıyla bastırabilmişlerdi. Daha önce Madia komutasındaki İskitlerin 7. yüzyılın 50'lili yıllarında Kimmer ve Trerlerle savaşmak üzere Asur Krallığı tarafından Anadolu'ya gönderildiklerinden bahsetmiştik. Madia, Asur kralının emirlerini yerine getiren, onun elinin altındaki bir yardımcı (hizmetçi) gibi hareket ediyordu. İskitler, Anadolu topraklarına Asur ülkesi üzerinden girmişlerdi çünkü Asur Kralı, İskitlerin itaat ve sadakatlerinden şüphe duymuyordu.

Bundan sonra otuz yıldan uzun bir süre İskitler hakkında herhangi bir malumata rastlayamıyoruz. Bu durumun nedeni İskitlerin siyasi bağımsızlıklarını kaybetmeleri ve komşularını tehdit etmeyi bırakmaları değil, bu döneme ait çok az sayıda yazılı eserin bulunmasıdır. İskitlerin tekrar tarih sahnesinde belirmeleri, Antik Doğu siyasi tarihinde liderlik rolünün Asur'dan Babil'e geçtiği, M.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğine

49 (M.Ö. 680-650). Asur Kralı Asarhaddon'un kitabelerinde adı geçmektedir. İsmail Bey Zardabli, *Ethnic And Political History Of Azerbaıjan*, RB, 2018, s. 40 (ç.n.).

tesadüf etmektedir. Asya'daki İskitlerin bu dönemdeki tarihiyle ilgili olarak yapacağımız izahatlarda çivi yazılı metinler, Yahudi ve Yunan kaynakları üzerinde titiz incelemelerde bulunan araştırmacı V. A. Belyavskiy'i[50] takip edeceğiz.

Antik Doğu'nun en büyük şehri ve en önemli kültür merkezi olan Babil, Asur İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. M.Ö. 627 tarihinde Asur Krallığı'na karşı girişilen isyan hareketinin liderliğini yapan Nabopolassar[51] Babil'in yeni kralı olmuştu ve Asurlulara karşı oluşturduğu güçlü ittifaka ilk olarak Medler girmişlerdi. M.Ö. 625 tarihinde Asur Krallığı'na karşı savaşa girişen Med Kralı Fraotr bu teşebbüsünü canıyla ödemiş ve yerine oğlu Kiaskar geçmişti. M.Ö. 623-622 tarihleri arasında Asur Krallığı'nı mağlup eden Medler başkent Ninova'yı kuşatmıştı. Asurlular, başkentleri Ninova'yı ancak İskitlerin yardımıyla Medlerin eline düşmekten kurtarabilmişlerdi. İskitler, Asurluların sadık müttefiki olarak kaldılar. Belyavskiy, Herodot'un belirttiği İskitlerin Asya topraklarında 28 yıl sürecek egemenliğinin başlangıcını M.Ö. 623-622 tarihiyle başlatmaktadır. Heredot, Ninova'yı Medlerin elinden kurtaran İskitlerin kasırga gibi eserek Mezopotamya, Suriye ve Filistin topraklarından geçerek Mısır sınırlarına ulaştıklarını düşünmektedir. Mısır Firavunu I. Psammetih güçlükle ödeyebildiği haraçla İskitlerin istilasından kurtulabilmişti. Herodot'un nakillerini bir kenara koyacak olursak, diğer kaynaklarda 610 senesinde ölen Firavun Psammetih'in hükümdarlık döneminde, İskitlerin Mısır topraklarını istila ettiklerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca kasırga benzeri bir baskın neticesinde nasıl bir hâkimiyet kurulmuş olabilir ki? Herodot, İskitlerin Asya'da 28 yıl süren hâkimiyet dönemlerinde halkları haraca bağladıklarından, gasp ettiklerinden ve onlara kötü muamelede bulunduklarından bahsetmektedir. Bu tür bir hâkimiyet kurmak için "baskın" açıkça yeterli değildir, fatihlerin ele geçirdikleri ülkede bir tür hükümet örgütlenmesi kurması gerekir.

Asur ve Babil krallıkları arasında yeni ve şiddetli mücadeleler, 7. yüzyılın II. yarısında başlamıştır. Bu süre zarfında iki taraf da güçlü müttefikler bulmuşlardı. Asur Krallığı'nın yanında Mısır, Manna Devleti ve muhtemelen Van Krallığı bulunurken, Babil'in yanında Medler

50 25 Kasım 1924 tarihinde doğan Belyavskiy Asur bilimcisi ve Yeni Babil Krallığı uzmanıdır. 1971 senesinde yayımladığı *Vavilon legendarniy* i Vavilon *istoriçeskiy (Вавилон легендарный и Вавилон исторический)* adlı eseri tek monografik çalışmasıdır. İkinci büyük eseri olacak olan *Po sledam Gerodot'a (По следам Геродота)* adlı çalışması üzerinde çalışırken 1977 senesinde kalp krizinden ölmüştür. Geniş bilgi için bkz. B. V. Aleksandroviç, *Tayni Vavilona*, Moskova, 2001 (ç.n.).

51 M.Ö. 626–605 yılları arasında hüküm sürmüştür (ç.n.)

haricinde Umman Manda[52] olarak adlandırılan krallık yer alıyordu. Umman Manda ismi, Kimmerler, Medler ve diğer barbar kavimleri ifade etmek için Asurlular ve Babilliler tarafından kullanılan ortak bir adlandırmaydı. Tıpkı antik dünyanın Kimmerleri kendilerine has kimlikleriyle müstakil bir halk olarak öğrenene kadar bütün menfi bilinen halk ve olayları onlarla özdeşleştirmeleri gibi. Bu durumda Manda halkı, Asur Krallığı'nın çöküşüne ilişkin İncil'de yer alan mesajlardan da anlaşılacağı üzere İskitlerin yönettiği halklar olarak bilinmektedir. Demek ki Babil İmparatorluğu, İskit-Asur ittifakını bozmada ve İskitleri kendi tarafına çekmede başarılı olmuştu.

M.Ö. 614-613 senesinde Medler Asurluları karşı sefere çıkmıştı ve yolda daha önce de olduğu gibi Asurluların yardımına gelmekte olan İskitlere tesadüf etmişlerdi. Med Kralı Kiaskar bu karşılaşma sırasında görüştüğü İskit kralını, Babil Krallığı'yla kurmuş oldukları ittifaka katılmaya ikna etmişti. Asur Krallığı'nın merkezi Ninova'ya yönelen İskit ve Med birleşik kuvvetlerine, hızla hareket eden Babil kuvvetleri de dâhil olmuştu. Müttefiklerin ordusu 3 aylık bir kuşatmadan sonra M.Ö. 612 senesinin Temmuz ayında ani bir taarruzla şehri zapt etmeye muvaffak oldu. Esir düşmek istemeyen Asur kralı cariyeleri, saray hadımları ve hazineleriyle birlikte sararyında kendisini yakmıştı. Şehir halkının büyük kısmı kılıçtan geçirildi, malları yağmalandı ve şehir harabeye çevrildi. Galipler önemli miktarda ganimet ve esir ele geçirmişlerdi. Med kuvvetleri elde ettikleri ganimetlerle ülkelerine dönerken, Babil ve İskit orduları, Asur Krallığı'nı tamamıyla ele geçirene kadar savaşa devam ettiler.

Ninova'nın düşüşünden sonra, mücadele birkaç yıl daha devam etti, bu dönemde Babil'in en büyük rakibi Asur Krallığı'nın topraklarını paylaşma hususunda aceleci davranan Mısır'dı. Babilliler bazen Medlerin bazen de İskitlerin yardımıyla Mısır'la mücadeleye girişmiş ve sonunda Babil kuvvetleri M.Ö. 605 tarihinde Mısır'ın Mezopotamya'daki son kalesini, Fırat Nehri'nin sağ yakasında bulunan Karkamış şehrini, ele geçirerek bütün Mısır ordusunu imha etmişti. Akabinde Filistin ve Mısır'a yönelen Babil ve İskit birleşik kuvvetlerinin 600 senesindeki saldırılarını Firavun Neho[53] (Herodot yanlışlıkla Psammetih olarak adlandırmaktadır I, 104) büyük güçlükle savuşturabilmişti. İskitlerin hatıra-

52 Mezopotamya kaynaklarına göre, M.Ö. III. binyılın sonlarında Ermenistan yaylalarında yaşadıkları ifade edilmektedir. Mezopotamya halkları, onları "kuzeyden gelen barbarlar olarak" ifade etmekteydiler. Maykop bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda Umman Manda halkına ait olduğu iddia edilen çok sayıda tarihi eser tespit edilmiştir. M.A. Dandamaev ve V. G. Lukonin, *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, Cambridge, 1989, s. 56-60 (ç.n.).

53 M.Ö. 615 ve 595 yılları (ç.n.).

sı, *Kitab-ı Mukaddes*'in Yeremya'nın[54] kehanetleri kitabında muhafaza edilmiştir. Bu sefere katılan İskitler, 604 tarihinde Filistin'in Akdeniz sahillerinde bulunan Ascalondaki[55] Astarte-Afrodit tapınağını yakmışlardı. İskit adı, Betsan yakınlarında Jordan Nehri üzerinde bulunan Skifopol Kalesi'nin adında saklı kaldı. Çünkü burada İskitlerin kampı ve salgın hastalıktan ölen İskitlere ait mezarlar bulunmaktaydı.

Asur Krallığı'nı yenen müttefikler, Asur topraklarını aralarında paylaştılar. Babil Krallığı'na Asur Krallığı'na ait topraklar bırakılırken, İskitlerin payına Asur Krallığı'na bağlı Manna ve Van krallıklarının toprakları düştü. Ninova'nın düşüşünden sonra İskitlerin yegâne amacı, Manna ve Van krallıklarına ait toprakları egemenliği altına almak olmuştu. Manna Krallığı'nın zaptında önemli bir mukavemetle karşılaşmayan İskitler, büyük bir direnişle karşılaştıkları Van Krallığı karşısında Babil ve Med krallıklarından yardım almak zorunda kaldılar. 609-607 tarihleri arasında Babil ve Med kuvvetleri İskitlerle birlikte, Van Krallığı üzerine sefer düzenlediler, bu seferlerde Medler, Ninova'nın zaptından sonra ilk defa kendilerini tatmin eden ganimetler elde etmişlerdi.

597 tarihinde Babil ve İskitler arasındaki ittifak, bilinmeyen bir nedenden dolayı bozuldu. Artık Babil Krallığı, her cihetten Manna ve Van krallıklarına sahip İskit tehlikesini üzerinde hissetmekteydi. Yeremya Peygamber Babil'in düşmanları arasında Medleri de saymaktadır, oysa Herodot'a göre Babil Krallığı'na yönelik tehlikeleri ortadan kaldıran Medlerdi. Med Kralı Kiaskar, 595-594 senesinde bir ziyafet bahanesiyle İskit krallarını pusuya düşürerek onları öldürdü (Herodotus, I, 106) ve böylece İskitleri başsız bıraktı. Medlerin ihanetinin arkasında muhtemelen Medler'e, Asur topraklarından İskitlerin payına düşen hisseyi verme vaadinde bulunarak onları ikna eden Babil kralı bulunmaktaydı. Gerçekten de İskit krallarının öldürülmesinin hemen akabinde Medler, İskitler'e ait Asur topraklarını ele geçirmeye başladı. Liderlerinin ölümünden sonra dağılan İskitler, Med işgaline karşı bir direniş gösteremediler ve batıya, Lidya Krallığı sınırına doğru geri çekilmek zorunda kaldılar. Medler ve İskitler arasında cereyan eden savaşlardan biri Erivan yakınlarında bulunan Karmir Blur'da (Kızıl Tepe) yapılan arkeolojik kazılar sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Burada İskit garnizonu tarafından işgal edilen Urartuların Teyşebani Kalesi vardı. Medler tarafından zapt edilen kale akabinde yakıldı. Muhtemelen Van Gölü kıyısında bulunan Van Krallığı'nın başkenti Tuşpa dâhil olmak üze-

54 M.Ö. 7. yüzyılın sonu ile M.Ö. 6. yüzyılın başlarında yaşamış, Tanrı tarafından gönderildiğine inanan ve inanılan Yahudi peygamberidir (ç.n.).

55 Ascalon veya Aşkelon, günümüzde İsrail'in başkenti Tel Aviv'in 50 km güneyinde, Gazze şeridinin 13 km. kuzeyinde yer almaktadır (ç.n.).

re, İskitlere ait diğer müstahkem mevkiler de Medler tarafından aynı akıbete maruz bırakılmışlardı.

Medlerin ilk darbeleriyle İskitlerin Asya'yı terk ederek Karadeniz'in kuzeyine göç etmeleri pek mümkün görünmemektedir. Olayın böyle vuku bulduğunu düşünen Belyavskiy, İskitlerin Asya'daki 28 yıl süren hâkimiyetinin son bulmasını 595/594 olarak tarihlendirmektedir. Aslında Medlerin, İskit hâkimiyetindeki toprakları ele geçirmeleri 5 yıldan daha fazla sürmüş ve İskit mirası için Lidya Krallığı ile savaşa girmeleri de 590 senesinde vuku bulmuştur. Bu süre zarfında Lidya Krallığı, Kimmerlerin yaşadığı muhtemelen daha önce İskitlerin hegomanyası altında bulunan Kapadokya'yı zapt etmeye muvaffak olmuşlardı. Bütün bunlardan Medler'den önce Kapadokya'dan İskitlerin çekildikleri sonucu çıkmaktadır.

Herodot, Med ve Lidya krallıkları arasında savaşın patlak vermesinin nedenini, Lidya Kralı Aliat'ın ülkesinde saklanan İskitleri iade etmesini talep eden Med Kralı Kiaskar'a menfi cevap vermesi olarak nakletmektedir. Gene Herodot'un bildirdiğine göre, Med Kralı Kiaskar'ın hizmetinde ona kırgın ve ondan öc almak isteyen bir İskit zümresi bulunmaktaydı. İskitler, Kiaskar ve onunla birlikte ziyafete gelen Medlere, birlikte okçuluk eğitimi aldıkları Hintli gençlerin etlerini yedirdiler ve akabinde Lidya'ya kaçtılar. Böylesine utanç verici ve şahsi bir olay, iki ülke arasında savaşa neden olmaktan ziyade ancak savaşın bir bahanesi olabilirdi. Muhtemelen savaşın asıl nedeni, Kimmerlerin desteğiyle Lidya sınırına çekilen İskitlerin, Medlere karşı direnişlerini artıracağı ve Kapadokya'yı elinde tutmayı amaçlayan Lidya'nın onlara yardım edeceği endişeydi. Herodot'un da ifade gibi (I, 74), Lidya Kralı Aliat, ülkesine kaçan İskitli suçluları değil, onların çıkarlarıyla örtüşen Lidya Krallığı'nın menfaatlerini savunmaktaydı.

Medler ve Lidyalılar arasında tarafların değişen başarılarıyla 5 yıldan fazla süren savaş daha önce Mısır ve Yehuda krallıklarıyla[56] savaşmakla meşgul Babil Krallığı'nın Medlere yardım göndermesine kadar sürdü. Nihayet taraflar arasında akdedilen antlaşmayla Kapadokya dâhil olmak üzere İskitlerin Anadolu'da sahip oldukları topraklar Medlerin eline geçti ve iki krallık arasındaki sınır Galis Nehri'nin (Kızılırmak) batısına taşındı. Lidya, Frigya üzerindeki hâkimiyetinin tanınmasıyla yetinmek zorunda kaldı. Buna ilaveten Lidya'nın bir diğer kazancı da Med Krallığı'na bırakılan Kapadokya'nın güneyindeki Klikya'ya sahip olmaları olmuştur.

56 M.Ö. 930-586 tarihleri arasında İsrail ve Filistin topraklarında varlık gösteren krallıktır (ç.n.).

Med ve Lidya krallıkları arasındaki savaşın sona erme tarihi, Herodot'un savaş esnasında güneş tutulmasının meydana geldiği yönündeki nakli sayesinde kesin olarak bilinmektedir. Buna göre güneş tutulması 28 Mayıs 585'te gerçekleşmiştir. Akan kan durmuş, savaşı sonlandıran taraflar arasında barış görüşmeleri başlamıştı. Medler ve müttefiki Yeni Babil Krallığı gibi güçlü düşmanlar karşısında Lidya, dikte edilen anlaşma şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Varılan antlaşmaya göre İskit ve Kimmerlere Asya'da yaşam hakkı tanınmıyordu ve geldikleri yere, yani Kuzey Karadeniz kıyılarına dönmeleri gerekiyordu. Herodot, Lidya Kralı Aliat'ın İskitlere düşman oldukları için Kimmerleri Anadolu'dan kovduğu bilgisini vermektedir. Heredot'un anlattıkları, Kimmerler ve İskitler arasında bitmek tükenmek bilmeyen düşmanlık hakkındaki mesnetsiz iddiaların diğer bir versiyonunu teşkil ediyordu. Çünkü bu iddialarla Kimmer ve İskitlerin her ikisi de Anadolu'da ortaya çıkmış halklar gibi gösteriliyordu. İşin aslı İskitler ve Kimmerler aynı ortak kadere sahip, aynı koşullar altında birlikte hareket etmek zorunda olan halklardı.

İskitler için Herodot, "28 yıl hâkimiyet sürdükleri Anadolu'yu şiddet ve ifratlarıyla harap ettiler. Anadolu'da bulunan halkları sadece haraca bağlamakla kalmadılar, yağma ve soygunlarla onların ellerinde ne varsa aldılar." demektedir (I, 106). Herodot'un ifade ettiği Anadolu'daki 28 yıllık İskit hâkimiyeti, 612 senesinde Ninova'nın düşüşü ile 585 yılında Med ve Lidya krallıklarının yaptığı barış antlaşması arasındaki zaman aralığına uygun düşmektedir. Anadolu'daki 28 yıllık İskit hâkimiyetinin özelliklerini Herodot öylesine etkileyici bir şekilde anlatmıştır ki, ayrıyeten bir yoruma gerek yoktur. Askeri üstünlükleri sayesinde İskitler, Ön Asya'da asalak gibi yaşamışlardı. İskitler, başka halklara pahalıya mal olacak askeri örgütlenmelerine uygun kökleşmiş yaşam alışkanlıklarıyla Kuzey Karadeniz bölgesine geri döndüler. Ön Asya'dan dönen İskitler hakkındaki efsaneler, İskitlerin ilk defa Kuzey Karadeniz kıyılarını istila ettikleri zaman haklarında ortaya atılan efsanelerle karıştırılmaktadır. İskitlerin Araks Nehri civarında kalmış oldukları doğrudur ancak asıl vatanlarında değil Ön Asya'da bulundukları sürede orada bulundular.

İSKİT KÜLTÜRÜ

Yaklaşık 90 yıl Ön Asya'da kalan İskitler, atalarının yaşadığı Kuzey Karadeniz bölgesine geri döndüklerinde artık sadece nüfus yapısı olarak değil kültürel olarak da onlardan farklıydılar. 90 yıl boyunca Ön Asya'da üç nesil değiştiren İskitler arasında Kuzey Karadeniz bölgesinde doğan nüfustan geriye hiç kimse kalmamıştı. Ön Asya'da Antik Doğu medeniyetleriyle yakın münasebetlerde bulunan İskitlerin kültürünün, özellikle dış, maddi unsurlar açısından değişmemesi mümkün değildi. Asya'nın yerli halkları üzerindeki baskın konumları onların sosyal ilişkilerinde önemli değişimlere sebebiyet vermişti. Bu değişimlerden biri, kabile liderlerinin kutsiyet atfedilmesi de dâhil olmak üzere sahip oldukları imtiyazlarla Doğu krallarına dönüşmeleriydi.

İskitlerin Ön Asya'dan Kuzey Karadeniz bölgesine taşımış oldukları maddi kültür alanındaki yeni unsurlar ancak onların Ön Asya'yı istila etmeden önce sahip oldukları kültürel unsurlarla mukayese edilerek tespit edilebilir. Ne yazık ki İskitlerin Ön Asya'ya göç etmeden önce sahip oldukları kültürel unsurlar hakkında sadece genel bir fikre sahibiz. İskitlerin o dönemdeki kültürü klasik biçimdeki Srubna Kültürü değildi, çünkü karadeniz bölgesine göç eden İskitler artık göçebeydi ve Srubna Kültürü'nün birçok özelliği, bu kültürle ilgili en çok veri sağlayan yerleşim yerleriyle birlikte yok olmuştu. İlgilendiğimiz dönemle ilgili bize bilgi veren mezarlar, V. A. Gorodtsov'un tespit ettiği yan tarafına doğru oldukça çömelmiş vaziyetteki iskeletlerin bulunduğu tümsekli ve yatay düzlemli mezarlardır. Antik mezar höyüklerine gömülen bu mezarlarda ölüyle birlikte gömülen eşyalara neredeyse hiç ratlanmamaktadır. Ancak bazen kutu şeklindeki basit kaplar bulunmaktadır.

V. A. Gorodtsov, Sovyetler Birliği'nin Avrupa kısmındaki Bronz Çağı'na ait eserler arasında yer alan veya tesadüfen bulunan metal eşyaları Kimmerlerle ilişkilendirmektedir. Çünkü onun görüşüne göre, M.Ö. 7. yüzyılın sonuna kadar Kuzey Karadeniz bölgesinde Kimmerler yaşamıştır. V. A. Gorodtsov tarafından tanımlanan formlar, günümüzde Srubna Kültürü'nün geç evreleri olan Sabatin ve Belozersk kültürleriyle ilişkilendirilmektedir. A. A. İessen, 1953 senesinde No-

voçerkassk'te bulunan hazineyle[57]ilgili bir eser ortaya koydu. Novoçerkassk hazinesinde tekrar eritilmek üzere hurdaya ayrılan bronz eşyalar arasında; bir balta, iki çift bronz gem ve aynı tip gemlere ait parçalar, bronz çubuk parçaları ve iki tüylü ok temrenlerine ait kalıp parçaları bulunuyordu. Novoçerkassk'ta bulunan balta ve gemlere Kuzey Kafkasyadaki Koban Kültürü'ne ait kalıntılar arasında, ok uçlarına ise erken dönem İskit kültürüne ait kalıntılar arasında rastlanmıştır. İessen, Kuzey Karadeniz bölgesinde Novoçerkassk hazinesindeki buluntularla benzerlikler taşıyan başka eşyalara da tesadüf etmişti. Bu türden eşyalardan biri, Konstantinovo'da (Çerkassk bölgesi) 375 numaralı höyükte Novoçerkassk tipi gemlerle birlikte bulunan beyaz macunla doldurulmuş, geometrik şeritlerle bezenmiş, küçük siyah bir cilalı kadehti. İessen, Novoçerkassk hazinesindeki buluntuları 8. yüzyıl ortası ile 7. yüzyıl ortası olarak tarihlendirmekte ve eşit ölçüde Kimmerlere ya da İskitlere ait olabileceğini belirtmektedir.

Son yıllarda aynı türden eşyalar bulunan üç mezar daha bulundu. Bu mezarlar, Simferopol yakınlarındaki Zolnoye köyü, Poltava bölgesindeki Butenki köyü ve Çerkas bölgesindeki Nosaçiv köyünde bulunmaktadır.[58] Zolnoye'deki mezar kurganın girişinde diğer birkaç mezarla birlikte bulundu, Butenki ve Nosaçiv'deki mezarlar ise tarım faaliyetleri sırasında tesadüfen keşfedildi. Bu üç mezardan Novoçerkassk tipi gemlerle birlikte bronz ve kemikten yapılmış pürüzsüz ve süslü plakalar çıkmıştır. Nosaçiv'de bulunan mezarda sarmal ve halka formundaki geometrik süslemeli kemik plakaların ortasında, İskit dönemine ait birçok çalışmalarda göze çarpan dört köşeli sivri yıldız formu da bulunuyordu. Bu yıldız formu, M. İ. Vyazmitina ve V. A. İlinskaya tarafından titizlikle incelenmiştir. M. İ. Vyazmitina, yıldız formunu Yunanların Afrodit olarak adlandırdıkları zamana kadar Doğu'da İştar, Kibela, Astarte, Anahita gibi isimlerle adlandırılan bereket (doğurganlık) tanrıçasıyla ilişkili bir güneş işareti olarak tanımlamaktadır, Melgunov hazinesi[59], Kelermes, Zhabotin (12 numaralı kurgan) ve diğer kurganlarda bulunan

57 1939 senesinde Rostov bölgesindeki Novoçerkassk'ta tesadüfen bulunan hazine içerisinde bronz eşyalar bulunmaktadır. Bu hazine üzerine yoğun araştırmalarda bulunan A. A. İessen, *"K Voprosu o Pamyatnikah 8-7 vv. do n.e. Na Yuge Yepropeyskoy Çasti (Novoçerkasskiy klad)"* adlı makalede çalışmalarını yayımlamıştır. Hazine, Novoçerkassk Don Kazakları Tarihi Müzesi'nde sergilenmektedir (ç.n.).

58 Simferepol, Poltava ve Çerkas Ukrayna'da bulunmaktadır (ç.n.)

59 Kurganda ilk resmi kazılar, 1763 senesinde Novorossiysk Valisi Korgeneral Alexei Petrovich Melgunov'un adıyla yapılmıştır. Akabinde Kirovograd'a 60 km. uzaklıktaki Cast Barrow'da yapılan kazılar esnasında Melgunov hazinesi bulunmuştur. E. M. Pridik, "Melgunovskiy klad 1763 g.," *Materiali Po Arheologii Rossii*, No: 31, St. Peterburg, 1911 (ç.n.).

eserlerdeki yıldız işareti Erken İskit Dönemi'yle ilişkilendirilmektedir. İlinskaya, İskit öncesi döneme ait olduğunu düşündüğü bu işarete sahip başka eserleri de yukarıdaki liseteye eklemektedir. Bunlar arasında Kislovodsk şehri yakınlarında bir mezarda bulunan Kuzey Karadeniz bölgesindeki mezarlardan çıkarılan eşyalarla benzerlik gösteren bronz kulplu asa yer almaktadır. Tüm bu mezarlardan çıkan eşyalar arasında eşkenar dörtgen veya oval-eşkenar dörtgen uçlu ve uzun kollu ok uçları, Novoçerkassk döküm tarzıyla oldukça yakın benzerlikler taşımaktadır. Butenki ve Nosaçiv yakınlarındaki mezarlarda demir mızrak uçları bulundu. Butenki mezarından çıkarılan mızrakların ucuna yakın telek kısmının üzerinde daire şeklinde delikler bulunuyordu. Zolnoye ve Nosaçiv mezarlarından çıkarılan eşyalar arasında ayrıca akinak[60] tarzı kulp şeklinde kabzası bulunan iki kılıca ait demir parçaları bulundu. Nosaçiv'de II. Sargon[61] ve Asurbanipal[62] dönemine ait Asur kabartmalarındaki at koşum takımları üzerinde tasvir edilenlere benzer bronz plakalar bulunmuştur. O halde 8 ve 7. yüzyılın son çeyreği olarak tarihlendirebileceğimiz Nosaçiv kurganından çıkan bu eşyalar, zaman olarak daha önce zikrettiğimiz Novoçerkassk hazinesi dönemine tekabül etmektedir. Bu mezarları araştıran A. A. Şepinskiy ve G. G. Kovpanenko, onların Kimmerlere ait olduklarını düşünmekle beraber, Kimmer ve İskitlerin Ön Asya'ya göç ettikleri ve döndükleri dönemde Kuzey karadeniz'de varlığını sürdüren kültürü ifade etmekteler.

1971 senesinde Vasilkov (Zaporojya bölgesi) yakınlarında bulunan Balka köyünde, "Vysokaya Mogila" (yüksek mezar) kurganında Kimmer tipi olarak adlandırılan iki mezar daha keşfedildi. Mezarlar Bronz Çağı'na ait büyük bir kurganın içindeki höyükteydi, cesetler ahşap kütük kabinlere yerleştirilmişti ve yanlarında önemli sayıda eşya vardı. Mezarlardan birinde uçları asık ve çapraz çizgi desenli, bronz kabzasının ucu oval, demir bir hançer bulunuyordu. Hançerin kınındaki altın bir klips ve deri toka bozulmadan korunmuştu. Mezarlardan çıkan diğer eşyalar arasında altın kakmalı bir plaka ve tipik cilalı, dar boyunlu bir testi yer alıyordu. Kille sıvanmış ve aşı boyası süslemelerle bezenmiş başka bir kütükte bulunan ölen kişinin başında bronz bir halka, büyük bir altın küpe ve yanında kaymaktaşlı altın bir toka vardı. Mezkûr mezardaki kaydedilen silahlar arasında sapsız bronz hançer, façetalı ok temrenleri, at koşum takımı olarak da iki gem bulunuyordu. Ayrıca mezarda, süslü bir kap ve çok sayıda kurban yemeğinini kalıntıları mevcuttu.

60 Acinaks, kinirak, kingirak ve akınak olarak da bilinir. Kısa saplı bir tür İskit kılıcıdır (ç.n.).

61 (722-705) (ç.n.).

62 (668-627) (ç.n.).

Bu zamana kadar vermiş olduğumuz malumat dâhilinde az önce yukarıda zikretmiş olduğumuz mezarların, bu tür mezarlardaki altın eşyaların ilk örneklerini sunduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu altın kakmalı süslemelerin, Dnestr çevresinde (Kamyanets-Podilski bölgesi) 1878 senesinde bulunan ve 7-8. yüzyıllar olarak tarihlendirilen Mikhalkov hazinesindeki[63] altın eşyalardaki süslemelerle benzerliği daha az ilginç değildir. Bu benzerlik Kimmer ve Hallstatt kültürleri[64] (Karpat Dağları ve Tuna Nehri Havzası) arasındaki ilişkiyi güçlendirmekte, Hallstatt Kültürü'nün Kuzey Karadeniz bölgesine Kuzey Kafkasya'dan değil, Kuzey Kafkasya'nın bizzat kendisinin de hinterlandı içerisinde yer aldığı Orta Avrupa'dan yayıldığı iddiasını[65] desteklemektedir. Burada Koban Kültürü'nde kendilerine özgü belli gelişmeler kaydeden Hallstatt Kültürü, Koban Kültürü'nü belli ölçüde etkiledi.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz malumatlardan İskitler'in Ön Asya'ya göç etmelerinden önce bildikleri ve Ön Asya'dan dönene kadar ve hatta daha sonraki dönemde bile varlığını koruyan şeyler arasında bronz temrenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Antik Doğu ülkelerinde İskitler, "atlı okçular" olarak tezahür etmişlerdi. Küçük sigma[66] şeklindeki yay ve ok dolu sadakla silahlanmış İskitler, eski Doğu krallıklarının ağır piyade ve süvari kuvvetleri karşısında yenilmez olduklarını gösterdiler. Oysa eski Doğu ordularının temel vurucu gücü savaş arabalarından oluşuyordu, her birinde bir arabacı, üzerlerinde kalkan, kılıç ve kemerli büyük yay taşıyan bir veya iki savaşçıdan oluşan bu ordular çok hantaldı. İskitler onların saldırılarını kolaylıkla savuşturuyor, üzer-

63 1876 yazında Yekaterina ve Nastya adında iki kız kardeş, her sabah olduğu gibi sığırlarını Niçlava Nehri kenarında bulunan Mikhalkov köyünde (Ternopil Bölgesi) yayarken köyün adını alan 7,5 kg ağırlığında altın metaların bulunduğu Mikhalkov hazinesini tesadüfen bulmuşlardı. Bu hadiseden 20 yıl sonra 1897 senesinde Mikhalkov hazinesinin bulunduğu noktadan 28 km. uzaklıkta yol çalışmaları sırasında ikinci bir hazineye daha rastlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. A. A. Kobalev, "O Proishzhdenii Olennıh Kamney Zapadnovo Regiona", *Arheolohiya*, Paleoekologiya i paleodemografiya Yevrazii, Moskova, 2000, s. 138-179 (ç.n.).

64 Yukarı Avusturya'da Salzkammergut köyünde, Hallstätter Gölü kıyısında M.Ö. 8-6. yüzyıllar arasında Orta Avrupa'da varlığını sürdüren kültürdür. Geniş bilgi için bkz. G. Bedianashvili ve C. Bodet, "Koban Mezarlığı, 9 ve 12 No'lu Mezarlar: Kuzey Kafkasya'da Son Tunç Çağı'ndan İlk Demir Çağı'na Geçiş Süreci", *Tüba-Ar*, s. 13, 2010 (ç.n.).

65 Bu iddianın temeli Ernest Chantre'ye dayanmaktadır. Kuban nekropolünde yaptığı çalışmalar sırasında 22 adet mezar açan ve elde ettiği 1.600 buluntu üzerinde incelemelerde bulunan Chantre, "Recherches Anthropologiques Dans le Caucase" adlı makalesinde Koban Kültürü'nü, Avrupa Hallstatt Kültürü ile eşleştirmektedir (ç.n.).

66 'Σ' şeklindeki Yunan alfabesinin 18. Harfi (ç.n.).

lerine bulut gibi ok yağdırıyorlardı; hızlı atları sayesinde bir anda gözden kaybolabilen İskit askerleri, gene beklenmedik bir cihetten ortaya çıkarak, mütevali saldırılarıyla düşmanlarını yoruyorlardı.

Bronz Çağı boyunca Avrasya'da yaygın olarak kullanılan çakmaktaşı ve kemik temrenli oklarla silahlanmış İskitler, Ön Asya'yı işgal ettiler. Andronovo ve Srubna kültürlerinde görülen bronz eşkenar dörtgen veya yaprak şekilli temrenler halen çok nadirdi. İskitlerin Ön Asya'da kaldıkları süre boyunca bu oklar yaygınlaştı ve gelişerek arkalarına eklenen üç tülekle havada daha dengeli hareket edebilen bir hale dönüştüler.

Artık gelişmiş olan İskitlerin ok temrenlerinin tipolojisi, en yaygın buluntular olarak bulundukları alanların tarihlendirilmesinde önemli rol oynarlar. Uzun mil yatağına sahip bazen kavisli diken şeklindeki çıkıntıyla bağlanan sivri uçlu, iki tülekli defneyaprağı veya eşkenar dörtgen biçimindeki M.Ö. 7 ve 6. yüzyıllara has tipik ok temrenlerinin yerini, daha sonra ortaya çıkan iç mil yatağına sahip üç tülekli temrenler almış ve bu temrenler sonraki yüzyıllarda (5-4. yüzyıllar) baskın olarak kullanılmıştır. M.Ö. 5. yüzyılın başında iki tülekli temrenler artık kullanılmamaya başlandı. Aynı yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşan üçgen ve kule benzeri başlı temrenlerin kullanımı müteakip senelerde daha da arttı. 4. yüzyılda temrenlerin boyu uzadı ve sivrileşti, bununla birlikte 5. yüzyılda geniş tabanlı ve üçgen başlı ok temrenleri de bilinmektedir. Kuban ve Yukarı Don'da sık rastlanan demir uçlu temrenler İskitler tarafından kullanılmıyordu. Kemik uçlu temrenlerle tüm İskit döneminde karşılaşmaktayız. İskitlerin kullandıkları kemik uçlu temrenler piramid, koni ve kurşun görünümündeydi.

İskitlerin yay ve oklarını taşıdıkları kutu[67] sol taraflarına astıkları kayışa bağlıydı. Oklarının bazılarını deriden veya ahşaptan yapılan sadaklarda muhafaza ediyorlardı. M.Ö. 4. yüzyıla ait bazı mezarlarda yüzlerce okla birlikte birkaç sadak bulunmuştur. Çok sayıdaki okların sadece askeri amaçlı kullanıldıklarını söylemek pek makul görünmemektedir. Bronz temrenlerin ticarette (değiş-tokuşta) bozuk para olarak kullanılıyor olması mümkünkündür. Olbia ve Dobruca'da bulunan ok şeklindeki bronz külçelerden anlaşılacağı üzere temrenlerin bu amaca yönelik oldukları düşünülebilir. Sadece görünümleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz İskit yayları, farklı türdeki ağaçların birbirine

67 Yunanca "Gorytos/Groyt" olarak adlandırılan "ok yay torbasıdır." İskitlerin kompozit yay ve oklarını koydukları muhafazadır. Çift taraflı ok yay torbasının iç gözünde yay, dış gözünde ise oklar bulunurdu. Kılıç gibi bel kayışına, sol taraftan kalça üzerine asılmaktaydı. At üzerinde ise yine sol tarafa, eğere asılırdı. B. Cunliffe, *The Scythians: Nomad Warriors of the Steppe*, Oxford, 2019, s. 343 -346 (ç.n.).

yapıştırılmasından[68] (kompozit) elde ediliyordu. İskitlere ait mezarlarda bulunan yaylar, okları ve kemik eklenti parçalarıyla birlikte kirişleri üzerine çekilmiş halde karşımıza çıkmaktadır. Oklarının uzunluğuna bakıldığında 80-100 cm. uzunluğa kadar ulaşabilen İskit yayları, yazılı belgelere göre 0,5 km'ye kadar erişen bir atış menziline sahipti.

Mızrakların ilk örnekleri Bronz Çağı'nda İskitlerin ataları tarafından kullanılmaktaydı. İskitler, Ön Asya'yı istila ettiklerinde mızrak uçlarını artık sadece bronzdan değil demirden de yapmaya başlamışlardı. Oklar gibi mil yatağı değişmeyen mızrak uçları, ortası uzun ve dar çıkıntılarıyla yaprak şeklindeydi. Daha sonraki örneklerde teleklerin genişliği farklıydı ve uzunluğu mil yatağının üçte ikisine ulaşmıştı. İşaretli kenarı olmayan ancak her iki yönde de eğimleri olan mızrak temrenleri de vardı. Daha sonraları ortasında kenarı olan ve olmayan sivri yaprak şeklindeki mızrak temrenleri ortaya çıktı. Mızrak şaftının kör ucu kadeh ya da silindir biçimindeki halkaya takılıyordu. Mızrak sapının uzunluğu 1,75 ila 2,20 metre arasındaydı.

At üzerinde durmanın zorluğundan dolayı süvariler mızrakları, atların hareket gücünden ziyade elleriyle kullanırlardı ve genellikle düşmana yakın mesafeden fırlatılırlardı. Mızrakların yanında özel dartlar da kullanılırdı. Mızraklardan daha hafif ve daha kısa olan bu dartların, sapının ucunda ince ve sivri uçlu temrenleri mevcuttu. Düşmanı öldürmeyen, ancak kalkan veya zırhı delip geçen böyle bir darttan, hareketi kısıtlayan sapını keserek kendini hızlı bir şekilde kurtarmak imkânsızdı, keskin ve ince ucu ise zırhı delip geçerdi. Bir savaşçının mezarında bir mızrakla (bazen birkaç tane) birlikte iki adet dart bulunurdu.

Kılıç ve hançerler, ok ve mızraklara göre daha az yaygındı. Bronz Çağı'nda Avrasya'da bu tip İskit silahlarının ilk örnekleri bilinmemektedir. Geç Tunç Çağı'na özgü balçağı destekli yaprak şeklindeki bıçak ve hançerler ile paralel namlulu daha uzun bıçaklar, bu türden İskit silahlarının karakteristik formu için kaynak olamazdı. 8. ve 7. yüzyıllarla tarihlendirilen bronz saplı, mantar şeklindeki kulplu olan, düz dar artı işaretli nadir bulunan demir kılıçlar, İskit kılıç ve hançerleriyle genetik olarak ilişkilendirilemezler.

Meteor demiri uzun zamandır bilinmekte olup dövülmek suretiyle ondan bronzla aynı şekle sahip hançerler dahi imal edilmiş-

68 Ahşap, kemik, boynuz, sinir ve tutkaldan müteşekkil kompozit yaylarda yayın sırtı, gerilme kuvvetine dayanması için sinir ile kaplanır, karın kısmına ise boynuz yapıştırılarak, yay çekilirken bu yüzeyde meydana gelen sıkışma kuvvetine karşı dayanıklık sağlanmış olurdu. Yayın birleştirilmesinde Mersin balığının hava kesesinden yapılan tutkal kullanılırdı. A.İ. Melyukova, "Vooruzhenie Skifov", *Arhelogiya SSSR*, Moskova, 1964, s. 14-19 (ç.n.).

tir.[69] Fakat gerçek anlamda demir metalürjisi, demiri maden cevherinden çıkartma yönteminin keşfiyle başlamıştır. Doğu Avrupa'da demirin en geç M.Ö. 8. yüzyılda yaygınlaşmaya başlamıştır. Yani Kimmer ve İskitlerin Asya'ya göçünden önce ve onların yokluğunda demir alanındaki inkişaf devam etmiştir.[70] Yukarıda belirtilen demir silahların ilk örnekleri, bronz olanlardan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Büyük ihtimalle bu demir silahlar, demir madenin bulunduğu noktada değil, daha eski demir üretim sahasında cevherden demir eritme ve yandan dövme sanatıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu bölgenin tam olarak nerede olduğu, zamanında yapılan araştırmalara rağmen açıklığa kavuşturulamamıştır.

İskit öncesi demir silahların menşei meselesini şimdilik bir kenara bırakacak olursak, İskit kılıç ve hançerlerinin, kendilerinden önceki bu tür silah örnekleriyle tipolojik olarak benzerlik taşıdıklarını, yani daha sonraları İskitlerin kendilerine özgü formlarla geliştirdikleri silahları temsil etmedikleri hususunu bir kez daha teyit etmeliyiz. Görünüşe göre bu silahlar İskitler ve Medlerin birlikte yaşadığı dönemde Ön Asya'da ortaya çıktı, bu yüzden her iki ulus için ortak silah haline geldi ve Medler aracılığıyla Orta Asya ve Sibirya'ya yayıldı.

İskit kılıç ve hançerleri arasında sadece uzunluk farkı bulunmaktadır. İskit kılıçlarının namlu uzunluğu 0,50 ile 0,85 cm, hançerlerin ise 0,17 ile 0,50 cm arasında değişmektedir. İskit kılıç ve hançerlerinin namlusu uzun üçgen şeklinde olup sadece en uzun kılıçların üst kısmında paralel kenarları bulunmaktadır. Uzunlamasına namlunun ortasında kalınlık veya nervürlük mevcuttur. En orijinali kabza tasarımlarıdır, antik dönemde oval veya kare topuzlu ve böbrek veya kelebek şeklinde ince artı işareti olanlar vardı. Topuzlarının yan uçları yukarıya doğru kıvrılan bazen de yırtıcı bir kuşun başı veya pençelerini betimleyen figürler bulunan anten kulplu kılıçlar ve hançerler M.Ö. 6-5. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Hayvan motifliler daha çok M.Ö. 5.

69 Meteor demirinden imal edildiği düşünülen silahlar arasında Ur bölgesindeki hançer (M.Ö. 3.000), Tutankhamun'daki hançer (M.Ö. 1340), Troya'daki gürz başı (M.Ö. 2.400-2.200) vb. yer almaktadır. Ali Fathalizadeh, "Eski Çağda Demir Üretim, Teori ve Teknolojisi", *Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği Mühendisler Odası Dergisi*, s. 164, 2013, s. 54 (ç.n.).

70 M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına doğru İskitlerin saldırılarıyla Urartu Krallığı'nın yıkılması sonucu Anadolu ve Antik Doğu dünyasının en büyük madencilik endüstrisi çökmeye başlamıştır. Kimmerlerin akınları sonucu Batı Anadolu Bölgesi'nde altın ve gümüş yataklarında üretimler yoğun olarak yapılıren demir üretimi çok azdı. Oktay Belli, "İslam Öncesi, Beylikler ve Urartu Krallığı, Phryg ve Lydia Krallıkları, Klasik Dönem, Bizans Dönemi", *Anatolia Cradle Of Casting (Anadolu Dökümün Beşiği)*, ed., A. Çilingiroğlu, Döktaş Dökümcülük ve Sanayi A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2004, s. 60-245 (ç.n.).

yüzyılla ilişkilendirilmesine rağmen M.Ö. 4. yüzyıla ait alanlarda da rastlanmaktadır. M.Ö. 4. yüzyılda ortaya çıkan tek bıçaklı kılıçlar (tek tarafı keskin) oldukça nadirdir.

Yunanlar "akinak" olarak adlandırdıkları İskit kılıcının Medlere ve Perslere ait olduğunu düşünüyorlardı. İran'da akinak tarzı kılıcın varlığı, Geç Bronz Çağı'na ve Erken Demir Çağı'na ait eserlerdeki buluntular ve M.Ö. 6-5. yüzyılara ait kabartmalardaki tasvirler vasıtasıyla bilinmekteydi. M.Ö. 7-6. yüzyılarda Urartuların Teyşebani kalesini zapt ettikleri zaman İskitler akinak tarzı kılıçlarla silahlanmışlardı. Bu bilgiden bu tür silahların tasarımının İskitlerin Ön Asya'da kaldığı sürede oluştuğu sonucuna varıyoruz. İskit hançerleri gibi kılıçları da kesici olmaktan ziyade delici özelliğe sahipti. Buna uygun olarak, İskitler kılıç ve hançerlerini, kemerin sağında veya önünde bulunan tahta kınlarda muhafaza ederlerdi. Bazen altın kaplamayla süslenmiş kayışların üst kısmında asılı bir bıçak bulunurdu. Med ve Persler arasında böyle bir kılıcın kını artık ayağa bağlanıyordu ve kını ayağa bağlamak için kın üzerinde yuvarlak bir uç (delik) açılmıştı. İskit kılıcı yakın dövüş silahıydı ve at sırtında savaşmak için uygun değildi. İskitler kılıçlarını attan düştüklerinde kendilerini korumak ya da mağlup ettikleri düşmanın işini bitirmek için kullanıyorlardı.

Ayakta ve at üstünde dövüşte eşit derecede uygun olan silahlar savaş baltası ve çekiciydi, biri az çok geniş doğrama bıçağıyla, diğeri yuvarlak veya yönlü ucuyla birbirinden ayrılmaktadır. Her ikisnin de sapa tutturmak için bir deliği ve çıkıntılı bir sırtı vardı. Sosyal statünün ve geleneksel gücün sembolü olarak görülen kuşgözü baltalar, genellikle merasimlerde aksesuar silahı olarak kullanılırdı ve bu nedenle çok fazla bulunmazlar. Küçük merasim baltaları, dört yüzlü sırtıyla kama şeklinde veya uzun ve biraz kavisli bir biçimde balta sapının deliğine doğru genişleyen bir görünüme sahipti. Bazen bu baltaların küblerinde, imgesel olarak kuş ve hayvan başlı figürler kullanılırdı. Aynı zamanda namluda da kuş gagası veya hayvan başının tasvir edildiği heykel görünümlü motiflerin kullanıldığı görülmektedir. Çekiçlere çok nadir olarak rastlanmaktadır, çift kenarlı teberler ise İskitleri tasvir eden Yunan ressamlarının gerçeğe uygun olmayan resimleri üzerinden bilinmektedir.

Arka sırtı düz (keskin olmayan), uzun tek yüzlü bıçaklar, savaş aleti olarak nasıl kullanılıyorlardı? Ekseriyetle sırtı düz veya kavisli olan kemik saplı bıçaklar, kurbanlık yiyeceklerin kalıntılarıyla birlikte çift olarak bulunur.

Muhtemelen sahip oldukları kült ile ilişkili olarak İskit mezarlarında, kabzasının ucunda yırtıcı hayvan motifi bulunan metalik bronz

bıçaklara tesadüf edilmektedir. Gene mezarlardan çıkan kabaca kesilmiş yuvarlak taşlar, İskitlerin fırlatmak için sapan kullanmış olduklarını göstermektedir.

İskitler'de çok fazla görülmeyen savunma silahları genellikle soylu savaçılarda bulunurdu, sıradan askerler arasında bu tür silahlara nadiren rastlanırdı. Savunma amaçlı silahlar arasında en çok Urartu ve Asur tarzı, omzu, sırtı ve göğsü kaplayan pullu deri üzerine dikilmiş demir, bronz ve daha az sıklıkla kemik plakalardan oluşan zırh kalıntıları bulunmaktadır. Yunan menşeli bronz göğüslükler oldukça nadirdir. İskit savunma silahları arasında dar bronz ve demir plakalarla kaplanmış geniş kemerler de vardı , karın bölgesini koruyan bu kemere ve diğer bel kemerine silahlar asılıyordu. Bel kemeri genellikle yırtıcı hayvan motifli bronz levhalarla süsleniyordu. Daha erken dönemlere ait "Kuban miğferi" olarak adlandırılan ve aslında Yunan menşeli olanlar haricinde miğfer ve dizliklere nadir olarak rastlanmaktadır. Kuban bölgesindeki buluntuların menşei hususu belirsizliğini sürdürmektedir. İskitlere ait silah kalıntıları arasında demir plakalarla kaplanmış ağır kalkanlara çok seyrek tesadüf edilmektedir. İskitler daha çok ahşaptan imal edilmiş, üzerleri deriyle kaplanmış, çeşitli şekillerde küçük ve hafif kalkanlar kullanmışlardı.

Aşağıda İskitlerin günlük hayatta kullandıkları alet ve eşyalar üzerine konuşacağız. Ancak ilk önce silahlarından daha az önemli olmayan İskit maddi kültürünün bir kısmını oluşturan at koşum takımlarını ele alacağız. İskitler atlı savaşçılar olduklarından at ve at teçhizatı silah kavramına dâhil edilmiştir.

Eski dönemlerden beri bozkır kavimleri atı ulaşım aracı olarak kullanmaktadır. M.Ö. II. binyılın ortalarından başlayarak, Ön Asya'da uçlarına metal miller takılan gemi atın ağzında tutmaya ve atı kontrol etmeye yardımcı olan metal gemler kullanılırken, Avrasya'da Doğu'da kullanılanlarla aynı yapıya sahip tek farkı kemik ve boynuzdan millerin kullanıldığı kayış veya kirişten imal edilmiş yumuşak gemler kullanılıyordu. Dizgini geme tutturmak için kemik millerde bulunan merkezi deliğe ek olarak, dizgin kemerini yanak kayışına bağlamak için geniş yöne doğru dikey, daha küçük yan delikler düzenlenmiştir. Boynuz millerde ise yanak kayışının iki ucuna uygun şekilde bu tür iki yan delik açılmıştır. Merkezi delikle aynı düzlemde yan deliklere sahip üç delikli miller daha yaygındı. Macaristan'dan Altaylar'a kadar uzanan coğrafyada bilinen ve İskitler ile Kimmerlerin ön Asya'da göründüğü M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda kullanılan metal gem ve metal millerin ilk örnekleriydi.

Bronz gemler, hareketli yuvarlak ilmeklerle birbirine bağlanan ve uçlarında halkalara tutturulmuş yanak milleri bulunan iki bağlantıdan

yapılmıştır. Doğu Avrupa'da ortaya çıkan en eski bronz gemler, iki müteharrik kısmın her birinin dış ucunda iki halkanın bulunduğu tek parça dökümden imal edilmiştir. Ayrıca bu türden gemlerde, dizgin için şapka şeklindeki hareketli ek bağlantıları mevcuttur. Bir ucunda şapka ve diğerinde kavisli geniş kanat bulunan ek bağlantılar, geme üç ilmekli bronz millerle bağlanmaktadır.

Güney Avrupa'daki buluntularda rastlanan bu tür gemleri A. A. İessen, Kuzey Kafkasya'ya ile ilişkilendirmekte ve Kuban adını vermektedir. Kuzey Kafkasya'ya özgü uçlarında sıradan büyük halkaların bulunduğu ikinci bir gem tipi, Güney Sibirya'dan Altaylar'a kadar uzanan sahada da bilinmektedir. Mezkûr gem tipi, bu tür bir gemin çıktığı İran'da da kullanılmıştı. Avrasya'da yaygın olarak üzengi biçimindeki üçüncü tip gemler kullanılıyordu. Üçüncü tip gemlerin M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısından daha geç olmayan bir tarihte, Ön Asya'da ortaya çıkmış olduğu düşünülmektedir. Kuzey Karadeniz bölgesinde bu tip gemlerde metal değil, üç delikli kemik miller kullanılmıştır. Orta Asya ve Sibirya'da karşılaştığımız üzengi biçimindeki uçlarının önünde küçük halkalar bulunan gemlerin geçmişinin, bu türden gemlerle ilişkilendirilen iki halkalı gemlere kadar dayandığı tahmin edilmektedir.

Birinci tipteki bronz gemlere Kafkasya haricinde, Don Nehri civarında birkaç noktada ve Dinyeper steplerinde ise iki üç yerde tesadüf edilmiştir. Çoğu Dinyeper Nehri'nin sağ yakasındaki step-ormanlarda bulunmuştur. Mezkûr gem tipine Orta Dinyeper'in sol yakasında sadece Vorskla Nehri havzasında bulunan Butenki köyünde rastlamaktayız. Bu tür gemler Kırım'da bulundu, bunlar arasında Simferopol yakınlarındaki Zolnoe köyündeki nekropolde bulunan örnekler en ilginç olanlarıdır. Bulunan gemlere ait kalıntıların lokalizasyonu göz önünde bulundurulduğunda, I. tip veya Kuban tipi gemler, İskitlerin Ön Asya'ya göç etmelerinden önceki zamana ve daha çok Kuzey Karadeniz bozkırlarında olmadıkları M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllara atfedilmektedir. Gemler haricinde İskitlere ait diğer bronz at teçhizat aksesuarları arasında hareketli kavramalı büyük halkalar, arkasında yay biçiminde sapı bulunan yuvarlak delikli plakalar, geometrik ve hilal şeklindeki desenlerle süslenmiş tokalar da yaygın olarak görülmektedir. Gemlerle birlikte Kuban tarzı Kafkas menşeli bronz baltalar, yukarıda belirtmiş olduğumuz oval ve düz artı şeklindeki kılıç ve hançerler, yuvarlak ve yassı demir mızrak temrenleri, façetalı veya uzun mil yatağına sahip oval eşkenar dörtgen telekli ok temrenleri kaydedilmiştir. İskitlerle ilişkilendirilen nekropollerde tespit edilen Kuban tipi baltaların varlığına rağmen Kuban tipi gemlerin Kafkas menşei hususu netlik kazanmamıştır. Diğer at koşum takımı malzemeleriyle birlikte Kuzey Karadeniz bölgesine başka bir kaynaktan nüfuz etmiş olması mümkündür.

Kuzey Karadeniz bölgesinde II. tip gemlere rastlanmamıştır. Uçları üzengi biçimindeki gemlere gelince, onlar da I. tip gemler gibi esas olarak İskitlerin yaşadığı step-orman kuşağındaki buluntulardan bilinmektedir. Bozkırda bu tür gemler, Bolşaya Belozerka köyü yakınlarındaki Tsimbalov[71] nekropolündeki küçük bir kurganda geometrik şekillerle desenli, beyaz macunla doldurulmuş, boynu dar, siyah cilalı bir küp, bronz toka ve arkaik ok temrenleriyle birlikte bulunmuştur. Melitopol[72] yakınlarındaki 2 numaralı kurganda, bu gem tipine ait bir çift örneğe rastlanmıştır. İzyumsk[73] ilçesi Çernogorovka köyü yakınlarındaki 1 numaralı kurganda bulunan gemler bozkır mezarlarına aittir. Üzengi uçlu demir gemler nadirdir. Bronz gemler yerlerini demir gemlere bırakırken, üzengi formunun yerini eğri halkalar almıştır. Gemlere ait miller de demirden imal edilmişlerdi. Üzengi biçimindeki bronz gemler ve uçlarında ilmek bulunan demir gemler bazen bir arada bulunur ve her ikisinde de üç ilmekli demir miller vardır. Bu tür gemlere, İskitler tarafından zapt edilen Erivan yakınlarındaki Urartu kalesi Teyşebani'de ve 6. yüzyılla tarihlendirilen Kuzey Karadeniz bölgesindeki mezarlarda rastlamaktayız.

Kuzey Karadeniz bölgesindeki uçları üzengi şeklindeki gemler, kendilerinden önceki döneme ait uçları iki halkalı gemlerle ilişkilendirilemez çünkü bu bölgede ortaya çıkmış olamazlardı. Bu iki gem tipini birbirine bağlayan ara form tipindeki gemler, Orta Asya'daki buluntularda rastlanan üzengi biçimindeki uçlarının genişletilmiş tabanında küçük bir halka veya yuvarlak delik bulunan gemlerdir. İskit döneminde Kuzey Karadeniz ile Orta Asya arasında doğrudan bir bağlantı bulunmadığına göre muhtemelen iki halkalı gemlerden uçları üzengi formundaki gemlere, Ön Asya'da geçilmiş ve İskitler tarafından Kuzey Karadeniz bölgesine taşınmıştır. Ön Asya'dan hazır halde getirilen gemlerin Kuzey Karadeniz bölgesine yayılması ancak 7. yüzyılda gerçekleşmiş olmalıdır. Orta Asya'da bu tür gemler, "İskit üçlüsü"[74]olarak adlandırılan diğer nesneler gibi daha erken bir dönemde ortaya çıkmış olabilirdi.

---

71 Zaparojya bölgesinde (Ukrayna), Belozerka Nehri'nin sağ yakasında yer almaktadır (ç.n.).

72 Ukrayna'nın güneydoğusunda Zaparojya bölgesinde bir şehir. Melitopol ve İzyumsk arası takriben 683 km'dir (ç.n.).

73 Ukrayna'nın doğusunda Donetsk Nehri üzerinde bulunan bir şehirdir (ç.n.).

74 1954 senesinde B. N. Grakov ve A. İ. Melyukov tarafından tespit edilmiştir. Buna göre, bir mezarın İskitlere ait olup olmadığını belirlemek için o mezarda İskit kültürüne ait üç karakteristik unsur bulunması gerekiyordu: Silahlar (özellikle akinak tarzı kılıç), at koşum takımları ve hayvan stili. D. Raevskiy ve V. Petruhin, *Oçerki İstorii Naradov Rossii v Drevnosti i Rannem Srednevekov'e*, Moskova, 2004, s. 82 (ç.n.).

Bir arada nadir olarak görülen iki halkalı ve üzengi biçimindeki gemler 2 numaralı Zhabotin kurganında çıkmıştır. Kazıyı gerçekleştiren V. V. Hvoyka, kurgandan çıkan gravürlü fevkalade boynuz plakalar, yatmakta olan iki başlı keçi formundaki kolye, boncuklu gerdanlık, süslü miller dışında iki çift geme dikkat çekmektedir. Buradaki gemleri, *"Drevnostey Pridneprovya"* dergisinin 2. sayısında yayımlanan ancak menşeileri kesin olarak saptanamayan gemlere benzetmektedir. M. İ Vyazmintina, Zhabotin kurganında bulunan gemleri Prusya'daki Kiev Müzesi'nde sergilenen gemlerle ilişkilendirirken, V. V. Hvoyka günlüğünde bunlardan bahsetmemektedir. Bu tutarsızlığa rağmen Vyazmintina'nın tespiti şüphe götürmemekle birlikte gemlerin tarihlendirilmesine ilişkin iddiası ikna edici değildir. İki halkalı gemler 8. ve 7. yüzyıllarla tarihlendirildiğinden, onlarla birlikte bulunan üzengi biçimindeki gemleri de göz önünde bulundurarak, Zhabotin kurganından çıkan gemleri 7. yüzyıla ilişkilendirmek gerekir. Bu durumda gemlerin tarihi, Ön Asya'dan dönen İskitler aracılığıyla Kuzey Karadeniz bölgesine yayılan uçları üzengi şeklindeki gemlerle saptanabilir. Buna göre M.Ö. 6. yüzyılın 80'li yıllarından daha erken bir tarih değildir. Tüm bunlardan iki halkalı gemlerin 6. yüzyılın başlarında hala kullanıldığı anlaşılmaktadır.

M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren gemlerin ucuna mil yerine halka takılmaya başladı. Buna uygun olarak üç delikli miller yerini iki delikli millere bırakmış, dizgin kayışı da yeni düzene göre tertip edilmiştir. Kemik ve bronz küçük halkalar, sırtında bir ilmek bulunan çeşitli plaklarla üst üste binen düğümlerle değiştirildi. Alın ve burun kayışlar arasında yer alan tepe kayışı ve bunlara karşılık gelen yanak kayışları özellikle dikkat çekicidir. Tüm antik dünyada olduğu gibi sert tabanlı ve kayışlı eyerler İskitler tarafından da bilinmiyordu. Eyer yerine, at sırtına yerleştirilen göğüs ve kuyruk kayışlarının yanısıra atın karınının altına sabitlenmiş birbirine bağlı iki yastık kullandılar.

Silah ve at koşum takımlarının İskit kültürünün en karakteristik unsurlarını temsil ettiğine inanılmaktadır. Bu doğru olmakla birlikte yukarıdaki gördüğümüz üzere silah ve at koşum takımlarının her ikisi de İskit öncesi kültür formlarıyla çok zayıf bir şekilde ilişkilidir. Bununla birlikte büyük ölçüde Ön Asya kültürüne bağlıdır. Sibirya ve Orta Asya kültürlerinin İskitlerin aynı tür unsurlarıyla yakın ilişkisi özellikle dikkat çekicidir. İskit kültürünün Ön Asya ile ilişkisi, en açık biçimde "İskit üçlüsü" olarak adlandırılan tasnifin üçüncü unsurunu teşkil eden hayvan stilinde kendini göstermektedir.

"İskit üçlüsü" olarak adlandırılan, silah, at koşum takımı ve hayvan stili İskit kültürünü temsil eden üç unsurdur. İlk ikisinden yukarıda bahsetmiştik, üçüncüye gelince İskit hayvan stili, büyük özgünlüğüyle

ayırt edilir ve başka hiçbir sanata özgü olmayan özelliklere sahiptir. Lakin silah ve at koşum takımlarında olduğu gibi İskit hayvan stilinin de sadece İskitlerin malı olmadığını, Orta Asya ve Sibirya'da bilhassa İran halklarının yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yaygın oldukları hususunu belirtmek gerekir.

Srubna Kültürü'ne ait buluntular arasında, çanak çömleklerin üzerlerindeki geometrik tarzdaki süslemeler haricinde güze sanatlara ait herhangi bir esere rastlanmamıştır. Buna dayanarak, İskitlerin Ön Asya'yı istilalarından önce geometrik tarzdaki süslemeler haricinde resim sanatının diğer formlarının hiçbirini bilmediklerini varsayabiliriz. Bununla birlikte, hayvan stili sanatının Avrasya'da en geç 7. ve 6. yüzyıllar arasında, yani İskitlerin Ön Asya'dan dönmelerinden önce ortaya çıkmış olduğu yönünde yaygın bir düşünce bulunmaktadır ve bu nedenle Antik Doğu ülkelerindeki İskit varlığıyla ilişkilendirilmez. İskit sanatının en eski eserleri şekil ve hikâyeleriyle başka bir şeyi ifade etmektedir.

İskit resim sanatında konu edilen figür sayısı çok sınırlıdır. En yaygın figürler arasında kıvrık gagalı kuş kafası, gövdesinin altında kıvrılmış bacakları üzerinde yatan geyik veya keçi, bazen ayakta, bazen yatar pozisyonda ve bazen de kıvrılmış şekilde duran panteri anımsatan kedi benzeri yırtıcı bir hayvan yer almaktadır. Bunların haricinde at başı ya da ona benzer uzun kulaklı bir hayvan, eşek veya katır, kuş gagalı bir koç veya gözlerinin etrafı kavisli koç boynuzlu kuşlar daha nadir olarak kullanılan hayvan motifleridir. Tüm bu işlenen konular yerel kökenli değildir. Büyük yuvarlak gözlü ve gagası oldukça kavisli kuş kafası motifi, İskitler'de olduğu kadar Antik Doğu satanında da oldukça iyi bilinmektedir. Bu motif genellikle o kadar şematize edilir ki, geriye sadece yuvarlak bir göz ve ona bir kıvrım şeklinde bitişik bir gaga kalır. Bazen de yarı açık gagasının içinde dili görünen, kulaklı fantastik bir grifonu andırır.[75] Koç-kuş motifinin de grifondan zuhur ettiği anlaşılmaktadır Anadolu grifonunun yanlarından sarkan kıvırcık olarak adlandırılan pek anlaşılmayan bukleleri boynuz olarak anlaşılabilir ve gerçek koç boynuzu olarak yorumlanabilir.

Bacakları kıvrılmış olarak yatan keçi ya da geyik figürü, Mezopotamya sanatında uzun zamandır bilinmektedir ve aynı tür İskit eserlerinin ilk örnekleridir. Panter, pars ve leopar gibi kedi benzeri yırtıcı hayvanları ayakta veya bükülmüş patileri üzerinde yürürken ya da

75 Genel olarak aslan vücutlu, kartal kanatlı ve kafası mitolojik bir yaratığa benzetilen grifon, farklı kültürlerde farklı hayvan hüviyetlerine bürünebilirdi. İskitlerde grifon, kuş başlı bir koç şeklinde tasvir edilmiştir. N. Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, MEB, 1972, s. 130 (ç.n.).

yüzü kuyruğunun ucuna değecek şekilde halka gibi kıvrılmış vaziyetteyken tasvir etmek oldukça zordur. Eski Doğu sanatında yırtıcı hayvanlar genellikle aslan suretinde tasvir edilmekteydi. Yakın Doğu'nun dağlık kuzey bölgeleri ve Kafkasya'ya özgü panter ancak hayvanların kralının yerini alabilirdi. Kuzey Karadeniz bölgesinin hayvan çeşitliliği içinde bilinmeyen panter, İskit sanatına ancak yukarıda zikretmiş olduğumuz yaşam alanları üzerinden nüfuz etmiş olabilirdi. Eski Doğu sanatında halka gibi kıvrılmış hayvan motifleri bulunmamasına rağmen heraldik kompozisyonlarda hayvan figürlerinin kıvrılmasına neden olan bir daire içine sıkıştırılan kıvrılmış vahşi hayvan figürleri mevcuttur. Oldukça kuvvetli bükülmüş yırtıcı hayvan figürü, İskit sanatının karakteristik özelliği olan halka gibi kıvrılmış hayvan motiflerinin doğmasına temel teşkil etmiş olabilir. Kuzey Karadeniz bölgesinde katır ve eşek bilinmemektedir.

"Zoomorfik dönüşümler" olarak adlandırılan bir hayvanın parçalarının başka bir hayvanın bağımsız görüntüleri şeklinde yorumlanması; örneğin keskin gagalı kuş başı gibi pençeler, bir hayvan figürü şeklinde omuzlar gibi örnekler özellikle İskitler ile ortaya çıkmıştır. Figürün parçalarının özel imgelere bu şekilde dönüştürülmesi, muhtemelen hayvanın görüntüsünü üzerine yerleştirilen ek imgenin nitelikleriyle zenginleştirmek veya seçilen organın özelliklerini karşılaştırmalar ve lakaplarla ortaya çıkarmak, bu imgeleri halk şiiriyle ilişkilendirmek amacıyla yapılmıştır.

Stilistik açıdan İskit sanatı, geleneksel formlarda ve geneleştirilmiş bir şekilde hayvan figürlerinin gerçekçi anlatımıyla karakterize edilmektedir. Detaylı tasvirler yoktur ve müstakil geniş bir düzlemden görüntüyü net olarak vermesi cihetinden sınırlıdır. İskit sanatının genel heykelsi karakteri, silah süslemeleri, at koşum takımı ve giysilerde uygulanan ahşap ve kemik oyma tekniği üzerinde geliştirilmiştir. İskit sanatının uygulamalı ve dekoratif yönü onun daha fazla gelişmesinde etkili olamamıştır.

İskit sanatına ait en eski eserler, Kerç Boğazı'nın iki yakası ve Dinyeper'de bulunan eserlerdir. Kerç Yarımadası'ndaki Temir Dağı'nda halka şeklinde kıvrılmış hayvan motifinin bulunduğu kemikten veya boynuzdan yapılmış kolyeler bulunmuştur. Aslında panter olması gereken hayvan uzun yüzü, asmak için halkaya dönüştürülmüş büyük kulağı ve küçük kavisli kuyruğuyla tasvir edilmiştir. Boyun ve gövdesi boyunca uzanan ayaklarıyla bir halka şeklini alan hayvan, başka bir figürde pençeli ayaklarıyla görülmektedir. Orta Dinyeper'deki Zhabotin köyü yakınlarında bulunan 2 numaralı kurganda bir ucunda kuş kafası diğerinde toynak bulunan boynuz veya kemikten mamul bir çift mil, başı arkaya dönük yatmakta olan keçi formunda bir çift plaka ve

üzerine hayvan ve kuş tasviri işlenmiş üç boynuz plaka bulunmuştur. Hayvanlar arasında boğa ve geyik figürleri ayırt edilebilmektedir. Bazılarında bir buzağının doğum sahnesi temsil edilmektedir. Plakalarda tasvir edilen keçilerin dikkat çekici özelliği, iki kafanın bir figürde tasvir edilmesidir. İskit sanatına ait diğer örneklerde böyle birşeye hiç rastlanmamıştır. Keçilerin birinin uyluğunda güneş simgesi bulunmaktadır. Yaklaşık 18 cm. uzunluğundaki figürlü plakaların hafifçe sivriltilmiş uçlarında üçgen şeklinde üç delik bulunmaktadır. Zhabotin kurganındaki figürler özgünlükleriyle ayırt edilmekle birlikte figürlerdeki bütünlük ve yapımındaki güven, onların geleneksel ve sofistike olduklarına işaret etmektedir.

İskit sanatının ilk örnekleri arasında Aşağı Dinyeper'in Nijniy Serogozı köyündeki bir kurgandan çıkan kemik ok temreni ve Don Nehri civarındaki Konstantinovsk köyündeki bir mezardan çıkan kemik plaka da bulunmaktadır. Aşağı Serogozı'daki kurgandan çıkan temren grifonun oyulmuş başına benzerken, Konstantinovsk köyündeki mezardan çıkan levha baştanbaşa yatmakta olan geyik figürüyle kaplıdır.

Bahsettiğimiz kemik ve boynuz figürlerle konu ve stil açısından benzerlik gösteren bazı bronz objeleri erken dönemlerle tarihlendirmek gerekir. Bunlar arasında öncelikle Velikie Budki köyü yakınlarındaki (Romenskiy bölgesi) 476 numaralı kurgandan çıkan iki bronz topuz gelmektedir. Topuzlar, boynuzlu koç veya kuş başıyla taçlandırılan, bir çift hayvanın kavisli figürünün tasvir edildiği yanlarında yarıklar bulunan içi boş bir koniyi andırmaktadır. Bu türden motife, Temir Dağı'ndaki (Kerç Yarımadası) bir mezardan çıkan boynuz ucunda ve yukarıda basettiğimiz halka biçiminde kıvrılmış hayvan motifinin bulunduğu bir kolye üzerinde tesadüf edildiğini daha önce ifade etmiştik. Kuban bölgesinde Tsukur-Liman kıyısında heraldik olarak eşleştirilmiş pantere benzeyen bir çift vahşi hayvan temalı bronz bir levha, Mahoşevskaya köyünde ise[76] dallı boynuzlarıyla ayakta duran bir geyik figürüyle taçlandırılmış küre şeklinde topuz bulunmuştur. Anadolu'daki Geç Hitit sanatının geyiklerini anımsatmakta olan söz konusu tasvirler, Aşağı Kuban bölgesinin bu coğrafyayla ilişkisine işaret etmektedir.

Her ne kadar arkaik Yunan çanak çömlekleriyle birlikte bulunmuş olsalar da Kuzey Karadeniz bölgesindeki erken dönem İskit sanatına ait eserlerin tarihlendirilmesine ilişkin belirsizlik varlığını sürdürmektedir. A. A. İessen'in vermiş olduğu malumata göre, Mahoşevskaya tipi bronz topuzlar, Kuban tarzı milleri bulunan bronz gemlerle birlikte bulunmuştur. M. I. Rostovtsev, aynı yerde Kuzey Kafkasya'daki, özellikle de Kelermes kurganlarındaki buluntulardan bilinen miğferlerle aynı

76 Krasnador-Mostovsk bölgesinde bulunan bir köydür (ç.n.).

tipte bronz bir miğfer bulunduğunu söylemektedir. Kuban tipi gemler M.Ö. 8 ve 7. yüzyıllarla tarihlendirilmektedir ve gördüğümüz gibi 6. yüzyıla kadar varlığını muhafaza etmiştir. Eğer tüm bunlar doğruysa, Mahoşevskaya'da bulunan geyik figürü Kafkas Dağlarının kuzeyindeki İskit döneminin en eski sanat eseridir ve muhtemelen menşei yukarıda belirtildiği gibi Ön Asya değil Anadolu ile bağlantılıdır.

Transkafkasya'da, Erivan yakınlarındaki Urartulara ait Teyşebani harabelerinde tespit edilen buluntular, İskit sanatının en eski eserlerinin zamanına dair daha kesin bilgiler vermektedir. Burada imal edildikleri malzemelerle birlikte boynuz ve kemikten yapılmış eşyalar, işlev ve üslup olarak yukarıda bahsetmiş olduğumuz Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskit sanat eserleriyle benzerlikler taşımaktadır. Bu eserler arasında ucunda koç-kuş başlı bir grifonun bulunduğu boynuz miller; kuş, koç, koç-kuş başlı veya diş, gaga ve tırnak şeklindeki figürlerle süslenmiş dizgin halkaları vardı. Bunlara ilaveten 2 numaralı Zhabotin kurganındaki millerin aynısı olan oyma kuş kafaları ve çift üçgen karelerle bezenmiş dörtgen bir çubuk bulunmuştur. Yukarıda listelediğimiz buluntular, M.Ö. 6. yüzyılın başında Medler tarafından yıkılana kadar Teyşebani Kalesi'nde bulunan İskit garnizonundan geriye kalan eserlerdir. İran Kürdistanı'ndaki Ziviye köyü yakınlarında aynı türden boynuz ve kemik miller bulunmuştur. Söz konusu miller ve beraberinde bulunan diğer kalıntılar, İskitlerin Ön Asya'da bulundukları dönemde bile belirli bir İskit sanatının varlığına tanıklık etmektedir.

Bahsedilen Sakkız kenti yakınlarındaki Ziviye köyünden çıkarılan Sakkız hazinesi,[77] muhtemelen hazine avcıları tarafından bölgedeki eski kurganlardan çıkartılmış ve buraya taşınmışlardı. Ziviye köyü yakınlarında bir kurgan mezarı daha bulunmuştur. Sakkız hazinesinde bulunan eşyaların zengin tek bir kurgandan mı yoksa farklı mezarlardan mı taşındığı hususu kesin olarak bilinmemektedir ancak eşyaların gömü envanteri olduğu açıktır. Özellikle M.Ö. 7. yüzyıl sonlarındaki Asur tabutlarına benzeyen küvet şeklindeki bakır tabut parçaları, R.D. Barnet'in[78] Sakkız hazinesinin tarihini M.Ö. 7. yüzyıl sonu olarak tespit etmesine temel teşkil etmiştir. Ancak hazineyi oluşturan parçalar, üslup açısından ve kronolojik olarak homojen olmaktan uzaktır. Bunlar arasında M.Ö. 8. yüzyıla ait Asur kemik oymacılığının fevkalade örnekleri bulunmaktadır. Altın objeler arasında Asur, Urartu (Van) ve Manna menşeli eserler mevcuttur. Bunların haricinde İskit sanat tarzına özgü

77 Sovyet literatüründe "Sakkyz hazinesi" olarak adlandırılmakta olup hazine 1947 senesinde Sakkyz'ın 40 km. doğusunda Hasanlu mevkine yakın bir bölgede yüksek bir tepede bulunmuştur. M. İ. Artamonov, *Sokrovisha Sakov*, Moskova, 1973, s. 37, 221 (ç.n.).

78 R. D. Barnett, *"The Treasure of Ziwiye"*, *Iraq*, XVIII, 2, 1956, s.111-116 (ç.n.).

motifler, altın takılarda ve bazen de gündelik yaşama ait eşyalarda belirgin bir biçimde kendini göstermektedir. Örneğin, İskit goritinin altın dikdörtgen plakası,[79] Urartu hayat ağacını stilize eden S şeklindeki dalların oluşturduğu eşkenar dörtgen hücrelere yerleştirilmiş yatan keçi veya geyik kabartmalarıyla süslenmiştir. Burada tasvir edilen hayvan figürleri, İskit sanat uslubunun çizgilerini taşımaktadır. Yürüyen panter ve şematize edilmiş kuş başı figürleri altın diademde[80] veya kayış kemerde aynı tarzda ele alınır. Bulunan bir kılıcın altın topuzunda kalçası şematize edilmiş bir kuş başı şeklinde tasvir edilen panter benzeri bir hayvanın halka şeklinde kıvrıldığı bir figür bulunmaktadır.

1947 senesinde keşfedilen Sakkız hazinesinin ilk araştırmacıları, İskitlere özgü unsurların Antik Doğu anıtlarına İskitlerin kendileri tarafından getirildiğine inanıyorlardı. Ancak yukarıdaki hususları, yani İskit sanatına ait motiflerin Antik Doğu kökenli olduğu ve Kuzey Karadeniz bölgesinde Sakkız hazinesinden daha eski İskit sanat eserlerine rastlanmadığı hususunu dikkate alarak, İskit kültürü gibi İskit hayvan stilinin de İskitlerin Ön Asya'da bulundukları dönemde Antik Doğu sanatı temelinde geliştiğini düşünmek gerek. İskitler, sadece oryantal motifleri yeniden üretmekle kalmadılar, Antik Doğu sanatından seçtikleri kendileri için en uygun temaları şekillendirebilmek maksadıyla sanat eseri materyallerinden en kolay ulaşabildikleri ahşap, kemik vb. malzemeleri kullandılar. Bu materyallerle vücuda getirilen yeni formlarda konular, Antik Doğu'nun ve onun çeşitli yerel alt birimlerinin çizgilerini taşıyan motiflerle birlikte altın işlemelere yansıtıldı. Presleme tekniğinin veya daha doğrusu, ahşaptan oyulmuş bir figürün ince altın varakla kaplanması tekniğinin sanata İskitlerle girdiğine dikkate edilmelidir. Bu teknik, Barbar aristokrasisinin ihtişam ve lüks ihtiyaçlarına uygun olarak basit malzemelerden zengin görünümlü eşyalar hazırlanmasına imkân verirken sadece ağaç ve kemikten figürler, sıradan halkın mülkiyeti haline geldi.

İskit hayvan stilinin ve tüm İskit kültürünün yaratılmasında sadece İskitler değil, aynı zamanda Antik Doğu dünyasını çevreleyen diğer Barbar halklar da katıldı. İskit kültürünün oluşmasında Medler, İskitler kadar önemli bir role sahiptiler. Maalesef İran tarihinin Medler dönemine ait kalıntıların bulunamayışı bu iddiamızı belgesel destekten yoksun bırakmaktadır. Şu anda sadece Sialk Tepesi yakınlarındaki "B" mezarlığı belki Medlerle ilişkilendirilebilir. Burada bulunan hayvan

79 İskitlerin kısa kompozit yaylarını içerisine koydukları deri kılıf.

80 Antik dönemde kralların sahip oldukları otoriteyi göstermek için başlarına taktıkları, omuzlarına kadar inen iki şeritten oluşan beyaz bir kurdeledir. Terimin anlamı zaman içerisinde genişlemiş ve genellikle başa takılan çember şeklindeki tacı ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır (ç.n.)

motifli silindir biçimindeki mührün üzerindeki bacakları bükülmüş, başı geriye dönük geyik figürü, Kuzey Karadeniz bölgesi İskitlerinin ve Orta Asya, Sibirya Saklarının sanatında önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu'daki Kimmerler gibi barbar halkların da bu süreçte mühim bir rol oynadığı göz ardı edilemez. İskit ve Medler, bu Barbar halklar vasıtasıyla Yunan-İyon dünyasıyla temas kurabildiler. Daha sonra bahsedeceğimiz üzere, Balkan Yarımadası ve Orta Avrupa'da ortaya çıkan Trak Sanatı, çok açık olmasa da Kuzey Karadeniz ve Sibirya sanatıyla aynı temeller üzerinde yükselmiştir.

Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskit sanatı, Ön Asya'daki İskit sanatıyla ilişkilidir, başka herhangi bir halkla ilişkili olduğunu ifade etmek yerinde bir yaklaşım olmaz. Trak sanatına özgü hayvan üslubundaki keskin kenarlı hayvan figürü detayının, Medlere kadar uzanan dönem içerisinde Sibirya ve Orta Asya sanatlarında görülmeyişi, tam anlamıyla bu durumu kanıtlamaya emsal teşkil etmektedir. Bu durum, Medlere değil İskitler ait olan Manna Krallığı topraklarındaki Ziviye hazinesinde bulunan envanterden bilgi elde edebileceğimize işaret emektedir. Buradaki İskit mezarları, muhtemelen Asur Krallığı'nı mağlup eden İskitlerin Manna Krallığı'nı işgal ettiği M.Ö. 7. yüzyılın son on yılında ortaya çıktı.

İskit sanatına ait en erken tarihli eserler, Kuzey Karadeniz bölgesinde Ön Asya'daki örnekleriyle aynı formada ve ona yakın bir tarihte ortaya çıkmıştır. Bu bulgudan hareketle Ön Asya'ya göç eden İskitler ile Kuzey Karadeniz bölgesinde kalan İskitler arasında, birinde zuhur eden bir olgunun hemen diğerine aktarıldığı sürekli bir ilişkinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Ya da Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskit sanatının buraya -585 senesinden daha erken olmayan bir tarihte- Ön Asya'dan dönen İskitler tarafından hazır bir şekilde taşındığını düşünebiliriz.

Temir-Gora ve Tsukur-Liman'daki mezarlarda bulunan 7. yüzyıl değilse de 6. yüzyılın başlarıyla tarihlendirilen Rodos-İyon kaplarıyla birlikte bulunan İskit sanatı eserleri ile Dinyeper'in sağ kıyısındaki Zhabotin köyü yakınlarındaki yağmalanan 2 numaralı kurgandan çıkan benzersiz oymalarıyla göze çarpan kemik objeler yukarıda basettiğimiz sonuçların ikincisiyle çelişmektedir. Rodos-İyon seramiklerinin kesin tarihinin belirlenemedeğini unutmamak gerekir. Zhabotin kurganında yukarıda dile getirmiş olduğumuz düşüncemizi tasdik edecek İskitlerle ilişkili M.Ö. 7. yüzyıla ait bulgulara rastlanmamıştır. İçinde çift halkalı bakır gemler bulunmasına ve Zhabotin kurganları ve ve ona yakın Tarasov Dağındaki yerleşim bölgelerinin en eski İskit anıtları olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır ve kanıt olarak M.Ö. 8 ve 7. yüzyıllarla tarihlendirilen Rodos-İyon çömlek parçaları ve bir çift

Kafkas tarzı bakır tencere gösterilmektedir. Erken dönemlere ait Zhabotin kurganına ait buluntuları bir kenara bırakacak olursak, ne Yunan seramik parçalarının ne de Kafkas tarzı bakır tencerelerin, kemik sanat eserleriyle gömülme tarihini belirleyemeyeceği kabul edilmelidir. Üslup açısından bu eserler, tartışmasız Teyşebani harabelerinden çıkan kalıntılar gibi Erken İskit Dönemi'ne aittir. Ancak bu durum Kuzey Karadeniz'in Dinyeper bölgesinde ve Kerç Boğazı kıyılarında İskitlerin Asya'dan dönüşünden sonra, 6. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarından önceki bir tarihte ortaya çıkmış olmalarını yadsıyamaz. M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda Kuzey Karadeniz'deki İskitlerin Kafkasya ile bağlantıları vardı. Fakat bu bağlantı onların Ön Asya İskitleriyle ilşkilerini kanıtlamaz ancak teorik olarak bu tür bir olasılık inkâr da edilemez.

Asya topraklarında uzun süre kalan İskitler, bu topraklara göç etmeden önceki kimliklerini muhafaza etmiş olsalar da burada uzun süre kalmaları onların kültürlerini etkiledi. Karadeniz bölgesine dönen İskitler sahip oldukları kültür ve sanat anlayışı yönünden hem atalarından hem de buradaki akrabalarından farklıydı. Çünkü Ön Asya'da kaldıkları sürede farklı bir İskit sanatı ortaya koydular. Kuban'daki Klerme kurganları ve Batı Dinyeper'deki Melgunov hazinesi, en eski İskit tarzı kompleksler olarak yukarıda ifade etmiş olduğumuz farklılığın en somut örneklerini sunmaktadır. Kuzey Karadeniz bölgesine dönen İskitlerin getirdiği kültürün, Asya'ya göç etmeden önceki kültürleri ve dolayısıyla geride kalan İskit zümresinin sahip olduğu kültürle çok az ortak yanı vardı. İskitlerin ortaya koyduğu yeni kültür, "İskit Üçlüsü" olarak silah, at koşum takımları ve hayvan stili sanatında karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu unsurlar Kuzey Karadeniz bölgesinde M.Ö. 585'ten sonra geri dönen İskitlerle birlikte ortaya çıkmış ve 6. yüzyılın ortası gibi kısa bir zamanda tüm İskit ülkesinde yayılmıştır.

Bu so durumu izah etmek için daha uzağa gitmeye lüzum yoktur. İskitlerin Asya'dan döndükleri dönemde Kuzey Karadeniz bölgesinde yaşayan İskitlerin sosyal ve ekonomik ilişkileri Asya'da bulunan akrabalarıyla benzer özellikler taşımaktaydı. Toplumun başında kabilenin diğer mensuplarından sosyo-kültürel yönden daha üstün bir tabaka; az ya da çok güçlü liderler, savaşçılar ve buna karşılık gelen güç ve askeri cesaret kültü ortaya çıkmıştı. Bütün bunlar, imgelerle somutlaşmış bir dış ifadeye ihtiyaç duyuyordu ancak geometrik süsleme buna uygun değildi. Burada İskitlerin beraberlerinde Asya'dan hazır halde geiridkleri yeni formlar devreye girdi.

Kuzey Karadeniz Bölgesi'nin otokton halkının sosyo-ekonomik tabakalaşma sürecine, yukarıda ifade ettiğimiz üzere İskitlerin ekseriyetinin Asya'ya göçünden önceki ve sonraki dönemlerine ait içerisinde demir silahlar ve bronz at koşum takımlarının çıktığı kurganlar tanık-

lık etmektedir. Bu kurganlar arasında en dikkat çekici olanlardan biri 1916-1917 yılları arasında N. İ. Veselovskiy [81] tarafından kazı çalışmalarının yapıldığı Malaya Lepatiha (Herson bölgesi) yakınlarında bulunan 10 metre yükseliğe sahip Şirokiy kurganıdır. Şirokiy kurganının altında bulunan geniş mezarı kütüklerle kaplıydı ve duvarları ağaçlarla tahkim edilmişti. Yağmalandığı anlaşılan mezarda bronz namlulu bir bıçak ve yuvarlak topuzu bulunan demir bir kabza bulundu. Srubna Kültürü'nün Sabatin evresinin bronz bıçaklarıyla benzerlik gösterir ve zaman olarak demir-bronz alaşımının kullanıldığı 9. yüzyılın hemen öncesi olarak tarihlendirilir. Bu malumattan İskitlerin güçlü liderlerin yönetiminde birleşmesinin Asya'ya göç etmelerinden çok önce başladığı sonucuna varmaktayız. İskit bozkır nüfusunun büyük kısmının Asya'ya göç etmeleriyle, bu süreç Kuzey Karadeniz bölgesinde kalan İskit nüfusu için çok uzun sürmeyen bir kesintiye uğradı. Süreç içerisinde demir silahlar, bronz at koşum takımları ve hatta son zamanlarda bulunan altın takı örneklerini içeren zengin kurganlarda görüldüğü üzere daha sınırlı boyutlarda yeniden başladı. Bu dönemde büyük siyasi birlikler teşekkül etmedi ancak yerel askeri oluşumlar şüphesiz ortaya çıktı. İskitlerin tarımla uğraşan nüfusu, bozkırdan gelmesi muhtemel saldırılara karşı kendilerini korumak için silahlanmak ve sığınak türü (Çernolessk tarzı) yerleşim yerleri inşa etmek zorunda kaldı.

İskitlerin Asya'ya göç etmelerinden sonra Kuzey Karadeniz Bölgesi'nin otokton nüfusuna özgü geleneksel kültür biçimleri ortadan kalkmadı. Seramikte, imalat ürünlerinde, gündelik eşyalarda, giyim aksesuarlarında ve basit takılarda (yüzükler, bilezikler, kolyeler, boncuklar vb.) var olmaya devam etti. İskitlerin Asya'dan dönmelsine kadar Kuzey Karadeniz bölgesinde varlığını korumayı başaran bu kültür, İskit kültürünün ayrılmaz parçası olarak özellikle ülkenin tarım nüfusu arasında gelişimini sürdürmeye devam etti. İskitlerin Asya'dan getirdiği silah ve at koşum takımlarının bir müddet yerel formlarla bir arada yaşaması bile mümkündür. Nosaçev kurganından[82] çıkan ve tüm açılardan önceki kültür unsurlarını taşıyan parke taşına benzeyen topuzu

81 1848-1918 yılları arasında yaşamış, Orta Asya tarihi ve arkeolojisi konusunda uzman Rus arkeolog ve oryantalisttir. Semerkand'ın en eski yerleşim bölgesi Afrasiab'ta ilk kazı çalışmalarını yapan arkeolog olmakla birlikte Güney Rusya ve günümüz Ukrayna'sında Kostroma, Solokha ve Maykop kurganlarında yaptığı kazılarla başta Solokha tarağı olmak üzere İskit sanatına dair en güzel örneklerin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. A. Formozov, *Çelovek i Nauka. İz Zapisey Arheologa*, Moskova, 2005, s. 55-60 (ç.n.).

82 Leskov, Nosaçev kurganını İskitlerin Ön Asya seferlerinden birine katılan bir İskit'e ait olduğunu iddia etmektedir. A. N. Leskov, *Jizn Nikolaya Leskova*, Tula, 1981, s. 95-100 (ç.n.).

bulunan demir kılıç ve Asur tarzı bronz plaka bu durumda nasıl izah edilebilir. Zhabotin nekropölü 2 numaralı mezardaki iki halkalı bronz gemlerle İskit tarzı eşyaların birlikte bulunması aynı mantık çerçevesinde değerlendirilmelidir.

İskit ve Kimmerlerin Asya'dan sürülmelerinin astronomik (Güneş tutulmasıyla) olarak kesin tarihinin bilinmesi, İskit kültürünün yukarıda zikredilen anlamda Kuzey Karadeniz bölgesinde ortaya çıkması genellikle 7. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın başı olarak tarihlendirilen İskit kültürüne ait objelerin, özellikle de sanat eserlerinin kronolojisi hakkında güçlü şüphe uyandırmaktadır (bu arada İskit öncesi döneme ait kültür eserleri M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarla tarihlendirilmektedir). Bu veriler ışında Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskitlere ait kültür eserlerinin 6. yüzyılın ilk çeyreğinden daha eski olmadıklarını söyleyebiliriz. hatta İskit öncesi döneme ait bazı kültür unsurları, İskitler Asya'dan dönene kadar varlığını koruduğu gibi İskitlerin Asya'dan getirdiği yeni kültür unsurlarıyla bir süre birlikte var olmuşlardı.

Eğer İskitlerin Trans-Volga kökenli olduğu görüşünü ileri sürenlerin iddialarını kabul edecek olursak, "İskit üçlüsünün" Orta Asya ve Sibirya'da ortaya çıktığını kabul etmek zorundayız. Gerçekten de Sirderya deltasındaki Tagisken[83] ve Uigorak nekropollerindeki mezarlar, halen Orta Asya'daki İskit tarzı en eski eşyaların bulunduğu mezarlar olarak bilinmektedir. Bu mezarlar Kuzey Karadeniz bölgesindeki erken dönem İskit eserleriyle benzer formlar içeriyor ve 7. yüzyıl olarak tarihlendiriliyor. Tipolojik olarak bu mezarlarda bulunan en eski formlar bronz gemlerdir. Bu mezarlar hakkında ilk çalışmaları yapan araştırmacılar, üzengi biçiminde uçları olan ve boynuzdan mamul üç delikli milleri olan gemleri kullanıldığı zamanı göz önünde bulundurarak ilk örnekler olarak saymaktadır. Çünkü K. F. Smirnov, bahse konu millerin ortaya çıkışını M.Ö. 6. yüzyılda kullanılmış olmalarına rağmen M.Ö. II. ve I. binyılları arası olarak tarihlendirmektedir. En erken döneme ait uçları üzengi biçimindeki gemlerin bilinen en yaygın biçimi üzengi tabanı büyük veya daha küçük halkalarla donatılmış ve bu halkaların üç delikli mille bağlandıkları gemlerdi. Gemlerin üzengi tabanında üç halkanın bulunduğu fakat merkezi delik yerine, üzengi çengeline takılan millerin bulunduğu farklı varyantları da vardır. Üçüncü tipi temsil eden uçlarında ekseriyetle dikdörtgen bir çerçeveye sahip gemler içlerinden geçen millerle birbirlerine bağlanmaktadır. Bu

83 Genç Tunç Çağı'na aittir. Kuzey ve güney olmak üzere iki kompleksten oluşmaktadır. Nekropol, ilk defa SSCB Bilimler Akademisi tarafından 1959 senesinde yapılan kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılmıştır. S. P. Tolstov, *Po Drevnim Deltam Oksa i Yaksarta*, Moskova, 1962, s. 80, 81. (ç.n.).

türden gemleri, 6-5. yüzyıllara ait Persepolis kabartmalarında[84] tasvir edilen atlarda görmek mümkündür.

Karakteristik olarak uçlarında üzengi biçiminde millerin yer aldığı ve üzengi tabanındaki ara bağlantıyı oluşturan halkaların bu millerle birbirlerine eklendiği gemleri A. A. İessen, "Kuban tarzı" gemler olarak kategorize ettiği iki halkalı gemlerle ilişkilendirmektedir. Kuzey Karadeniz ve Kafkasya'ya özgü iki halkalı gemlere, Orta Asya'da rastlanmamıştır, Sibirya'nın Minusink bölgesinde ise sadece üzerinde bilindik tarzda millerin yer almadığı birkaç geme tesadüf edilmiştir. Öte yandan Orta Asya ve Sibirya'da çeşitli örnekleri bulunan bu bölgelere özgü üzengi tabanına bir halkanın yerleştirildiği üzengi biçimindeki gemler Karadeniz bölgesinde bulunmamıştır. Bu durum uçları üzengi biçimindeki gemlerin Orta Asya ve Sibirya'da ortaya çıktığını ve Kuzey Karadeniz bölgesinde İskitlerle birlikte kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Böylelikle Kuzey Karadeniz bölgesinde M.Ö. 7. yüzyıla ait üzengi tabanında halka bulunmayan üzengi biçimindeki gemlerden türetilmiş farklı gem örnekleri bulunmasına rağmen M.Ö. 7. yüzyıl olarak tarihlendirilen ve "İskit üçlüsü" dâhilinde yer alan üzengi tabanında bir halkanın bulunduğu, uçları üzengi biçimindeki en eski gem çeşitlerinin Volga ötesindeki varlığı tasdik edilmiş oluyor. Bahsetmiş olduğumuz üzengi tabanında bir halkanın bulunmadığı gem türünün Kuzey Karadeniz bölgesine ait yerel menşeli olmadığını göstermektedir.

Gem şekillerindeki değişiklikler bu alandaki gelişmeleri yansıtmaktadır. İki halkalı gemlere dizgini tutturmak için halkaların uçlarına şapka görünümünde özel bir ek bağlantı aparatı eklenmiştir. Bu halkaya üzengi biçiminin verilmesiyle bağlantı aparatına gerek kalmamıştır. Akabinde üzengi tabanına eklenen halka da tedavülden kalktı. Üzengi tabanında bulunan halkaların yerine, üzengi ya da üzengi üzerine yerleştirilen çengelden geçen mil veya parantez biçiminde bir aparat kullanılmaya başlandı. İlerleyen zamanda gemlerin tasarımı daha da basitleşmiştir, artık miller sadece gem halkasına bağlanıyor ya da gemin ucunda bulunan halkadan geçiriliyordu.

Kuzey Karadeniz bölgesinde yaygın olan uçları üzengi biçimindeki bronz gemler, bundan önce zuhur ettikleri sınırların ötesine taşınmış

84 İran'ın Şiraz şehrinin 70 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında kurulmuş ve Pers İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. Ahameniş İmparatorluğu'nun son başkentidir. Pers Kralı I. Darius tarafından yaptırılan Persepolis, görkemli saray kalıntıları, etkileyici duvar süslemeleri ve heykelleriyle Pers sanatının en çarpıcı örneklerini sunmaktadır. P. Collins, "Five Unpublished Persepolis Relief Fragments in the Ashmolean Museum", *Studies in Ancient Persia and the Achaemenid Period*, Edit. J. Urtis, Cambridge, 2020, s. 1-10 (ç.n.).

ve zamanla Zhabotin köyü yakınarındaki 2 numaralı kurgana ait buluntularda görüleceği üzere iki halkalı gemlerle karışmıştır. Gerçekten bu gemler Orta Asya ve Sibirya menşeli miydi?

Gemler gibi "İskit üçlüsünün" diğer unsurlarına ait örnekler de bulunsaydı bu soru kesin olarak cevaplanabilirdi. Ama aslında gerçek böyle değil. Kuzey Karadeniz, Orta Asya ve Sibirya'da en yaygın olan bronz ok uçları birbirlerine çok benzemektedir. Bu bölgelerdeki ok temrenlerini mukayese ederken dikkat çeken ilk şey, Orta Asya ve Sibirya'daki temrenlerin mil yataklı olmayıp saplı olmalarıdır. Oysa Kuzey Karadeniz bölgesinde saplı temrenler neredeyse hiç bilinmiyordu. Orta Asya ve Sibirya'nın mil yataklı ok uçları, Bronz Çağı'nın Andronovo Kültürü'ne özgü temrenlerle aynıdır. Bu nedenle söz konusu temrenlerin yerel kökenleri hususunda şüpheye mahal yoktur. Maalesef bu temrenler, sadece Kuzey Karadeniz bölgesindeki analojilerine göre tarihlendirildikleri için yaşları kesin olarak saptanamamıştır. Kuzey Karadeniz bölgesindeki ok uçları, Andronovo Srubna Kültürü'ne paralel olarak, bu kültür dairesinde, yani Kuzey Karadeniz bölgesinde ilk örnekler olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden bu temrenler İskit kültüründe karşılaşmadığımız başta saplı ok uçları olmak üzere Trans-Volga bölgesindeki örnek ve gelişimlerle ilişkilendirilemez.

Akinak kılıcı için de benzer bir durum söz konusudur. Kuzey Karadeniz, Orta Asya ve Sibirya'da hazır formuyla ortaya çıkan akinak kılıcının oluşum sürecini ve antik dönem öncesi bu bölgelerdeki izini takip edemiyoruz. "İskit üçlüsünün" üçüncü unsurunu teşkil eden hayvan stili, genel benzerlikler bir tarafa bırakılacak olursa, Kuzey Karadeniz, Orta Asya ve Sibirya sanatında birbirinden farklı mahiyette karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya ve Sibirya sanatında Kuzey Karadeniz bölgesindeki erken döneme ait sanat örneklerini karakterize eden, aralarında keskin kenarların bulunduğu, geniş açılı tasvirlerin yer aldığı formlara rastlanmaz. Bu bölgelerin birinin sanat üslubunun diğerinin üzerinde belirleyici olması ihtimal dışındadır ve konu edilen temalarda önemli farklılıklar bulunmaktadır.

O halde Kuzey Karadeniz bölgesinin "İskit Üçlüsü", Orta Asya ve Sibirya kökenli değildir. Eğer Orta Asya ve Sibirya kültürlerinin Kuzey Karadeniz bölgesinin kültürüyle benzerlikler taşıdığı ve ilişkili olduğu iddiası bu akraba kültürlerin birbirlerinden müstakil ama ortak bir kökenden geldikleri sonucunu ortaya çıkarır. Söz konusu kökenin yukarıda Ön Asya olduğunu zikretmiştik. Medlerin, Orta Asya ve Sibirya kültürünün oluşumunda önemli bir rol oynadıkları, onlara özgü bazı kültürel formların erken dönemlerde Orta Asya ve Sibirya kültürüne nüfuz ettiği, bu kültürel formların benzerlerinin İskitler tarafından Ön Asya'dan Kuzey Karadeniz bölgesine taşındığı iddia edilebilir. Bunun-

la birlikte, Kuzey Karadeniz ile karşılaştırıldığında Sibirya ile Orta Asya'nın kronolojik önceliği, Karadeniz bölgesi kültürünü Orta Asya kültürüyle ilişkilendirmek için hiçbir neden sunmaz. Bu minvalde Kuzey Karadeniz bölgesinde 6. yüzyılın 80'li yıllarının sonunda ortaya çıkan "İskit üçlüsünü" Volga bölgesiyle ilişkilendirmek ve hatta 7. yüzyılla tarihlendirmek çok anlamlı olmayacaktır.

KUBAN BÖLGESİNDE KİMMERLER

İskit dönemine ait Kuban kurganları, SSCB arkeolojisindeki en dikkate değer kazılardan biridir. Kuban kurganları, Kuzey Kafkasya'nın daha önceki kültürel ve tarihsel gelişiminden müstakil olarak ortaya çıkmıştır ve Kuban bölgesindeki Maykop kurganları gibi erken dönemlere ait harika arkeolojik alanların bilinmesine rağmen hem zaman hem de biçim olarak onlardan ayrılıyorlar. Kuban kurganlarının ortaya çıktığı muhit, birçok cihetten Kuzey Kafkasya'nın orta kesimlerinde bulunan kurganlarla benzer şekildeki toprak mezarlardan[85] oluşmaktadır. Bu kurganlardan en büyüğü, Kuban'ın sol tarafında Voronej köyünün karşısında bulunan Nikolaev kurganıdır. Buradaki çernozyem[86] toprağı altındaki 47 mezar incelenmiştir ancak topraktan kaynaklanan nedenlerle mezarların şekli tespit edilememiştir. Mezarlardaki iskeletler, ekseriyetle güney istikametine dönük, yan taraflarına doğru kıvrılmış ve nadiren de sırt üstü uzanmış bir pozisyonda bulunuyorlardı. İskeletlerin yanlarında bulunan eşyalar arasında kalıplanmış kaplarla birlikte üst kenarında kulpu bulunan kadehlere rastlanıyordu. Kuban kurganlarında Kuzeybatı Karadeniz seramik örnekleriyle ve Kırım Kızıl-Kobin Kültürü'ne ait seramikleri anımsatan oyma üçgenlerle süslenmiş parçalarla karşılaşılmaktadır. Cenaze yemeğinden arta kalanlar bir at ve bir ineğe ait kemik parçalarıdır. Kuban bölgesinin Meotian mezarlarına özgü çakıl taşları da mezarlarda sık rastlanan buluntular arasındadır. Kuban kurganlarından çıkan silahlar arasında yaprak şeklinde ucu olan yuvarlak ya da altıgen biçiminde mil yatağına sahip demir ve bronz mızrak uçları, bronz ve demir bıçaklar bulunmakta-

85 Taş-toprak yığılarak oluşturulan tepenin genellikle altına inşa edilen mezarlardır. Bazen doğrudan inilen mezara, cesedin çukura gömülmesi halinde aşağı doğru uzanan bir geçit vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Y. Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2007, s. 332 (ç.n.).

86 Dünyanın en verimli yerli toprağıdır, coğrafi olarak yarı nemli step bölgelerinde yağışın artış gösterdiği yüksek platolarda görülen topraklardır. Dünyada iki adet "Çernezyom Kuşağı" vardır: Ukrayna'nın kuzeydoğusunda bulunan Black Earth Region (Siyah Toprak Bölgesi) ile Sibirya'nın içlerine doğru Rusya'nın güneyi ve Kanada'nın batısında bulunan Canadian Prairies (Kanada Çayırlıkları) bölgesi (ç.n.).

dır. Taş bir balta, bir gürz, bileme taşları, süslü iğneler, bilezikler ve boncuklar Kuban kurganlarında karşılaşılan diğer eşyalar arasında yer almaktadır. Bölgede tespit edilen üç mezarda, A. A. İessen'in sınıflandırmasına göre II. tipteki tek halkalı bronz gemlere tesadüf edilmiştir. Bu gemlerden birinin ucunda toynak figürünün tasvir edildiği kemik mil parçası bulunuyordu. Bulunan kemik ve bronz plakalar ise at koşum takımlarına ait parçalardı.

Nikolaev kurganıyla aynı tip ancak daha erken döneme ait ikinci bir kurgan, Ust-Labinsk[87] şehrinin karşısındaki Kuban köyünde bulundu. Söz konusu kurgandan çıkan silahlar arasında biri akinak tarzında olmak üzere demir hançerler ve mızrak uçları bulunuyordu. Mil yatağanının üzerinde dört köşeli yıldız şeklinin bulunduğu bronz bir balta da bulunan eşyalar arasında yer alıyordu. Kurgandan çıkan bronz iki halkalı gem A. A. İessen'in kategorize ettiği I. tip gemler sınıfına girmektedir ama uçları üzengi biçimindedir. Bu gemle birlikte uçlarında grifon başlı üç delik bulunan bir mil bulunmaktaydı. Bulunan seramik eşyalar arasında kulplu kadehlere rastlanmamıştır. Nikolaev kurganında olduğu gibi birkaç mezarda savaşçıların atlarla birlikte, daha doğrusu sadece atın başı ve ayaklarının bırakıldığı derisiyle gömülmesi oldukça ilgi çekicidir.

Maykop'un 40 km güneydoğusunda Fars Nehri'nin üst kısmında bulunan Kolosovka köyüne yakın Yasinovaya Polyana kurganında aynı tipte birkaç mezar daha tespit edilmiştir. Nikolaev kurganında olduğu gibi bu mezarlarda da demir mızrak uçları, arkaik tarzda iki halkalı bronz gemler ve yanlarında üç halka bulunan, uçlarındaki kanatları kavisli millere rastlanmıştır. Kap kacak türü eşyalar arasında kulpunun üzerinde belirgin bir çıkıntısı bulunan kepçeler ve kıvrık ağzı yivli desenlerle süslenmiş, dar silindirik boyunlu, küçük tabanlı, geniş gövdeli çömlekler kaydedilmiştir.

Bu kurgansız toprak mezarlardaki buluntular, Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskit öncesi döneme ait mezarlarda tespit edilen buluntularla büyük benzerlikler taşımaktadır. Muhtemelen 6. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklarda bahsedilen Kuban bölgesinin eski halkı tarafından bırakılmıştır. Genel olarak, Kuzey Karadeniz'deki benzer buluntular gibi M.Ö. 8-7. yüzyıllara atfedilmektedir ancak içlerinden bazıları M.Ö. 6. yüzyıldan kalmadır. Kuban'ın sağ yakasındaki Ust-Labinsk ve Paşkov[88] mezarlarında bulunan güney istikametine dönük,

87 Krasnodar şehrine bağlı, Kuban ve Balşaya Laba nehirlerinin birleştiği bir noktada yer almaktadır. E. İ. Krupnov, *Drevnyaya istoriya severnogo Kavkaza*, Moskova, 1960, s. 208 (ç.n.).

88 Bugün Krasnodar şehrinin batısında Paşkov köyünde bulunmaktadır. Kurgandaki ilk kazılar 1927 senesinde M. V. Pokrovskiy ve N. V. Anfimov tara-

yana doğru kıvrılmış ya da sırtüstü yatmakta olan iskeletler ve çakıl taşları vb. cenaze töreniyle ilgili diğer detaylar sadece M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda değil, yerel halkın geleneklerini muhafaza ettiğine tanıklık eden sonraki dönemlere ait mezarlarda da bulunmaktadır. Bu mezarlarda içindeki buluntuların kayda değer zenginliğiyle öne çıkan bir mezara rastlanmamıştır. Ancak içinden Koban tarzı bronz gemler, üzerinde geyik figürü bulunan bir kılıç topuzu ve bronz bir miğfer çıkan Mahoşevsk köyü yakınlarındaki daha önce bahsetmiş olduğumuz mezar istisnadır. Sadece 8. ve 7. yüzyıllara ait gemleri ölçü alarak, bu mezarlardan çıkan eşyaların tek bir komplekse ait olduğunu düşünmek çok gerçekçi olmayacaktır.

Yüksek kurganlarının altında bulunan soylu mezarları M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısında, İskitlerin Kimmerleri Asya'dan çıkarmalarından sonraki tarihlerde görülmektedir. Bu kurganların en eski tarihli olanları 1903 senesinde tekniker D. G. Shults'un, Kelermes Köyü yakınlarında yaptığı kaçak kazıda ortaya çıkan kurganlardır. Maalesef fevkalade önemli kalıntıların bulunduğu bu kurganların yapısı ve içinde bulunan kalıntıların nasıl bir tertibat içerisinde bulundukları hususu açıklığa kavuşturulamamıştır. D. İ. Shults'tan geri alınan eşyalar farklı kurganlara ait olduklarından bu eşyaların mezarlara göre dağılımı hakkında güvenilir bir bilgiye sahip değiliz. Bu kurganlar içerisinde hazine avcılarının dokunmadığı bir kraliyet mezarı olduğuna şüphe yok ve tüm kurganlar genel olarak aynı döneme ait bir aile mezarlığını oluşturmaktadır. Arkeoloji komisyonunda görevli N. İ. Veselovskiy, 1904 senesinde bu kurganlar üzerinde yapmış olduğu araştırmalarda hazine avcıları tarafından yağmalanmış iki mezar daha ortaya çıkarmış ve Shults'un bulduklarıyla aynı türden bir miktar eşya bulmuştur. N. İ. Veselovskiy öncülüğünde yapılan kazı çalışmalarının en büyük önemi, Kelermes kurganlarının[89] yapısı hakkında bir fikir vermiş olmasıdır.

---

fından gerçekleştirilmiştir. Pokrovskiy ve Anfimov kurgandaki kazı çalışmalarını 1927-1939 seneleri arasında yürütmüştür. 1947-1949 yılları arasında V. P. Şilova ile birlikte kurganda sistematik kazı çalışmalarında bulunan K. F. Smirnov, kurgana ait mezarların şekillerine ve mezarlarda bulunan eşyalara ait bir envanter oluşturmuştur. "Kratkie Soobsheniya İnstituta Arheologii", c. 237, Moskova, 2015, s. 317 (ç.n.).

89 Kelermes kurganları, M.Ö. 7-6. yüzyıllara ait zengin Meot mezarlarının bulunduğu kurganlardır. Adigey Cumhuriyeti sınırları dâhilindeki Giaginsk bölgesine bağlı Kelermes köyünde ortaya çıkarılmıştır. 1903-1904 seneleri arasında burada kazı çalışmalarında bulunan N. İ. Veselovskiy, kurganların altında sütunlar üzerinde ahşap çadır görünümünde döşemeleri bulunan dörtgen biçimindeki büyük mezarlara tesadüf etmiştir. Bu kurganlara ait kalıntıların bir kısmı Ermitaj Müzesi'nde sergilenmektedir. D. Ya. Samokvasov, *Mogilı Russkoy Zemli*, Moskova, 1908, s. 143, 144 (ç.n.).

Kelermes kurganlarındaki mezarlar, içlerinde bulunan ahşap mezar yapılarından kalma sütun izlerinden anlaşıldığı kadarıyla büyük dörtgen çukurlara benziyordu. Bu çukurların kenarlarında bazısında 24, bazısında 16 at iskeleti vardı ve mevta hazine avcıları tarafından yağmalanan sütunların bulunduğu yerde yatıyordu. Bu mezarlardan çıkan eşyalar arasında bronz kazan parçaları, çömlek kırıntıları, iki bronz miğfer, altın varakla kaplanmış süslü asa ucu, arkasında halka şeklinde kıvrılmış bir hayvan figürünün bulunduğu bronz bir ayna, üç altın rozet, tavşan başının tasvir edildiği altın bir levha, altından, akik taşından ve camdan yapılmış küçük boncuklar, bronz ok uçları, muhtemelen bir sunağa ait kireçtaşından yapılmış dörtgen levha parçaları ve fazla kıymetli olmayan başka küçük eşyalar vardı. Atların yanında ise dizgin takımına ait üzengi biçimindeki uçlara sahip demir ve bronz gemler, üç halkalı miller, görünüşe göre ahşap yuvarlak objeleri kaplamada kullanılan süslü ince altın plakalar, beyaz boncuklar; İskitliler tarafından ele geçirilen Erivan yakınlarındaki Teyşebani Kalesi'nde bulunanlarla aynı karakteristik özelliklere sahip kuş ve koç başı, at tırnağı, kıvrılmış bir yırtıcı ve silindir biçiminde oymalarla süslenmiş kemik ve boynuzdan yapılmış boncuklar bulunmuştur. Her iki kurganda da atlarla birlikte topuzlara rastlanmıştır. Bu kurganların birinde 14, diğerinde ise 7 adet topuz bulunmuştur. Bu topuzlar, içi boş ajurlu toplara ya da içerisinde 2-3 bilyenin bulunduğu elipsoidlere benziyorlardı. İçlerinden üçü demirden diğerleri ise bronzdan yapılmıştı. Topuzların işlevi tam olarak bilinmemekle birlikte bunlar ya tuğ başları ya da Doğu hükümdarlarının yürürken üzerlerinde taşınan ve bindikleri arabaların üzerine gerilen gölgelik direklerinin süslemeleri olabilir. Bu nevi topuzlar Yakın Doğu ülkeleri ve Kafkasya'daki buluntular ve tasvirler vasıtasıyla bilinmektedir. Topuzlar her yerde, Kuban bölgesindeki apotropeler[90] gibi, kült ve büyünün işareti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Shults'un buldukları arasında değerli bir silah koleksiyonu öne çıkmaktadır, bunlar arasında kabzası altın kaplama ve kını altın işlemeli bir demir kılıç, işlemeli ve sapı altın kaplama bir tören baltası ve ek olarak yürüyen bir panterin tasvir edildiği altın kalkan plakası yer almaktadır. Bu eşyalarla birlikte çiçek ve güneş şeklindeki motifler süslenmiş, profilinde kuş figürlerinin olduğu kurdele şeklinde bir altın diadem, biri yanları hayvan ve kuş figürleriyle süslenmiş dibinde güneş motifi bulunan ve diğeri yanları badem ve dörtgen şekilli kabartmalarla bezenmiş iki altın kâse, yatan bir geyik şeklindeki ritonun altın ucu,[91] keçi şeklinde kulpları bulunan büyük bir bronz kazan, uzun bir boyuna ve

90 Özel bir güç, tılsım olduğuna inanılan nesne, talisman (ç.n.).

91 Boynu, hayvan başı veya gövdesi şeklinde yapılmış antik kaplara verilen genel bir adlandırmadır (ç.n.)

dik, uzun kulaklara sahip bir hayvanın (muhtemelen eşek-katır) başı şeklindeki iki bronz kulp ve ayrıca iki çift bronz gem bulunmuştur. Yüzünün altında halka bulunan hayvan figürünün yer aldığı kulplar, Maykop kurganına ait örneklerle benzerlikler taşımaktadır.

Shults'un yaptığı kazılarda iki altın diadem daha ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri, sekiz yapraklı güneş motifiyle bezenmiştir, ortasında grifon başı şeklinde bir figür, alt kenarlarında damla şeklinde kolye uçları ve uçlarında koçbaşı figürü bulunan iki zincir bulunmaktadır. Diğer diadem ise uçlarında bir çift aslan başlı içi boş oyuk silindir ve yanlarında bir kozalak şeklinde ve iki koçbaşı şeklinde figürle bezenmiştir. Her yarım silindirin yüzeyi renkli kakmalar için dikdörtgen ve üçgen hücrelerle kaplanmıştır, başlıklar ve kozalaklar tahıl tanesi şeklindeki uçlarla süslenmiştir. Bu eşyaların işlevi tam olarak bilinmemekle birlikte bunların şatafatlı bir şekilde tasarlanmış bir tahtın kolçakları olduğu tahmin edilmektedir. Kelermes kurganlarından çıkan diğer eşyalar arasında bir gümüş riton, Yunan-İyon tarzı resimlerle bezenmiş bir ayna, bir bronz miğfer, ok-yay torbasının dikdörtgen bir levha şeklindeki altın kapağı yer almaktadır. Yatmakta olan geyik figürleriyle süslenmiş dikdörtgen levhanın kenarlarında yürüyen bir panterin küçük figürleri bulunmaktadır. Bu kapak, Sakkız hazinesindeki emsalleriyle aynı türdendir. Bu kurganlarda bulunan eşyalar arasında kenarlarında armut şeklinde delikler bulunan grifon başlı kulp, diğerlerinden farklılık arz etmektedir.

Bazısının ayakta duran keçi şeklindeki kulplara bulunan bronzdan yapılmış kulplu dökme kazanlar üzerinde durmak gerek çünkü bu tip kazanlar göçebe aristokrasisinin günlük yaşamında daha sonra yaygın olarak kullanılmıştır. Dökme kazanların ortaya çıkmasından önce, Kafkasya'da yaygın olarak kullanılan zoomorfik kulplu kazanlara benzeyen yatay bronz şeritlerle perçinlenmiş kazanlar vardı. Dökme kazanların üretimi, sadece büyük miktarda değerli maden değil, aynı zamanda yüksek derecede döküm becerisi gerektiriyordu. İskitler Asya'dan dönmeden önce bölgede bu tekniği bilen ustalar yoktu. Kuzey Karadeniz bölgesinde bulunan dökme bronz kazanların en eski örnekleri muhtemelen hazır olarak Yakın Doğu ülkelerinden buraya taşınmıştı. Asur kabartmalarında Urartu tapınaklarından ganimet olarak aldıkları kazanları taşıyan İskitlere benzeyen askerlere sıkça rastlanmaktadır. İran'daki kazılarda dökme kazanlar bulunmuştur. Kuzey Karadeniz bölgesinde bulunan en eski kazanlar halka biçimindeki kulpu kenarında yer alan kazanlardır.

Kuzey Kafkasya'da Beştau Dağı'nda bulunan kazanlardan biri M.Ö. 8. yüzyıla aittir; A. A. İessen ise M.Ö. 7. yüzyıla ait olduğunu iddia etmektedir. Beştau Dağı'ndaki bir kazı alanında halka kulplu bir kazan,

kalkanın bronz kaplaması, göğüslük, milleriyle birlikte iki halkalı gem, demir mızrak temreni, akinak tarzı iki hançer parçası ve oval-eşkenar dörtgen biçiminde dört soketli bronz ok uçları bulunmuştur. Bu eşyaların çoğu Kuban bölgesindeki ön Meot mezarlık alanlarında (N.V. Anfimov) ve Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskit öncesi mezarlarda bulunan eşyalarla büyük ölçüde benzerlikler taşımaktadır. Yukarıda sıralamış olduğumuz eşyalar arasında bulunan kazanın tarihiyle ilgili A. İessen'in önerdiği tarihlendirmeye katılmamak imkânsızdır. Bu buluntu bize Doğu'ya özgü eşyaların Kimmerlerin Kuban bölgesine göçünden önce Transkafkasya üzerinden Kuzey Kafkasya'ya girmiş olabileceğini ve Dağlık Kafkasya'nın Koban Kültürü'nün şekillenmesinde Batı Transkafkasya ile Anadulu'nun etkili olduğunu göstermektedir.

B. Z. Rabinoviç'in özel bir kategori içerisinde değerlendirdiği Kelermes kurganlarına ait dökme bronz miğferler, onun düşüncesinin aksine yerel menşeli değildir. Bu zamana kadar Kuban bölgesinde bulunan beş miğferin haricinde Orta Asya'da tespit edilen iki miğfer, bu miğferlerin Kuzey Kafkasya'da imal edilmiş olma ihtimalini akim bırakarak menşelerinin Ön Asya olduğunu düşünmemize neden oluyor.

Kelermes kurganlarındaki eşyalar tür ve üsluplarına göre, Yakın Doğu menşeli eşyalar, Doğu ve İskit tarzına ait özelliklerin bir arada kullanıldığı eşyalar ve doğrudan İskitlere özgü eşyalar olmak üzere üç grupta sınıflandırılmıştır. Doğu kökenli, Asur, Babil ve Urartu menşeli eşyalar arasında altın kâseler, renkli kakmalarla, koç ve aslan kafası şeklindeki oymalarla süslenmiş altın taht kolçakları gibi örnekler bulunmaktadır. Doğrudan İskitlere özgü eşyalar olarak, pençesi ve kuyruğunda ek figürlerin bulunduğu halka biçiminde kırvrılmış yürüyen bir panterin resmedildiği kalkan plakası sayılabilir. Doğu unsurlarının İskit unsurları üzerinde baskın olduğu karma eserler çoğunluktadır. Kabzasının ucunda çubuk şeklinde bir kulp ve kınının üst ucunda kelebek şeklinde bir artı işareti bulunan, kabzası ve kını altın kaplama akinak tarzı kılıç bu tür eşyalara bir örnektir. Bu tür kılıçlar İskit kültürünün tipik birer örneğidir.

Kılıcın siperi ve kınının üst kısmı, stilize edilen kutsal bir ağacın kenarlarında duran koruyucu melek tasvirleriyle süslenmiştir, kılıcın sapı ise uzunlamasına eşkenar dörtgen ve dairelerle kaplıdır. Kılıcın kınında balık, kuş gibi çeşitli hayvanların parçalarından oluşturulan bir dizi fantastik yaratığın tasviri yer alır. Pençe ve toynaklarla biten, bazen yün halkalarla kaplı bacaklara sahip bu yaratıkların gövdesinin üzerinde keçi, aslan, koç, grifon gibi farklı hayvanların başı ve bazende insan kafası bulunur. Kuyruğu boğa, aslan ve akrep kuyruğu biçimindedir. Hepsinin balık şeklinde bir kanadı vardır. Bazı figülerin ok ve yay tutan elleri vardır. Kının uç kısmında heraldik formda kıvrılmış iki aslan

figürü yer alır. Tüm bunlar Urartu sanatına özgü detay ve motiflerin işlenmesiyle oryantal grafik üslubunda yapılmıştır; kın üzerindeki kılıcı kemere asmak için kullanılan kısmında heykel sanatının kendine has çizgileri çerçevesinde İskit sanatına bilinen formları temsil eden bir geyik kabartması yer alır. Doğu ve İskit unsurlarının birleşimi, balta süslemelerinde ve Kelermes'in diğer bazı öğelerinde grafik tarzı ile İskit gögelendirme tekniğinin birleştirlmesiyle ortaya konmuştur.

Kelermes kurganlarından çıkan bazı objeler Yunan-İyon tarzı süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Bunlar arasında kenarı çıkıntılı, arkasında sütunlu bir kolu bulunan disk şeklinde İskit tarzı gümüş bir ayna bulunmaktadır. Sırtı, üzerinde gümüş tasvirli kabartmaların bulunduğu altın bir varakla kaplıdır, tasvirlerin tema ve üslup olarak Yunan-İyon kökenli olduğuna kuşku yoktur. Lakin şekli de dâhil olmak üzere aynada bulunan tasvirlere ait bazı motifler, aynanın İskit çevresinde üretilmese bile her halükarda talep edenin zevk ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hazırlandığını göstermektedir. Benzer mahiyetteki diğer eşyalar da bize aynı şeyleri düşündürtmektedir.

Kelermes kurganlarına ait eşyaların kahir ekseriyeti bulundukları Kuban bölgesinde değil, Asur, Babil ve Urartu kültürlerinin ve aynı zamanda Anadolu Yunan sanatının İskit kültür ve sanatını şekillendirdiği Ön Asya'da üretildi. İran'dan Anadolu'nun doğusuna kadar uzanan bu bölge 20-30 yıl İskitlerin hâkimiyetinde kalmıştı. Kelermes kurganlarındaki bu kültürü temsil eden eşyalar, Kuban bölgesine hazır olarak getirilmişti; Kuban bölgesinde ortaya çıkmalarına zemin teşkil edecek şartlar mevcut değildi. Aynı zamanda daha önce de zikrettiğimiz gibi, zaten Asya'da bu kültür sadece İskitler ve onlarla akraba İran dillerinde konuşan halklar arasında değil, onlarla münasebet halindeki diğer halklar arasında da yaygındı.

Tüm bu izahatlar Kelermes kurganlarının İskitlere ait olmadığı yönünde güçlü kuşkular uyandırmaktadır. Kurganların Ön Asya'dan Kuzey Karadeniz bölgesine göç eden İskitler tarafından yolda verdikleri kısa molalar sırasında Kuban bölgesine bırakıldığına inanılmaktadır. Ayrıca Kelermes kurganlarının yapısı, Ön Asya'dan dönen İskitlere ait kurganlardan çok farklıdır. Aşağıda göreceğimiz üzere İskitler, ölülerini yer altı odalarına (katakombalara) gömerken, Kelermes kurganları içerisinde bir çeşit ahşap yapının bulunduğu büyük dörtgen çukurlardan oluşmaktadır. Kuban bölgesinde ahşap olmasa da taştan ve kerpiçten bu türden kurganların inşası M.Ö. 4-3. yüzyıllardan sonradır. Örneğin Helenestik çizgiler taşıyan önemli bir Meot yönetim, ticaret ve zanaat merkezi olan Krasnodor şehrine yakın Yelizavetovska (11 hek-

tar)[92] kasabası yakınlarında bulunan kurganlardaki mezarlarda ahşap sütunlu yapılar yerine, ahşap tavanlı taş bloklarla örülü yer altı mezarları inşa edilmiştir. Buradaki uzun koridor, ölüleri yeraltı mezarlarına taşımak için 2 veya 4 tekerlekli ve duruma göre 4 ya da 6 atın çektiği arabaların girişi için kullanılıyordu. Hepsi yağmalanan mezarlarından geriye kabzası altın kaplamalı bir kılıç ve üzerinde Yunan tarzı Gorgon[93] başı kabartmasının olduğu görkemli bronz bir göğüslük gibi birkaç değerli eşya kaldı. Bu mezarların birinde özel bir girintide silahlı bir savaşçıya iskeleti (muhtemelen yaver); diğerlerinde mütevazı süs eşyalarına sahip 4-5 kadın iskeleti (hizmetçiler köleler olabilir) ile üzerinde bronz miller ve plakalar bulunan bir düzine at iskeleti bulunuyordu. Yunan etkisiyle büyük ölçüde değişime uğramasına rağmen bu kurganların yapısında Kelermes kurganlarına ait geleneklerin sürdürüldüğünü görmekteyiz.

Yazılı kaynaklar, Kuban bölgesinde Meotların yaşadığını gösteriyor, Yelizavetovska kasabası ve buradaki kurganların da buraya yerleşen Meotlara ait oldukları hususunda da şüphe yok. Ancak Kelermes kurganlarının Meotlarla ilişkili olduğu hususu oldukça şüphelidir. Birincisi, daha erken dönemlere ait Meot mezarlarında Kelermes kurganlarındaki eşyalarla benzer buluntulara rastlanmamıştır. İkincisi, Ön Asya'yı istila eden İskitlere, Meotların katıldıklarına dair hiçbir bulgu mevcut değildir.

Kelermes kurganları büyük olasılıkla Kimmer bakiyesidir. Ancak halkın büyük bölümü Anadolu'ya göç ederken Kuzey Karadeniz'de kalan Kimmerlere değil, Asya'dan İskitlerle birlikte dönen Kimmerlere aittir. Herodot, Lidya Kralı Aliat'ın Kimmerleri ülkesinden kovduğunu bildirmektedir. Olayın Lidya ve Med krallıkları arasında Kimmerlerin yaşadığı Galis Nehri'nin sınır kabul edildiği bir barış antlaşması sonrası vuku bulduğunu söyleyebiliriz. Görünüşe göre Kimmerler bu savaşta İskitlerin tarafında savaşmıştı. İskitlerin mağlup olması üzerine, toprakları Med Krallığı'nın hâkimiyetine geçen Kimmerler, burada tutunamadılar, Lidya'ya sığınma talepleri de red-

92 Dört küçük, iki büyük kurganın bulunduğu Aşağı Don bölgesindeki Yelizavetovska kompleksinde ilk kazı çalışmaları 1871 senesinde yapılmış, 1956 senesinde SSCB Bilimler Akademisi tarafından başlatılan kazı çalışmaları tamamlanamamıştır. S. Yu. Yangulov, *Vooruzhenie i voennoe delo Skifov Nizhnevo Dona (Po materialam Yelizavetskovo mogilnika)*, Moskova, 2008, s. 15, 16 (ç.n.).

93 Yunan sanatında başlarında canlı yılanların sarılı olduğu Medusa, Euryale, Stheno adlı üç kız kardeşin adlandırıldığı ortak isimdir. Akın Temür, "Yunan Sanatında Karışık Yaratıklar ve Kökenleri Işığında, Doğu Sanatları İle Batı Sanatları Arasındaki Etkileşimler", *Uluslararası Amisos Dergisi / Journal Of International Amisos*, c. 1, sayı: 1, 2016, s. 1-15 (ç.n.).

dedilince kendilerine yeni bir yurt aramak zorunda kaldılar. Bu durumda İskitlerle birlikte geldikleri yere, yani Azak ve Hazar denizleri arasındaki steplere gitmekten başka seçenekleri bulunmuyordu. Fakat iklimin hala kurak olması hasebiyle Kimmerler, Hazar steplerine yerleşemediler. Belki de Ön Asya'da kaldıkları süre zarfında, ekonomilerinin doğası değişen Kimmerler için artık Batı Hazar bölgesinin tuzlu bozkırları ve yarı çöl stepleri yerleşmek için uygun bir bölge değildi. Kimmerlerin önünde en uygun seçenek olarak, Katakomb Kültürü'ne mensup atalarının daha önceden bildiği zengin doğa manzaralarına sahip Kuban bölgesi bulunuyordu.

Meotların arasına yerleşen Kimmerler, yüksek kültürleri ve örgütlenmeleri sayesinde Kuban bölgesinde lider bir konuma ulaşmalarına rağmen azınlık oldukları için etnik bağımsızlıklarını koruyamadılar ve zamanla Kuban bölgesinin yerli halkına karıştılar. Aşağı Kuban'ın Taman Yarımadası ve ona bitişik Kardeniz kıyılarında yaşayan ilerici bir halk olan Sindilerin doğrudan doğruya Kimmerlerin torunları olması mümkündür. Bu cihetten Bosporos Krallığı (Kimmer boğazı) tarihiyle ilişkili olarak tekrar Kimmerlere müracaat etmemiz gerekecektir. Kerç Boğazı'nın her iki yakasında Kimmer yer isimlerinin bulunması ve Kerç Boğazı'nın eski adının Herodot'un da (IV, 12) naklettiği gibi "Kimmer Boğazı/Bosporos Kimmerius"[94] olarak adlandırılması, Kimmerlerin Kuzey Karadeniz bölgesindeki uzun süreli hâkimiyetleriyle değil, Ön Asya'dan dönen Kimmerlerin bu bölgedeki yerleşimleriyle ilgili olduğunun altını çizmek yerinde olacaktır. M.Ö. 6. yüzyılda Kerç Boğazı kıyılarında koloniler kuran Yunanlar karşılarında Meot ve İskitleri değil, uzun zamandan beri Anadolu topraklarından tanıdıkları Kimmerleri bulmuşlardı.

Duvarları kerpiç tuğlalarla örülmüş, üstü ahşapla kapatılmış çukur görünümündeki kerpiç mezarlar, genetik olarak Kuban bölgesindeki erken dönem Kimmer mezarlarıyla genetik olarak ilişkilidir. Bu türden mezarlar, M.Ö. 5-3. yüzyıllara ait Taman Yarımadası'ndaki toprak mezarlarının karakteristik özelliklerini taşımaktadır. M.Ö. 5. yüzyılın sonlarından itibaren Taman Yarımadası'ndaki kurganların altında da bu türden mezarlara tesadüf edilmektedir. Bu kerpiç mezarlarda görülen cenaze ritüellerindeki barbar çizgiller, mezarın yerel Sindilere ait olduklarına dair kuşkuya mahal bırakmamaktadır. Kerç Boğazı'nın

94 Antik çağda Kerç Boğazı, "Bosporos Kimmerius (Kimmer Boğazı)" adını taşımakta, Kırım'da Yunan kolonileri olarak görülen "Kimmerikum", "Kimmeris", "Kimmerike" gibi yerleşimler ve yer adları, bir dönem Kimmerlerin bu topraklara egemen olduklarını göstermektedir. Kırım adının da "Kimmer" kelimesinden türediği rivayet edilmektedir. M. Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler" *Türkler*, c. I, 2002, s. 910-912 (ç.n.).

Avrupa yakasındaki Nymphaean ve Panticapaean nekropollerinde de kerpiç mezarlara tesadüf edilmiştir. V. D. Blavatskiy, Panticapaeum nekropolinde elde edilen buluntuların Sindilerin, Bosporos'un merkezine doğru akın ettiklerini gösterdiğini düşünmektedir.

Kimmerlerin etnik kökeni meselesi açıklığa kavuşturulması gereken bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Anadolu'daki Kimmer krallarının İran kökenli isimleri bilinmesine rağmen Kimmlerlerin ne İskitlerle ne Kafkasların yerli halkı Meotlarla ne de Katokomb Kültürü'nün yaygın olmadığı Kırım'ın Taurileriyle bir yakınlığı olmadığı, aksine Anadolu ve Balkan Yarımadası'nın eski halkları özellikle de Traklarla yakın olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır. Strabon'dan başlayan edebi gelenek (Eratosthenes) ve Bosporos ile Trak krallarının isimlerinin benzerliği bu durumu kanıtlamaktadır. Aşağıda ele alacağımız üzere, Bosporos krallarının isimleri Traklar çevresinde değil, Kimmer-Sind muhitinde ortaya çıkmıştır.

Kimmer probleminin ele aldığımız çözümü, bilim dünyasında hiç tartışılmamaştır ve ilk kez ortaya atılmaktadır, farklı yaklaşımlar sunması nedeniyle görüşümüz itiraza muhatap olmasa da şaşkınlığa neden olabilir. Bu minvalde söylenenlere ek olarak birkaç açıklama daha yapmanın gerekli olduğunu düşünüyorum. Kelermes kurganları Kuban bölgesinde aniden ortaya çıkmıştır, onların ortaya çıkmasına temel teşkil edecek bir kültür yoktu. Yerel kültür geleneğiyle de hiçbir alakaları da yoktur. Bu benim için üzerinde tartışılmayacak bir gerçektir. O halde bahsettiğimiz kurganlar, Kuban'a yerleşen yeni bir halka ait olmalıdır. Peki, neden başka bir halka değil de Kimmerlere ait olsun? Yukarıda da izah ettiğimiz gibi bu kurganlar İskitlere ait değildir ancak Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskitlere ait eserlerle aynı anda ortaya çıkmıştır. Bu konuda şüphe bulunmamaktadır. Fakat bu durumda Kimmerlerden başka kim İskitlerin Kuzey Karadeniz bölgesine döndükleri tarihte Kuban bölgesine yerleşebilir hem de Ön Asya'dan beraberlerinde getirdikleri Doğu kültürüyle? Kimmerlerin Lidya Kralı Aliat tarafından sürüldüğü bilinmekle birlikte sürülme nedenleri de bilinmektedir. Öte yandan Kimmerlerin nereye gittiklerine dair bir belge de mevcut değildir. Bu doğal olarak bir varsayımın ötesinde bizi, Kimmerlerin İskitlerle beraber göç ettikleri ve Kuban bölgesine yerleştikleri sonucuna götürmektedir.

Kuban bölgesinde, Ön Asya'dan dönen Kimmer krallarının birinci kuşağının bıraktığı Kelermes kurganları dışında, aynı ya da daha sonraki dönemlere ait zengin kraliyet kurganlarına da rastlanmıştır. Mezarların yapısı Kelermes kurganlarından farklıdır, ölüler için yerin altında yapılan toprak mezar yerine, toprak yüzeyinde ahşap çadır şeklinde mezarlar inşa edildiğini görmekteyiz. Bu türden mezarlara ör-

nek teşkil eden en eski mezar, Kostroma köyü yakınlarında bulunan toprak kurganın altından çıkmıştır. Mezkûr mezar, Bronz Çağı'na ait daha eski tarihli bir yer altı mezarının yüzeyine inşa edilmiştir. Mezarın ahşap yapısı yanmasına rağmen iyi korunan kömürleşmiş parçalar, mezarın şekli hakkında özellikle de dört eğimli piramidal çatısı hakkında fikir sahibi olmamızı mümkün kılmıştır. Uzun duvarların dışında üzerlerinde, üzengi biçiminde bronz uçları olan demir gemler taşıyan 22 at iskeleti bulunmuştur. Mezar çadırının içi yağmalanmıştı ancak şans eseri ortasında yatmakta olan bir geyik şeklinde büyük bir levha bulunan demir bir kalkan yağmacıların gözünden kaçmıştı. Levhalar, üslup olarak Kelermes kurganlarından çıkan pantere benzeyen figürlerin olduğu kalkan parçasıyla benzerlik göstermektedir. Çadırın altından çıkan eşyalar arasında pullu bir zırh, mil yataklı dört demir mızrak ucu, bronz ok uçlarıyla birlikte iki sadak ve ayrıca çanak çömlek parçaları bulunuyordu. N. İ. Veselovskiy'in bileme taşı olarak kabul ettiği taş bir levha, bu mezara ait diğer eşyalar arasındadır. Mezarın kendisi gibi, hem altın levhalı kalkan hem de ok uçları M.Ö. 6. yüzyılın başlarına işaret etmektedir. Üzerinde bir geyiğin vahşi bir grifon tarafından avlandığı sahnenin tasvir edildiği Erken İskit Dönemi tarzında yapılmış büyük çömlek de muhtemelen bu mezardan çıkan envanterler arasında yer alıyordu. Sözünü ettiğimiz kap, İskit tarzı boyalı kapların tek örneğidir ve İskit hayvan stilinin en eski tasviridir. Ne yazık ki muhafaza edilemeyen bu kabı, A.A. Spitsin tarafından çizilen taslağı vesilesiyle bilmekteyiz. Dahası kazıyı yapan N. İ. Veselovskiy'in listesinde sehven Erken Bronz Çağı'yla tarihlendirilen Kostroma köyü yakınlarındaki Maykop Kültürü'ne ait 5 numaralı kurgandan çıkan buluntuların listesine kaydedilmiştir.

Kostroma köyündekine benzer çadır şeklindeki kurganlar Ulyap (Ulskiy aul) köyünün[95] yakınında bulunmuştur. Kazı çalışmalarının 1898 senesinde başladığı bu kurganların en görkemlisi, 15 metreden fazla yüksekliğe sahip içerisinde asil bir ölüyle birlikte gömülen çok sayıda atın bulunduğu bir kurgandı. İskit dönemine ait Kuban kurganları, genellikle ölen kişiyle birlikte gömülen çok sayıda atla ayırt edilir ve bu mezarlarda başka hiçbir yerde olmadığından daha fazla ata rastlanmaktadır. Atlar, kapı direkleri kısmen korunmuş bir çitin içindeki uzun ve yatay direklerden oluşan at kazıklarına sırayla dizilmişti. Kurganın her uzun direğine 18 at onun yanındaki yatay direğe de aynı sa-

95 Adige Cumhuriyeti'nin Krasnogvardeysk bölgesinin idari merkezidir. Ulyap kurganında ilk kazılar, 1898-1909 seneleri arasında N. İ. Veselovskiy öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. "Ul" kurganları olarak da adlandırılmaktadır. *Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers*, Edit: Jens Nieling, Ellen Rehm, Aarhus University Pres, 2010, s. 47-52 (ç.n.).

yıda at sıralanmıştı. Ayrıca kurganın toprak kısmında da birçok sayıda at iskeleti vardı. Kurganın her iki tarafında kazılmış geniş hendekler içerisinde 360'tan fazla at iskeleti sayılmıştı ve kurganın kazılmayan kısmında çok daha fazlası bulunuyordu. 1898 senesinde Ulyap kurganında yapılan kazılarda tespit edilen çok sayıdaki at, tamamen istisnai ve emsalsiz bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurgana gömülen yüzlerce at, öbür dünyada ölene eşlik etmesi düşüncesiyle gömülmüş ona ait atlardan ziyade, tebasından merhum hükümdara saygılarını göstermek amacıyla sunulan hediyelerdi. Bu durumda Ulyap kurganı, Kuban'da kudretli bir hükümdarın yönetimi altında büyük bir birlikteliğin var olduğuna tanıklık etmektedir.

Ne yazık ki mezar çadırı yağmalanmıştı. Mezardan geriye; Kelermes kurganlarından çıkanla aynı türden ortasında dörtgen bir delik bulunan taş levhadan oluşan bir sunak, iki bakır kazan parçası, bir zırha ait bronz levhalar, Astarte'ye ait pişmiş topraktan yapılmış heykel başı, siyah figürlerle bezeli Yunan vazo parçaları ve atlara ait bazı demir gemler kalmıştı. Yağmacıların ele geçirdiği Ulyap kurganına ait eşyalar arasında üzerinde bir keçiyi parçalayan iki grifon ve fantastik hayvanlardan birinin arkasında koşan bir geyik kabartmasının bulunduğu muhtemelen sadak kaplamasına ait altın bir levha ve ayrıca taban kısmının kenarları kalınlaşan üç yüzlü mil yatağına sahip bir demet demir ok temreni vardı. Sadağa ait altın levha üzerindeki figür kaba görüntüsüne rağmen üslup olarak Kostroma köyü yakınlarındaki kurgandan çıkan yerel çömleğin üzerindeki figürlerle benzerlik taşımaktadır. Bazı Yunan orijinallerinin Barbarlar tarafından yapılan kopyası olarak, renkli Yunan seramik parçalarıyla (kilik-kylix) aynı zamana ait olabilir. Bu türden siyah figürlü bir Yunan çömleği aynı yıl yakındaki bir kurgandan çıkmıştı. K. Şefold'un çömleği takriben M.Ö. 540 senesi olarak tarihlendirmesinden büyük Ulyap kurganının bu tarihten daha erken bir zamanla ilişkilendirilemeyeceği sonucuna ulaşılmaktadır. Ulyap kurganının büyük ihtimalle M.Ö. 6-5. yüzyıllar arası döneme hatta 5. yüzyılın başına ait olduğunu düşünebiliriz.

1908-1910 seneleri arasında diğer Ulyap kurganlarında yapılan kazılarda büyük Ulyap kurganından (1898) çıkan sayıda at iskeletiyle karşılaşılmamıştır. Daha sonra Voronej köyü yakınlarında bulunan 19 numaralı kurganda yapılan kazıda da az sayıda at iskeletine tesadüf edilmiştir. M.Ö. 4. yüzyılla tarihlendirilen bu kurganda bulunan 30 at iskeleti, merkezi bir çadırın etrafında, güney kısmı kesik bir halka şeklindeki geniş bir hendek içerisinde sıralanmıştı.

Kelermes kurganlarından farklı olarak, Ulyap kurganlarında Kimmerlerin Ön Asya'dan beraberlerinde getirdikleri eşyalar bulunmamakla birlikte Ulyap kurganlarında, M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında Kerç

Boğazı kıyılarına yerleşen Yunan kolonileri etkisi altında şekillenen veya doğrudan Yunan menşeli eşyaların varlığı açıkça görülmektedir. 1909 senesinde yapılan kazılarda Ulyap kurganı 2 numaralı mezarda yumuşak Yunan tarzına uygun olarak başı geriye dönük sıçramakta olan bir geyiğin tasvir edildiği bir testi kolu, üzerinde boğa başı figürünün yer aldığı armut biçiminde kesilmiş bir kulp ve insan gözü ve kıvrık gagası arasında yukarıya doğru üç taraftan azalan periostik çıkıntısı bulunan oldukça stilize edilmiş kuş başı şeklinde figürlerin yer aldığı iki bronz kulp daha bulunmuştur. Kulpların birinde başı geriye dönük olarak yatmakta olan bir keçiye ait kabartma, geniş bir levha üzerine yerleştirilmiştir. Üstünde diğer örneklerle benzerlik gösteren gagaya benzeyen eğri çizgilere sahip bir kuş kafası daha mevcuttur. Kulpdaki keçi kabartması, teski kolundaki geyik figürü ile armut şeklindeki kulpdaki boğa kafasıyla karakteristik olarak benzer özellikler taşımaktadır. Bu durum burun delikleri yerine patlak gözler ve tavşan kabartması bulunan herhangi bir hayvanın başı şeklindeki ve ne için kullanıldığı meçhul bir altın uc için de geçerlidir. Alnı ve boynu üçgen köşeler şeklinde kesme kehribar kakmalarla süslenmiştir.

Ulyap kurganı 2 numaralı mezardan çıkan dikkat çekici eşyalar arasında kısmen üzerindeki figürlere ait çevresel çizgiler oyulmuş, iki halkasında gümüş ve bronz perçinler bulunan uçları ay biçiminde yassı bir forma sahip gemler yer almaktadır. Gümüş gemlerin ekseriyetinde yatmakta olan vahşi bir hayvanın figürü bulunurken, aynı gemlerin bir ucunda kuş kafası diğer ucunda vahşi bir hayvan figürü vardır. Bu kafaların her birinin üzerinde ise uzun ağızlı başka bir hayvan kafası bulunur. Bu figürlerin içinde, başı arkaya dönük ve omzunda bir kuş kafası bulunan başka bir yırtıcı hayvanın görüntüsü yer alır. Bu görüntüler kısmen ana hayvanın figürü ile aynı hizadadır, böylece pençeleri ortakmış gibi görünür. Tasvir edilen hayvanların arkasında geyik, koyun ve tavşan figürü vardır. Bronz gemlerde de aynı temaya sahip figürler bulunmaktadır ama daha küçük ölçekli ve ana kabartmayla birleşen bir hayvan figürü yoktur.

İskit sanatında farklı hayvanları kısmen bir arada kombine etme tekniğine nadir rastlanmaktadır. Bu teknik Zhabotin kurganına ait kemik levhalarda ve ayrıca nesnelerin dış hatlarıyla kısmen tekrarlandığı gravürlerde rastlanmaktadır. Zhabotin kabartmaları M.Ö. 6. yüzyıldan daha erken bir zamanla tarihlendirilirken, Ulyap kurganına ait gemler M.Ö. 5. yüzyılın hemen öncesine aittir.

Ulyap kurganı 2 numaralı (1909) mezardan çıkan koç ve kuş şeklindeki altın plakalar, aynı kurgana ait 1 numaralı (1909) mezardan çıkanlarla benzerlik göstermektedir. Ulyap kurganı 1 numaralı mezardan çıkan bilindik İskit tarzını karakterize eden yatmakta olan geyik,

yürüyen panter tasvirli levhalar, birleştirilmiş hayvan motiflerinin yer aldığı oldukça stilize edilmiş, düzleştirilmiş figürler barındırmalarına rağmen bu mezara ait eşyalar, şema ve düzleştirme tarzının karakteristik özellikler haline geldiği çok daha geç bir dönemle ilişkilendirilemezler. Keza Ulyap kurganı 1 numaralı mezarda güçlü bir şekilde şematize edilmiş, düzleştirilmiş grifon başlı, bu kez doğrudan manşonun üzerine değil, içinde bilyeler bulunan içi boş koni şeklindeki bir çan üzerine yerleştirilmiş bronz bir kulp bulundu.

Kuban bölgesinde bulunan iki farklı ve zengin mezarın, Kelermes ve Ulyap kurganlarının, birbirleriyle ne tür bir ilişki içinde olduğuna ve bu mezarların farklı nüfus gruplarının etnografik özellikleri mi yoksa aynı ortamda var olan farklı biçimleri mi olup olmadığına karar vermek oldukça zordur. Bu kurganlardan biri veya diğeri için Kimmerlere ait olmasalar da onların etkisi altında kalan ve onlarla benzerlik gösteren bir toplumun sosyal elitine ve onu oluşturan kabilelerin yönetici sınıfına ait olabileceklerini söyleyebiliriz. Kurganların farklı yapıları, biri mesken inşasına dayalı yerleşik hayatı, diğeri hareketli göçebe yaşam biçimi olmak üzere Kuban bölgesinde var olan iki farklı yaşam tarzını yansıtması da mümkündür. Mamafih 1898 senesindeki kazılarda ortaya çıkarılan barbar bir defin ritüelinin bir parçası olarak içerisinde toplu at iskeletlerinin bulunduğu büyük Ulyap kurganın, nispeten yüksek bir kültüre sahip Asya halklarıyla birlikte uzun bir süre aynı ortamda yaşayan Kimmerlere ait olduğunu varsaymak oldukça güçtür. Genellikle ölüyle birlikte şahsına ait mallar gömülürdü, zamanla başta üretim araçlarının şahsa ait olmaktan çıkarılıp topluma veya aileye ait olarak kabul edilmesiyle bu eşyaların miktarı sınırlandırılmıştır. Defin ritüelinin bir parçası olarak Ulyap kurganında bulunan toplu at iskeletleri, geçiş dönemini karakterize eden ölünün yaşamı boyunca sahip olduğu mallar üzerinde henüz kişisel ve aile mülkiyeti arasındaki sınırın belirlenmediği zenginlik ve mülk artışını göstermektedir. Bunun dışında ölen güçlü lideri özellikle yüceltilme ve onurlandırılma arzusuyla da yapılmış olabilir.

KRALİYET İSKİTLERİ

Kuzey Karadeniz bölgesine dönen İskitlerin burada düzen kurmaları ve M.Ö. 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Herodot'un onları ziyaret ettiği dönemdeki hâkim konuma ulaşmaları hemen gerçekleşmedi. Bir zafer değil mağlubiyet sonrası Kuzey Karadeniz kıyılarına dönmek zorunda kalan İskitlerin, yanlarında sahip oldukları malların sadece küçük bir kısmını getirebildikleri gerçeği göz ardı edilmemelidir. Çoğu savaşlarda ölen, bir kısmı da Asya'nın yerli nüfusunun arasına karışan İskitlerin, Kuzey Karadeniz kıyılarına döndüklerinde nüfusları da önemsenmeyecek kadar azdı. Atalarının topraklarına döndükten sonra İskitlerin öncelikli hedefi, göçebe hayat tarzının gerektirdiği toprak ve hayvanlara sahip olmak olmuştu. Göçebe çobanlar olarak gidip bu kimliklerini muhafaza ederek dönen İskitler, doğal olarak ekonomik gelişimleri için en uygun bölge olan Dinyeper'in bozkırlarını ve hayvanlar için kışın uygun meralara sahip Dinyeper'in alt kısımlarını tercih etmişlerdi.

Bahsettiğimiz İskitlerle ortaya çıkan Asya menşeli eşyaların bulunduğu zengin mezarlar, yapılarının karmaşıklığı ve içinden çıkan eşyaların değeri bakımından Kuban bölgesindeki Kimmer krallarının mezarlarının çok gerisindedir. İskit krallarına ait olduğu düşünülen ve İskitlerin Asya'dan döndükleri zamana tesadüf eden iki kurganın varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri Melgunov hazinesi[96] adıyla bilinen ve tesadüf eseri bulunan Kirovograd yakınlarındaki Litoy kurganı, diğeri ise acınacak haldeki mezar kalıntılarıyla Severskoy Donets havzasındaki Kalitva Nehri yakınlarındaki Krivoroj (Kryvyi Rih)[97] yerleşim bölgesinde bulunan kurgandır. Her iki kurganın da yapısı detaylı olarak tespit edilememiştir. Melgunov hazinesine ait eşyalar daha basit ve büyük miktarda gümüş ilave edilen altınla yapılmış olmasına rağmen Kelermes kurganlarından çıkan eşyalarla büyük benzerlikler taşımaktadır. Bu durum bize belki de aynı atölyede yapılmış olabileceklerini düşündürtmektedir.

Altın yerine elektrumla[98] kaplanmış bir kın içindeki kılıç, Doğu ve İskit stillerinin birleşlik kombinasyonuna sahiptir ve kabartmaların

96 Daha önce Melgunov hazinesinden bahsetmiştik. Sayfa 58, dipnot 72 (ç.n.).

97 Kalitva Nehri üzerinde (ç.n.).

98 Elektrum, altın ile gümüşün belirli miktarlarda karıştırılması ile elde edilen alaşımdır.

temaları benzerlik göstermektedir. Kılıcın haç şeklindeki siperliğinde kutsal ağacın yanlarında koruyucu melek (genius) figürü yerine, başları geriye doğru dönük heraldik[99] formda yatan iki keçi tasviri yer almaktadır. Fakat kının üst ucunda Kelermes kurganlarındaki tasvirlerle aynı stilize bir ağacın yanlarında koruyucu meleklerin bulunduğu tasvirler mevcuttur. Kınının üzerinde ok ve yay tutan fantastik hayvan figürleri (bu sefer hepsi insan eliyle), kının uç kısmında ise halka şeklinde kıvrılmış aslan figürleri bulunmaktadır. Askı kolu stilize kuş başlarıyla çevrelenmiş ve İskit tarzı geyik figürleriyle tezyin edilmiştir. Üzerinde maymun ve iki çeşit kuş türüne ait Yunan-İyon tarzında tasvirler bulunan altın bir kurdeledir. Muhtemelen kemerin tezyinini oluşturan, açık sivri kanatlı bir kuş şeklindeki 17 altın plaka, tipik İskit çizgilerini yansıtmaktadır. Kelermes kurganlarında olduğu gibi Melgunov hazinesinde de uçlarındaki zinciler üzerinde asma salkımları bulunan dokuz tokadan geçirilen üç sıra zincirden oluşan diadem, uçlarında aslan başlı figürlerin yer aldığı bir bronz toka, bir tahta ait bronz yaldızlı kısımlar, yaprak biçiminde bazıları sivri ve üç yüzlü mil yatağına sahip 40 adet bronz ok temreni bulunmaktadır. Melgunov hazinesinde at koşum takımlarına ait hiçbir buluntuya rastlanmamıştır.

Melgunov hazinesiyle birlikte yukarıda ziktermiş olduğumuz Krivoroj bölgesinde bulunan kurgana ait kalıntılar arasında işlevi tam olarak bilinmeyen bir altın halka bulunmuştur. A. P. Mantseviç yeterli delil olmadığı halde bu halkanın çan şeklindeki bir miğferi süslemek için kullanılan bir taç olduğunu ileri sürmüştür. Bunun dışında N. D. Flittner ve T. N. Knipoviç'in Babil menşeli olduğunu tespit ettiği ve muhtemelen tahta ait bir süsleme olan gümüş bir boğa başı ve boğaz kısmı koçbaşı şeklinde olan fikellura[100] tipi bir Yunan çömleği bulunan diğer eşyalardır. N. A. Sidorova, bu tür çömlekleri 5. yüzyılın ikinci veya üçüncü çeyreği olarak tarihlendirmektedir.

Boğa başı şeklindeki başka bir kaba ait boğaz parçası, Çir Nehri'nin[101] bir kolu olan Tsutskan Nehri'ne yakın Bolşoy köyü yakınlarındaki büyük bir kurganda rastlanmıştır. Bu parçanın ne şekilde bulunduğu ve yanında başka eşyalar bulunup bulunmadığı hakkında maalesef bilgi sahibi değiliz. N. A. Sidorova bu parçayı M.Ö. 7. yüzyılın ortası, J. Bodmen ise aynı yüzyılın son çeyreği (630-600) olarak tarihlendirmektedir. Söz konusu kap, bozkır bölgesinin bu kısmında sadece Krivoroj kurganın bulunmadığına işaret eden önemli bir kalıntıdır. Ne

99 Düz çizgilerle sınırlanan, yan yana veya yukarıdan aşağıya doğru uzanan basit bir geometrik figürdür (ç.n.).

100 Daha çok M.Ö 6. yüzyılın ortalarında rezerve tekniğinin kullanıldığı ve fikellura olarak adlandırılan yerel bir seramik tarzıdır (ç.n.).

101 Khopersky bölgesi (ç.n.9.

takas yoluyla ne de Yunan denizcilerinden gelen hediyeler olarak bu kapların Don bozkırlarına girmesi imkân dâhilinde değildi. Büyük olasılıkla, Asya'dan gelirken kendilerini Severskoy Donets'de bulan ve buradan batıya, Dinyeper'a hareket eden İskitler tarafından bırakılmıştı.

G. F. Miller, 1763 senesinde Litoy kurganında yapılan kazılar esnasında kurganın üst kısmında, hazineye ait eşyaların yerleştirildiği taş levhalardan inşa edilen kutu şeklinde bir yapının bulunduğu bilgisini vermektedir. Kurganın aşağı kısmındaki dolgu bölümünde yanmış toprak, yanmış kemikler ve erimiş metal kalıntıları kömürle karışmıştı. Yüzbaşı Çernoyarov'un raporuna göre, Krivoroj kurganı sadece 0,35 metre yüksekliğinde ve 3,25 metre çapında küçük bir kurgan olup kurganın toprak set kısmının altında küçük kemik parçaları, meşe kömürü ve parlak yeşil renkte bronz oksit halini almış eşyalara ait küçük parçalara rastlanmıştır. Litoy ve Krivoroj kurganlarına ait mezarlardaki ölülerin yanlarında bulunan eşyaları üzerinde benzer motifler mevcuttur. Birbirinden uzak mesafelerde bulunan kurganlardan Litoy kurganı, İnhultsa ve İnhul nehirlerinin kesiştiği noktada; Krivoroj kurganı ise Severskoy Donets'in aşağı mansabında, sol kollarından biri üzerinde bulunuyordu. Her iki kurgan da orman-bozkır kuşağında yer almaktadır ve muhtemelen henüz belirli bir yere yerleşmemiş orman-bozkır kuşağı halkları arasında yaşayan İskitler tarafından terk edilmiştir

Asya'dan dönen İskitler, muhtemelen Asya'da kendilerine liderlik eden hanedanın hayatta kalmayı başaran üyelerinden birinin egemenliği altında birleşerek "Kraliyet/Sai" [102] adıyla anılmaya başlamışlardı. İskit krallarına ait kurganlardan çıkan objeler sadece İskit krallarının meziyetlerine dair görünür emareler sunmamakta aynı zamanda Doğu hükümdarlarından tevarüs ettikleri özellikleri de koruduğunu göstermektedir. Örgütlü ve disiplinli kraliyet iktidarı, Kuzey Karadeniz bölgesinin küçük idarelere bölünmüş yerli halkına karşı Asya'dan dönen İskit zümresine önemli bir üstünlük sağlıyordu.

Kraliyet İskitlerine ait bilinen mezarlardan birinin eski bir kurganın girişinde bulunması ve diğer bir mezarın küçük bir toprak setle örtülü olması, kuşkusuz tesadüfî olmayıp birbirlerinden oldukça uzak coğrafyalarda varlıklarını sürdüren, Asya'dan Kuzey Karadeniz kıyılarında döndüklerinde kendilerine mahsus bir bölgenin olmayışının sıkıntısını yaşayan Kraliyet İskitlerinin içerisinde bulundukları istikrarsız ve kırılgan durumu göstermektedir. Donetsk bozkırlarında erken tarihli baş-

102 Batı Türkistan'a giden İskitler, Çin kaynaklarında "Sai-wang" adıyla anılmakta olup An-hsi, Chi-pin, Chüan-tu, Hsiu-hsün, So-chü, Su-lo, Wei-tou ve Wushan toplulukları, Sai halkları arasında yer almaktadır. Çincede "wang" sözü "hükümdar, prens" anlamındadır. Bu nedenle bu boyu, B. Ögel gibi hükümdar soyu şeklinde tanımlayanlar da olmuştur İ. Durmuş, *İskitler*, 2007, s. 40-43 (ç.n.).

ka zengin İskit kurganlarına rastlanmayışı, Asya'dan dönen İskitlerin buradaki ikametlerinin kısa sürdüğüne işaret etmektedir. Ancak daha sonra yerleştikleri Dinyeper bölgesinde de İskitlere ait sadece zengin değil, erken tarihli kurganların sayısı bile oldukça azdır. Bu durum arkeolojik keşiflerin tesadüf eseri bulunmasıyla açıklanamaz. Dinyeper bölgesinde yüzlerce bozkır kurganında kazı çalışmaları yapılmıştır. Bunlar arasında İskitlere ait erken dönem mezarlarının sayısı oldukça azdır ve hepsi Bronz Çağı'na ait höyüklerin içinde bulunmuştur.

Yukarıda İskitlerin tamamının Asya'ya göç etmediklerinden, tarımla uğraşan İskit kabilelerinin yaşadıkları bölgelerde kaldıklarından, göçebe kabilelerin bir kısmının da Kuzey Karadeniz bölgesindeki yaşamlarına devam ettiklerinden, Kuzey Karadeniz bölgesinde içerisinde bronz iki halkalı gemler ve demir silahlar bulunan M.Ö. 7-6. yüzyıllara ait az sayıda kurganın bu göçebe kabilelere ait olduğundan bahsetmiştik.

Herodot, Kuzey Karadeniz bölgesinde kalan göçebe İskitleri, aynı yaşam tarzını sürdürmelerine ve aynı dili konuşmalarına rağmen Kraliyet İskitlerinden ayrı tutmaktadır. Kuzey Karadeniz bölgesinde kalan göçebe İskitler ile Asya'dan dönen ve Dinyeper bozkırlarında yerleşebilecekleri yeni bir bölge arayışında olan Kraliyet İskitleri çetin bir mücadeleye tutuştular. Herodot, Asya'dan dönen İskitlerin Kuzey Karadeniz bölgesinde kalan eşlerinin kölelerinden peydahladıkları çocuklarıyla yaptığı uzun ve inatçı bir savaştan söz etmektedir.[103] İskitler, Kırım'ı kuzeydeki bozkırlardan ve Kerç Yarımadası'nı Kırım'ın geri kalanından ayıran kıstak boyunca kazdıkları hendek ve surların arkasında kendilerini savunan kölelerin çocuklarını uzun bir süre yenemediler.[104] Kraliyet İskitleri onların karşısına silahlarıyla değil kırbaçlarıyla çıktıklarında ancak boyun eğdirmeyi başardılar. Silahlarla boyun eğdirilemeyen köle çocukları, kölelik tabiatlarından dolayı kırbaçlara karşı

103 *"Daha önce de söylemiş olduğumuz gibi İskitler yukarı Asya'da yirmi sekiz yıl hüküm sürmüşlerdir. Kimmerleri kovalayarak gelmişler, Asya'ya geçmişler, Med egemenliğine son vermişlerdi. İskitler gelmeden önce bu ülkenin sahibi Medlerdi. İskitler 28 yıllık bir ayrılıktan sonra kendi yurtlarına döndükleri zaman Medler ile yaptıkları savaştan daha az olmayan güçlüklerle karşılaştılar; bir ordu yollarını kesmişti, bu ordu öyle umursanmayacak gibi değildi. Zira erkeklerinin dönmediklerini gören İskit kadınları, köleleriyle ilişki kurmuşlardı. Bu kölelerle İskit kadınlarından bir gençlik yetişti, bunlar dünyaya nasıl geldiklerini öğrendiler ve Media'dan dönen İskitlerin karşısına dikildiler..."* Herodotos, *Tarih*, çev. M. Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 293, 294 (Yeri gelmişken Herodot Tarihiyle ilgili referanslarımızda M. Ökmen'in tercümesini kullanmayı tercih ettiğimiz hususunu ifade edelim) (ç.n.).

104 *"...Önce Tauris dağlarından Palus-Maiotis'in (şimdiki Azak Denizi. Tauris ya da Taurika Khersonesos da Kırım'dır) en geniş olduğu yere kadar geniş bir hendek kazdılar, böylece yurtlarını ayırmış oluyorlardı. İskitler hendeği geçmek istediler, düşmanları gelip karşılarına kamp kurdu ve savaş oldu..." a.g.e.*, s. 294 (ç.n.).

koyamadılar (IV, 1-4). [105] Tabii ki, bu anlatı kölelik anlayışının hâkim olduğu bir muhitte zuhur eden bir efsaneydi. Fakat efsane, galipler ve mağluplar arasındaki gerçek ilişkiyi yansıtmakta ve farklı tarihsel kaderlere sahip İskitler olduğunu göstermektedir. Kraliyet İskitleri, göçebe İskitleri Kırım'ın bozkırlarına sürerek Aşağı Dinyeper bozkırlarını ele geçirmeye muvaffak olmuşlardı.

Aşağı Dinyeper bozkırlarındaki Kraliyet İskitlerine ait en eski mezarlardan biri muhtemelen Zaporojya bölgesindeki Nijnie Serogozı[106] köyüne yakın 3 numaralı kurgandır. Sokak tarafı tahtalarla kaplı kurganın girişinde dar bir kefene sıkıştırılmış insana ait bir iskelet bulunmuştur. İskeletin yanında üstünde ve başında şematik kuş kafaları bulunan, çengel biçimli gagaya shaip grifon kafası şeklinde oyuk kemik ucuna rastlanmıştır. Bunun dışında yaprak şeklindek bronz ve piramit şeklindek kemik ok temrenleri ile dört adet kemik düğme bulunuyordu. M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına kadar hiç rastlanmamasına rağmen bronz temrenleri ölçü alacak olursak kurgan M.Ö. 6. yüzyıla aittir.

Aşağı Dinyeper bozkırlarındaki M.Ö. 6. yüzyıldaki Kraliyet İskitlerine ait kurganların giriş kısımları mevcuttu lakin bu kurganların yapısı belirlenememiştir. Bu tip mezarlardan biri gene Zaporojya bölgesinde Konstantinovka köyü yakınlarında bulunmuştur. Buradan üzengi biçiminde uçları ve üç delikli kemik milleri bulunan bronz gemler ve kıvrılmış hayvan şeklindeki iki bronz levha çıkmıştır. İçerisinden üzengi biçiminde uçları olan bronz gemlerin çıktığı bu türden kurganlar arasında Tsimbalova nekropolü yakınlarındaki küçük bir kurgan olan Bolşaya Belozerka ve Çernogorovka'daki[107] 1 numaralı kurganı sayabiliriz.

Bahse konu kurganların Kraliyet İskitlerine atfedilmesinin yegâne nedeni, Asya'dan dönen İskitlerle birlikte ortaya çıkan üzengi biçiminde bronz gemler ve hayvan stilindeki eserlerdir. Aslında bronz gemler ve hayvan stili Kuzey Karadeniz bölgesinde daha M.Ö. 6 yüzyılda yayılmaya ve sadece Kraliyet İskitleri değil diğer İskit gruplarının gündelik hayatlarında da kullanılmaya başlamıştı. Bozkırlarda bulunan erken İskit mezarları arasında ister Kraliyet İskitlerine isterse İskit göçebelerine ait kurganları olsun içinden çıkan eşyaların zenginliğine ve mezarın

105 *"Üst üste savaştılar, ama İskitler bir adım bile ilerleyemediler. Nedir bu yaptığınız ey İskitler!" dedi, Kendi kölelerimizle dövüşüyoruz. Bizi öldürüyorlar, gittikçe azalıyoruz, biz de onları öldürüyoruz, yarın işlerimizi gördürmek için elimizde köle kalmayacak. Bence oku ve mızrağı bırakalım. Kırbaçlarımızı alalım ve öyle yürüyelim üstlerine. Bizi elde silah gördükçe, kendilerini bizimle bir tutuyorlar, bizim kanımızdan sayıyorlar. Ama bizim elimizde silah değil, kırbaç görünce kölelerimiz olduklarını anlayacaklar, bunu anlayınca da bize karşı duramayacaklar." a.g.e.*, s. 294, 295 (ç.n.).

106 Zaporojya bölgesi (ç.n.).

107 İzyumsk bölgesi yakınlarında (ç.n.).

üstündeki kurganın şekline bakarak herhangi bir ayrım yapmak imkânsızdı. Çünkü bu dönemde Kraliyet İskitleri bozkırın diğer halkları arasında zenginlikleriyle henüz öne çıkmamışlardı. Asya'dan dönen İskit liderlerinin beraberlerinde getirdikleri değerli sanatsal eşyalar onlarla birlikte gömülmüşlerdi. Yeni nesil İskit krallarının ise, sosyal statülülerine uygun kıymetli eşyalar edinmek için vakitleri olmamıştı veya buna imkânları yoktu. Onlar için daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan görkemli cenaze merasimleri tertip edilmemişti.

Bir İskit kralına ait cenaze merasimini Herodot ayrıntısıyla naklet-mektedir. Ölen kralın cesedi bağırsakları çıkarılıp yerine güzel kokulu otlar doldurularak mumyalandıktan sonra at arabasına konularak hâkimiyetindeki kabilelere götürülüyordu.[108] Kabile üyeleri saçlarını keserek ve vücutlarında kanlı yaralar açarak[109] kralın ölümünden duydukları üzüntüyü ifade ederlerdi. Ölümünden 40 gün sonra kralın cesedi gömüleceği mezar yerine taşınırdı, bu süre zarfında derin bir mezar yeri hazırlanmış olurdu, kralın cesedi burada yere saplanmış mızraklar üzerinde yükselen bir gölgelik altındaki özel bir yatağa yerleştirildi.[110] Ölen kralın yanına çeşitli hayvanlar ve altın eşyalarla birlikte cariyesi, silahtarı, uşağı ve seyisi gömülürdü.[111] Kurganın üzeri topraktan büyük bir tümsekle kapatılır, bir yıl sonra düzenlenen anma merasiminde 50 hizmetkârı ve bir o kadar daha atı kurban edilirdi. Kurban edilen hizmetkârlar, atın üzerinde dik duracak pozisyonda kazıklara dizilerek kurganın etrafına yerleştirilirdi (IV, 71-72).[112]

---

108 *"Gövde mumla kaplanmıştır, önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason, dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş sonra dikilmiştir. Ölü, bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür..." Heredot, a.g.e.*, s. 322 (ç.n.).

109 *"Bir kulaklarının memesini keserler, başlarını çepeçevre kazırlar, kollarının etini çizerler, alınlarını ve burunlarını yırtarlar, sol ellerine ok saplarlar." a.g.e.*, s. 322, 323 (ç.n.).

110 *"Bütün halk topluluklarını dolaştırıldıktan sonra ölü, imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür. Mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, kral üzerine konur. Ölü, yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür" a.g.e.*, s. 323 (ç.n.).

111 *"...Mezarın içinde boş kalan geniş yerlere karılarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konulur; kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konur (gümüş ve bakır kullanmazlar). Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler." a.g.e.*, s. 323 (ç.n.).

112 *"Aradan geçen bir yılın sonunda şu törenler yapılır: Kralın adamlarından ona en çok hizmet etmiş olanları seçilir; bunlar İskit ırkındandırlar, zira kral kimi isterse hizmetlerine alır ve para ile satın alınmış köleleri yoktur; bunlardan ve en güzel atlarından ellişer tanesi boğulur, bağırları çıkartılır, içleri temizlenir, saman doldurulup dikilir; iki ağaç desteğin arasına bir tekerleğin yarı, yuvarlak yanı yere dönük olarak konur; öbür yarı aynı şekilde ve ayrı iki kazığa bağlanmıştır; bunlardan böyle çok sayıda yaparlar. Atlara enseye kadar uzunlamasına birer ağaç kazık geçirirler ve yarım tekerleğin üzerine kaldırırlar. Atı bir kısmı önden, omuzlarının altından tutup kaldırır; öbürleri arkadan,*

Herodot'un tanımına tam olarak uyan İskit kraliyet kurganları bulunamadı. Ancak ölen soyluyla birlikte gömülen insan, at ve değerli eşyalar (altın eşyalar hariç) şeklindeki karakteristik unsurları içeren mezarlara, Herodot'un eserini kaleme aldığı M.Ö 5. yüzyılda değil de daha sonraki 4. yüzyılda rastlanmaktadır. Mamafih M.Ö. 5. yüzyıla ait az sayıdaki ve yağmalanmış İskit kurganlarını göz önünde bulunduracak olursak, Herodot'un anlattığına yakın kral defin merasimlerinin onun zamanında var olduğunu düşünebiliriz. Herodot, eserinde İskit kralının defin merasimini tasvir etmiş lakin merasimle ilgili tam bir tablo ortaya koyamamıştır. Çünkü Herodot anlatımlarını kişisel gözlemlerine değil hikâyelere dayanarak vermiştir. Üstelik onun defin merasimine ait vermiş olduğu detayların hepsi günümüze kadar ulaşmamış da olabilir. Ayrıca Herodot'un anlatımlarına güvenmemek için elimizde bir neden de bulunmamaktadır. Bu minvalde Herodot'un anlatımlarından 4. yüzyıla ait kurganlardaki karmaşık ve görkemli kraliyet defin merasimlerinin Herodot döneminden önce, yani 5. yüzyılın ortalarında şekillendiği anlaşılmaktadır.

Herodot, İskit krallarına ait mezarların, Kraliyet İskitleri ile göçebe İskitlerin toprakları arasında sınır vazifesi gören ve aynı isimli bir nehrin aktığı Gerra (Gerrhos) bölgesinde bulunduğunu bildirmektedir (I, 56). Herodot zamanındaki İskit krallarının mezarlarının yeri belirsizliğini koruyor ancak Aşağı Dinyeper bölgesinde bulunduklarına dair şüphe yoktur. Çünkü Herodot'un "Gerra" ülkesini tanımlarken ifade ettiği bölgeler arasında Dinyeper Nehri'nin (Borysthenes) adı geçmektedir.[113]. Zengin İskit mezarları Aşağı Dinyeper'in her iki tarafına

---

butlarının yanından karnını tutarak kaldırır; atın iki yandan bacakları sarkar, ama yere değmez. Atlara gem ve dizgin vurulur ve dizginin ucu bir ayağa bağlanır. Boğulan delikanlılardan her birini bir atın üzerine çekerler ve şöyle yaparlar: Gövdeye belkemiği boyunca enseye kadar sert bir kazık geçirirler; kazığın alt ucu dışarı çıkar ve atın içinden geçen kazığın üzerin de özel olarak açılmış olan yuvaya oturur. Mezarın çevresine bu görülmemiş atlıları dizdikten sonra, bırakılır giderler." a.g.e., s. 323, 324 (ç.n.).

113 *"Dördüncü ırmak* Borysthenes'tir. *Bütün bu ırmakların, İstros'dan sonra en büyüğüdür ve bana kalırsa yalnız İskit ırmaklarının değil, Mısırdaki Nil dışında başka bütün ırmakların hepsinin en verimlisidir. Nil ile başka hiçbir ırmak ölçüşemez. Nil'i saymazsak Borysthenes kadar yararlı bir tane daha yoktur. Sürüler için en güzel otları, en semiz çayırları sağlar, sularında tadına doyulmaz eşsiz balıklar kaynaşır, ayrıca suyu pek güzel içilir; çayları çamurlu akan bir ülkede onun suları berrak akar, kıyılarında bereketli ekin kaldırılır, ekilmeyen topraklarında gümrah çayırlar biter. Denize döküldüğü yerde kendiliğinden oluşmuş uçsuz bucaksız tuz depoları vardır. Mersinbalığı denilen ve havyar çıkarılan kocaman balıklar bol miktarda tutulur ve daha başka olağanüstü yararlar sağlar. Gemiyle 40 günlük yol tutan Gerrhos ülkesine kadar, kuzeyden aktığı bilinir, ama ondan öteki yatağı üzerine kimse bir şey söylemez. Yalnız kesin olarak bilinen şey, çiftçi İskitlerin topraklarına gelinceye kadar çıplak alanlardan geçtiğidir. Zira kıyılarında, gemiyle 10 günlük yol boyunca bu İskit boyları otururlar.*

dağılmıştır ve tek bir mezarlık oluşturmaz. Bu durum İskit krallarının aile mezarlıkları dışında İskit soylu ailelerine mensup mezarların da olduğunu gösterir. Aşağı Dinyeper bozkırında zengin mezarlar ancak M.Ö. 6. yüzyılın sonunda ortaya çıkmaya başlar. Herson (Херсон) kenti yakınlarında, daha eski bir kurganın içerisine yerleştirildiği anlaşılan bu tip mezarlardan biri hazine avcıları tarafından bulunmuştur. Mezardaki eşyalardan taşlı ve mineli şekillerden ve kalp şeklindek altın ve alçı bocuklardan oluşan bir kadın gerdanlığı yağmadan kurtulmuştur. En değerli buluntu, Tanrıça Kibele'ye benzeyen etrafı vahşi hayvan tasvirleriyle bezeli bir kadın figürü şeklindeki kulpu bulunan bir bronz Yunan aynasına ait parçalardır. Ayrıca söz konusu mezarda kilden cilalı gri bir İyon kabına da rastlanmıştır. Mezardan çıkan kalıntılara bakılırsa süs eşyaları arasında Yunan menşelilerin daha fazla olduğu anlaşılmakta ve mezarın soylu bir kadına ait olduğu düşünülmektedir.

Giriş kısmı toprak setlerle düzenlenmiş, bu defa soylu bir erkeğe ait olan kurgan, Tomakovka[114] köyü yakınlarındaki "Ostraya Mogila" kurganıdır. Buradan çıkan eşyalar arasında altın grivnaya[115] ek olarak, büyük ihtimalle bir başlığın üst kısmını oluşturan kesik huni şeklindeki bir parça (vorvorka)[116] ve kını altınla kaplanmış demir bir kılıç bulunmaktaydı. Kının kalp şeklindeki siperliğinde heraldik formda iki adet kıvrılmış vahşi hayvan tasviri bulunmaktadır. Kının üst kısmında aslan başı şeklinde lehimlenmiş küçük damgalı plakalar vardır. Kının bu kısmının yan tarafındaki delikler, kılıcın kemere takıldığı yeri gös-

---

Bir Nil, bir de bu ırmak için kaynadıkları yer şurasıdır diyemiyorum ve sanırım hiçbir Yunanlı da diyemiyor. Denizin hemen yakınında Hypanis'in suları Borysthenes'e dökülür ve ikisi beraber uçsuz bucaksız bir su birikintisini meydana getirirler. Bu iki ırmak arasında kalan bir çeşit toprak çıkıntısı vardır. Hippolas Burnu derler; üzerinde bir Demeter tapınağı yükselir; tapınağın üst yanında, Hypanis üzerinde Borysthenesliler otururlar." a.g.e., s. 316, 317 (ç.n.).

114 Dnipropetrovsk-Tomakov bölgesinde bulunmakta olup M.Ö. 6. yüzyıl ile tarihlendirilmektedir. Bronz Çağı'na ait kurgan, 5 metre yüksekliğinde, 60 metre çapındadır. Hazine avcıları tarafından yapılan yasadışı kazılar sonucu ortaya çıkarılan kurganda İskit eşyalarından müteşekkil bir koplekse rastlanmıştır. "Drevnosti Gerodotovoy Skifii", *Sbornik*, c. II, St. Peterburg, 1872, s. 59-64 (ç.n.).

115 Altın veya gümüş gibi değerli metallerden yapılmış boyun takısıdır. M.Ö. 11-15. yüzyıllarda altın ve gümüş levha olarak para karşılığında kullanılmıştır. Eski Rus kroniklerinde bahsi geçen ilk ağırlık birimidir. Altın grivna, gümüşten 12,5 kat daha pahalıdır. V. N. Leskov, *Russkij Narod i gosudarstvo*, Moskova, 1858, s. 178 (ç.n.).

116 Vorvorka, İskit dönemine ait bir dekorasyon, süs aracıdır. Tezyin amacıyla fırça başlıkları üzerine yerleştirilen kayış, püskül ve dantel üzerindeki hareketli, top şeklindeki yuvarlak süslemelerdir. Bu süslemeler altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılmakta olup at koşum takımlarında da bu tür süslemelere rastlanmaktadır (ç.n.).

terir. Aynı yerin alt kısmı açık mavi renkteki mineli bir kayışla çevrelenmiştir. Kının aşağı kısmından müstakil olarak yapılan alttaki uç kısımları yukarı doğru süslü filigran spirallerle tezyin edilmiş, kemer ve ona bağlı olan kısımlar badem biçiminde mine tarzında figürlerle süslenmiştir. Kının yerel bir çalışmanın ürünü olmadığı apaçık ortadadır ve muhtemelen Kuzey Karadeniz bölgesindeki Yunan atölyelerinden birinde üretilmiştir. Mineli ve üçgen granüllerle süslenmiş orak şeklindeki toka da aynı şekilde Yunan menşelidir. Bu kurganı, M.Ö. 6. yüzyıl sonu ile M.Ö. 5. yüzyılın başı olarak tarihlendirecek olursak bu dönemde Yunanlar Kuzey Karadeniz bölgesine çoktan yerleşmiş ve İskitler ile yakın münasebetler kurmuştu. Ostraya Mogila kurganı bir kraliyet kurganına benziyor fakat Herodot'un anlattığı Kraliyet kurganlarına ait bütün özellikleri taşımıyor.

5. yüzyılda toprak yığılarak tümsek şeklinde düzenlenmiş kurganların altında kütük mezarlar ortaya çıktı; mezarlar, giriş kuyusu olan bir koridorla birbirine bağlanan yeraltı odası şeklinde karmaşık bir yapıya sahipti. Bunlar bilindik katakomb (yerlatı mezarı) tarzı kurganlardı. İngults ve Dinyeper nehirleri arasındaki Mihaylovo-Apostolovo[117] istasyonu yakınında bulunan iki katakomb tarzı kurganda kazı çalışmaları yapılmış, kurganlardan ilki olan "Baba" kurganından bronzdan imal edilmiş çok sayıda sanatsal özellikli eşyalar çıkmıştır. Bu eşyalar arasında kulpunun biri kanatlı sirenanın[118] heykelsi tasviriyle süslenmiş iki su kabına (Hydria)[119] ait parçalar, şarap kupasına (Lutherium) [120] ait iki kulp ve dört kollu ve askılı bronz bir lamba bulunmaktadır. Tepsi, gümüş şarap kupasına (Kylix) ait kulp, altın kolye, yatmakta olan aslan ve tavşan şeklindeki küçük altın plakalar bu kurgana ait diğer eşyalardır. Baba kurganına ait tüm bu eşyalar M.Ö. 5. yüzyılla tarihlendirilmektedir. Mamafih altı düz kül renginde bir amfor[121] ile kırmızı figürlere sahip içki kâsesine (Attic Skyphos)[122] ait parçalar, yukarıda

117 Herson bölgesi (ç.n.).

118 Yunan mitolojisinde "Sirenler/Seireneler", Sirenum Scopuli denen bir adada yaşadıklarına inanılan deniz yaratıklarıdır. Bazı kaynaklara göre büyüleyici şarkılarıyla denizcileri tehlikeye düşüren yarı kuş-yarı kadın yaratıklar olarak tasvir edilirler. J. Wood, *Fantastic Creatures in Mythology and Folklore*, Londra, 2018, s. 94 (ç.n.).

119 Antik Yunanistan'da arkaik ve klasik dönemlerde kullanılan büyük su kabıdır. R. M. Cook, *Greek Painted Pottery*, New York, 2007, s. 259 (ç.n.).

120 Şarabı suyla karıştırmak için kullanılan bir kaptır. *Kratkie Soobsheniya, Instituta Arheologii*, B. 243, Moskova, 2016, s. 68 (ç.n.).

121 Gövdesinden daha ince olan boyun kısmının altında dibe doğru daralarak sonlanan iki kulplu, antik dönemlere özgü bir çeşit Yunan çömleğidir (ç.n.).

122 Antik Yunanistan'da alçak ayaklı ve ağzının yanında iki yatay kulpu bulunan bir çeşit içki kâsesidir (ç.n.).

zikretmiş olduğumuz tarihle çelişmiyor ancak teyit de etmiyorlar. Yağmalanmaktan kurtulan eşyaların neredeyse tamamı Yunan menşelidir.

Baba kurgandan çıkan kalıntılar arasında iki ilginç eşya dikkat çekicidir. Bunlardan biri toynak uçlu bacak ve uyluğunun çukur kısmında palmet motifi olan üçgen formundaki altın toka, diğeri ise heraldik formda iki yaban domuzu kafasının bulunduğu figürlü altın levhadır. Bu levhaların her ikisinin de kenarında bulunan delikler, büyük olasılıkla kapların geminin duvarına ya da ahşap bir zemine monte edildiğine işaret etmektedir. Levhalarda sunulan temalar, İskit sanatına dair diğer eserler vesilesiyle biliniyordu. Ancak levhalar doğrudan Yunan zanaatının mahsulü olmasalar da Yunan etkisini açıkça göstermektedir. Bozkırdaki İskit kurganlarından çıkan eserler haricinde daha sonraki dönemlerdeki İskit ev eşyalarında da Yunan tesiri görülmektedir.

Raskopana Mogila mezarlığına ait 2 numaralı kurgandan daha az eşya çıktı ancak aralarında üç farklı kabartmayla süslenmiş muhteşem bir bronz kazan bulunmaktaydı. Kazanın üst kısmında halka ve kıvrımlı motifler, ortasında palmet motifi ve aşağı kısmında büyük üçgenler bulunuyordu. Kazanın yerli formuna rağmen üzerinde bulunan karakteristik Yunan süs motifleri, kazanın bir Yunan atölyesinden çıktığına işaret etmektedir. Mezardan çıkan amfor parçalarına bakacak olursak, Raskopana Mogila Baba kurganından daha geç bir zamana M.Ö. 5. yüzyılın sonu hatta 4. yüzyılın başı olarak tarihlendirilmektedir.

M.Ö. 5. yüzyılın sonu ve M.Ö. 4. yüzyılın başı olarak tarihlendirilen Arhangelskaya Sloboda[123] köyü yakınlarındaki 5 numaralı kurganın yan tarafında 1969 senesinde soyguncuların dokunmadığı bir giriş mezarı bulunmuştur. Yer altındaki katakomb tipi mezar soyulmuş ancak yan taraftaki iyi korunmuştu. Mezarın zemini tahtalarla döşenmişti, iskelet başı batı istikametine dönük şekilde ahşap bir tabuta yerleştirilmişti. Mezardaki savaşçının yanında iki mızrak, içerisinde 450 bronz temrenli okun bulunduğu üç sadak tespit edilmiştir. Ölünün boynunda uçlarında aslan başı figürünün bulunduğu büyük altın bir grivna ve vücudunda aslanın bir geyiği parçalama sahnesinin tasvir edildiği çok sayıda altın plakaya rastlanmıştır. Mezardan çıkan üç sadaktan birinin üzeri bir yaban domuzu, köpek ve panterin bir insan başını parçalayışını tasvir eden on iki adet altın levhayla kaplıydı. Mezarın batı duvarındaki gizli bir bölmede üzerinde altın işlemeli balık figürleri bulunan ahşap bir kâse vardı. Mezardan çıkan levhaların üzerindeki figürler, 5. yüzyıla ait İskit tarzı biçiminde yapılmıştır.

Kraliyet İskitlerine özgü katakomb biçimi mezarlarla Bronz Çağı'nın Katakomb Kültürü'ne ait aynı tür mezarlar arasında köken itibarıyla bir

123 İtil (Volga) Nehri kıyısında bulunan bir kasabadır (ç.n.).

ilişki bulunmamaktadır ve Kuzey Karadeniz bölgesinde de bu tür sürekliliğe tanıklık edecek bir esere rastlanmamıştır. İskitler arasında bu tip mezarların nasıl ortaya çıktığı ve kökeni bilinmemektedir. Pers kralların gömüldüğü Yakın Doğu'daki kaya mezarlarının taklidi olarak ortaya çıkmış olmaları muhtemeldir. M.Ö 4. yüzyılda Kraliyet İskitleri arasında yer altı mezarları, tüm halkın etnografik bir özelliği haline gelmiştir.

Kraliyet İskitlerinin M.Ö. 3. yüzyılda yerleştiği Kırım bozkırlarında daha erken tarihli yer altı mezarlarına tesadüf edilmemiştir. Kırım bozkırlarındaki Erken İskit Dönemi'ne ait mezarlar genellikle giriş mezarları şeklindedir. Altın ve ithal eşyaların olduğu zengin mezarlar, Dinyeper bozkırlarında olduğu kadar nadirdir ancak zenginlikleri bakımından onlardan aşağı da değildir. Örneğin, Simferopol yakınlarındaki Zolotoy kurganında[124] ölüyle birlikte altın grivna, demir pullu bir zırh, bronz grifon başı ve kartal figürü plakaları bulunan bir kemer ve kını Tomakovka'dakine benzeyen bir kılıç bulunmuştur. Vahşi bir hayvanın kabartmalı bronz heykelciği ölünün yanında bulunan diğer eşyalardandı. Heykelciğin başı vücuduna dönüktü, üzerinde mine işlemesi için badem şeklinde yuvalara sahipti ve altın varakla kaplanmıştı. Görünüşe göre heykelcik bronz temrenli 180 okun sığdığı bir sadağın kapağını süslüyordu. Bu mezar erken döneme (M.Ö. 5. yüzyıl) ait Kırım bozkırında bulunan soylu bir savaşçının bozulmamış mezarının tek örneğidir.

1964 senesinde Kırım Yarımadası'nın doğusunda İliçevo köyü yakınlarında bir kurganda çok nadir türden eşyalar bulundu. Bulunan eşyalar arasında daha önce bahsetmiş olduğumuz Ostra Tomakovskaya mezarında bulunana benzeyen düz tepesinin ortasında küçük bir delik bulunan kesik bir koni şeklinde büyük bir altın levha (vorvorka), altın grivna ve ikisi figürlerle tezyin edilmiş üç altın levha vardı. Bu levhaların birinin üzerinde bulunan geyik başı stilize kuş başları ve rozetlerle çevrelenmiştir, diğer levhanın üzerinde ise boynuzları stilize kuş kafası biçiminde yapılmış yatmakta olan bir geyik figürü bulunmaktaydı. Aynı yerde dişleri bir geyiğin göğsüne saplanmış, pençeleri ise avının omzunda duran yırtıcı bir hayvan tasviri vardı. Levhanın orta kısmı kırık olduğu için bu yırtıcı hayvanın gövdesi görünmüyordu. Geyiğin üzerinde başı geriye doğru dönük bir kuş figürü, geyiğin önünde ise kıvrılmış bir yılan tasviri yer alıyordu. Bahsetmiş olduğumuz tasvirler, aşağıda tartışacak olduğumuz Semibratev 4 numaralı ve Yelizavetovska I numaralı kurganlardan çıkan eşyalarla biçim olarak benzerlik göstermektedir ve onlar gibi M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısıyla tarihlendirilmektedir. Tüm buluntular, muhtemelen daha eski bir kurganın için-

124 Mezarda kazı çalışmaları 1900 senesinde N. M. Veselovskiy tarafından yapılmıştır. A. İ. Melyukova, *Vooruzhenie Skifov*, Moskova, 1964, s. 2 (ç.n.).

deki taş bir mezardan çıkmıştır. II. Dünya savaşı sırasında mezarın bulunduğu yerde tahkimat noktası inşa eden askerler, buldukları eşyaları almayarak tekrar toprağa gömmüşlerdi. İliçevo kurganında bulunan taş mezar, Doğu Kırım'da yaygın olan sandık mezarlarlara aynı kültür çevresine aittir ve İskitlerden ziyade Taurilere özgüdür.

Kırım bozkırlarındaki Kaça ve Alma nehirleri arasında hazine avcılarının dokunmadığı daha geç bir döneme ait başka bir mezar Profosör Yu. A. Kulakovskiy[125] tarafından bulunmuştur ve mezara onun adı verilmiştir. Dörtgen bir çukur şeklindeki mezarın üstü tahtalarla kapatılmış, taşlarla doldurulmuş ve daha sonra toprakla örtülmüştür. İlk bakışta kendisinden önceki emsallerinden farklı görünmektedir. Mezarda ölüyle birlikte bir kılıç, bir mızrak, oklu bir sadak, bir bileme taşı ve iki bronz levha bulunmuştur. Bronz levhaların birinin üzerinde vücudunun arka kısmı ters çevrilmiş kıvrık bir hayvan figürü, diğerinde ise halka şeklinde kıvrılmış bir yırtıcıya ait figür bulunmaktadır. Her iki figürün de yüzeyleri basık, şematik olarak orantıları oldukça uyumsuzdur. Figürlerin yüksek kabartmaları, bilinenlerden belirgin şekilde farklıdır ama daha erken döneme ait benzer örneklerinden daha gerçekçi görünmektedir. Kulakovskiy kurganı, Kraliyet İskitleri arasında zengin tümsek kurganların yaygınlaştığı 5. yüzyılın ikinci yarısıyla tarihlendirilmektedir. Bu durum sosyo-ekonomik açıdan, Kırım'ın göçebe İskitlerinin Kraliyet İskitlerinden önemli ölçüde farklı olmadığını göstermektedir.

İskit tarihindeki en önemli hadiselerden biri, 514 senesinde Kral Darius (552 – 485) komutasındaki Pers ordusunun Kuzey Karadeniz'i işgal etmeye yönelik teşebbüsüdür. Efsanelerle süslenen bu olay İskitlere karşı büyük ilgi uyandırmış, Herodot'un İskitlere adadığı kitabının dördüncü bölümünde olaya önemli bir yer ayrılmıştır. Herodot'a göre Darius'u bir orduyla Kuzey Karadeniz bölgesine gitmeye sevk eden sebep, İskitlerin yüz yıl önce Asya'da kaldıkları dönemde yaptıkları hakaret ve zulümlerin intikamını alma arzusuydu (IV, 1). (IV, 1). Yunan tarihçi Ctesius'un (5-4. yüzyıllar)[126] Pers kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre ise Darius'un seferinden önce Kapadokya Satrapı Ariaramnes ku-

125 1855-1919 seneleri arasında yaşayan Kulakovskiy, filolog, arkeolog, Roma-Bizans tarihçisi, Latin ve eski Yunan dili çevirmenidir. Kiev Üniversitesi'nde Profesör olarak çalışırken 1895 senesinde adının verilmiş olduğu mezkûr kurganda kazı çalışmaları yürütmüştür. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sovyet arkeologlarının çalışmalarında söz konusu kurgan, Kulakovskiy'in adıyla anılmaya başladı. Kulakovskiy kurgan mezarı, bir İskit savaşçısına aittir. V. V. Latışev, "Pamyati Yu. A. Kulakovskovo", *Vestnik Literaturı*, No: 9, 1919, s. 10, 11 (ç.n.).

126 Pers Kralı Artakxerxes'in saray doktorudur. B. N. Grakov, *İskitler*, çev. A. Batur, Selenge Yay., 2006, s. 61 (ç.n.).

mandasındaki Pers filosu, İskit sahillerine bir baskın gerçekleştirmişti. Bu baskında İskit Kralı Skitharkhos'un[127] kardeşi Marsaget'in de içinde olduğu birçok İskit esir düşmüştü. Darius, İskit Kralı tarafından kendisine gönderilen hakaret dolu mektuba savaşla karşılık vermişti.[128] Darius, Pers Krallığı'nın sınırlarını o dönemin tüm kültür dünyası üzerinde genişletmeyi, Karadeniz'deki Yunan kolonilerine boyun eğdirmeyi ve böylece Karadeniz ticaretini, özellikle de Yunanların ihtiyaç duyduğu İskit tahılı üzerindeki kontrolü ele geçirmeyi amaçlıyordu.[129] Batı Karadeniz kıyılarını, burada yaşamakta olan Traklar ile birlikte başarılı bir şekilde zapt etmeye muvaffak olan Darius, akabinde ordusunu, Tuna Nehri'nin kuzeyine sevk etti. Herodot'un anlattığı bir rivayete göre, Kral Darius'la karşılaşan İskitler, ülkenin iç kısımlarına çekilerek, iki ay gibi kısa bir sürede Pers ordusunu Doğu Avrupa'nın güney yarısının neredeyse tamamını dolaşmaya mecbur bırakmıştı.

İskitler tarafından tahrip edilen topraklarda büyük ikmal sorunları yaşayan Darius, İskitleri takip etmekten vazgeçerek geri çekilme kararı almıştı. İskitler karşısında başarı sağlayamayan Darius'un bu teşebbüsü, İskitlere yenilmezlik unvanı kazandırmıştır. (IV, 83, 97, 98, 118-142).

İskitlere karşı sefere çıkan Kral Darius'un takip ettiği güzergâhı anlatırken Herodot, döneminin Doğu Avrupa'sı ve burada yaşayan

127 Pers Kralı Darius'un saltanatı döneminde yaşamış ve Darius ile mücadele etmiş İskit kralıdır, Yunan tarihçi Ctesius tarafından "Skitharkhos/Skitharbos", Herodot tarafından ise "İdanthyrsus" olarak adlandırılmıştır (ç.n.). Pers Kralı Darius'tan İskit Kralı İdanthyrsus'a haber: "*Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken neden boyuna kaçıyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan, ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir. Yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan, gene boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık.*" İskit Kralı İdanthyrsus'tan Pers Kralı Darius'a cevap: "*Beni ne kimse korkutabilir ve ne de önünden kaçmaya zorlayabilir. Senden de kaçtığım yok. Şimdiye kadar yapmış olduğum iş, barış zamanında da yapmakta olduğumdan farklı değildir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim, hemen savaşla girmemize, yakılıp yıkılmasın diye korumamıza neden olabilecek ne bir kentimiz ve ne de bir dikili ağacımız var. Fakat eğer siz ille de savaşmak istiyorsanız, atalarımızın mezarlarını bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyormuşuz, dövüşmüyormuşuz. Keyfimiz istemediği sürece sizlerle savaşmayacağız. Efendilik konusuna gelince, ben sadece iki efendi tanıyorum. Atam Zeus ve İskitlerin kraliçesi Hestia. Ve bir de haraç olarak istediğin ekmek ve su yerine sana layık olduğun şeyleri göndereceğim. Mademki kendini benim efemdim sayıyorsun, senin bu palavrana cevap olarak, ağla diyorum sana.*" *Heredot, a.g.e.*, s. 346, 347 (ç.n.).

128 Herodot'a göre Pers ordusunun mevcudu 700 bin Ctesius'a göre 800 bin idi. *Grakov, a.g.e.*, s. 61 (ç.n.).

129 Karadeniz'in kuzey sahillerinde bulunan Yunan kentlerinin refahı, başta hububat olmak üzere İskitlerin iktisadi hayatındaki zenginliğe bağlıydı. J. Harmatta, *Studies on the History of the Sarmatians, Pazmany Peter Tudomanyegyetemi Görög Filologiai İntezet*, Budapeşte, 1950, s. 47 (ç.n.).

halklar hakkındaki mevcut bilgileri ortaya koymaktadır. Eserininn bu bölümünün muazzam değeri de bundan kaynaklanmaktadır. Ancak efsanelerle karışık olarak anlatılan Darius'un takip ettiği güzergâh gerçekten inanılmazdır. Darius'un ordusu belirlenen zamanda kuzeydoğudan Volga'ya geçemedi ve daha sonra tüm orman-bozkır şeridi boyunca batıya yönelerek Batı Ukrayna'ya ulaştı ve buradan Darius'un emriyle inşa edilen Tuna köprüsüne ulaştı. Gerçekte ise Strabon'un anlattığı gibi Tuna Nehri'ni geçerek Bucak bozkırlarına giren Darius ve ordusu, susuzluktan dolayı ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve Güney Bug Nehri'nin ağzında bulunan Yunan kolonisi Olbia'ya dahi ulaşamayarak aceleyle geri dönmüştü (VII, 3, 14).

İster Persler karşısındaki başarılarını süsleyen İskitler olsun, ister İskitler ve ülkeleri hakkındaki fikirlerini katan Yunanlar densin, Perslerin İskit seferinin efsanevi versiyonunun kim tarafından yaratıldığını söylemek oldukça zordur. Belki de efsanelerin oluşumunda yukarıda ifade ettiğimiz her iki hususun da etkisi olmuştur. İskitler, Tuna Nehri'ni geçen Pers ordusunun karşısına gerçekten de çıktılar, kendilerinden daha üstün Pers kuvvetleri karşısında mümkün olan tek taktiği, geri çekilme taktiğini kullandılar ve ordunun geçeceği yerleri tahrip ederek, sürekli küçük saldırılarla taciz ederek Pers ordusunu yıpratmaya çalıştılar. İskitlerin Perslere karşı yürüttüğü direnişin aslında Pers tehdidi altındaki Olbia Yunanları (Yunan kolonisi) tarafından organize edilmiş olması muhtemeldir. Bu zamana kadar İskit ülkesi hakkında kâfi derecede bilgi sahibi olan Olbia Yunanları, İskitlerle de yakın ilişkiler tesis etmişlerdi.

Efsaneye göre, Perslere karşı mücadelede sadece İskitler değil, doğu komşuları Sarmatlar ve diğer komşu halklar da yer almışlardı.[130] Efsanede anlatılan Perslerle savaş için her biri özel bir liderden oluşan üç birliğin kurulduğu bilgisi inandırıcıdır. Bu birliklerden sadece biri, başlarında İdanthyrsus adında kralları bulunan Kraliyet İskitlerinin Dinyeper'in sağ yakasına yerleşmiş ordası Perslere karşı girişilen savaşta aktif rol oynadı. İdanthyrsus muhtemelen Ön Asya'dan dönen İskitlerin başlarında bulunan Kral Spargapif'in[131] neslindendi. Perslerle savaş için oluşturulan orduda Dinyeper'in sol yakasında bulunan İskit ordası ile Sarmatlar ikinci birliği teşkil ediyordu. Üçüncü birlik ise muhtemelen göçebe İskitlerden oluşturulmuştu. Son iki birliğin de kendi görevleri ve İdanthyrsus'a bağlı liderleri vardı. Darius'un istilası sırasında göçebeleri birleştirmeyi başaran İskitler, Yunanların Perslere karşı yürüteceği mücadelede destek alabilecekleri etkin bir güç haline

130 Gelonlar, Budinler, Savromatlar. *Grakov, a.g.e.*, s. 61 (ç.n.)
131 Herodot'ta, "Spargapeithes" olarak geçmektedir (ç.n.).

gelmişlerdi. İskitlerin, Pers-Yunan savaşına dâhil olması onların sadece dönemin konjonktürel güç dengeleri içerisindeki önemlerini artırmakla kalmadı, aynı zamanda Kraliyet İskitlerinin Kuzey Karadeniz bölgesinde en önemli güç olarak konumlarını da pekiştirdi. Herodot'un bildirdiğine göre, Persleri takip eden İskitler, Tuna Nehri'ni geçerek Balkan Yarımadası'nı istila etmiş ve Yunanları, Persler ile savaşmak zorunda bırakmışlardı. İskitler Spartalılara ittifak teklif ettiler. Buna göre, eğer Spartalılar Efes üzerinden Anadolu'yu saldırırlarsa, İskitler de Transkafkasya üzerinden İran'a saldıracak ve daha önceden belirlenmiş bir noktada onlarla birleşeceklerdi. (VI, 40, 84).

Kuzey Karadeniz'e dönen Kraliyet İskitleri karşılarında Yunanları buldular, onlarla yakın ilişki kurmamaları mümkün değildi. Kuzey Karadeniz bölgesindeki en eski Yunan yerleşimi, M.Ö. 7. yüzyılda Dinyeper ve Bug nehirlerinin döküldüğü koyda bulunan Berezan Adası'nda ortaya çıkmıştı. M.Ö. 6. yüzyılda ise Berezan'dan çok uzak olmayan Bug Nehri ağzında bir Yunan kolonisi olan Olbia kurulmuştu. Önemli bir şehir olan Olbia'nın Milet'ten sürülen halkı, tarım ve zanaatın yanında ticaretle de meşgul oluyordu. Bu vesileyle çevrelerindeki barbarlarla sürekli münasebet halindeydiler. Olbia'nın İskit tarihindeki rolü çok büyüktü, bu şehir sayesinde İskitler Akdeniz'in eski dünyasıyla bağlantı kuruyorlardı. Ancak zamanla Akdeniz dünyasının karmaşık ekonomik ve politik ilişkilerine o kadar dâhil oldular ki, sonunda onun periferik parçalarından birine dönüştüler.[132] İskitler adet ve geleneklerine oldukça bağlı olmalarına rağmen İskit toplumunun üst tabakası arasında yayılan antik kültür zamanla milli geleneklerin yerini alarak onların yok olmasına neden oldu.

Kral Darius'un İskit seferinden önce M.Ö. 6. yüzyılda İskit Kralı Gnuros'un oğlu Anakharsis (Anacharsis) Yunan ülkesine bir seyahatte bulunmuş, zerafeti ve aklıyla Yunanları büyüleyerek bilgeler arasına katılmıştı.[133] Yunanlara katıksız şarap içmeyi Anakharsis'in öğrettiği düşünülmekte ve "podskif" kelimesinin kökeninin "su katılmamış şarap" anlamından geldiği ifade edilmektedir. Ülkesine dönen Anakharsis, öfkeli yurttaşları tarafından Yunanlar gibi Tanrıların annesine hizmet etmekle suçlanmış ve İdanthyrsus'un babası olan kardeşi Saulios tarafından öldürülmüştü (IV, 76, 77). M.Ö. 5. yüzyılın üçüncü çey-

132 M.Ö. VI. yüzyılda Yakın Doğu'dan sürülerek tekrar Kuzey Karadeniz kıyılarına dönen İskitler, aralarında Olbia'nın olduğu Tanais, Khersonesos ve Sindika gibi Grek kolonileriyle yakın münasebetler kurmuş, bu münasebetler onların yerleşik hayata geçiş süreçlerini hızlandırmıştır. Daniel S. Richter, *Cosmopolis*, Oxford, 2011, s. 123, 124 (ç.n.).

133 Anakharsis'in Yunanistan seyahati hakkında geniş bilgi için bkz. Jean J. Barthélemy, *Travels of Anacharsis the Younger in Greece*, c. II, Londra, 1817 (ç.n.).

reğinde yaşayan diğer bir İskit Kralı Skyles,[134] Ariapeithes ve İstrialı[135] bir kadının oğlu (muhtemelen Yunan kökenli), Yunan tarzında eğitim almış ve mermer sfenks ve grifonlardan oluşan bir saray inşa ettiği Olbia'da yaşamayı tercih etmiştir. Yunan tarzı giyinen, Yunanlılar gibi yaşayan Skyles, Baküs ayinlerine katılmıştır. Krallarının davranışlarından hoşnut olmayan İskitler, onu tahtan indirip yerine annesi Odris Kralı Trey'in kızı olan üvey kardeşi Oktamasades'i[136] geçirdiler. Devrik Kral Skyles, Odris Kralı Sitalkes'in (425'te öldü) yanına kaçtı. Oktamasades'in ısrarı karşısında Kral Sitalkes İskitlere sığınan adı bilinmeyen bir kardeşi karşılığında Skyles'i ona teslim etti ve devrik kral kardeşi Oktamasades tarafından öldürüldü (IV, 78, 79). [137] Kral Skysles'in hikâyesinde Yunan kültürüne duyulan sempatiye ilave olarak, Persler ile yapılan savaştan sonra İskitlerin Trakların en güçlü kabilesi Odrislerle[138] tesis ettiği yakın münasebetler dikkat çekmektedir. İki halk arasındaki münasebetler sadece hanedanlar arası evliliklerde değil, aynı zamanda kültürel etkileşimde kendini gösterdi. İskit kültür ve sana-

134 *"İskit Kralı* Ariapeithes'in *çocuklarından birisi de Skyles'di. İstria ilinden ve İskit olmayan bir kadından doğmuştu. Anasından Yunan dili ve edebiyatı öğrenmişti. İskit Kralı Skyles, yerli gelenekleri beğenmiyordu. Görmüş olduğu eğitim gereği daha çok Yunanistan ile ilgili şeylere yakınlık duyuyordu. Ve şöyle yapıyordu: İskit ordusunu Borystheneslilerin kentine doğru götürdüğü zaman İskit askerlerini dış mahallede bırakır, kendisi kaleye girer, kapıları kapattırır, üstündeki İskit giyimlerini çıkarır, Yunanlılar gibi giyinir ve bununla çıkar, yanına ne koruma askeri, ne de bir kimse alır, agoraya gider dolaşırdı. İskitler, onu bu kılıkta görmesinler diye kapılar gözaltında tutulurdu. Burada tam bir Yunanlı gibi yaşar, tanrılara Yunan göreneğine göre kurbanlar sunardı. Bir ay ya da daha çok böyle yaşar, sonra eski giyimlerini giyip giderdi. Bu keyfi sık sık tekrarlardı. Borysthenes'de bir saray yaptırmış, içerisine yerlilerden bir kadın koymuş ve onunla evlenmişti." Heredot, a.g.e.*, s. 326, 327 (ç.n.).

135 Herodot, İstria'yı Yunanlıların kolonileştirdikleri bölgede, Karadeniz üzerinde bir kent olarak belirtirken, eserimizin müellifi Skyles'in Yunan kökenli annesi olarak ifade etmektedir (ç.n.).

136 *"Skysles, her zamanki yerine döndükten sonra İskitler, Teres'in kızından olma kardeşi Oktamasades'i başlarına geçirip ona karşı ayaklandılar..." Heredot, a.g.e.*, s. 327 (ç.n.).

137 *"Başına geleceği ve bunun nedenini anlamış olan Skysles, Trakya'ya kaçtı. Oktamasades bunu haber alınca Trakya'ya sefer açtı. İstros üzerine düşman kuvvetleriyle karşılaştı, tam çarpışma başlayacakken Sitalkes, Oktamasades'e şu haberi gönderdi: Niye dövüşüyoruz sanki? Sen benim kız kardeşimin oğlusun ve erkek kardeşlerimden birisi senin elinde, sen onu bana ver, ben de sana Skyles'i vereyim, neden kaderimizi savaşa teslim edelim? Sitalkes"in gönderdiği haber böyleydi. Gerçekten de Sitalkes'in erkek kardeşlerinden birisi kaçmış, sığınacak bir yer aramıştı ve şimdi Oktamasades'in yanındaydı. Oktamasades bu öneriyi iyi karşıladı, dayısını Sitalkes'e teslim etti ve kardeşi Skyles'in kafasını kestirdi. İşte kendi törelerine İskitler bu kadar titizlikle bağlıdırlar, yabancı geleneklere uymaya kalkışanları böyle cezalandırırlar" Heredot, a.g.e.*, s. 327, 328 (ç.n.).

138 Bulgaristan topraklarında Traklara bağlı bir krallık (ç.n.).

tının bazı unsurları Traklar arasında yayıldı. Ancak genel gelişmişlik açısından Helenleşmiş Traklar İskitlerden aşağı olmayıp hatta onları aşmıştı. Trak eşyaları İskitler arasında hızla yayılmıştır.

Geleneklerine bağlı İskitlerin tüm direnişine rağmen Yunan etkisi, İskitler arasında giderek daha derinlere yayıldı. M.Ö. 6. yüzyılın sonunda artık zengin İskit kurganlarında Yunan menşeli ve Yunan etkisini taşıyan İskit tarzı eşyaların çoğunluğu oluşturduğunu görmekteyiz. Yunan menşeli eserlerinin daha erken bir tarihte ve daha yaygın olarak, Olbia'ya yakın göçebe İskitler arasında değil de günümüz Ukrayna'sının orman-bozkır bölgesinde tarımla uğraşan yerleşik İskitler arasında görülmesi dikkat çekicidir. Bu vesileyle söylemeliyiz ki, yerleşik İskitler göçebelerden daha önce kendileri için özel olarak inşa ettikleri yüksek kurganların altındaki zengin mezarlara sahiplerdi. O zaman doğal olarak karşımıza, Yunanların yerli halkla ekonomik ilişkilerinin ilk başından beri göçebelere yönelik değil yerleşik tarımla uğraşan İskitlere yönelik olduğu sonucu çıkmaktadır. Ulaştığımız sonuçta şaşırtıcı bir durum bulunmamaktadır. Çünkü Yunanlar İskitlerden öncelikli olarak hayvan mahsullerini değil, göçebe İskitlerde bulunmayan ve kendilerinin en çok ihtiyaç duyduğu tahıl ürünlerini ihraç etmekle ilgileniyorlardı. Yunanlılar, tahılı da yerleşik tarımla uğraşan İskitlerden alabiliyorlardı. Kraliyet İskitlerine gelen Yunan eşyaları, hayvancılık ürünleri karşılığında bir emtia değer olarak değil de daha çok İskit kral ve liderlerine hediye olarak sunulmaktaydı.

İSKİT TARIM NÜFUSU

Herodot İskit ülkesini, güneyinde Karadeniz, batı ve doğusunda kuzeyden güneye doğru akmakta olan Istros (Tuna) ve Tanasis (Don) nehirlerinin bulunduğu dörtgen görünümünde bir ülke olarak takdim etmektedir. İskit ülkesinin kuzey sınırı, çok soğuk olması hasebiyle kimsenin yaşamadığı meçhul ülkelere doğru uzanmaktaydı. Herodot'un hesabına göre, dörtgen biçimindeki ülkenin uzunluğu her iki yönde 20 günlük yola tekabül ediyordu, yolculuğun her günü 200 İyon stadına eşitti ve bu da toplam 800 km. yol demekti (IV, 101).[139] Herodot'un hesabına göre İskit ülkesinin kuzey sınırı takriben Doğu Avrupa'nın orman ve step-orman bölgeleri arasındaki sınıra kadar uzandığı sonucuna varıyoruz. Ülkede kuzey güney yönünde, Herodot'un denizden erişilebilen nehirler olarak sıraladığı, yani gemilerle iç kesimlere yelken açmaya ve dolayısıyla ticarete uygun bir dizi büyük nehir vardı (IV, 47). Yukarıda zikretmiş olduğumuz Tuna ve Don nehirleri haricinde İskit ülkesinden Dinyester (Tyras), Güney Bug (Hypanis), Pantikapea (Ingulets) ve Dinyeper (Borysthenes) nehirleri geçmekteydi. Bu nehirlerle birlikte isimleri anılan Hypakris ve Gerrhos (IV, 51-56) nehirlerinin, bugün hangi nehirlere karşılık geldikleri ve hangi coğrafyayı kapsadıkları halen tartışma konusudur.

Herodot'un bildiği nehirler arasında Tuna (İstros) en büyüğü ise, o zaman İskitya'da en çok dikkat çeken nehir Dinyeper olmalıydı. Zira Dinyeper Nehri'nin temiz ve lezettli sularından, içerisindeki mükemmel balıklardan ve sürüler için çevresindeki harika meralardan bahseden Herodot, ayrıca Dinyeper Nehri boyunca verimli ekilebi-

139 İlk defa Babil'de ortaya çıkan daha sonra Yunanlar tarafından kullanılan ölçü birimidir. Babil'de 1.94, Yunan'da 1.78 metreye karşılık gelir. Herodot'un İskit ülkesinin uzunluğu hakkında vermiş olduğu malumat şöyledir: *"İskitya; iki kenarı deniz kıyısı olan bir dörtgen çizer, denize bakan kenarlarının uzunluğu eşittir. Gerçekten İstros'dan Borysthenes'e kadar yaya 10 günlük yoldur. Borysthenes'den Palus-Maiotis'e kadar gene 10 gündür ve denizden içeriye doğru, İskitya'nın kuzeyinde oturan Melankhlenosların ülkesine kadar 20 günlük yoldur. Benim hesabımca, bir günlük yol 200 stad demektir. Demek ki İskitya'nın bir uçtan bir uca enlemesine uzunluğu 4.000 stad olur. Ve içeriye doğru boylamasına da gene 4.000 stad tutar. Bu ülkenin eni boyu işte budur." Heredot, a.g.e.*, s. 336 (ç.n.).

lir arazilerin bulunduğunu ifade etmektedir. 40 gün süren Dinyeper Nehri'ndeki yolculuğun 10 veya 11 günü tarımla iştigal eden İskit çiftçilerinin topraklarından geçmektedir ve Pantikapea (İngulets) Nehri'ne (IV, 58) üç günlük yolculuk boyunca nehir genişlemeye başlar.[140] Pantikapea Nehri Herodot tarafından Borysthenes'ten sonra denizden ulaşılabilen İskit nehirlerinin beşincisi olarak listelenmiştir. Herodot'un sehven Dinyeper Nehri'nin doğusunda müstakil bir nehir olarak konumlandırdığı Pantikapea Nehri, esasen Dinyeper Nehri'nin sağ kolu olup Aşağı Dinyeper üzerinde Dinyeper-Buğ halicinde Dinyper Nehri ile birleşmekteydi.

"Gerrhos" ülkesinin ve ona adını veren Gerrhos Nehri'nin yerini belirlerken nehir yatağının oldukça bükümlü olduğu ve bu yüzden suyolunun karadan daha uzun olduğu yönündeki ifadeleri unutmamak gerekir.[141] Dinyeper Nehri ağzından Dinyeper akıntılarının bulunduğu Gerrhos ülkesine yolculuk yaklaşık 40 gün sürebilirdi. Gerra ülkesini, Dinyeper Nehri akıntılarının üstündeki bölgede aramanın bir anlamı yoktur. Çünkü steplerde yaşayan İskit krallarının mezarları ne orada ne de V. A. İlinskaya'nın onları aradığı Sula Nehri bölgesindeki step-orman bölgesinde bulunmamaktadır. Demek oluyor ki, Dinyeper Nehri'nin ağzından nehrin akıntısına kadar uzanan bölgenin dörtte birinde yaşayan İskit çiftçileri, Kahovka'dan[142] daha yüksekte değil de Dinyeper Nehri'nin aşağı kısımlarında yaşamaktaydılar. Bundan dolayıdır ki, bu bölgede yaşayan İskit çiftçilerine, Dinyeper adına nispeten "Borysthenesler" denmekteydi.

Herodot, İskityanın coğrafi sınırlarını Güney Bug'un üst kısımlarına kadar götürmektedir. Şöyle ki, Herodot'un İskit ülkesi hakkında sahip olduğu bilgiler, Olbialı Yunanlardan intikal etmiş bilgiler olup Olbia-İskit ilişkilerinde Güney Bug Nehri, ana güzergâh konumundaydı. Olbia'ya en yakın İskitlerin Kallippidisler (Helen-İskitler) olduğunu nakleden Heredot, Bug Nehri'nin üst kesimlerinde nehrin Dinyester ile yakınlaştığı bir noktada Alazonların (Halizonlar) meskûn olduklarını, bozkır göçebeleri olarak görünmelerine rağmen darı, mercimek, so-

140 *Gemiyle 40 günlük yol tutan Gerrhos ülkesine kadar, kuzeyden aktığı bilinir, ama ondan öteki yatağı üzerine kimse bir şey söylemez; yalnız kesin olarak bilinen şey, çiftçi İskitlerin topraklarına gelinceye kadar çıplak alanlardan geçtiğidir. Zira kıyılarında gemiyle 10 günlük yol boyuncu bu İskit boyları otururlar." Heredot, a.g.e.,* s. 316, 317 (ç.n.).

141 *"Yedinci ırmak Gerrhos'dur; Borysthenes'in (Dinyeper) ayaklarından biridir, bu ırmaktan Borysthenes'in artık bilinmediği yerde ayrılır, buradan sonra ayrı sayılır ve Gerrhos adını alır. Bu bölgenin adı da budur. Denize doğru akarken "Göçebelerin Ülkesi" ile "Şahane İskitler" ülkesini birbirinden ayırır ve Hypakris'e dökülü" Heredot, a.g.e.,* s. 317 (ç.n.).

142 Kherson bölgesinde, Dinyeper Nehri üzerinde bir liman kentidir (ç.n.).

ğan, sarımsak gibi tarım ürünleri ektiklerini bildirmektedir.[143] Son olarak, Bug Nehri'nin sol kolu Sinyuha ile özdeşleştirilen Exampeia'nın (Exampaiosy) [144] kaynağının ötesinde daha da yüksekte satış amaçlı tahıl eken ve Olbia'nın en önemli tahıl tedarikçisi olan Çiftçi İskitler yaşıyordu (IV, 17). Herodot'un başka bir naklinde, Çiftçi İskitlerin yurdunun Dinyester'e kadar uzandığı ve başka bir istikamette Orta Dinyeper'i kucakladığı görünmektedir. Güney Bug'un sol kolları Sinyuha ve Ingul, Orta Dinyeper havzasına yaklaştıkları sırada birbirine o kadar yaklaşmaktadır ki, Bug ve Dinyeper bölgesinin halkları Yunanların gözünde tek bir halk gibi anlaşılmaktadır. Olbialı Yunanların, meşakkatli ve oldukça uzun olmasından dolayı Dinyeper boyunca Orta Dinyepr'e giden yolu kullanmadıkları anlaşılmaktadır.

İskitlerin etnik kökenleri üzerine daha önce yapmış olduğum çalışmalarımda Herodot'un eserinde kullanmış olduğu kavramlardan yola çıkarak, Çiftçi İskitlerin sadece Bug ve Dinyestr'in step-orman bölgelerinde yaşayan halklardan oluştuğu sonucuna varmıştım ve arkeolojik anıtların benzerliğine dayanarak, onları İskitlilerle değil, Karpatların ötesinde yaşayan Trak-Hallstatt Kültürü'nün taşıyıcıları Traklarla ilişkilendirmiştim. Orta Dinyepr bölgesinde ise, yaşam tarzları İskitlere benzeyen ama İskit menşeli olmayan kabilelerin yaşadıklarını düşünüyordum. Çünkü Herodot, İskit dilini konuşmayan Androphaglar,[145] Melankhlenoslar[146] ve Budinleri[147] Dinyeper adını zikretmeden İskit bozkırlarında yaşayan göçebe İskitlerden hemen sonra sıralamaktadır.

---

143 *"Borysthenes ırmağı kıyılarında yaşayanların deniz üstündeki limanlarından ki, burası bütün İskit kıyılarının orta noktasıdır. İşte bu limandan başlayarak önce Kallipidai İskitlerine rastlanır. Bunlar Yunan soyundandırlar. Daha kuzeyde başka bir halk vardır Halizonlar. Bunların yaşayışları da Kallipidailerinki gibi İskitlerden epeyce değişiktir. Buğday ekerler ve bununla beslenirler, ayrıca soğan, sarımsak, mercimek ve darı da ekerve yerler."* Heredot, a.g.e., s. 301 (ç.n.).

144 Yunancada "Kutsal yol" anlamına gelmektedir. *Grakov, a.g.e.*, s. 35 (ç.n.).

145 *"Kuzeye doğru Borysthenes ırmağını çıkarken, 10 gün boyunca onların ülkelerinden geçilir, ondan ötesi büyük çöldür. Çölün hemen ötesinde bambaşka bir halk, Androphaglar vardır, bunlar İskit soyundan değildirler." Heredot, a.g.e.*, s. 302 (ç.n.).

146 *Gerros'tan ötesi "Şahane İskitler" ülkesi denilen yerlerdir. İskitlerin en yiğit ve en kalabalık bölümü buralarda yaşarlar, öbür İskitleri kendi köleleri sayarlar. Sınırları şöyledir: Güney yönünde Taurik, doğu yönünde körlerin çocuklarının açmış oldukları hendek ve Palus-Maiotis üzerinde bulunan ve Kremnest denilen deniz çarşısı, ülkelerinin bir bölümü Tanais'e kadar dayanır. Kuzeyde, Şahane İskitlerin ötesinde Melankhlenoslar otururlar, ayrı ırktandırlar, İskit değildirler. Melankhlenoslar'dan ötesi bataklık ve çöldür, öyle biliyoruz." Heredot, a.g.e.*, s. 302 (ç.n.).

147 *Tanais'i aşınca artık İskitya değildir, ilk ulus Sauromatlardır. Bu Sauromatlar, Palus-Maiotis'in meydana getirdiği körfezin dibinde kuzeye doğru 15 günlük yol boyunca uzanır. Bütün bu ülke çıplaktır, ne elle yetiştirilmiş ne de kendiliğinden yetişmiş ağaç vardır. Daha kuzeyde ikinci bir bölge gelir, Budinlerdir ve çok ağaçlıktır, baştan sona çeşitli türden ağaçlarla kaplıdır." Heredot, a.g.e.*, s. 302 (ç.n.).

İskitlerin farklı etnik kökenleri hakkındaki düşüncelerim bazı İskitologlar tarafından kabul görmüş olsa da şimdi yanıldığımı düşünüyorum. Çünkü Herodot'a göre, İskitya diğer halklar tarafından çevrelenmesine rağmen sadece İskitlerin yaşadığı bir ülkedir. Herodot'un etnografik özellikleri esas alarak belirlemiş olduğu sınırlar dâhilindeki İskit nüfusu, çok yakın bir birliği temsil etmekte olup bu birliğin bileşimindeki bazı farklılıkların sadece ikincil derecede yerel bir önemi olabilirdi.

Herodot, İskit ülkesini ve İskit halkını anlatırken İskitleri, saban sürmeyen, ekin ekmeyen ancak hayvancılıkla uğraşan ve hayvan sürülerinin peşinde meradan meraya koşmak zorunda kalan İskitler ve ana mesleği tarım olan sadece satmak için değil, kendileri için de tahıl yetiştiren İskitler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Hayvanılıkla uğraşan İskitler bozkırda yaşarken, tarımla uğraşan İskitler günümüz Ukrayna'sının orman-bozkır kuşağında yaşıyordu. Dinyeper Nehri'nin aşağı kısımlarında küçük bir çiftçi grubu daha bulunuyordu.

İskitlerin tarihi, yaşam tarzı, gelenekleri hatta inançları hakkında bilgi veren Herodot, ya Kraliyet İskitlerinden ya da genel olarak İskitlerden bahsetmektedir ve tarımla uğraşan orman-bozkır kuşağındaki İskitler hakkında neredeyse hiçbir şey söylememektedir. Onun bu tutumundan tarımla iştigal eden İskit nüfusunun nerede meskûn oldukları hususunda kesin bir bilgiye sahip olmadığını anlıyoruz. İskitler kabilelere bölünmüş olmalarına rağmen Heredot bunun hakkında da bir şey söylememektedir. Heredot ve genel olarak Yunanlar için İskitlerin sosyal örgütlenmelerinden çok ekonomik faaliyetlerinin yönü daha önemliydi. Yunanlar, Dinyeper'in aşağı kısmında yaşayan İskitler hariç, Orman-bozkır kuşağındaki tarımla uğraşan tüm İskitleri Çiftçiler olarak adlandırıyordu. Çünkü Aşağı Dinyeper'de yaşayan bu küçük çiftçi grubu, tarımla iştigal eden ana İskit kitlesinden kopmuştu. Göçebeler arasında ise sadece Kraliyet İskitlerini ülkedeki hâkim konumları dolayısıyla ayrı bir grup olarak görmekteydiler.

Herodot, İskitlerin tek bir halk olduklarına, İskit olmayan ancak yaşam tarzı ve gelenekleriyle onlara çok benzeyen komşularından dil yönünden farklı olduklarına inanıyordu. İskitlere benzeyen Sarmatlarla ilgili olarak, Sarmatların İskit dilinde eski çağlardan beri bozuk bir şekilde konuştuklarını (IV, 117), başka bir ifadeyle, onların İran diline özgü farklı bir lehçede hatta ayrı bir İran dilinde konuştuklarını belirtmektedir.[148] İskitlerin Sarmatlar haricindeki diğer komşularıyla ilgili olarak ise, İskit olmadıklarının ana işareti olarak farklı dillerde konuştuklarına dikkat çekmektedir (IV, 105).

148 *"Sauromatlar, İskit dili konuşurlar. Yalnız ta baştan beri birçok yanlış yaparlar. Çünkü Amazonlar hiçbir zaman bu dili iyice öğrenememişlerdi." Heredot, a.g.e.*, s. 342 (ç.n.).

Herodot, İskitlerin doğu komşuları Sarmatlar dışında onların kuzeydoğusunda yaşayan ve muhtemelen Fin-Ugor dil ailesine mensup Thyssagetler ve İyrkailerden (IV, 22) haberdardı.[149] İskitya'nın kuzeyinde, Dinyeper'in hemen bitişiğindeki Podosene[150] ve Pripyat Havzasına[151] ait Baltık[152] kültürünün taşıyıcıları Androphaglar ve Melankhlenoslar (Siyahîler ve Yamyamlar) (IV, 101, 105, 107) yaşamaktaydı. Eski zamanlarda onlara Budinler (IV, 109 adı verilirdi ve günümüz Litvanya ve Letonya halkları onların torunlarıdır. Herodot'a göre İskitlerle ortak kökten gelen Gelonlar, Budinlerin ülkesine göç etmişti, Budinlerle birlikte[153] yaşayan Neüriler batıda İskitlere komşu olmuşlardı. (IV, 100, 105). Bazı araştırmacılar Neürileri, Slavların ataları olarak kabul ederken, diğerleri onları Pripyat havzası ve ona yakın Dinyeper çevresindeki Milograd Kültürü'yle ilişkilendirip Baltık Budinleri olduklarını iddia etmektedir.[154] Herodot, İskitlerin batıdaki en yakın komşuları-

149 *"Budinlerin kuzeyi 7 günlük çöldür. Bu çölü aşıp az doğuya kayınca Thyssagetlerin yurdudur, kalabalık ve ayrı soydan bir ulustur, avcılıkla geçinirler. Bunların sınırında aynı bölgede Lyrkailer denilen kimseler otururlar, bunlar da avcılıkla yaşarlar, avlanmaları şöyledir: Ağacın tepesine çıkıp av gözlerler. Çünkü bütün ülke ormanlarla kaplıdır. Her avcının hazır bir atı vardır, karın üstüne yatırılmıştır göze çarpmasın diye. Bir de köpek vardır. Ağacın tepesinden hayvanı gördüler mi ok atarlar, atlarına atlayıp kovalarlar, köpekler de iz sürerler. Bu halkın kuzeydoğusunda başka İskitler vardır, bunlar Şahane İskitlerden ayrıldıktan sonra gelip bu ülkede yerleşmişlerdir." Heredot, a.g.e.*, s. 303 (ç.n.).

150 Desna Nehri tarafından parçalara bölünen Podosene, Bryansk'ın kuzeyinde, Smolensk'in güneydoğusunda, Kaluga'nın güneybatısında geniş bir alanı kapsamaktadır (ç.n.).

151 Rivne Nehri, Kiev ve Volın bölgelerini kapsayan Dinyeper Nehri'nin en uzun sağ koludur (ç.n.).

152 Baltıkların (Baltlar) tarihiyle ilgili en çok itibar gören iddiaya göre, küçük gruplar halinde yaşayan ve sürekli asimilasyona uğrayan Baltıklar, zamanla güçlenmiş ve Batı Baltık kabileleri (Galindianlar, Goliadlar) 4. yüzyılda günümüz Moskova'sına göç etmişlerdir. 5. yüzyılda doğu ve batı olarak ikiye ayrılan Baltıkların batı kolu eski Prusya topraklarına yerleşirken, doğu kolu günümüz Ukrayna, Belarus ve Dinyeper Nehri havzasına yerleşmişlerdir. Dinyeper Baltıkları olarak adlandırılan nüfusun bölgeye yerleşimi daha da eskilere dayanmaktadır. V. D. Baran, *Slavyane Yuvo-Vostoçnoy Yevropı*, Kiev, 1990, s. 323 (ç.n.).

153 *"Budinlerin ne dilleri, ne de gelenekleri böyledir. Zira buraların yerlisi olan Budinler göçerdirler ve bütün uluslar içerisinde bit yiyenler bir tek bunlardır. Gelonlar ise toprağı ekerler, buğday yerler, bahçe yetiştirirler. Ne görünüşleri, ne de renkleri Budinlere benzer. Bununla beraber Yunanlılar; Budinlere de Gelonos adını verirler, ama yanlıştır." Heredot, a.g.e.*, s. 339 (ç.n.).

154 *"...Daha yukarıda Neuriler yaşarlar. Neurilerin kuzeyinde bildiğimiz kadarıyla insanların yaşamadıkları bir bölge uzanır. Bu uluslar, Borysthenes'in batısında Hypanis ırmağı boyunca dağılmışlardır. Heredot, a.g.e.*, s. 301. *"...İskit sınırı olarak önce Agathyrslerin ülkesine, arkasından Neuriler ülkesine, sonra Androphaglar ülkesinden geçerek en son Melankhlenoslar ülkesine varılır." Heredot, a.g.e.*, s. 336. *"Neurilerin*

nın akrabaları Agafirsler olduğunu ve Transilvanya'da Mures (Maros) Nehri'nin üst kısımlarında yaşadıklarını ancak onlara ait yerleşim yerlerinin erken dönemlerde günümüzdeki Romanya ve Moldova topraklarını içine alan Karpatların doğusundaki step-orman bölgesine bulunduğu bilgisini vermektedir (IV, 100, 104). İskitlerin güney komşuları Traklarla ilişkilendirilen Getaililerdi[155] (IV, 93). Güney Kırım'ın dağlık alanlarında etnik kökenleri tam olarak bilinmeyen ancak öncede ifade ettiğimiz gibi, Kuzeybatı Kafkasya'nın halkıyla aralarında yakınlık bulunduğu düşünülen Tauriler [156] (IV, 96, 103) yaşamaktaydı. Kerç Boğazı'nın öte yakasında Sindiler ve Meotlar meskûndu (IV, 28, 86, 123).

Herodot, İskitleri etraflarını çevreleyen halklardan etnik olarak açık bir şekilde ayırmaktadır. Oysa bilim dünyasında İskitya'nın orman-bozkır bölgesinde yaşayan çiftçi İskitlerin Slav menşeli oldukları-na dair ısrarcı bir yaklaşım söz konusudur. Ancak tarımla uğraşan İskitlerin kökeni tıpkı İskitya'nın bozkır nüfusu gibi Srubna Kültürü'nün yaratıcıları na yani İranlılara dayanmaktadır. Srubna Kültürü'nün batıya hareketi esnasında farklı kültürlerle tanışması onun üzerinde önemli değişimlere yol açtı ancak etnik yapısını değiştirmedi.

Daha önce dile getirdimiz gibi, Srubna Kültürü'nün sonraki evreleri yerleşim yerlerine izafeten Sabatin ve Belozersk olarak ikiye ayrılmıştı. Bunlardan ilki Nikolayev bölgesindeki Güney Bug üzerinde Sabatin köyü yakınlarında, ikincisi ise Zaporojya bölgesinde Dinyeper'in sol tarafındaki Belozersk kıyısında bulunan Kamenka-Dneprovskaya köyü yakınlarında yer almaktadır. Srubna Kültürü üzerine araştırmalarda bulunan Olga A. Krivtsova-Grakova'nın (1895 – 1970) gözlemlerine göre, Belozersk evresi yerini Sabatin evresine bırakmıştır.[157] Fakat Belo-

---

görenekleri İskitlerinki gibidir. Dareios istilasından bir nesil önce ülkelerini yılanlar kaplamış,- burası daha önce de zaten yılan doluymuş- yurtlarını bırakıp çıkmak zorunda kalmışlar. Kuzeyden küçük bir ordu gibi yenileri inmiş, ülke artık yılanlarla dolmuş, sonunda gidip Budinlerin yanına sığınmışlar. Bana öyle geliyor ki, bunların tümü de gözbağcıydı, İskitler ve İskitya'da yerleşmiş Yunanlılara bakarsanız, her Neuri yılda bir kez ve birkaç gün için kurt biçimine girer, sonra eski haline dönermiş." Heredot, a.g.e., s. 338 (ç.n.).

155 Getaililer, Trakya'nın kuzeyinde Haimos Dağı'nın ve Tuna'nın yukarısında oturuyorlardı. *Heredot, a.g.e.*, s. 382 (ç.n.).

156 *"...İstros'u geçince burası eski İskityadır, güneye Notos rüzgârı doğrultusunda, Karkinitis iline kadar uzanır. Ötesi aynı kıyının devamı ki, dağlıktır ve Pontos Euxeinos'a doğru bir çıkıntı yapar, Taurika Khersonesos'u ya da Kayalık Khersonesos denilen yarımadaya kadar uzanır ve burada Tauriler otururlar...", Heredot, a.g.e.*, s. 335. *"Tauris'den sonra gene İskitler ile karşılaşırız. Bunlar, Tauris'in kuzeydoğusundaki ülkede, Doğu Denizi kıyılarında, yani Kimmerler Bosphoros'unun ve Palus-Maiotis'in Tanais'e kadar uzanan batı bölümünde otururlar..." Heredot, a.g.e.*, s. 336 (ç.n.).

157 O. A. Krivtsova-Grakova, *"Poselenie Bronzovogo Veka Na Belozerskom Limane", Kratkie Soobsheniya Instituta Istorii Materialnoy Kulturı*, c. 26, 1949, s. 76-85 (ç.n.).

zersk-Srubna yerleşim bölgesine yakın Uşalka'da (Herson bölgesi) yapılan kazı çalışmasında bahsi geçen evrelerin sıralamasının ters olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ushalka'da yapılan kazılarda, Sabatin dönemine ait katmanın Belozersk katmanının üzerinde olduğu tespit edildi. Dahası Kuzeybatı Karadeniz bölgesinde Sabatin anıtlarına yakın anıtların olduğu ve benzer unsurların Kırım ve Kuzey Kafkasya'da da yaygın olduğu ortaya çıktı.

Srubna Kültürü'nün Sabatin evresinde bu evreye özgü yer altı konutlarının yanında, birkaç odadan oluşan ve bazen alanı 100 m2 kadar büyüklüğe ulaşabilen hafifçe toprağa gömülü konutlarla karşılaşılmaktadır. Çoğu durumda taş duvar veya temel kalıntıları karşımıza çıkmaktadır. Meskenlerin içinde taş ya da kilden ocaklar (ateşlik) bulunmakla birlikte bazen tonozlu fırınlara da tesadüf edilmektedir. Büyük saklama kapları, pişirme kapları ve sofra takımları muhtelif kil kaplar arasında yer almaktadır. Kaba mutfak kaplarının ekseriyeti nervürlü olup yuvarlak gövdelidir, ayrıca tava ve kapaklara da rastlanmaktadır. Kapların süslemeleri ağız kenarlarında düz veya kesik sırttan ibarettir, tarak desenli süslemeler nadirdir. Sofra takımları ince çeperlidir ve çoğunlukla gölgeli bir yüzeye sahiptir. Döngü saplı kepçeler, silindirik boyunlu kupalar, yuvarlak tabanlı kâseler ve nadiren de çift kulpu vazolar, sofra takımını oluşturan eşyalara arasındadır.

Çeşitli yapıda mezarlar bulunmaktadır. Nadir rastlanan zengin mezarlar genelde büyük kurganların altında, üstü ahşapla kapatılmış büyük çukurlar şeklindedir. Bazılarında tavanı desteklemek için ahşap direkler bulunur. Bu tür mezarlar şüphesiz toplumun ileri gelenlerine aittir. Sıradan mezarlar, aynı zamanda toplu merzalıklar şeklinde bazen kurganlı bazen de kurgansız düzenlenmiştir; taş olan yerlerde taş bir zemin üstünde ya da taş bir sandık gibi, diğer yerlerde ise üstü nadir olarak kütüklerle kapatılan genelde ahşap döşeli toprak çukurlar şeklinde yapılmıştır. Ölüler mezarlara çoğunlukla sol tarafa, nadiren de sağ tarafa kıvrılmış şekilde, başları daha çok doğuya dönük, elleri dirseklerinden bükülmüş yüze yakın bir pozisyonda gömülmektedir. Ölünün başının yanına veya yüzünün önüne bir çömlek yerleştirilirdi; kurganlı mezarlarda yaygın olarak vazo şeklinde veya nervürlü kaplar karşımıza çıkarken, kurgansız mezarlarda döngü saplı kepçeler, kupalar ve nadiren kavonoz şeklinde kaplar yer almaktadır. Mezarlarda bulunan metal eşyalar arasında ekseriyetle bıçaklar, uçları kıvrımlı şakak halkaları, kemik ve metal düğmeler, taş ve kemik boncuklar bulunmaktadır.

İçerisinde çok sayıda bronz eşyanın bulunduğu mezarlar Sabatin evresiyle ilişkilendirilmektedir. Bronz eşyalar arasında en çok rastlanan orakların ekseriyetinin mafsal ve geniş yuvarlak uçları bulunmaktadır.

Orakların kabzasında üzerinde kavisli delikler bulunan sapını ve diğer kısımlarını takmak için kullanılan çengeller mevcuttur. Ayrıca altı yüzlü (kesitli), nadiren oval burçlu, bazıları iki kulaklı Kelt baltaları[158] da çok rastlanan eşyalardandır. Sap kısmına doğru eşkenar dörtgen veya defneyaprağı şeklinde genişleyen mızrak temrenleri ve kabzasıyla destek kısmı arasındaki namlu boyunca yaprak şeklinde çıkıntıları (dişleri) bulunan hançerler bulunmaktadır. Süs eşyaları arasında ise bilezikler, delikli içi boş ya da yüüzk başlı iğneler, haç şeklinde kolye uçları, şakak halkaları, düğmeler vb. listelenmektedir.

Çok sayıda damgaların bulunması bronz eşyaların yerel üretim olduklarına işaret etmektedir, ithal eşyalara çoğu yeniden eritilmek için ayrılmış hurda şeklinde rastlanmaktadır. Bunlar arasında Semigrad Keltleri (baltaları), saplı oraklar ve Karpat-Tuna menşeli diğer eşyalarla karşılaşmaktayız. Yerel hammadde eksikliğinden dolayı metal dışarıdan külçe ve hurda olarak tedarik ediliyor veya artık işlevini yitirmiş eşyalardan sağlanıyordu. Ana hammadde kaynağı Karpat-Tuna madencilik bölgesiydi. Bronzdan mamul eşyalara gelince, Ural madenleri üzerinde gelişen Srubna geleneklerinin ağırlığı hissediliyordu.

Yerleşim yerlerinin varlığı, orak ve dibek taşı buluntuları ve diğer veriler Sabatin evresinde tarım ve hayvancılık ekonomisinin var olduğunu göstermektedir. Göçebe hayvancılığın olduğuna dair hiçbir emareye rastlanmamıştır. Yerleşim yerleri nehir kıyılarında yer alır ve bozkıra doğru yayılmamıştır. Sabatin evresinin bazı unsurları, Mnogovalikovoy Kültürü'ne yani Katakomb Kültürü'nün geç versiyonuna aittir ve bir kısmı ise Karpat kültürlerinden ithal edilmiştir. Ancak Srubna Kültürü'nün ana mirasının korunduğu görülmektedir. Tüm bunlardan Sabatin evresinin, Srubna Kültürü'ne mensup halkın geldikleri bölgedeki yerli halkı asimile etmesi neticesinde ortaya çıktığı ve yerli halk arasındaki Yamna Kültürü mensuplarının uzak torunlarının Dinyeper Nehri'nin batısında varlıklarını muhafaza ettikleri sonucuna varmaktayız.

Sabatin evresinin kültürünü çoğu araştırmacı, Kimmerlere ait olarak göstermektedir. Daha öncede ifade ettiğimiz üzere, bu döneme ait bronzların Kimmerlere ait olduğunu ilk defa V. A. Gorodtsov söylemiştir. Ancak Kimmerlerin Srubna Kültürü'nün bu evresinin şekillenmesi-

158 Tek elle ve çift elle kullanılan baltalar olarak ikiye ayrılırlar. Kılıçlara oranla yapımı daha kolay ve masrafsızdı. Zırhlı düşmanlara karşı oldukça etkili bir savaş aleti olarak bilinmektedir. Balta ve teberler aynı zamanda gücün de göstergesiydi. Baltalar, teberlere oranla daha yaygın olarak kullanılmaktaydı. V. S. Boçkarov, "Metalliçeskie Taporı-Keltı Yevropı Epohi Pozdney Bronzı", *Kulturogenezi i Drevnee Metalloproizvodstvo Vostoçnoy Yevropı*, St. Peterburg, 2010, 119-123 (ç.n.)

ne önemli bir katılım gösterdikleri yönünde bir yaklaşım pek mümkün görünmemektedir. Srubna Kültürü'nün Sabatin evresinin yaratıcıları Kimmerler değil, Kimmer kalıntılarını yutan ve Kimmerlerin Karpat halklarıyla münasebetlerini devralan İskitlerdir. Kimmerler bu yüzden Karadeniz İskitlerinin sadece bir alt katmanıdır. Aynı zamanda Karpat bölgesinde yaygın olan Noua Kültürü de Srubna kökenli unsurlar içerir ancak burada Karpat-Tuna gelenkleriyle ters bir ilşki söz konusudr. Buradan Noua kültür nüfusu ile Srubna kültür nüfusunun etnik ve akrabalık ilişkileri bakımından farklı oldukları sonucuna varıyoruz.

Sabatin evresini M.Ö. 13-11. yüzyıllar olarak tarihlendirmenin temelinde, Volga'daki Sosnovaya Maza köyündeki buluntularla benzerlikler taşıyan üçlü nervürleri ve kavisli siperliği bulunan hançerler yatmaktadır. Hançerler, M.Ö. 13-12. yüzyıllara ait Talış[159] hançerleriyle mukayese edilmektedir. Ayrıca Sabatin yerleşim yerlerinden çıkan çekiç şekilli çıkıntıları bulunan kemik milleri; bir taraftan erken Hallstat dönemine ait (Hallstatt A) Orta Avrupa'daki buluntularla, diğer taraftan Sosnovaya Maza[160] dönemine ait Surubna Kültürü'nün ilk yerleşim yeri Suskan'daki kalıntılarla benzerlikler taşımaktadır. Sabatin yerleşim yerlerinde bulunan diğer miller, M.Ö. 1100 senesinden daha geç olmayan bir zamana ait Teseg S (Tecer C,) tipindeki boynuz Macar milleriyle oldukça yakın benzerlikleri mevcuttur. Geç döneme ait yaylı broşları, Müller-Karpe Hermann M.Ö. 11-9. yüzyıllar olarak tarihlendirirken, Schaefer M.Ö. 1200-925 senelerine ait olarak göstermektedir.

Bundan dolayı yeni gelenlerle anlaşamayan Kimmerlerin bir kısmının Kuzeybatı Kardeniz'den Anadolu'ya göç etmesi M.Ö. 13. yüzyılla tarihlendirilmektedir. Aşağı Dinyester bölgesinde bulunan ve İçinden altın işlemeli gümüş hançerler, mızraklar, broşlar ve hatta fevkalade taş cilalı baltalarla gürzler çıkan ünlü "Borodino (Besrabya) Hazinesi" de bu döneme aittir. Buluntular arasında en eskilerinin pyatigorsk tipi Kafkas Kökenli baltaların olduğu ve uzun bir zaman içinde toplandığı anlaşılan Borodino Hazinesi, efsaneye göre Dinyester'de ölen bir İskit kralı ya da liderine ait bir hazineydi.

Belozersk evresinde bozkır kuşağındaki yerleşim yerlerinin sayısı, muhtemelen halkın bir kısmının göçebe yaşam tarzına geçişiyle alakalı olarak azalmaktadır. Belozersk evresinde ev yapımı tekniği ve mezar şekilleri Sabatin evresinden çok farklı değildir. Belozersk evresinde, seramiklerin kalitesinde ve cilalı kapların sayısında artış görülmektedir. Kavanoz formunun azalmasıyla kenarları hafif bükümlü, silindir

159 Azerbaycan'ın güneydoğusunda Lenkeran, Masallı, Lerik; İran'ın kuzeydoğusunda Gilan ve Erdebil'de yaşayan kadim bir halktır (ç.n.).

160 Kvalinsk (Saratov bölgesi) (ç.n.).

kısmı daha masiv, çukur kısımların yerini kertiklere bıraktığı yuvarlak gövdeli çömlekler yaygınlaşır. Cilalı seramik türündeki eşyalarda oranlar değişirken, kepçenin yerini silindirik boyunlu kupalar alır. Oymalı ve kabartmalı süslemeler daha sık kullanılmaya başlar. En önemli değişiklikler bronz eşyaların formunda yaşanır. Kelt tipi baltalara ek olarak kollu keskiler bulunmakta, hançer ve bıçakların namlularına ek bıçaklar takılmakta, mızrak temrenlerinin aşağı doğru genişleyen telek kanatlarında büyük delikler açılmaktadır. Belozersk evresine ait en karakteristik buluntu kenarlarında küçük, ortasında büyük bir delik bulunan yuvarlak kemik tokalardır.

Kuzeye doğru Orta Dinyeper bölgesinde, Srubna Kültürü'nün Belozersk evresi, kendisiyle aynı döneme ait Belogrudovsk Kültürü'ne[161] geçiş yapar. Çerkasi bölgesine bağlı Uman'da bu kültüre ait çok sayıda eser ortaya çıkmıştır. Belogrudovsk Kültürü'ne ait yerleşim yerleri altında ocak veya şömine bulunan kül tabakalı toplu höyük grupları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu höyüklerde bulunan hayvan kemikleri, çömlek parçaları, taş ve kemik eşyalar vb. gündelik hayata dair kalıntılardır. A.İ. Terenojkin höyüklerin defalarca yenilenen konutların üzerine yapıldığına inanıyor, bir başkaları ise onları kutsal alanların kalıntıları olarak görüyor ve son olarak onların sadece çöp yığınları olduğunu düşünenler de var.

Belogrudovsk Kültürü'ne ait birkaç mezar bulunmaktadır. Belogrudovsk Kültürü'ne ait mezarlar kurgansız olup buradaki ölüler başları batıya dönük ve kıvrılmış bir pozisyonda karşımıza çıkmaktadır. Bu kültüre ait kaplar, mutfak kapları ve sofra takımları olarak ikiye ayrılmaktadır. Mutfak kapları arasında en yaygın olanaları yüzeyi pürüzlü ve silindir boyunlu kaba kaplardır. Sofra takımları yıkanmış kilden imal edilmiş ve cilalanmıştır. Bunlar arasında kâseler ve uzun saplı kepçeler bulunmaktadır. Süslemeler nadir olup ince dişli bir kabartmayla uygulanan sarkık üçgen şeklindeki geometrik şekillerden ibarettir. Oyuncak veya kült amaçlı birçok minyatür kap vardır. Ayrıca çok sayıda toprak çıkrık, koni, kapak ve küçük yuvarlak kaplara rastlanmaktadır. Srubna seramiklerine ait örnekler az bulunmasına rağmen hem yerleşim yerlerinde hemde mezarlarda bur örneklerle karşılaşılmaktadır.

161 Bu kültürün taşıyıcıları, M.Ö. 11-9. yüzyıllarda (Geç Tunç Dönemi) Dinyester ve Dinyeper nehirleri arasındaki bölgede yaşıyordu. İsmini, Uman kenti yakınlarındaki (Çerkasy bölgesi) Belogrudovsk ormanlarından almaktadır. Bu kültüre ait yerleşim yelerine Kiev civarında da rastlanmaktadır. Bir iddiaya göre bu kültürün temsilcileri daha sonra Balkanlara göç etmiş ve Trakların temelini oluşturmuştur. A. İ. Terenojkin, "K Voprosı Ob Etniçeskoy Prinadlejnosti Lesostepnih Plemen Svernovo Priçernomorya v Skifskoe Vremya", *Sovetskaya Arheologiya*, XXIV, Moskova, 1955, s. 23 (ç.n).

Belogrudovsk Kültürü'ne ait yerleşim yerlerinde çakmaktaşı orak bıçaklarına çok rastlandığından bür tür aletlerin bronz örnekleri nispeten azdır. Dibek taşları, öğütme taşları, sapı yivli cilalı baltalar taştan imal edilmiştir. Çapalar, taş aletleri sapına takmaya yarayan kaplinler, pimler, miller, cilalama araçları, uçlarında ve ortada çıkıntılarda üç delik bulunan küçük miller boynuz ve kemikten yapılan eşyalardır. Taş ve kil formları, bronzun yaygın olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Ancak Orta Dinyeper bölgesindeki dökümcülerden kalan eşya sayısı, Aşağı Dinyeper bölgesine oranla daha azdır. Bronz eşyalar Belozersk evresine ait bronz eşyalardan farklı değildi. Bu kültüre ait gerek bronz ve gerekse diğer eşyalardaki benzerlikler, Belogrudovsk Kültürü'nün Srubna Kültürü'nün geç evresiyle aynı döneme ait olduğunu göstermektedir. Muhtemelen, Dinyeper, Güney Bug ve Dinyester nehirlerinin orta kısımları gibi Komarov Kültürü'nün[162] yayıldığı alanlara Srubna Kültürü'nün girmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Belogrudovsk Kültürü taşıyıcılarının Dinyeper'in sol kıyısından değil Kuzeybatı Karadeniz bölgesinden geldiği anlaşılmaktadır çünkü Orta Dinyeper'in sol yakasındaki orman-bozkır bölgesinde bu kültür yayılmamıştır.

Ukrayna'nın sağ yakasındaki orman-bozkırların tarihindeki bir sonraki dönemine Tyasmin Nehri havzasında bulunan eski bir yerleşim yerinin adından dolayı "Çernolessk" olarak adlandırılır. Dinyeper'den Dinyest'e kadar uzanan bozkır ve orman-bozkır sınırları boyunca bu kültüre ait eserler görülmektedir. Doğrudan Belogrudovsk Kültürü'nün devamı olan Çernolessk Kültürü'ne özgü şehir tipi yerleşimler, deniz veya göl kenarlarındaki çıkıntılar üzerinde inşa edilen toprak surlar ve hendeklerle çevrili müstahkem mevkilerdi. Bu yapıların sahaya bakan, doğal engellerle korunmayan tarafları çift sur ve hendeklerle tahkim edilmişti. Surlar boyunca ahşap duvarlar uzanıyordu Kalıcı bir nüfusun bulunmadığı bu müstahkem yerleşimler, çevredeki korunaksız nüfus için birer sığınak vazifesi konumundaydı. Ancak surların iç kesimlerinde yoğun yerleşim izlerine dair emareler bulunmakta olup bu müstahkem yerleşimlerin orta kısımları ise boştu. Bu yerleşim yerlerinin bazılarında yangın nedeniyle birbirlerinden ayrılmış iki veya daha fazla döneme ait kısa süreli yerleşim yerlerine rastlanmaktadır. Alt katmanda bulunan araç-gereçler, Belogrudovsk Kültürü'ne ait olan örneklerle benzerlikler taşırken, üst katmanlarda yeni özellikler göze çarpmaktadır.

162 Karpatlar, Batı Podolya, Volın, günümüz Ukrayna'sının batısında bulunan Orta Bug ve kısmen de Orta Dinyeper'in sağ yakasında M.Ö. 15-12. yüzyıllar arasında yaygın olan bir kültür olup adını, Komarov köyü (İvano-Frankovsk /Ukrayna) yakınlarında bulunan bir kurgandan almaktadır. *Terenojkin*, s. 23 (ç.n.).

Çernolessk yerleşim bölgesindeki arasında tesadüf ettiğimiz mesken kalıntıları, zemini kerpiç döşemeli, içinde yer ocakları bulunan, duvarları dikey olarak yerleştirilmiş tahta blok ve kütüklerle inşa edilmiş, dörtgen ve yuvarlak sığınak tipi evlerdi. Yerleşim yerlerinde kül yığınlarına ve çok sayıda farklı amaçlar için yapılmış çukurlara rastlanmıştır. Çukurların bir kısmı şüphesiz ki hububat depolamak için kullanılıyordu. Taş öğütücüler, dibek taşları ve çakmaktaşı oraklar, Çernolessk halkının başlıca ekonomik faaliyetinin tarım olduğuna işaret etmektedir. Belogrudovsk Kültürü'nde olduğu gibi Çernolessk Kültürü'nde de taş ve kemiğin tarım aletleri, ev araç-gereçlerinin imalatında yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ancak bu dönemde bronz metalürjisinde yeni gelişmeler ortaya çıktı; taş kalıplarla döküm yerine balmumu döküm tekniği kullanılmaya başlandı. Çernolessk Kültürü'ne ait mezarlarda kıvrılmış iskeletlerle birlikte başları batıya doğru dönük sırt üstü uzanmış iskeletler de yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölülerin yakılması da yaygın rastlanan bir durum olup kül kalıntıları kil çömleklere konmaktaydı. Mezarlık alanlarında hem kurganlı hem de kurgansızlar bulunmaktadır.

Seramik örneklerinde daha önceki dönemlere ait formların gelişmiş biçimlerini görmekteyiz. Lale şeklindeki kaplar, Çernolessk Kültürü'ne ait karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Süslemelerde daha önceki dönemlerde kullanılan silindir tarzı geometrik şekiller kullanılmaya devam etti ancak bazen bu silindir tarzı şekiller uçları açık şekilde yapılıyordu. Kenarlarında deliklerin kullanıldığı görülmektedir. Uzun boyunlu kupaların küre ya da yarım küre şeklinde gövdeleri bulunuyordu. Süslemelerde kullanılan ince dişli kabartmayla uygulanan üçgen formlar Belogrudovsk Kültürü'yle aynıdır. Kenarları içeriye doğru kıvrık mahruti kâseler yaygındır. Yeni formdaki eşyalara dışbükey gövdeli, uzun ince boyunlu, iyi cilalanmış büyük kil kaplar (korçag) örnek teşkil etmektedir. Kupalar gibi bu büyük kil kaplar da oluk ve perçinlerle süslenmiştir. Kepçelerin sapları sadece kavisli değil, aynı zamanda üst kısımlarında bir çıkıntı da bulunmaktaydı.

Taş gibi kemik ve boynuzdan mamul eşyalar da bu dönemde oldukça yaygındı. Bu tür eşyalar arasında en ilginç olanları ok temrenleri ve dizgin takımlarına ait parçalardı. Ok temrenleri arasında sivri ve çatallı uçlarla karşılaşıyoruz. Geme ait miller üç delikli olup deliklerin geçirilmesi için üzerinde çıkıntı ve manşonlar bulunmaktadır. Bilezikler, broşlar, yüzükler, tokalar ve boncuklar sık rastlanan bronz eşyalardır. Bulunan eşyalar arasında en ilginç olanları, üzerinde kabartmalı spiral ve enlemesine nervürlü kemer süslemelerinin bulunduğu döküm bilezikler ve yanlarında halkaları bulunan çivi şekilli broşlardır. Silahlar arasında Doğu'da bilinmeyen, Batı ve Kuzey Avrupa'daki örneklerine

benzeyen sırtı kavisli, tek köşeli, altıgen Kelt tarzı bıçaklar dikkat çekmektedir. Çok eski zamanlardan beri bilinen demir metalürjisinin ilk adımları Dinyeper'in sağ yakasındaki Çernolessk Kültürü döneminde atılmıştı. Bronz kabzalı demir hançer ve kılıç, ayrıca üst kenarında yanlara doğru çıkıntıları bulunan demir keser bu döneme aittir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu tür aletlerin M.Ö. 8-7. yüzyıllara ait emsallerine Kuzey Kafkasya'da rastlanmaktadır.

Kraliyet İskitlerinin Asya'dan dönüşüyle başlayan İskit döneminde daha da gelişme gösteren en önemli kültürel işaretler, Çernolessk Kültürü döneminde ortaya çıkmıştır. Kültürel alanda Çernolessk ve İskit dönemleri arasında net sınırlar bulunmamaktadır. Ancak İskit dönemine ait bazı yeni olgulardan bahsedilebilir. Bu dönemde silah ve aletlerin yapımında bronzun yerini demir aldı. Fakat oldukça yaygın olarak kullanılan bronz ok temrenleri istisna teşkil etmektedir. Süslemelerde bronz değerini korumakla kalmadı, aynı zamanda bu tür süs eşyalarda yeni formların ve çeşitlerin ortaya çıkmasıyla daha da yaygın olarak kullanılmaya başladı. Bu dönemde Trak-Hallstatt Kültürü olarak adlandırılan Karpat-Tuna kültürlerine benzer formlardaki yüzeyi siyah veya gri cilalı seramikler yüksek bir gelişim seviyesine ulaşılmıştır. Bu seramiklerin süslemelerinde iki uygulama göze çarpmakta olup ilki, yaygın olarak kullanılan oluk, silindir ve kabarcık görünümlü geometrik şekillerdir. İkincisi ise beyaz geometrik desenle doldurulmuş kabartmalı ve çizgili şekillerdir. İlk süsleme tarzı Podolya'ya özgü olmakla birlikte Orta Dinyepr sahasına da nüfuz etmiştir. İkincisi, Kuzeybatı Karadeniz bölgesinde ortaya çıkmış ve ikinci süslemeyle birleştiği Orta Dinyeper'e kadar yayılmıştır.

İskit döneminde Doğu Avrupa'nın orman-bozkır kuşağında tarımla uğraşan yerleşik halklar arasında birkaç grup öne çıkmaktadır. Bunlar, Kiev'le birlikte Dinyeper'in sağ yakasında bulunan Podolsk, Tyasmin, Poros (veya Kaniv) ve Severskodonetsk'le bilikte Dinyeper'in sol yakasındaki Vorskl ve Posulye gruplarıdır. Bu gruplara ek olarak, Orta Don bölgesinde Voronej grubu bulunmaktadır. Podolsk ile Dinyeper'in sağ yakasındaki gruplar arasında ve İskit yerleşimlerinin sol yakadaki grupları arasında önemli bir coğrafi sınır yoktur. Sağ ve sol yakadaki İskit grupları kendi aralarında sadece büyük bir nehirle değil, eski çiftçiler için uygun olmayan bir bozkır kuşağıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bozkır kuşağı, Orta Dinyeper boyunca uzanarak Desna Nehri'nin ağzına kadar ulaşır, Don nehri'nin üst kesimlerindeki Voronej grubuyla Dinyeper'in sol yakasındaki gruplar arasında da Oskol Nehri boyunca uzanan bozkırlar bulunmaktadır. Bu bölünmüşlük sadece coğrafi olarak değil, İskitlerin orman-bozkır bölgesine yerleşim tarihiyle de ilgilidir. Batıda Dinyeper'den Güney Bug Nehri, sol kolu ve Ingulets Nehri

boyunca uzanan orman-bozkır kuşağına Karadeniz'in kuzey steplerinden gelen İskitler yerleşmişti. Dinyeper'in doğusunda yaşayan İskitler, bu bölgeye Dinyeper ve Don Nehirleri arasında kalan bozkırlardan değil, Aşağı Dinyeper'in sağ yakasından gelmiştir. Soz konusu durum Vorskl Nehri boyunca görülen İskit kalıntılarını açıklamaktadır.

Bahsettiğimiz yerleşim yerlerinin en eskisileri Çernolessk evresiyle aynı dönemde, M.Ö. 7. yüzyıldan daha geç olmayan bir tarihte Vorskl Nehri kıyısında ortaya çıkmıştır. Burada Khukhra ve Nitsaha köylerine yakın yerleşim yerleri bulunmaktadır ve bunlardan Nitsaha yakınlarındaki Çernolessk tipi katmanlar, daha önceki Bondarih Kültürü'ne[163] ait yerleşim yerlerinin kalıntılarıyla örtüşmektedir. Daha önce bahsettiğimiz Paltova bölgesinin Kobelyaki ilçesine bağlı Butenki köyü yakınlarında keşfedilen ve içerisinde yanmış bir cesedin bulunduğu kurgansız mezar da aynı döneme aittir. Söz konusu mezarda M.Ö. 8-7. yüzyıllara ait Batı Avrupa ve Balkan Yarımadası'ndaki buluntulara benzeyen teleğinin alt kısmında küçük yuvarlak delikler bulunan iki demir mızrak ucu, mil yatakları uzun oval-eşkenar dörtgen şeklinde bronz ok temrenleri, yanları çıkıntılı bronz bilezikler, hareketli manşonlu iki büyük halka ve bir dizgine ait dört bronz parça bulunmuştur. Dizgin parçaları, uçlarında şapka şekilli askı demirleri bulunan iki halkalı gem ve yanlarında üç halka bulunan bronz millerden oluşmaktadır. Bronz millerin halkalarından birinin ucu şapka şekilli, diğeri kavisli ve üçüncüsü fiyonklu tokayla süslenmiştir. A. İessen'in sınıflandırmasına göre, bu gemler M.Ö. 8-7. yüzyıllara ait 1. tip yani Koban tarzı gemler kategorisine girmektedir.

Orta Dinyeper'in sağ yakasındaki orman-bozkır bölgesinin sadece doğu sınırlarında karşılaştığımız Geç Srubna Kültürü'ne ait kalıntılar, İskitlerden önce burada yaşayan Bondarih Kültürü mensuplarına

163 Erken Demir Çağı'nın (M.Ö. 12-11. yüzyıllar) arkeolojik kültürüdür. Bondarih Kültürü'nün yayıldığı coğrafya doğu ve kuzeydoğuda Don havzası ve Oka Nehri; kuzeyde Sula ve Vorskla nehirleri; güneyde orman-bozkır kuşağı ile çevrilidir. S. S. Berazinskiy ve V. A. İlinskaya'ya göre, Malobudkov tarzında kalıntıların bulunduğu Bondarih Kültürü, Orta Bronz Çağı Maryanovsk Kültürü temelinde oluşmuş ve daha sonra gelişmiştir. Grakov, Bondarih Kültürü'ne ait kalıntıların Srubna Kültürü dairesine mensup olan ve olmayan yabancı halkların mahsulü olduklarına inanmaktadır. Bondarih Kültürü'ne ait kabilelerin tartışmalı olan tarihsel kaderleriyle ilgili olarak Grakov, B. A. Şramko ve P. D. Liberov Bondarih Kültürü nüfusuyla İskitler arasında bağ kurarken, V. A. İlinskaya, A. İ. Trenojkin, İ. İ. Artemenko genetik olarak aralarında bir bağ kurulamayacağını ancak Bondarih Kültürü nüfusunun Yuhnovsk Kültürü (M.Ö. 5-2 yüzyıllar arası Chernigov, Kursk, Orel bölgeleri) ile ilişkilendirilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Yu. V. Buynov, "Voprosu Ob Etnogeneze Plemen Bondarihinskoy Kulturı", *BXY*, No: 852, 2009, s. 7-17 (ç.n.)

atfedilmektedir. Bondarih Kültürü ise Podesenya'nın Baltık kökenli Yuhnovsk Kültürü'yle benzerlikler taşımaktadır. Bölgeye yerleşen İskitler, yerli halkları kuzeye ittiler fakat kültürlerini onların mirasıyla zenginleştiremediler İskitlerin orman-bozkır bölgelerine yerleşmesinin nedeni ise, muhtemelen göçebeleri Asya'ya sevk eden nedenlerle aynıydı. Kuzey Karadeniz bölgesinde kalan İskitlerin bir kısmı, kurak iklim ve iklime bağlı değişiklikler nedeniyle bozkır kuşağından kuzeye, orman-bozkır bölgelerine göç etti. Orta Dinyeper'in sağ yakası zaten aynı İskitler tarafından ele geçirildiği için yeni gelenler, bozkır sınırındaki Orta Dinyeper'in sol yakasındaki orman-bozkır bölgesine yerleşmek zorunda kaldılar.

Doğu Avrupa'nın orman-bozkır bölgesindeki tarımla uğraşan yerleşik halklarından Posulye grubunun eserleri, Vorskl grubuna ait eserlerden farklılıdır. Çünkü Vorskla grubuna ve Dinyeper Nehri'nin sağ yakasındaki gruplara özgü, içi beyaz macunla doldurulmuş oyma süslemeli cilalı kaplar Posulye grubunda neredeyse hiç bulunmaz. Ayrıca Posulye grubunda diğer İskit grupları arasında az rastlanan ya da hiç rastlanmayan bazı eşyaların yaygın olduğu görülmektedir. İskitlerin Sula Nehri boyunca ve Severskoy Donets'in üst kısımlarına yerleşmeleri, Vorskla Nehri kıyılarına yerleşmelerinden daha önce olup Orta Don havzasına nüfuz etmeleri ise çok daha sonra gerçekleşti. İskitlerin Vorskl Nehri kıyılarına Orta Dinyeper'in sağ yakasından Potyasmine ya da Poros'tan geldiklerine inanmak için yeterli bir sebep bulunmamaktadır. Kuzeybatı Dinyeper bölgesinin bozkırlarından geldikleri fikri de pek gerçekçi değildir. Bununla birlikte, V. A. İlinskaya, Vorskl grubu İskitleri ile Posulye grubu İskitleri arasında farkı, Dinyeper'in sol yakasına Posulye grubunun Azak steplerinden, Vorskl grubununun ise Orta Dinyeper'in sağ yakasından buraya göç etmesiyle açıklamaktadır. Posulye ve Vorskl grupları arasındaki ayrım, daha önce de dile getirdiğimiz üzere, başta seramik olmak üzere kültürel öğelerdeki farklılıklara dayanmaktadır.

M.Ö. 7. yüzyıl ile M.Ö 6. yüzyılın ilk yarısı arasındaki döneme ait İskit seramikleri, zarif şekilli cilalı sofra takımları ve görkemli süslemeleriyle öne çıkmaktadır. Bunlar arasında Çernolessk dönemine ait üzerleri geometrik desenli geniş şeritle süslenmiş geniş gövdeli çömlekleri sayabiliriz. Bunların haricinde Pravabereje (Dinyeper'in sağ yakası) bölgesinde bulunan oluk, silindir ve kabarcık şekilli desenleri bulunan uzun boyunlu yuvarlak kadehler, farklı şekillerdeki kepçeler, içeri doğru kıvrık ya da tersine kenarları kıvrık kâseler de bu döneme ait süslemeli seramik eşyalar arasında yer almaktadır. Büyük kil çömlekler gibi kupalar, kepçeler ve kâseler genellikle siyah zemin üzerine beyaz macunla doldurulmuş kazıma desnlerle karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraki dönemlerde cilalı seramiklerin sayısı azalırken formları

da basitleşir. Basitleşen seramik türü formlara çoğu zaman süslenmemiş uzun saplı çukur kepçeler öncülük eder. Süslemesiz bikonik kil çömlekler ortaya çıkar. Mutfakla seramikleri arasında hafif dışbükey gövdeli, dar boyunlu ve geniş sabit tabanlı çömlekler Erken İskit Dönemi'ni karakterize etmektedir. Çömleklerin omuzları parmak uçlu rulolarla, kenar kısmı ise deliklerle bezelidir. Deliklerin birleştiği yerde genellikle birincisi ile aynı parmak girintilerine ve kıstırmalarına sahip ikinci bir çıkıntı vardır. Bu döneme ait mezarlarda yaygın olarak sofra takımlarına rastlanırken, yerleşim yerlerinde çoğunlukla mutfak kaplarına tesadüf etmekteyiz. M.Ö. 5. yüzyıla gelindiğinde artık cilalı seramikler tamamen kullanım dışıdır. Çömlek süslemelerinde silindir şeklindeki kabarcıklar varlığını korumuş ancak çömleklerin kenarlarında bulunan delikler, yerlerini oyuk ve daha küçük deliklere bırakmıştır. Bu yüzyılın sonuna doğru dışbükey gövdeli ağzının kenarı tırnak benzeri kabartma veya eğri çentiklerle süslü çömlekler en yaygın kaplar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Açılan yüzlerce kurgana rağmen Posulye grubuna ait seramikler hakkında çok az bilgiye sahibiz. Bu tür seramiklerin çoğu ya kaybolmuştur ya da yurtdışına kaçırılmıştır. Posulye grubuna ait günümüze kadar ulaşabilen birkaç cilalı kap, Dinyeper'in sağ yakasındaki Vorskl grubuna ait olanlardan farklı değildir. Mutfak kapları ise gerçekten karakteristik özellikler taşımaktadır: Silindir tarzı bezemeler yoktur, kapların kenarı düzdür ya da tırnak benzeri girintiler veya çentiklerle birlikte delik ve oyuklarla (inci tanesi) süslenmiştir. İ. İ. Lyapuşkin bu tür seramikleri "geç kül" olarak adlandırarak menşeini Vorskl grubuna dayandırır. Kuzey Donets bölgesindeki seramikler de aynı özelliklere sahiptir. Seramikte belirtilen farklılıklar, Vorskl ve Posulye-Donets bölgelerindeki seramiklerin ve bunlarla ilişkili İskit gruplarının farklı kökenlere sahip olabilecekleri yönünde bir iddiaya zemin teşkil etmez. Yukarıda bahsettiğimiz farklılıklar yerel olmaktan ziyade kronolojik bir sıralamayı göstermektedir. Bu durum aynı zamanda Posulye seramikleri ile İskit bozkır seramikleri arasındaki büyük benzerliği ortaya koymaktadır. Burada mukayese ettiğimiz İskit bozkırlarındaki mezarlarda yok olup giden seramikler değil, tarihi M.Ö. 5. yüzyıldan daha eski olmayan birkaç yerleşim bölgesinde bulunan kalıntılardır. Daha erken dönemlerde bozkırda ve tüm Kuzey Karadeniz kıyılarında Çernolessk ve hatta Sabatin kültürlerine yakın seramikler vardı. Kuzeybatı Karadeniz, Kırım ve Kuban bölgelerindeki cilalı büyük kil kaplar, kupalar ve özellikle kepçeler bu minvaldedir. Bu formlar, Karpatlar'dan Geç Srubna Dönemi'nin Sabatin kültür evresine intikal etmiş ve mükerreren ifade ettiğimiz üzere, daha sonra Trak-Hallstatt Kültürü'nden gelen tesirlerle pekiştirilmiştir.

Sula ve Yukarı Donets halkının etnik kökeninin Dinyeper'in sağ yakasındaki ve Vorskl Nehri çevresindeki İskitlerden farklı olduğunu iddia eden V. A. İlinskaya, tezini diğer arkeolojik ve kültürel kalıntıları karşılaştırarak desteklemeye çalışıyor. V. A. İlinskaya, Posulye kurganlarında, Dinyeper'in sağ yakasındaki ve Vorskl çevresindeki kurganlara oranla çok daha fazla dizgin takımı olduğuna ve bunların arasında çok daha fazla kemik mil bulunduğuna dikkat çekiyor. Bu arada Dinyeper'in sağ yakasındaki kurganlarda bulunan at iskeletlerinin Posulye-Donets kurganlarında bulunmadığı hususunu belirtmeyi unutuyor. Posulye kurganlarında topuzlara (kılıç, hançer) ve savaş baltalarına sıkça rastlanırken Dinyeper'in sağ yakasında sık rastlanan çivi şeklindeki küpelerin ve kavisli çift çubuklu saç tokalarının oldukça nadir ya da hiç bulunmadığına dikkat çekiyor. Ancak yukarıda yapılan karşılaştırmalar pek doğru sonuçlara ulaşmıyor ve bu karşılatırmalara dayanarak Posulye-Donets İskitlerinin kültürünün Dinyeper'in sağ yakasındaki İskitlerin değil de bozkır bölgesindek İskitlerin kültürüne benzediği yönünde bir sonuca ulaşmazsınız. Keza bu yönde karşılaştırılacak bir kalıntı yoktur.

Daha önceki fasıllarda bozkır kuşağında M.Ö. 4-5. yüzyıllara ait İskit eserlerinin oldukça az olduğunu ifade etmiştik. Sonuç olarak, bahsedilen döneme ait Posulye-Donets eserleri sadece Kuban bölgesindeki eserlerle karşılaştırılabilir, A. İlinskaya da güneydoğu İskitlerinden bahsederken bu konuya temas etmektedir. İskit dönemine ait Kuban kurganlarının İskitlere ait olmadığı tezini bir kenara bırakacak olursak, buralara dizginlerin değil bizzat atların kendilerinin gömüldüğünü ve kemik gem millerin çok fazla bulunmadığını belirtmeliyiz. Topuzlara gelince Posulye bölgesinde Dinyeper'in sağ yakasından daha fazla bulunduğu doğrudur ama bu durum Posulye-Donetsk bölgesindeki İskitlerinin güneydoğu kökenli olduklarını kanıtlamak için yeterli değildir. Vorskl ve Posulye-Donetsk İskit grupları arasındaki farklılıklar, etnik kökenlerinden değil yerleşim zamanlarından kaynaklanmaktadır. İskitler, Sula ve Severskoy Donets'e Vorskl'dan daha sonra yerleşmişlerdir ve buralara nereden geldiklerinin de pek bir ehemmiyeti yoktur. İskitlerin Sula ve Yukarı Donets bölgelerine yerleşmeleri, sadece biyolojik çoğalmalarının bir neticesi olabilir. İlk başta orman-bozkır kuşağının güneyinde yer alan Voskl Nehri kıyılarına yerleştiler ve daha sonra oradan orman-bozkır kuşağı boyunca ilerleyerek kuzeye ve doğuya yerleştiler.

İskitlerin Orta Don bölgesine yerleşmesi daha geç bir dönemde, M.Ö. 6. yüzyılın sonu ile 5. yüzyılın başında gerçekleşmiştir. İskitle-

rin yerleştiği Sosna ve Tihaya-Sosna[164] nehirleri arasında Katakomb, Srubna ve Abaşev kültürlerine ait kurganlar bulunmaktadır. Bunlar arasında Abaşev Kültürü Fin-Ugor menşelidir.[165] Kronolojik olarak, yukarıda bahsettiğimiz kültürlerin hiç biri İskitlerin ortaya çıkışına kadar yaşamadı ve İskit kültürüne bir etkileri olmadı. Don İskit kültürüne ait yerel özelliklerinden biri sadece en yakın komşuları Sarmatlar arasında yaygın olan kancalı kemerlerin kullanılmasıdır. Ayrıca kült amaçlı yapıldığı düşünülen mezarlarının ortasına açtıkları "Bofra" adı verilen çukurlardır.

P. D. Liberov ısrarla Don bölgesinde yaşayan İskitlerin kökenini, Herodot'un "Gelenos" adıyla zikrettiği "Gelonlara"[166] dayandırma çabasındadır. Herodot'a göre Gelonlar, Budin ülkesine yerleşen Helenlerdir ve Gelonların en dikkat çekici özelliği kendi adlarını taşıyan devasa bir ahşap şehre sahip olmalarıdır.[167] Orta Don bölgesinde böyle bir şehrin izine rastlanmaz ama Vorskla'da dış surlarının uzunluğu yaklaşık olarak 30 km. olan son derece istisnai büyüklükte "Belsk" adlı bir şehir bilinmektedir. Olbialı Yunanların ve Herodot'un böyle bir yapının varlığından habersiz olması mümkün değildir. Bu durum Gelonların Vorskla'da yaşadıklarına kanıt teşkil etmektedir. "Gelon" ve "Helen" isimleri arasındaki ses benzerliği Herodot'un ikisini birbirine yaklaştırmasına neden olmuştur. Aslında Gelonlar, İskit kabilelerinden biridir; Herodot'un anlattığı İskit etnografik efsanelerinden birinde İskitlerle ortak bir atadan geldikleri belirtilmektedir. Bu kabile, daha önce de bahsettiğimiz Bondarih Kültürü'ne mensup Baltık kökenli Budinler tarafından zapt edilen bir bölgeye yerleşmişti.

Dinyeper Nehri'nin sağ ve sol yakalarındaki ve aynı şekilde Donets ve Orta Don bölgelerindeki çiftçilerin kültürleri arasındaki yakın ben-

---

164 Belgorod-Voronej bölgelerinde bulunan bir nehirdir (ç.n.).

165 İ. Fodor, "Abaşeskaya Kultura v Finskoy i Vengerskoy İstoriografii. Abaşeskaya Kulturno-istoriçeskaya Obshnost: İstoki, Razvitie, Nasledie", *Materiali Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii"*, Çeboksarı, 2003, s. 65.

166 *"Herakles yaylarından birini (çünkü o zamana kadar iki yayı vardı) kurdu, omuzdan atma kılıç kayışının nasıl kuşanıldığını gösterdi, sonra yayı ve kılıç kayışını kadına verdi. Kılıç kayışının tokasında altın bir kupa vardı. Bunları verdikten sonra gitti. Çocukları doğdular. Büyüyünce anaları adlarını koydu. Birincisinin adı Agathyrsos, sonrakinin Gelonos, en küçüğünün Skythes" Heredot, a.g.e.*, s. 297, 298. *"...Gelonların asılları Yunan'dır, ondan böyle yaparlar. Deniz kıyısındaki yerlerinden göçtükten sonra Budinlerin yanına gelip yerleşmişlerdir. Yunan ve Skyth karışımı bir dil konuşurlar." Heredot, a.g.e.*, s. 338 (ç.n.).

167 *"...Budinler, güçlü ve kalabalık bir ulustur. Gözleri parlak, saçları kızıl sarıdır, Gelonos derler, tahtadan yapılma bir kentleri vardır. Kale bedeninin her kenarı otuz staddır ve ağaçtan yapılma yüksek bedenlerdir. Evleri ağaçtandır, tapınakları da öyle. Zira tapınakları da vardır. Yunan tanrıları için kurulmuştur... Heredot, a.g.e.*, s. 338 (ç.n.).

zerliğe bakılırsa, bu coğrafyada etnik bir topluluğun teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Bu topluluğun bir ayağını da tam olarak Vorskl'da yaşadıkları anlaşılan Gelonlar oluşturmaktadır. Bahsettiğimiz topluluğun kökeni ortaktır. Kabilelere veya yerel gruplara bölünmüş olmaları ya da ekomomik faaliyetlerinin ve yaşam tarzının farklı olması bu topluluğun Karadeniz bölgesindeki İskitler ile ortak bir kökenden gelmiş oldukları gerçeğini değiştirmez.

İskit dönemine ait Podolsk grubuna ait eserlerlerle ilgili özel bir mesele bulunmaktadır. Podolsk grubuna ait eserler, Orta Dinyeper bölgesindeki eserlerden oldukça farklıdır, onlar gibi tam bir birlik oluşturmazlar ve ayrıca Dinyester ve Güney Bug olarak iki kısma ayrılırlar. Oysa Dinyester ve Güney Bug, Transkarpat Trak-Hallstatt Kültürü'ne oldukça yakın türdeş seramik eserlerin bulunduğu eski yerleşim bölgeleriydiler. Ayrıca Dinyester'de taş ve toprak setlerle inşa edilen küçük kurganların varlığı bilinirken, Bug çevresinde daha erken dönemlere ait bu tür mezarlar bulunmamaktadır. Bununla birlikte Dinyester ve Güney Bug bölgelerine ait kabartma desenli kapların hâkim olduğu seramik eşyalar ile Orta Dinyeper bölgesine ait eserler arasında kesin farklılıklar mevcuttur. Buna ek olarak, Dinyeter bölgesindeki mezarların yapısı da oldukça farklıdır. Podolsk grubunun temsil ettiği kültür, İskitlerin orman-bozkır bölgelerinde yaşayan diğer gruplarından ziyade Transkarpatlar ile ilişkilidir ve belki İskitlere değil de onlarla akraba başka bir halka aittir. Çünkü Podolsk kültürünün temelinde, İskit kültüründe olduğu gibi Srubna menşeli unsurlar yatmaktadır.

ÇİFTÇİ İSKİTLER

Herodot'un onları nasıl isimlendirdiğine bakmaksızın, Dinyester'den Don Nehri'ne kadar uzanan orman-bozkır bölgesinde yaşayan ve yerleşik tarımla uğraşan tüm İskitleri, Çiftçi İskitler olarak adlandırıyoruz. Herodot aslında Çiftçi İskitler olarak, sadece Güney Bug'un orman-bozkır bölgesinde yaşayan İskitleri kastetmiştir. Heredot Orta Dinyeper bölgesindeki İskitlerden hiç bahsetmemiştir, galiba Don İskitleri gibi onların varlığından da habersizdi. Belki de Herodot, orman-bozkır kuşağındaki tüm İskitleri, tek bir halk gibi görüyordu. Aşağıda göreceğimiz üzere, Herodot zamanında Olbia, Bug bölgesi hakıyla değil Orta Dinyeper bölgesi halkıyla ilişkiliydi ve bu ilişki Bug Nehri ile kolları İngul ve Sinyuha üzerinden gerçekleşmiştir. Bu yüzden Herodot'un gözünde Orta Dinyeper İskitleri, Bug bölgesinde yaşıyor gibi görünmüştür.

Ekonomik faaliyetleri ve yaşam tarzlarına uygun olarak, Çiftçi İskitlerden kalan kalıntılar arasında sadece mezarlar değil, çok sayıda yerleşim yeri de bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle dikkate değer olanları, halkın bazen devamlı yaşadığı bazen ise savaş tehlikesi durumunda sığınak olarak kullandığı topraktan inşa edilen müstahkem şehir tipi yerleşim yerleriydi. Bozkır ve orman-bozkır bölgesi sınırlarında bu tarz yerleşim yerleri Çernolessk Kültürü döneminde ortaya çıkmıştı. Çoğu küçük olan bu antik yerleşim yerleri, özellikle deniz veya göl kıyılarının burun kısımları gibi doğal korunaklı noktalara inşa edilmişlerdi. İskitlerin Asya'dan dönüşüyle ilişkilendirdiğimiz İskit döneminin başından itibaren bu müstahkem mevkilerin yerini, her zaman doğal korunaklı yerlere inşa edilmeyen, güçlü surlarla korunan, daha geniş alana sahip yerleşim yerleri almıştır. Bu tür tahkimatların kurulması, çok sayıda insanın ortak çabalarıyla mümkün olabilirdi. Buradan hareketle, küçük gruplar halinde yaşamakta olan Çiftçi İskitlerin, komşu göçebe kabilelerin artan tehlikesini uzaklaştırmak için büyük bölgesel askeri birlikler kurduklarını göstermektedir. Büyük olasılıkla, İskit çiftçileri artık kendilerini sadece küçük yağmacı gruplardan değil, aynı zamanda güçlü askeri güçlerden de korumak zorundaydı. Bu süreç farklı mücadele yöntemlerini ve buna bağlı olarak yeni sosyal örgütlenme biçimlerini gerektiriyordu.

Yukarıda sözünü etmiş olduğumuz antik yerleşim yerlerinin en dikkat çekici olanlarından biri Güney Bug'un orta havzasında, Mirka Nehri üzerinde, ismini aldığı Nemirov yakınlarında bulunmaktadır. İki kısımdan oluşan Nemirov antik yerleşim yeri, iki derin vadinin oluşturduğu küçük bir nehrin kıyısında çizme benzeri bir burunda yer alır ve 100 hektardan fazla bir alana sahiptir. Nehrin her iki tarafında dik yamaçlara sahip yüksek bir sur ve yaklaşık 4,5 kilometre uzunluğunda bir hendekle çevrilidir. Surların içindeki nehrin kıyısında yer alan burundaki yerleşim de toprak surla ve hendekle korunmaktadır. Mirka Nehri'ndeki antik yerleşimin topraklarından, dere ile vadilerin üst kısmından geçebilmek ve dış surlardan girebilmek için eski zamanlarda, muhtemelen ahşap duvarlarla kapatılmış geçiş noktaları vardı. Toprak surlar ahşap çitlerle tahkim edilmiştir. Kalıntılar arasında kömürleşmiş odun parçaları, yanmış veya sağlam kalabilmiş tuğla parçaları, gevşek toprak kırıntıları ve yanmış kütük parçaları bulunmaktadır.

Nemirov antik yerleşim yerinde özel tahkim edilmiş iç sur haricinde dış surlarla çevrilmiş alanda yerleşim izine rastlanmamıştır. Kalıcı nüfus için değil, muhtemel bir saldırı karşısında bu dönemde sahiplerinin zenginliğinin kaynağı olarak görülen ve düşmanlar için de en önemli ganimet sayılan evcil hayvanların saklanması için yapılmıştır. Nemirov çevresinde yaşayan halk, düşman saldırısı karşısında korunabileceği, kendini güvende hissedebileceği bir sığınak inşa etmekten imtina etmemişti. Bu düşmanlar arasında ilk sırada muhtemelen Krali yet İskitleri gelmekteydi. Asya'dan hezimete uğramış kaçaklar olarak, hayvanları ve sahip oldukları diğer malları olmadan gelen Kraliyet İskitleri, sadece yerleşebilecekleri bir toprak değil, aynı zamanda hayatlarını idame ettirecek gereçler de aramaktaydılar.

Antik yerleşim yerinin geçici bir barınak olarak hizmet veren dış kısımlarının aksine içerisinde özel olarak tahkim edilmiş bir iç kale bulunmaktadır ve benzeri yerleşim yerlerinde bulunan ziraati zanaatla birleştiren buluntulardan da anlaşıldığı üzere burada muhtemelen daimi bir nüfus yaşamaktaydı. Burası, başlarında kral veya lider gibi bir yönetici ve onun çevresindeki kişilerden oluşan bir grubun yaşadığı bölge halkının idari merkezi de olabilir.

Nemirov benzeri antik yerleşim yerleri, İskitlerin tarımla uğraşan yerleşik halkının yaşadığı Dinyester'den Don Nehri'nin yukarı kesimlerine kadar uzanan tüm yerleşim bölgelerinde görülmektedir. Nemirov haricinde, bu yerleşim yerlerinin en bilindik olanları, Dinyeper'in sağ yakasında, Suhoy Taşlık (Herson) Nehri üzerindeki "Pastırskoe" ve yukarıda bahsettiğimiz Dinyeper'in sol yakasında, Vorskl'da bulunan "Belsk"dir. Bunlardan Belsk en görkemlisidir. Vorskla ve Suhaya Grun arasındaki sur ve hendeklerle çevrili alanın genişliği, 4.400 hek-

tardır. Tahkimat hattının doğu ve batısında özel olarak inşa edilmiş iki büyük müstahkem yerleşim yeri daha bulunmaktadır. Bunlardan batıdaki 122 hektarlık, doğudaki 62,5 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Büyük surun kuzeydoğu ucundaki üçüncü müstahkem yerleşim yeri en küçüğüdür (yaklaşık 10 hektar) ve diğerlerinden daha geç bir tarihte (M.Ö. 5. yüzyıldan daha erken olmayan) ortaya çıkmıştır. Yerleşim alanında, surların yapımından daha önceki döneme ait geçmişi M.Ö. 6. yüzyıl ortalarına kadar dayanan kül çukurlarına ve yerleşime dair diğer izlere rastlanmıştır.

Yapılan kazılarda, yaklaşık 30 km. uzunluğundaki toprak set boyunca uzanan ahşap duvarların varlığı tespit edilmiş, yerleşim alanlarında yer üstü ve sığınak tipi konut kalıntıları ve müştemilat tipi yapılar ortaya çıkarılmıştır. Konutlar ortasında bir direk bulunan yuvarlak ve dörtgen şeklindeydi, zemine dikilmiş direkler üstünde samanla örtülü üçgen bir çatı bulunmaktaydı. Konutların içerisindeki ocaklar, konik ve silindirik şeklindeki pişmiş kil bloklara bakılırsa tonozlu fırınlardı. Bu tarz bloklardan inşa edilen fırınlar, Yuhnovsk Kültürü'ne ait yerleşim bölgelerinde de bulunmuştur.

Etrafı birkaç 10 metre genişliğindeki duvarlarla çevrili batıdaki yerleşim yerinde, demir eritme ve işleme tekniğiyle ilgili kalıntılar bulunmuştur. Bu yerleşim alanında bulunan Yunan menşeli seramiklerin geçmişi M.Ö. 6-4. yüzyıllara kadar dayanmaktadır. Doğudaki yerleşim alanında tesadüf ettiğimiz çok sayıdaki zanaat ürünleri arasında özellikle bronz döküm işiyle ilgili kalıntılar dikkat çekicidir. Buradaki eritme fırının yakınında balmumu tekniğiyle geyik şeklindeki büyük bir kalkan levhasını yeniden üretmek için yapılmış toprak bir kalıbın parçası bulunmuştur, daha geç tarihli olmasına rağmen Kostroma kurganından (Kuban bölgesi) çıkan örnekle benzerlik göstermektedir. Bu levhadaki geyiğin boynuzları kuş başı şeklinde stilize edilmiştir.

Zanaatkârların yaşadığı tahkim edilmiş Belsk yerleşim yerlerinin her biri bu tip İskit yerleşim yerleriyle büyük benzerliklere sahiptir. Ancak buradaki farklı yerleşim yerlerinin ortak bir surla çevrelenmesi oldukça sıradışı bir durumdur. Muhtemelen sur, birbiriyle ilişkili başlangıçta iki daha sonra üç zanaat grubunun ortak korunması amacıyla yapılmıştır. Belsk yerleşim yerinin geniş surları dâhilinde yer alan meydan, sadece hayvanlar için geçici bir barınak vazifesi görmüyor aynı zamanda tarım amaçlı olarak da kullanılıyordu ve böylece yalnızca çobanların değil, çiftçilerin de güvenliğini sağlıyordu. Gerek bozkırın yakınlığı ve gerekse göçebelerin beklenmedik saldırı tehlikesi, Belsk'in inşaatı için gereken büyük işçilik maliyetine değmiştir. Tabii ki, Belsk'i çevreleyen tüm surların aktif olarak savunulması imkânsızdı ancak surlarının kendisi de aşılmaz bir engel olarak yerleşim

yerinin korunmasına katkı sağlamıştır. Beklenmedik durumlar haricinde, Belsk'in müstahkem duvarları, sakinlerinin düşman saldırılarına karşı kendilerini savunmasına ve mallarını yağmalardan korumasına yardım etmiştir.

Çevresi derin hendeklerle ve 10 metre yükseliğe ulaşan toprak surlar boyunca uzanan ahşap çitlerle çevrili Belsk yerleşim yeri, şüphesiz yaygın olarak biliniyordu. Herodot, Budin ülkesindeki ahşaptan inşa edilmiş büyük bir şehirdir dediği Gelon'dan bahsederken muhtemelen bu şehri kastetmiştir.

Kalıcı nüfusun meskûn olduğu yerleşim yerlerinin yanı sıra, düşman saldırısı zamanında sığınak olarak kullanılan kalıcı nüfusun bulunmadığı yerleşim yerleri de mevcuttu. Mogilev-Podolsk Nehri'nin yukarısında Dinyester havzasında bulunan Motroninsk yerleşim yeri buna bir örnektir. Merkezi kısmı, iki akarsuyun kesiştiği bir noktada küçük bir burun üzerinde bulunmaktadır. Bu akarsuların vadileri ve bunların oluşturduğu nehir, çevredeki platodan görünmeyecek şekilde dik yamaçlar üzerinde inşa edilen taş ve toprak surlarla çevrilidir. Burası hayvanlar için geçici bir barınak görevi görürken, sahipleri tüm bölgeye hâkim bir noktada yer alan burun kısmındaki tahkimat noktasında barınabilirdi.

Normal zamanlarında İskitler, geçici oldukları için geriye çok fazla iz kalmayan tahkimatsız küçük köylerde yaşıyorlardı. Nüfusun hareketliliği, belirli bir alanda ekime uygun arazinin kısa sürede tüketildiği ve bunun sonucunda nüfusun ikamet yerini değiştirmek zorunda kaldığı, değişen arazi kullanım sistemi tarafından belirleniyordu. İskitlerin ağırlıklı olarak çiftçilik yaptığı bozulmuş çernozyom (kara toprak) toprakların verimli hale gelmesi için çok uzun süreye ihtiyaç duyuluyordu ve İskitlerin sık sık tarla değiştirmesinin en önemli sebebi ise tarıma elverişli alanların yabani otlarla kaplanmasıydı. Küçük alaanlarda çiftçilik yapan İskitler yabani otlarla etkin bir şekilde mücadele etmekte zorlandılar, birkaç yıl ektikten sonra tarlayı terk ederek orman ve çalılarla kaplanmasını beklediler ve daha sonra ağaç ve çalılıkları yakmak suretiyle araziyi temizleyerek tarlaları yeniden ekilebilir hale getirdiler. Tarlada gövde kısmında kalın bir dal bulunan ağaçtan yapılmış kanca şeklinde tahta saban kullandılar. Dal, sabanı bir çift öküz ya da ata bağlamada kullanılıyordu. Gövdenin kesik kısmının sivri kenarı ve topuk kısmı sürgü şeklinde kesilirdi ve üzerinde sapın takıldığı bir delik bulunurdu. Metal kısmı yoktu, sabanın araksındaki toprak topakları çapayla parçalanırdı. Hasat zamanında bıçağı çakmak taşından yapılmış kompozit oraklar veya sapı kanca şeklinde hafif kavisli demir aletler kullanılıyordu. Ekinleri parçalamak ve una dönüştürmek için tahıl öğütücüleri kullanılıyordu, henüz değirmenler taşları bilinmiyordu.

Tahılın parçalanması ve özellikle unun hazırlanması oldukça zahmetli olduğundan dolayı sadece haşlanmış veya kızartılmış tahıl tüketiliyordu. Erzaklarını, özellikle tahıllarını depolamak için bazen buğday, arpa ve darı kırıntılarına tesadüf ettiğimiz duvarları kil kaplı toprak çukurlar inşa etmişlerdi. Donets bölgesinde ayrıca çavdar ve Don bölgesinde karabuğday ekilmekteydi. Bakla, bezelye, bazı yağlı bitkiler ve kenevir -muhtemelen daha çok lifi için- her yerde yetiştiriliyordu. Kille sıvanmış ahşap direk ve dallardan inşa edilmiş kulübelerde veya ortasında açık bir ocağın bulunduğu yeraltı sığınaklarında yaşıyorlardı. Bu yapıların her ikisi de yuvarlak, oval ve dörtgen şeklindedir. Hayvanlar, açık alanda tutuluyordu. İnek, at ve koyun haricinde domuz yetiştiriyorlardı. Yiyecek atıklarına ve kullandıkları aletlere bakılırsa avcılık ve balıkçılık İskitlerin hayatında önemli bir yer tutmuyordu.

Eğirme, dokuma, deri ve post işleme, elbise dikimi, basit aletlerin ve ahşap, kemik, taş ve kilden gündelik ev eşyalarının yapımı gibi işleme endüstrisinin çoğu evde ve her ailede bağımsız olarak yapılıyordu. Ancak metallerin çıkarılması ve işlenmesi, bunlardan silah, alet ve süs eşyalarının imal edilmesi, törensel eşyaların ve genel olarak özel ihtisas ve yetenek gerektiren tüm eşyaların yapımı, az ya da çok tüketiciye hizmet veren zanaat haline geldi. Bu duruma uygun olarak, üretim daha avantajlı bölgelerde yoğunlaşmış ve bu alanda çalışanlar tarımdan kopmadan ihtiyaçlarının çoğunu ürettikleri ürünlerin karşılık temin edebilir hale gelmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, esas olarak müstahkem yerleşim yerlerinin kalıcı nüfusunu bunlar oluşturuyordu.

İskitler, M.Ö. 6. yüzyılda sadece bronz metalurjisinde değil, demir metalurjisinde de ustaydılar. Yerel kahverengindeki (bataklıklar) cevher yataklarından demir elde etmeyi, döverek ve işleyerek çeliğe dönüştürmeyi, kaynak ve birleştirmeyi biliyorlardı. Çekiç, balyoz, örs, keski, demirci delgisi gibi aletlere sahip demirci ustaları, çeşitli amaçlı ve yüksek kalitede eşyalar imal edebiliyorlardı. Bronz ve kuyumculuk zanaatı genellikle demircilikle birleştirilmişti. Döküm, genellikle balmumu tekniğiyle yapılıyordu ancak bronz ok uçları gibi çok tüketilen eşyalar için taş ve metal kalıplar da kullanılıyordu.

Step-orman bölgesinde, evde imal edilemeyecek silah, at koşum takımı, süs eşyası, ev aletleri ve diğer ürünleri üreten zanaat atölyeleri, sadece bu bölgede yaşayan İskit çiftçilere hizmet vermiyordu. Zanaat atölyelerinin ürettiği eşyalar, bu eşyaların imalatı için uygun koşullara sahip olmayan bozkır göçebeleri arasında da alıcı buluyordu. Bununla birlikte, göçebeler gerek duydukları eşyaları, Çiftçi İskitlerden değil de zanaat üretiminin erken ortaya çıktığı Yunan kolonilerinden tedarik ediyorlardı. Kraliyet İskitlerinin kendi zanaat merkezleri ise Kamensk bölgesinde, M.Ö. 4. yüzyılın sonu ile 5. yüzyılın başından

daha erken olmayan bir tarihte ortaya çıktı. Yunan menşeli ürünler sahip oldukları üretim tekniğiyle yerli ürünlerden farklıdır. Örenğin B. A. Şramko'nun[168] gözlemlerine göre, orman-bozkır bölgesinde at koşum takımlarına ait bronz yuvarlak plakalar, ilk başta balmumu modeline göre yapılırken, daha sonra sert ayrılabilir kalıplarda dökülmeye başlanmıştır. Yunan kolonilerinde ise münferid olarak imal edilen kalkana ait parçalar, uygun biçimde lehim ve perçinlerle birleştirilirdi ve böyle bir şey ancak birkaç uzmanın bulunduğu seri üretim yapan atölyelerde yapılabilirdi.

Heredot'un İskitlerin kökenine dair anlattığı bir efsanede İskitlerin ilk atası Targitaos'un Lipoksais, Arpoksais ve Koloksais adında üç oğlu olduğundan bahsedilir. Anlatılana göre, üç kardeşin önüne gökten altın eşyalar; saban, boyunduruk, teber ve kâse düşer. Büyük ve ortanca kardeş yaklaştıklarında tutuşurlar ve sadece küçük kardeşleri Koloksais onları almayı başarır. Bu işarete göre İskit toprakları üzerindeki güç, Koloksais'e geçti.[169] İskit kralları tarafından büyük saygı gösterilerek muhafaza edilen bu kutsal eşyaların onuruna her yıl törenler düzenlenmekte, çok sayıda kurbanlar adanmaktaydı. Tören günü İskitler arasından seçilen bir kişi, gece boyunca açık havada bu kutsal eşyaların yanında beklerdi. Herodot'a göre İskitler, hizmetine karşılık ona bir günde dolaşabileceği kadar toprak verirlerdi. Ancak seçilmiş kişi bir yıl sonra "ölürdü" (IV, 5-7).

Efsanede oldukça kısa ve muğlak bir şekilde anlatılan adet içerisinde, dünyanın büyülü döllenmesi geleneğinin unsurlarına dair izleri görmemek mümkün değildir. Tören için seçilen kişi, gerdek gecesini tarlada geçirir ve kutsal bir kişilik olarak saygı görürdü. Ancak seçilmiş kişinin büyüleyici gücü sadece bir yıl sürer, akabinde ya öldürülür ya da yerini, başka bir seçilmişe bırakırdı. Buradan seçilmiş kişinin aldığı topraklara sahip olma hakkının bir yılla sınırlandırıldı-

168 B. A. Şramko, "K voprosu o Znaçeniy Kulturno-Hozyaystvennıh Osobennostey Stepnoy i Lesostepnoy Skifii", *MIA*, No: 177, 1971, s. 92.

169 İskitler kendilerini, ırkların en genci sayarlar ve kökenlerini şöyle gösterirler: Bu ülke boştu, burada ilk olarak *Targitaos* adında bir adam doğdu. Bu Targitaos'un babası Zeus, anası da Borysthenes ırmağının kızıymış, öyle derler. Benim aklım ermez, ama bana ne, efsane böyle diyor. Targitaos'un kökeni buymuş demek; bunun üç çocuğu olmuş, *Lipoxais, Arpoxais* ve en küçükleri *Koloxais*. Bunların zamanında İskitya, gökyüzünden altından yapılma zanaat araçları düşüyor, *bir saban, bir boyunduruk, bir balta ve bir kupa*. Bunları ilk olarak en büyükleri görüyor ve yaklaşıyor almak için, altın kızıl kor oluyor. O geri çekiliyor, ortanca ilerliyor, gene aynı şey oluyor. Maden öyle ateş saçıyor ki, uzaklaşmak zorunda kalıyor. Sıra üçüncüye, yani en küçüklerine geliyor, o zaman altın soğuyor, o da bunları alıp evine götürüyor. Mucizeyi gören büyükler, iktidarı en küçüklerine bırakıyorlar. *Heredot, a.g.e.*, s. 295 (ç.n.).

ğını anlıyoruz. Bereket bayramı ilkbaharda, tarla işlerinin başlamasından önce gerçekleştirilirdi, ortak mülk olmasına rağmen bireysel ailelerin kontrolündeki topraklar yeniden bölüştürülürdü. Bu ailelerden birinin törende rol alan üyesi, müteakip seneye kadar kullanım tasarrufuna sahip olabileceği ortak mülke ait topraklardan sınırsız miktarda seçebilme hakkına sahipti.

Ayrıntılarıyla anlattığımız tören, tarımla ve tarım aletlerinin kutsallığıyla ilgili olmasına rağmen Herodot töreni, İskitlerin geneliyle ilişkilendirmektedir. Koloksais tüm İskitlerin atası olarak kabul edilir. Kolaksais isminin sonundaki "ksais" kral anlamına gelir, ismin tamamı Kolotilerin veya Skolotilerin kralı demektir. Herodot'a göre İskitlerin adı kendi dillerinde "Skoloti" olarak geçmekteydi ve Yunanca "Skuthes" adı buradan gelmektedir. Bu kelime Rus diline de "Skifı" olarak geçmiştir. Efsaneye göre Kolaksais'in soyundan gelenlerin adı "Paralata" idi. Ancak aşağıda göreceğimiz üzere Paralatailar[170] göçebe olduklarından Heredot'un anlattığı törenin atalarının yerleşik olduğu ve tarımla iştigal ettikleri zamanın bir kalıntısı olarak kutlamış olmaları mümkündür. Bu durum kâfi miktarda toprağın geleneğe uygun olarak kutsal kişiye tarım için değil, hayvancılık için verilmesi geleneğin deformasyona uğradığını göstermektedir. Muhtemelen çiftçiler arasında da benzer bir tören vardı ve toprakların yeniden dağıtılması geleneği gerçek önemini koruyordu.

İskitlerin saygı duydukları, değer verdikleri eşyalar arasında saban, boyunduruk gibi tarım aletlerinin yanında balta ve kâse de yer almaktadır. Balta, çiftçilerin kullandıkları aletleri arasında sıralanabilir. Çünkü balta, arazinin ekime hazırlanması için engel teşkil eden ormanları ve ağaç köklerini kesmek için kullanılıyordu. Herodot'a göre İskitlerin kemelerinde taşıdıkları kâse, sadece bir içme kabı değil, kurban içkilerinin sunumunda kullanılan bir kült aksesuardır.

İskit yerleşim yerlerinde bulunan silindirik tarzdaki kil sunaklar, kuşkusuz kült amacı taşıyordu. Plaka görünümlü üst kısımları güneş ve ateşi sembolize eden konsantrik (eşmerkezli) dairelerle bezelidir ve yanlarında kül ve kömürlerle birlikte hayvan kemikleri, kömürleşmiş tahıllar, meşe palamudu ve fındık bulunmaktadır. Harkov bölgesinin Merefa Nehri kaynağında bulunan Karavan yerleşim yerinde, üzerinde uzun yıllara dayalı ateş izlerinin görüldüğü oval sunağın yakınında kemiklerle karışmış kül ve yanmış saman yığını, çanak çömlek parçaları

170 *"Lipoxais'ten, Aukhatea denilen Skythler doğmuştur. Ortancadan, Arpoxais'ten inenler Katiariler ve Traspieslerdir ve en küçüklerinden de kralları çıkmıştır ki, adları Paralatailardır. Tümü de Skoloti diye anılırlar ki, bu kralların lakabıdır. Bunlara Skythler adını Yunanlılar takmışlardır." Heredot, a.g.e.*, s. 295 (ç.n.).

ve başka eşya kalıntıları vardı. Aynı yerde minyatür kil kaplar, tahıl karışımıyla kilden yapılmış küçük ekmekler ve gerçek boyutlarından biraz daha büyük şekillerine karşılık gelen un karışımıyla kilden yapılmış çeşitli tahıl ve fasülyelerden oluşan 170'den fazla tahıl örneği bulunmuştur. Bu tür sunaklar, işlevsel önemine ek olarak kültsel öneme de sahip ocaklarla (ateşlik) birlikte bulunurdu. Bu ikisi atalarla, ocak ve bereket tanrıçası Tabiti (Hestia)[171] ile ilişkilendirilmektedir(IV, 59). [172] Ocakta biriken yanmış kalıntılara ve dahası evsel çöplere, yani herhangi bir yere atılmayıp belirli bir yerde toplanan ve çeşitli kalıntılarla karışmış kül birikintilerinden oluşan tepe benzeri kümelere duyulan saygıyı, ocakta yanan ateş kültüyle açıklanabilir.

Tarımla uğraşan İskitlerin yaşadığı bölgelerde müstahkem yerleşim yerleriyle birlikte, İçerisinde zengin mezarların bulunduğu büyük kurganlar da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Mezarın yapısı ve içerisindeki eşyalarla ayırt edilen mezarlar daha önce de vardı ancak bunlar ve sıradan mezarlar arasındaki farklar o kadar büyük değildi. Bu dönemde bazı mezarların üzerinde çok büyük boyutlarda kurganlar yapılmaya başladı.

Sıradan kişilerin gömüldüğü, birbirine yakın aralıklarla sıralanmış yüzlerce küçük ve orta büyüklükteki kurgandan müteşekkil mezarlık alanlarıyla birlikte, sayısı az (10-30 arası mezar) ancak üstündeki tümseğin çok büyük olduğu (2 ila 10 metre veya daha fazla) asil ailelere ait mezarlık alanları ortaya çıktı. Büyük mezarlık alanları genellikle büyüklüklerine göre bir veya iki kurgan etrafında yoğunlaşmaktadır. İçerisinde çok sayıda çocuğun olduğu mezarlar dışında sıradan kurganlı mezarlardan hiçbir farkı bulunmayan kurgansız mezar alanlarına da rastlanmıştır. Bazı mezarlık alanlarında İskit dönemine ait mezarlarla birlikte Tunç Çağı'na ait mezarlar da bulunurken, diğerleri tamamen İskit dönemine ait mezarlardan oluşmaktadır. Bazı toprak setlerin altında bir değil, 2-3 mezar bulunsa da, Bronz Çağı'na ait step-orman bölgesindeki kurganlarda giriş mezarlarına, bozkır bölgesine göre daha az rastlanmaktadır.

---

171 Yunanların Hestia olarak adlandırdıkları Tabiti, ocağı koruyan, Kral ocağının tanrıçasıdır. *Grakov, a.g.e.*, s. 163 (ç.n.).

172 *"Öbür yandan görenekleri şöyledir: Tanrılar içinde yaranmak istedikleri en başta Hestia olmak üzere Zeus ve Toprak ki bunu Zeus'un karısı olarak tanırlar, sonra Apollon, Göksel Aphrodite, Herakles ve Ares'tir. Bu tanrılar bütün İskitya'da ululanırlar; Şahane İskitlerr ayrıca Poseidon'u da kutlarlar. İskit dilinde Hestia'ya "Tabiti", Zeus'e, benim fikrimce pek doğru olarak Papaios adı verilmiştir, Toprağa Api, Apollon'a Oitosyros, Göksel Aphrodite'ye Argimpasa, Poseidon'a Thagimasadas derler. Ares dışında heykel, sunak, tapınak kurma gelenekleri yoktur, yalnız Ares için yapılır." Heredot, a.g.e.*,s. 318 (ç.n.).

Orta Dinyeper bölgesindeki mezarların çoğu, içinde giriş koridoru (dromos) bulunan veya bulunmayan ama içinde bir oda ya da bodrum mezarı bulunan dörtgen çukur şeklindedir. Toprak set veya toprak zemine inşa edilmiş mezarlar nadirdir ve daha çok mevcut kurganların giriş kısmına yapılan mezarlardır. Mezar çukurunun büyüklüğü mezar yapısının büyüklüğüyle ve dolayısıyla ölen kişinin asaletiyle doğru orantılıdır. Büyük ve orta büyüklükteki kurganların mezar çukurlarında köşelerinde tahta direkler bulunan ahşap oda kalıntıları bulunmuştur. Özellikle büyük olanların çukurlarında ayrıca her iki tarafının ortasına dikilmiş direklere de rastlanmaktadır. Mezar sütunları arasındaki boşluklara ise dikey olarak yerleştirilmiş kütükler veya alt kısımları zemine gömülmüş bloklar yerleştirilmiştir. Bunun sonucunda çukurun kenarlarında oluklar oluşuşmuştur. Bu tür mezarların dışında direkli ancak kenarlarında oluk bulunmayan ve direklerin arasındaki boşluklara kütüklerin yatay olarak döşendiği mezarlar da vardır. Alanı 30 m2 veya daha büyük olan mezarlarda, köşe ve duvarlardaki direklere ilaveten orta kısımlarına da bir veya iki direk yerleştirilmiştir. Mezarların zemini ya toprak haliyle bırakılmış ya da ahşapla döşenmiştir. Tavanı ise direklerin uçlarına yerleştirilen kiriş benzeri kütüklerle kaplanmıştır. Bazı durumlarda tavanın üzerinde eğimli kısımları mezarların ötesine taşan çatılar da yapılmıştır. Sıradan kişilere ait mezarlar daha küçük boyutlarda, dikdörtgen veya bazen de yuvarlak formlarda karşımıza çıkmaktadır. Smela yakınlarındaki Holodnıy Yar köyündeki[173] mezar yuvarlak tipteki mezarlara örnek teşkil etmektedir. Bu mezarlar da ağaç ve tomruklarla döşeli olup orta kısımlarında direkler bulunmaz. Makeyeva köyü (Donets) yakınlarında tesadüf ettiğimiz mezarlar gibi bazen yüksek olmayan ahşap ev tipi mezarlara da rastlamaktayız. Çoğu zaman sıradan mezarlarda kaplamaya ait kütük parçası şeklindeki kalıntılara tesadüf etmekteyiz.

Bahsettiğimiz mezarların çoğunda ölüler genellikle sırtüstü uzanmış pozisyonda bulunmaktadır, ayakları bükük yan tarafına doğru uzanmış pozisyonlarla nadir olarak karşılaşılmaktadır. Ölülerin başlarının yönleri de farklıdır, geç dönem mezarlarında baş çoğunlukla doğuya veya batıya dönüktür. Posulye bölgesindeki mezarlarda ise tüm İskit dönemi boyunca ölüler başları güney cihetine dönük olarak gömülmüştür. Ölüler bazen tabutla bazen de yatakla defnedilmekteydi. Cenzae törenlerinin ayrılmaz parçası, cenaze yemeği ve bu yemekten kalan kaplar ve kemik artıklarıdır. Kemikler arasında daha çok koyun kemilerine, zengin mezarlarında ise tüm bir koyunun kemiklerine rastlanmaktadır. Kemiklerin yanında bir veya iki bıçak bulunurdu.

173 Tyasmin Nehri yakınlarında bulunmakta olup Cherkasy oblastına ait yerleşim bölgesidir (ç.n.).

Yağmalanmamış erkek mezarlarının ekseriyetinde ölünün kemerinin sağ ya da sol kısmına asılmış bir demir kılıç bulunurdu. Bu kılıçlara sıradan kişilere ait mezarlarda da rastlanmaktadır. Soylu mezarlarında ise bir değil iki kılıç ve bir de hançer yer alırdı. Mızrak ve dart da mezarlarda sık rastlanan aletlerdi ve ikisinin birlikte gömüldüğü de olurdu, zengin mezarlarda birkaç çifte rastlamak da mümkündü. Hemen hemen bütün erkek mezarlarında görülen oklar, muhtemelen mufaza edilmeyen yayla birlikte, bazen deri veya ahşap sadakla ya da goritosla birlikte gömülürdü. Savunma silahları genellikle zengin savaşçılara ait olduğundan nadir bulunmaktadır. Ancak zırlara bazen sıradan mezarlarda bile rastlanabilmektedir. Savaş kemerleri, zırhla birleşikti. Dizlik ve miğferler Yunan menşeli olup sadece çok zengin mezarlarda rastlanabilecek türden silahlardır.

Zengin mezarlarda bir veya daha fazla (20'ye kadar) at dizginine rastlanmaktadır. Atlar ise Dinyeper'in sağ yakasındaki zengin mezarlarda ancak bulunur. Bu mezarlarda ölünün ayakucundaki bölmeye veya mezarın giriş koridoruna gömülmüş bir, iki ve bazen de üç at iskeletiyle karşılaşılmaktadır. Bazen atlar, mezar duvarlarının birindeki özel bir nişe veya nadiren sahibinin mezarının yanındaki özel olarak hazırlanmış bodrum mezara gömülürdü. Ositnyajka[174] yakınlarında bulunan 13 numaralı kurgana ait mezardan at iskeleti yerine bir geyik iskeleti çıkmıştır.

Aile mezarlığı olarak kullanılan ve birbirine yakın dönemlere ait birkaç mezarın bulunduğu kurganlarla birlikte, içinde birkaç iskeletin bulunduğu toplu mezarlara da rastlamak mümkündür. Zengin mezarlarda sıklıkla erkek ve kadının olduğu eşli definlere rastlanmaktadır. Bu tip definlerde bazen bir erkek, bir kadın ve bir çocuk, yaşlı ve genç iki erkek, bir çocuk ve iki kadın gibi farklı versiyonlar görmekte mümkündür. Fakat tüm bu toplu definleri, efendilerine öbür dünyada eşlik etmeleri için eşinin, cariyesinin ya da hizmetlilerinin öldürülmesi gibi ritüel cinayetlerle ilişkilendirmeye gerek yoktur. Bu mezarlar aile üyelerinin bir kaza sonucu aynı zamanda ölmüş olması sonucu veya mezar odasının giriş koridorunun bulunduğu düşünülürse mezarın yeniden kullanılmış olması da mümkündür. Bununla birlikte, örneklerine rastladığımız bir cariye ya da hizmetçinin efendisine eşlik etmesi için öldürülmesi gibi bir uygulamanın tatbik edilmiş olduğuna şüphe yoktur.

Mezarlar arasında özellikle ilgi çekici olanları, içinde süs eşyaları ve kadınların gündelik yaşamlarında kullandıkları eşyalar dışında bazen de hizmetkâr ve nedimelerin, bir atın veya sadece dizgin takımının ve silahların bulunduğu zengin kadın mezarlarıdır. Silahlarıyla birlikte

174 Kirovohrad bölgesinde Novomirgorodskiy köyü (ç.n.).

gömülen Sarmat kadın mezarları hakkında Grakov, Antik yazarların da bahsettiği kadının toplum içindeki yüksek statüsüne ve kadınların savaşa katıldıklarına kanıt teşkil ettiğini söylemektedir. Eğer öyleyse İskit kadınları Sarmat kadınlarından farklı değildi, ayrıca İskit ve Sarmatların sosyal ilişkileri de aynıydı. Bu arada kadın mezarlarında silahlarla birlikte bulunan taş tabak şeklindeki sunaklar gibi külte dair eşyalar, başka bir duruma, kadının aile içindeki eşit konumuna örneğin aile reisi olan erkeğin ölümünden sonra iktidarın kadına geçtiğine işaret edebilir. Bu durum kalıtsal ayrıcalıklardan yararlanan soylu aileleri ilgilendirdiğinden soylu bir ailenin reisi olan kadın, yetişkin çocuklarının yokluğunda daha büyük sosyal bir örgütlenmenin, bir klanın hatta kabilenin lideri olabilirdi.

Step-orman bölgesinde yaşayan halklar arasında, özellikle Podolya'da, ölüler genellikle yakılmaktaydı. Orta Dinyeper bölgesinde de benzer uygulamanın varlığı bilinmektedir. Burada defin merasimleri, daha önce, Çernolessk zamanında da uygulanıyordu. İskit cenazeleri tam olarak yakılmıyordu ve sonuç olarak ölen kişi ve içinde bulunduğu ahşap mezar yanmıyordu sadece az bir kısmı yanıyordu. Orta Dinyeper bölgesinde cesedin tam olarak yakılıp küllerinin mezara dökülmesi ve hatta küllerin çömlek içinde mezara konması çok nadirdir. Zaten ölü mezarın içinde değil, yanında yakılmaktaydı. Çoğu durumda mezarın ölüyle birlikte yanması, mezarın üzerinde yakılan ritüel ateşinin ahşap odayı tutuşturması sonucu olmuştur. Bazen ateş mezarın yanında yakılmış ve yanan ateş kalıntıları mezara dökülmüştür, böylece ahşap mezar odası yanmıştır. Bazen mezarın definden önce yakılmış olması da muhtemeldir. M.Ö. 4. yüzyılda ölülerin ahşap mezar odasında yakılmasına nadir olarak rastlanmaktadır. Bu dönemde ölüler mezarın yanında yakılır ve külleri mezarın dibine serpilirdi. Ateş defin ritüellerinde önemli bir role sahipti. Yanma izinin bulunmadığı mezarlardaki kurganların toprak yığını arasında bile ateş izleri görülmektedir. Ölünün yakılmayıp gömüldüğü mezarlara ise kömür, kül ve ateş yerine kırmızısı boya yerleştirilmiştir.

Srubna Kültürü'ne ait geleneğin devamı niteliğindeki ahşap mezar odaları, Çernolessk döneminde de görülmektedir. M.Ö. 4. yüzyıl haricinde İskit kurganlarında mezarların yapısı ve defin ritüelerine dair değişen bir uygulama bulunmamaktadır. M.Ö. 4. yüzyılda mezarlar küçülmüş, cenaze merasimleri daha mütevazı bir hal almış ve buna bağlı olarak ahşap mezar odalarının sayısı da azalmıştır. Buna rağmen bu dönemde bile sahip olduğu envanterin zenginliğiyle öne çıkan mezarlar bulunmaktadır.

Dinyester bölgesindeki İskit grupları, var oldukları süre boyunca kurganlarını ve mezar odalarını taş kullanarak inşa etmişlerdir. Bu dö-

nemde mezar odaları genellikle taştan yapılıyordu ve ayrıca ahşaptan yapılmışsa da etrafı taş duvarla örülmekteydi. Mezarların etrafı daire şeklinde taş duvarlarla çevreleniyordu, kurgan ise taş ve topraktan inşa ediliyordu. Dinyester bölgesindeki mezarların yarısında ölüle yakılmış olarak karşımıza çıkmaktadır ve ekseriyetle mezarın yanında yakıldıkları anlaşılmaktadır. Mezarlarda ölüyle birlikte gömülen insan ya da at iskeletine rastlanmadığı gibi altın gibi değerli eşyalar ya da ithal ürünler de hiç bulunamamıştır.

İskitlerin Dinyeper'in sağ yakasındaki Tyasmin grubu ise içinde ahşap mezar odaları bulunan çok sayıda zengin kurgana ev sahipliği yapmaktadır. Zhabotin köyünde bulunan bu gruba ait en eski kurganlar, maalesef yağmalanmıştır. İskit sanatına dair en eski örneklerin muhafaza edildiği düşünülen 2 ve 524 numaralı kurganlar, Zhabotin Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Zhabotin 2 numaralı kurganda üzerinde hayvan ve kuş figürleri bulunan kemik plakalar, kolyeler, gem milleri vb. kalıntılar kaydedilmiştir. Zhabotin 524 numaralı kurganda ise Kelermes ve Melgunov kurganlarındaki buluntularla benzerlikler taşıyan, kafası geriye dönük yatan keçi şeklindeki tasvirlerinin bulunduğu altın plakalar bulunmuştur.

Diğerlerine göre daha iyi araştırmaların yapıldığı Çerkas bölgesinin Tyasmin Nehri havzasındaki İskitlerin Zhurovska grubuna ait kurganlarda iki tip mezara tesadüf edilmiştir. Goryaçevo[175] sınırları dâhilindeki bu kurganlardan biri, içerisinde insan iskeletleri ve sıradan eşya kalıntılarının bulunduğu yağmalanmış ahşap döşemeli mezarlardan müteşekkil biribirine yakın sıralanmış çok sayıda (birkaç yüz) küçük mezardan oluşmaktadır. Mezarlığın ortasında yer alan 8 metre yüksekliğindeki kurganın altında giriş koridoru bulunmayan ve yanma izlerinin bulunduğu geniş bir ahşap odada yağmalanmış kadın ve erkek mezarları tespit edilmiştir. Yanlarında ise sadece kılıç parçaları, mızrak temrenleri, bronz, demir ve kemik ok temrenleri, demir gemler, altın kaplama tokalar, kehribar ve faklı türde boncuklar, kenarları delikli bir çömlek, büyük kil kaplar, kulpları uzun kupalar ve iki adet yemek tabağı bulunmuştur. Giriş koridoru olmayan üç metre yüksekliğindeki daha küçük bir kurganın ahşap odasında, erkek ve kadından oluşan bir mezar kaydedilmiştir. Mezardan çıkan eşyalar arasında ise çömleklerin yanı sıra kemik milleri olan üç çift demir gem, şematik kuş kafası şeklindeki dizgin halkaları, iki adet kılıç topuzu, çivi şekilli bronz küpeler, kehribar ve cam boncuklar, bronz bir bilezik, arkasında bir çıkıntı bulunan bronz bir ayna vardı. Aynı mezarda biri yatmakta olan geyik şeklinde olan birkaç altın plaka da bulunmuştur. Yukarıda zikretmiş

175 Savinskiy bölgesi İvanovo köyü yakınlarında yer alır (ç.n.).

olduğumuz kurganların haricinde, yaklaşık 2 metre yüksekliğindeki ahşap odalara sahip yağmalanmış erkek mezarlarının bulunduğu iki kurgan daha tespit edilmiştir. Mezarlıktaki büyük kurganlar M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısı olarak tarihlendirilmektedir. Büyük kurganlar muhtemelen bir lidere ve onun aile efradına aitti, onların çevresindeki çok sayıdaki küçük kurganlar ise bu ailenin yönettiği topluluğun sıradan üyelerinin mezarlarıydı.

Krivorukovo mevkiinde bulunan toplam 11 kurgandan 10 tanesinde kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu kurganlardan sadece biri, yüksekliği 1 metreden daha az olan ve ahşap mezar kalıntısı bulunmayan mezar, bir çocuğa aittir. Geriye kalan kurganların hepsi çoğunda giriş koridoru bulunan ahşap mezar odası şeklindedir. Kurganlar içerisinde en ehemmiyetli olanları mezarlığın orta kısmında yer alıyordu. Bu kurganların birinde erkek hizmetkârıyla, diğerinde ise kadın hizmetçisiyle birlikte gömülmüştü. İkinci sırada kadın cesetlerin gömüldüğü üç kurgan vardı ve kurganların birinde kadınla birlikte bir çocuk cesedi vardı. Hizmetkârıyla gömülen erkek kurganının hemen yanında, içerisinde bir erkeğe ait mezarın bulunduğu başka bir kurgan yer alıyordu. Bahsetmiş olduğumuz kurganların biraz uzağında ayrıca üç kurgan daha tespit edilmiş olup bu kurganların birinde hizmetkârıyla birlikte gömülen bir erkek cesedi vardı. Yanlarında bulunan zırhlardan iki erkeğe ait olduğu düşünülen diğer kurganda ise bir de çocuk cesedi vardı. Ahşap odası yanmış olan üçüncü kurgan ise muhtevası hakkında bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmayacak kadar yağmalanmıştır. Erkek cesetlerin gömülü olduğu kurganların giriş koridorlarına ya da bazen mezar odasının içine yerleştirilmiş 2 veya 3 at iskeletine ve birkaç çift geme rastlanmıştır. Erkeklere ait mezarların neredeyse tamamında saldırı silahları haricinde pullu zırhlar bulunmaktadır. Sayıları oldukça az olan kap-kacak arasında amforalar, siyah sırlı kilikler, fincan, kâse ve küçük tabaklar gibi Yunan menşeli ithal eşyalar ağır basmaktadır. Cam amfora, bir şarap amforasının boğazına asılmış bronz bir kepçe, şarap süzmek için kullanılan saplı uzun bir süzgeç, sapı İyon sütunu şeklinde bronz bir ayna, mezarlardan çıkan Yunan menşeli diğer eşyalardır. Talan edilmekten kurtulan az sayıdaki süs eşyası arasında çeşitli boncuklar, altın bir küpe ve çoğu at koşum takımına ait altın ve bronz plakalar yer almaktadır. Bunlar yatan geyik şeklindeki iki altın plaka özellikle dikkat çekicidir. Plakaların çoğu ise aslan, geyik ve kuş başı şeklindedir. Buluntular arasında Tomakov mezarına ait buluntudan bildiğimiz kesik koni şeklinde altın bir obje vardı. Bu tür objeler, diğer mezarlarda da bulunmaktadır. Vorvorka olarak adlandırılan bu objelerin kullanım amaçlarından çok daha büyük olmalarına rağmen fırça başlıkları olarak kullanıldıkları düşünül-

mektedir. Soylu bir aileye ait mezarların sıradan halka ait mezarlarla karışmadığı bu nekropol alanı, M.Ö. 5. yüzyıla aittir.

Poros grubuna ait İskit eserler Tyasmin eserlerinden çok farklı değildir ama Tyasmin eserlerine nispeten Poros grubunun eserlerinin daha geri kalmış olduğu görülmektedir.

Orta Dinyeper Nehri'nin sol yakasında da çok sayıda zengin kurgan mevcuttur. Krikovka köyü yakınlarındaki 12 numaralı kurgan haricinde diğer kurganlarda giriş koridoru olan mezar odaları bulunmamaktadır. E. M. Melnik ve P.D. Liberov, 12 numaralı kurganı, yer altı mezarı (katakomb) olarak değerlendirmektedir, ayriyeten Liberov bu mezarın, bozkır yer altı mezarlarının orijinal bir örneğini teşkil ettiğine inanmaktadır. Dinyeper Nehri'nin sol yakasındaki kurganlarda atların bulunduğu mezarlar yoktur ve çok nadir olarak yakılmış mezarlara rastlanmaktadır. Opishlyanka kurganında mezarın dibinde, içerisinde yanmış insan kemiklerinin yer aldığı bir çömlek bulunmuştur. Likhaçevka köyü yakınlarındaki 5 numaralı kurganın ahşap mezar odası yakılmıştır. Posulye grubuna ait bazı büyük kurganların etrafı ise hendek ve toprak setlerle çevrilmiştir.

Aksyutintsı köyü[176] yakınlarındaki Posulye grubuna ait "Starşaya Mogila" (Büyük Kurgan) kurganı, oldukça büyük olmasıyla öne çıkmaktadır. Kurganın yüksekliği 20 metredir. Çift meşe kütükleriyle kaplı mezar çukurunda, yatay tomruklardan inşa edilmiş dört sütunlu bir bodrum mezar bulunmaktadır. Yağmalanmış mezardaki cesetten geriye sadece bacakları kalmıştır ancak mezarın yanlarında ölüyle birlikte gömülen çok sayıda eşya bulunmuştur. Bunlar arasında kılıçlar, mızrak uçları, bronz, demir ve kemik ok uçları bulunan sadaklar ve at dizgin takımına ait parçalar metal parçaları (on üç adet halka demir ve üç adet ucu üzengi biçiminde gem) yer almaktadır. Bir çifti bronz, bir çifti demir ve geriye kalanlarının kemikten imal edildiği gem millerinin üzerlerinde üç delik, uçlarında ise hayvan başlı figürler vardı. Dizgin takımının üzeri başları geriye doğru dönük yatmakta olan koç ve teke başı şeklindeki tokalarla süslenmiştir. Burada ayrıca tepesinde boğa kafalarının bulunduğu iki bronz topuz vardı. Muhtemelen yağmalanmış olmasından dolayı altın süs eşyalarının bulunmadığı Starşaya Mogila kurganı, oldukça şöhretli bir krala ait olmalıdır.

Starşaya Mogila kurganıyla benzer ihtişama sahip Sula çevresinde Volkovtsı köyü yakınlarında bulunan 19 metre yüksekliğindeki Şumeyko kurganı, hendek ve toprak setlerle çevrelenmiştir. Bu defa ahşap mezar odası, yatay değil dikey kütüklerle kaplanmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Yağmalanmış olmasına rağmen kabzası altın kaplama bir

176 Poltova bölgesinde yer almaktadır (ç.n.).

kılıç, altın kaplamalı kın ve Aşağı Dinyeper'deki Tomakovka kurganından çıkanla aynı tipte temrenler günümüze kadar intikal edebilmiştir. Tespit edilen diğer silah türü aletler arasında üç savaş baltası, iki mızrak ucu, pullu bir zırh ve yirmi gem kaydedilmiştir. Bu gemlerden on sekiz tanesinin milleri üç delikli olup millerin bir ucunda hayvan başı, diğer ucunda pençe şeklinde fügürler bulunmaktadır. Ayriyeten iki delikli bir çift bronz mile de rastlanmıştır. Şumeyko kurganı, Starşaya Mogila kurganınından daha geç bir zamana ait olup M.Ö. 6. yüzyılın sonu ile M.Ö. 5. yüzyılın başı olarak tarihlendirilmektedir. M.Ö. 6. yüzyıla özgü üç delikli millere daha çok rastlanırken M.Ö. 5. yüzyıla özgü iki delikli miller de bulunmuştur. Kılıcın altın plakaları (astar) ve siyah figürlü kilik (şarap kupası) parçaları, Yunanlarla kurulan bağlara delil teşkil etmektedir.

Orta Dinyeper'in sağ yakasındaki bu döneme ait buluntular arasında Vorskla'nın yukarı kesimlerinde bulunan Opişlyanka ve Vitova Mogila kurganlarından çıkan altın plakalara durmadan geçemeyeceğiz. Kurganlardan birindeki plakalar goriti, diğer kurgandakiler ise bir sadağı süslemektedir. Her iki kurgandaki panter şeklindeki plakalar aynıdır. Fakat Vitova Mogila kurganına ait plakaların üzerlerinde ayrıca başı geriye dönük, yatmakta olan teke ve gagası kavisli kuş kafası figürleri yer almaktadır. Vitova Mogila kurganına plakaların ortasında diğer plakaların üzerlerinde tasvir edilen kuş kafalarından daha büyük bir kuş kafası figürüne rastlanmıştır. Opişlyanka kurganından çıkan gorit üzerinde onu kemeri tutturmak için kullanılan üzerinde hayvan tasvirlerinin bulunduğu haç şeklinde bir bronz plaka mevcuttur. Bu tür plakaların genellikle at koşum takımlarının süslemesinde kullanıldıklarını biliyoruz.

M.Ö. 4. yüzyılda Dinyeper'in orman-bozkır bölgesinde zengin kurganların sayısı önemli derecede azalırken hala içinden çok sayıda ve oldukça kıymetli eşyaların çıktığı kurganlar vardı. Genellikle Dinyeper'in sağ yakasında bulunan bu kurganlardan biri, Volkovtsı köyü yakınlarında S. A. Mazaraki tarafından ortaya çıkarılan 1 numaralı (1897-1898 yıllarında) kurgandır. Yağmaya maruz kalmayan ve içerisinde ahşap mezar odası bulunan kurganın etrafı yukarıda benzer örneklerini zikrettiğimiz şekilde 13,5 metre yüksekliğinde toprak setlerle çevrilmişti. Mezarda bir savaş baltası, on bir mızrak ucu, bir ok sadağı, Yunan menşeli miğfer, göğüslük, üzerinde bronz şeritler bulunan savaş kemeri ve ayrıca üzerlerinde ayakta duran geyik ve küçük çan şeklinde dört topuz bulunmuştur. Ölünün boynunda uçları kuş kafası şeklinde altın bir grivna vardı, mezar odasından ayrıca kıyafetleri ve sadağı süsleyen çok sayıda altın plaka toplanmıştır. Mezardan altı adet dizgin takımı da çıkmıştır. Bunlardan bir tanesinin alınlığı, yanaklıkları

ve balık şeklindeki plakaları altından yapılmıştı. Bir diğerinin plakaları gümüşten, geriye kalanlarının ise bronzdandı. Bunların dışında büyük bir bronz kazan, gümüş bir kap, bir tas, Yunan menşeli amfora, kadeh (kanfar) ve pişmiş topraktan mamul tabak ölünün beraberinde bulunan diğer eşyalardı.

Aksyutnitsı köyü yakınlarında gene Mazaraki tarafından daha az dikkate değer yağmalanmamış bir kurgan (5 numaralı kurgan -1905) ortaya çıkarılmıştır. Alçak toprak setinin (2,8 metre) altında iki tane ahşap mezar odası bulunmaktaydı ve birinci ahşap mezar odası muhtemelen ikincinin inşası sırasında kısmen tahrip edilmişti. İkinci mezar odasında bir erkek ve bir kadından oluşan eşli mezara raslanmıştır. Mezarda silah yoktu. Sadece erkeğin yanında, geniş uçları olan maşa şeklide bir alete tesadüf edilmiştir. İskeletlerin her birinin üzerlerinde oldukça değerli süs eşyaları vardı. Bu süs eşyaları arasında özellikle erkeğin beline yakın kısımında bulunan üzerinde elinde baltasıyla oturmuş İskit tasvirinin işlendiği dokuz adet dörtgen plaka oldukça dikkat çekicidir. Levhalar, muhtemelen bir kemere ait süslemelerdi. Mezar odasında çoğunluğu Yunan menşeli sekiz kap tespit edilmiştir.

Donets bölgesinde zengin kurganlar bulunamamıştır. Donets grubunun en doğusunda bulunan İskit kurganları arasında Voronej yakınlarındaki M.Ö. 4. yüzyıla ait Çastıe kurganı oldukça iyi bilinmektedir. Burada bulunan gümüş kupanın üzerindeki İskit tasviri, Kul-Oba (Kerç yakınlarında) kurganında bulunan kupa ve Gaymanova kurganında bulunan gümüş vazo üzerindekine tasvirlerle benzerlik göstermektedir.

Step-orman bölgesindeki İskit mezarları, defin merasimlerinin benzerliği ve kültürel materyallerin birliği açısından genel olarak birbirlerine oldukça yakındı. Bu mezarların sahibi İskitler, bir dilin lehçelerindeki farklılıklardan daha önemsiz, ikincil derecede yerel farklılıklara sahip bir halkın bakiyeleriydiler. Fakat çok sayıdaki yakılmış cesetleri, taşlarla inşa edilen mezarları ve zengin eşyalar içeren kurganlarının bulunmayışıyla Dinyester grubuna ait mezarlar (Batı Podolya) istisna teşkil etmektedir. Nemirov'a ek olarak yoğun nüfuslu Severinovka gibi yerleşim yerlerinin olmasına rağmen erken döneme ait İskit mezarlarının bulunmadığı Bug çevresindeki Podolya'ya özellikle dikkat etmek gerekir. Podolsk grubuna ait İskit eserlerinin özel olarak incelenmesi gerekmektedir.

İSKİT KRALLIĞI

Step-orman bölgesindeki Erken İskit Dönemi'ne ait zengin mezarlarda ya Yunan menşeli eşyalara ya da İskit tarzı ama Yunan etkisinin yoğun görüldüğü eşyalara rastlanmaktadır. Bu durum, Kuzey Karadeniz bölgesindeki yerleşik İskitler ile Yunan kolonileri arasında kurulan ilişkilere delil teşkil etmektedir. Karadeniz kıyılarına yerleşen Yunanlar, hem kendileri için hem de Yunanistan'a ihraç etmek için hububat alımıyla ilgilenmekte olup bu yüzden dikkatlerini öncelikle bölgenin tarım nüfusuna çevirmişlerdi. Yunanlar ile İskitler arasındaki ekonomik ilişkiler Kuzey Karadeniz kıyılarında ilk Yunan yerleşim yerlerinin kurulmasıyla başlamıştır. Bu yerleşim yerlerinin en eskisi M.Ö 7. yüzyılın ortaları ya da M.Ö. 7. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Dinyeper ve Bug nehirleri arasındaki Berezan Adası'nda kurulmuştur. Aşağı Bug Nehri ağzında Olbia şehrinin kurulmasıyla bu ilişkiler daha da artmıştır.

İçlerinde Yunan menşeli ithal eşyalar da dâhil az ya da çok sayıda eşyanın bulunduğu özel olarak yapılmış yüksek tepeli, büyük kurganlı mezarlar, göçebe İskitlere göre çiftçi İskitler arasında daha erken ortaya çıkmıştır. Özellikle Kraliyet İskitleri arasında daha erken ortaya çıkan bu mezar geleneği Yunanlar ile yapılan hububat ticaretinin gelişmesiyle açıklanabilir. Hububat ticaretini elinde bulunduran yerli İskit soyluları, elde ettikleri zenginlikle, güç ve nüfuzlarını da artırmışlardı. Unutulmaması gereken bir husus da, tarımsal üretimin düşük olmasının münferit çiftliklerin Yunanlarla bağımsız ticaret yapmalarına imkân vermemesiydi. Sıradan halktan bir şekilde ekinleri toplayıp Yunanlara satan topluluk liderleriydi. Doğal olarak, yapılan ticaretten elde edilen gelirin aslan payı onlara kalıyordu. Doğrudan üreticilerin ise yetiştirdikleri hububat karşılığında ne aldıkları bilinmemektedir. Sıradan halka ait mezarlarda genellikle ithal ürünler bulunmaz ya da bazen cam boncuk gibi ucuz süs eşyaları bulunur. Tahıl üretiminin geliştirilmesi için herhangi bir ekonomik teşvik yoktu. Buradan liderlerin lehine çiftçilerden alınan geleneksel ayni vergi biçiminde ekonomik baskıların olduğu sonucuna varıyoruz. Yunan şehirlerindeki gelişmiş para dolaşımı İskit ülkesine girmediği için Yunanlar ve İskitler arasındaki ticaret takas usulüyle gerçekleştiriliyordu.

Tarımla iştigal eden İskit halkı arasında zengin mezarların yaygınlık kazanmasıyla paralel olarak yerleşim yerlerinin sayısı ve büyüklüğü de artmaya başlamıştır. Bu durum sosyal kurumların ve onunla birlikte liderlerin nüfuzunun arttığına işaret etmektedir. Oluşan yeni durumun nedeni, elbette Yunanlarla artan ticari ilişkiler değil, göçebe komşuların yarattığı tehlikeyle ilgiliydi. Yunanlarla ilk ticari ilişkilerin izlerine, Belsk topraklarında bulunan eski tahkimatsız yerleşim yerleri gibi, tahkimatsız olup sonradan büyük bir tahkimat içerisine dâhil edilen İskit yerleşimlerinde örneğin Tarasova Gora (Çerneça Gora) antik yerleşim yerinde rastlamaktayız.[177] Muhtemelen Nemirov antik yerleşim alanındaki yerleşimin içerisinde erken döneme ait Yunan seramiklerin zuhuruna kadar tahkimatsız olduğu, sonradan güçlü savunma surlarıyla çevrilmiş olduğu düşünülebilir.

Çernolessk döneminde dahi çiftçiler, bozkır göçebelerinin küçük soyguncu çetelerine karşı kendilerini savunmak zorunda kalıyorlardı. İskitlerin Asya'dan dönmesiyle birlikte bu defa çok daha organizeli, askeri tecrübeye sahip büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmışlardı. Geçim kaynaklarına ihtiyaç duyan Kraliyet İskitlerinin, bu ihtiyaçlarını barışçıl yoldan temin etmelerine imkân yoktu. Bu yüzden Karadeniz bozkırlarının bir ucundan diğer ucuna at koşturarak, burada bulunan az sayıdaki dağınık göçebelerin topraklarında kendilerine yurt aradılar. Nihayet Asya'dan gelen İskitlerin öncülüğünde birleşerek Kırım steplerine tam olarak yerleştiler. İskit çiftçi toplumu bu duruma, tahkimatlı yerleşim yerleri kurarak ve kendi askeri güçlerini oluşturarak karşılık verdi.

Orman-bozkır bölgesinde yaklaşık aynı sayıda kadın ve erkek mezarı bulunan kurganların yanı sıra, aralarında çok az sayıda zengin kadın mezarının yer aldığı erkek mezarlarından müteşekkil geniş mezarlıklara rastlanmaktadır. Çok sayıda mezarın bulunduğu bu alan "Drujina Nekropolleri" (Refakatçiler Nekropolleri)[178] adıyla anılmaktadır. Sula Nehri çevresindeki Romny ve Dubna şehirlerine yakın Aksyuintsı ve Volkovtsı köylerine yakın etrafı toprak setle çevrili farklı büyüklükteki yüzlerce kurgan, Drujina Nekropollerinin en parlak örnekleridir. Bu nekropollerdeki kurganların ekseriyeti yetişkin erkek savaşçılara aittir. Mezarlarda savaşçılarla birlikte çok sayıda silah, dizgin takımı ve genellikle zorla öldürülen eş ve cariyelerin bulunduğu mezarlara tesadüf edilmektedir. V. A. İlinskaya'nın hesaplamalarına göre, bu mezarlık alanlarındaki farklı

177 Çerneça Gora (Manastır Tepesi) olarak da adlandırılan antik kentin batısındaki Belsk ile uzaklığı takriben 2.023 km, doğusunda bulunan Nemirov ile 251 km'dir (ç.n.).

178 "Durujina" soyluların maiyetinde bulunup ona hizmet edenler anlamındadır (ç.n.).

zamanlara ait mezarların nicel oranı aşağıdaki gibidir: "Arkeolojik verilere dayanılarak yaşı belirlenebilen kurganların en az üçte ikisi M.Ö. 6. yüzyıla, dörtte birinden fazlası M.Ö. 5. yüzyıla ve 9 tanesi (on beşte biri – M. A.) M.Ö. 4. yüzyıla aittir. Bu arada geç döneme ait mezarların ekseriyetini, zengin statü sahibi kişilerin mezarları oluşturmaktadır."

V. A. İlinskaya bu olguyu Posulye'de İskitlere ait genel bir mezarlığın varlığıyla açıklamaktadır, ona göre Herodot'un İskitlerin krallarını gömdüğü Gerra ülkesi burasıdır. Ancak İlinskaya'nın izahatı, hem Herodot'un Gerra ülkesi hakkındaki vermiş olduğu malumatlarla hem de Kraliyet İskitlerine ait olduğu şüphe götürmeyen bozkırdaki İskit mezarlarına özgü defin törenleriyle çelişmektedir. İskit savaşçılarına ait kurganların belirli bir bölgede yoğunlaşması, Çiftçi İskitlerin toplumsal yapısını yansıtmaktadır ve İskitlerin yaşadıkları diğer yerlerde aynı türden mezarların bulunmaması veya az sayıda olmasıyla uyumludur. Görünüşe göre bu kurganlar münferit kabile veya gruplara ait özel mezarlıklardı. Savaşçı sınıfına girmeyen kadınlar, çocuklar ve bu birliklerin diğer üyeleri kuvvetle muhtemel diğerlerinden ayrı olarak kurgansız mezarlara gömülmekteydi. Bu tür kurganlardan biri Seym Nehri'nin aşağı kısmındaki Dolinsk köyü yakınlarında bulunmaktadır. Burada sadece kadın ve çocuk mezarları yer alıyordu. Liderlerinin ilk çağrısında ortaya çıkmak zorunda kalan askerler, üyesi oldukları topluluğun yaşadığı yere bakılmaksızın ortak bir lider tarafından yönetilen birliğin bir parçası olarak, liderlerinin yanında gömülüyorlardı. Posulye savaşçı mezarlığı, Orta Dinyeper bölgesinde bilinen en büyük nekropol alanıdır ama tek değildir. Bu tür nekropol alanlarının varlığı, Dinyeper'in hem sağ hem de sol yakasında bilinmektedir. Bu mezarlar, kendi askeri örgütlenmelerini kuran İskit ülkesinin tarımsal nüfusunun, kendilerini Kraliyet İskitlerine karşı başarıyla savunduklarına ve uzun bir süre bağımsızlıklarını koruduklarına tanıklık etmektedir.

Daha önce genel olarak "Çiftçi" ortak adıyla adlandırdığımız Podolya ve Orta Dinyeper bölgesinin İskitleri, arkeolojik olarak birbirlerinden ayrılmaktadır. Podolya'da ve özellikle Dinyester bölgesinde toprak mezarlardan ziyade taş mezarlar daha yaygındı ve çoğunda cesetler yakılıyordu. Başta ünlü Nemirov olmak üzere Dinyester bölgesindekilerle benzer yerleşim alanlarının olduğu Bug Nehri civarında, Erken İskit Dönemi'ne ait kurganlar genellikle bilinmemektedir. Güney Podolsk arkeolojik keşif gezisi sırasında Nemirov ve Severnovskiy antik yerleşim alanlarında yapılan araştırmalarda, buradaki halkın ölülerini bir şekilde gömmesine rağmen İskitlere ait ne kurganlı ne de kurgansız mezarlara rastlanamamıştır. Dinyester bölgesinde bulunan kurganlar arasında büyüklük ya da zenginlik açısından belirgin bir farkın bulunmaması ilgi çekicidir. Aynı zamanda bu kurganlara ait envanterler ara-

sında Yunan menşeli hiçbir eşya bulunamamıştır. Bütün bu durumu bir tesadüfe ya da Podolya'daki İskit kurganlarının yeterince incelenmemiş olmasına bağlamak makul değildir. Çünkü burada nispeten az sayıda kurganda inceleme yapılamasının nedeni bu kurganlardan değerli eşyaların çıkmamasıyla ilgilidir.

Coğrafi konum olarak, Karadeniz ile Orta Dinyeper'den daha fazla ilişkili olan Podolya'da, Nemirov antik yerleşim alanında bulduğumuz Rodos-İyon seramik kalıntılarından göreceğimiz üzere Yunanların erken nüfuzunun izleri İskit ülkesinin diğer bölgelerinden daha belirgin ve açık görülmektedir. Yunanların Podolya'yla ilişkisi M.Ö. 6. yüzyılın sonu ile M.Ö. 7. yüzyılın başında ortaya çıkmasına rağmen daha sonraki dönemlerde gelişme göstermezken, Orta Dinyeper bölgesiyle Yunanların ilişkisi zamanla gelişmiş ve güçlenmiştir. Bu durum, Podolya'da erken dönemlerde var olan ama sonradan ortadan kaybolan yerleşim yerleriyle ilgili olabilir. Oysa Orta Dinyeper bölgesinde bu tür yerleşim alanları, İskitlerin burayı terk etmesine kadar varlılığını sürdürmüştür. Nemirov antik yerleşim alanında yaşam, en geç M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında sona ermiştir. Aynı şekilde Podolya'nın Bug ve Dinyester çevresinde bulunan yerleşim yerlerinin uzun süre var olduklarını gösteren hiçbir şey bulunamamıştır.

Muhtemelen Podolya'nın tarımla uğraşan nüfusu, M.Ö. 5. yüzyılın ortalarından daha önce bilinmeyen nedenlerden dolayı yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalmışlardı. Podolya'dan göç edenlerin nereye yerleştikleri sadece tahmin ve varsayımlara dayalı iddialardan ibarettir. Bu göç hareketinin bölgesel bir nedenden kaynaklandığına şüphe yok keza Orta Dinyeper bölgesinde yaşam aynı şekilde devam etmiştir; bu dönemde daha önce var olant köy ve şehir tipi yerleşim yerleri varlığını sürdürmekle kalmadı aynı zamanda Çerkassy bölgesinde M.Ö. 4. yüzyılda inşa edilen Pliskaçev gibi yeni yerleşim alanları ortaya çıktı.

Öte yandan M.Ö. 5. yüzyılda Orta Dinyeper bölgesindeki Drujina Nekropollerine gömülen asker ve liderlere ait mezarların sayısında önemli ölçüde azalmıştır. Muhtemelen bu durum askeri örgütlenmelerin sayısında yaşanan azalmayla ve buna bağlı olarak Kraliyet İskitlerine karşı direnişin zayıflamasıyla alakalıdır. Aynı dönemde Kraliyet İskitlerinin Orta Dineyper'in tarım nüfusu üzerinde hâkimiyet kurmayı başardıkları sonucuna varılabilir. Kraliyet İskitlerinin Orta Dinyeper'de nüfuzlarını artırması, Kraliyet İskitlerine özgü katakomb tarzı mezarların yayılmasıyla kanıtlanmaktadır.

Bahsettiğimiz tipteki mezarların en zengini, Çekassy bölgesinin Rızhanovka köyü yakınlarındaki 4 numaralı kurganda bulunmuştur.

Mezar büyük ihtimalle Orta Dinyeper'in sağ yakasında yaşayan tarım nüfusunun liderlerinden birine eş olarak giden Kraliyet İskitlerinin aristokrat sınıfına mensup bir kadına aitti. Muhtemelen bu kurganın kazı yapılmamış orta kısmında ve bu gruba ait kazı yapılan diğer kurganların altında bölgeye özgü ahşap mezar odası şeklindeki mezarlar bulunmaktadır. Yer altı mezarlarının büyük kısmı Tyasmin Nehri'nin üst kısımları ile Güney Bug ve Ingulets nehirlerinin kolları üzerinde, Kuzeybatı Karadeniz'den Orta Dinyeper'e kadar uzanan bölgede bulunmuştur. Bu durum Kraliyet İskitlerinin bu güzergâha sahip olma arzusunu göstermektedir. Tyasmin grubuna ait kurganlarda 16 yer altı mezarı keşfedilirken, Poros'ta sadece bir kurganın varlığı bilinmektedir.

Orta Dinyeper'in sol yakasında yukarıda anlattıklarımızla benzer bir süreç, Dinyeper'in sol yakasından Kiev ve Desna enlemine kadar uzanan bozkır koridorunun kuzeyindeki Borispol şehri yakınlarında M.Ö. 4. yüzyıla ait yer altı mezarı şeklindeki bir kurganın bulunmasıyla anlaşılmaktadır. Borispol'de rastladığımız kurgan, Orta Dinyeper bölgesinin tarım nüfusunu itaat ettirmekle görevli Kraliyet İskitlerine ait küçük bir gruba ait olabilir. Kraliyet İskitlerine karşı bağımsızlıklarını koruyan Orta Don Bölgesi İskitleri, onlardan ziyade Sarmatlarla daha yakın ilişkili içindeydi.

Orta Dinyeper bölgesindeki zengin kurganların sayısı M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren azalmasına rağmen bazı kurganlar, içlerindeki envanterin artan zenginliğiyle ön plana çıkmaktadır. Bu demek oluyor ki, Kraliyet İskitlerinin egemenliği altında olmalarına rağmen tarım nüfusunun liderleri, yönetimleri altındaki halkın mahsullerini kontrol altında tutuyor ve Yunan şehirlerinin ürünleriyle bunları takas edebiliyordu. Fakat şimdi halktan topladıkları hâsılatı ve Yunanlarla yaptıkları ticaretten elde ettikleri gelirleri, Kraliyet İskitleriyle paylaşmak zorundaydılar. Topladıkları hububatın bir kısmını haraç olarak Kraliyet İskitlerine vermek, ticaret amacıyla gönderdikleri kervanlar için de ödeme yapmak mecburiyetindeydiler. Askeri ganimetler dışında, çiftçilerden toplanan haraç gelirleri, Yunan tüccarlardan alınan vergi-hediyeler, Kraliyet İskitlerinin aristokrat sınıfının elinde toplanmaktaydı. Bu durum mezarların yapısı ve içindeki eşyaları zenginliği bakımından İskit bozkırlarında şimdiye kadar görülmemiş muhteşem kurganların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Ancak hâkim konumun avantajlarından sadece soylular değil, aynı zamanda Kraliyet İskitlerinin sıradan askerleri de faydalanıyordu. Çünkü Herodot'un anlattığına göre, kral savaş ganimetini her bir askerin hizmetine uygun olarak onlarla bölüşüyordu. Sıradan askerlere ait mezarlar, yeraltı odası şeklinde inşa edilmiş standart yapısıyla ve beraberinde bulunan bir dizi iyi silahla ve hatta bazılarında Yunan menşeli eşyaların varlığıyla ayırt edilmektedir.

İskit Krallığı'nın, Kraliyet İskitleri yönetiminde ortaya çıkması muhtemelen M.Ö. 5. yüzyılda meydana gelmiştir. Çünkü bozkırda, içerisinde Yunan menşeli eşyaların bulunduğu nispeten zengin yer altı mezarları, bu dönemde ortaya çıkmaktadır. Kraliyet İskitleri sadece bu yüzyılda bozkırdaki hâkimiyetlerini kuvvetlendirmiş, nüfuzlarını Orta Dinyeper bölgesinin tarım nüfusu aleyhine genişletebilmiştir. Bu gelişmeler sayesinde Kral Ariapeithes Yunan kolonileriyle ticari ilişkilerini geliştirmek ve siyasi ilişkilerini sağlam temellere oturtmak için Olbia'da işlerini yürütmek için Tymones (Tymnes) (IV, 76) adında Yunan kökenli bir vekil tayin etmiş ve oğlu Skyles,[179] Olbia'da kendisi için özel olarak inşa edilen bir evde uzun süre yaşamıştır. Herodot'un zamanında Kraliyet İskitlerinin Yunanlarla kurduğu ilişkiler, diğer İskitlerin Yunanlarla münasebetlerini gölgede bırakmıştı. Bu dönemde Yunanların İskit çiftçileriyle münasebetleri ancak Kraliyet İskitleri aracılığıyla gerçekleşebiliyordu. Çiftçi İskitlerin hububat yetiştirdiklerini nakleden Heredot'un onlar hakkında başka bir şey söyleyememesinin nedeni bu olmalıdır. Herodot'un, onlar hakkında hiçbir şey bilmediği anlaşılmaktadır.

İskit Krallığı, ilk olmasa bile, yenilmiş olanları sömürmek amacıyla fetihler yapan Doğu Avrupa'daki ilk oluşumlardan biriydi. Geçmiş zamanlarda kabileler ortak hedefler doğrultusunda ittifaklar vücuda getirmişler, yağma amaçlı saldırıları saymazsak kabileler arasındaki savaşlar daha çok topraklar üzerinden yapılmış ve bir kabilenin diğerini yok etmesiyle, başka bir yere sürmesiyle veya en iyi ihtimal hayatta kalanları asimile etmesiyle sonuçlanmıştır. Galip ve mağlup kabileler arasında ortaya çıkan eşitsizlik durumu geçiciydi, mağlup kabileler kölelerle eşit seviyede görülmelerine rağmen bu durum sistematik bir sömürü anlayışına dönüşmemişti. Çünkü ataerkil biçimindeki kölelik, sınıfsal bir nitelik taşımıyordu. Sınıf ve sınıfsal sömürünün uzun süreden beri var olduğu, teslimiyetin nominal değil fiili kölelik anlamına geldiği Antik Doğu'daki münasebetler, Kuzey Karadeniz bölgesinde İskitlerle birlikte ortaya çıkmıştır ve İskitler diğer halkları sömürerek yaşamayı Antik Doğu'da öğrenmişlerdi.

Antik Doğu'nun egemenlik ve tahakküm anlayışını benimseyen Kraliyet İskitleri, köle olmamalarına, ekonomik ve sosyal bağımsızlıklarına sahip olmalarına rağmen topraklarını zapt ettikleri tüm İskitlere köle muamelesinde bulunmuşlardı. Herodot'un da ifade ettiği gibi boyun eğenler İskit kralına hizmet etmeye mecburlardı ve bu zorunluluk,

179 İskit kralı Ariapeithes'in çocuklarından birisi de *Skyles* idi. İstria ilinden ve İskit olmayan bir kadından doğmuştu. Anasından Yunan dili ve edebiyatı öğrenmişti. *Heredot, a.g.e.,* s. 326 (ç.n.).

Kraliyet İskitlerinin bizzat kendilerine sirayet edecek kadar genişlemişti. Aslında bu durum herhangi bir kabile toplumunun doğasında var olan ancak Doğu despotizmi içerisinde yeni bir anlam kazanan kralın iktidarına karşı kült bir saygının ifadesinden başka bir şey değildi. Din tarafından kutsanmış lider-kralın otoritesi, demokratik kabile düzeninin istikrarı için gerekli bir koşuldu ama bu anlayış, sınıf toplumunda sömürücülere hizmet etmiş ve toplumsal temeli bulunmayan sadece kralın emrinde olan silahlı güçleri kuvvetlendirmişti.

Kraliyet İskitlerinin sadece etnik olarak akraba oldukları İskit zümreleri üzerinde hâkimiyet kurdukları, İskit olmayan kabileleri hâkimiyet altına alamadıkları hususunu belirtmek gerekir. Bu minvalde Kraliyet İskitlerinin göçebe İskitlerle münasebetleri, toprak merkezli hak iddialarıyla açıklanabilir. Kraliyet İskitleri, yaşam tarzları ve ekonomileri için elverişli toprakların bulunduğu göçebelerin hâkimiyetindeki Dinyester steplerine hâkim olma ihtiyacı duyuyordu. Çiftçi İskitler ile Kraliyet İskitleri arasındaki ilişkilere gelince, sınırsız miktardaki hububat talebini karşılama potansiyeline sahip Çiftçi İskitler, Kraliyet İskitleri için sistematik sömürüye uygun, boyun eğdirilmesi gereken bir topluluk olarak görülüyorlardı. Çünkü İskitlerin yaşadıkları coğrafi sınırlar dâhilinde onlardan başka tahıl üreten halk yoktu. Bununla birlikte, İskit Krallığı'nı etnik olarak olarak akraba halklarla sınırlamada akrabalığın da rol oynaması mümkündür.

Bu arada Kraliyet İskitleri, Yunanlara sadece çiftçilerden topladıkları tahılı vermekle iktifa etmiyorlardı, Yunan kolonilerine hayvan, yün, post ve deri gibi kendi ürettikleri ürünleri ve köleye dönüştürdüleri savaş esirlerini de tedarik ediyordu. Buradan İskit köleleri Yunanistan'a götürülüyordu, Atina'da, İskit kölelerinden başka amaçlar için de kullanılan bir kent polisi teşkilatı kurulmuştu. Fakat Yunanlar için asıl elzem olan; hem kolonilerin hem Yunanistan'ın, özellikle de Atina'nın ihtiyaç duyduğu tahıldı. Onlara tahıl tedarik eden İskitlerle ilişkilerini güçlendirmeye ihtimam gösteren Yunanlar, diğer taraftan şehirlerin çevresinde, hem Yunanlardan hem de şehirlerin çevresine yerleşen yerlilere, tarımsal yerleşim alanları sunmak suretiyle İskitlere olan hububat bağımlılığından kurtulmaya çalıştılar.

Olbia civarında Herodot'un "Kallippidis" olarak adlandırdığı halkın yaşadığı bir tarım bölgesi erken dönemde ortaya çıktı. Çok daha sonraları Protogenes onuruna verilen kararnamede[180] Kallipisler, Mik-

180 Üzerinde Protogenes onuruna verilen kararnamenin bulunduğu bu yazıt, beyaz mermer bir levhadan her iki tarafı oyularak hazırlanmış olup M.Ö. 3. yüzyıla aittir. Yazıtta Olbialıların önce komşuları İskitler, daha sonra Sarmatların saldırısına uğradıklarından bahsedilmektedir. Protogenes onuruna hazırlanan kararnamenin nedeni oldukça zengin olan Protogenes'in, mensubu olduğu

shelenler yani yarı Yunanlar, daha doğrusu Yunanların ve yerlilerin karışımı olarak adlandırılmıştı. Herodot, Olbia ile bağlantılı İskit çiftçi nüfusunu, Çiftçi İskitlerden ayırmakta ve onları Aşağı Dinyeper ile İngulets Nehri boyunca konumlandırmaktadır. Bahsettiğimiz İskit tarım nüfusu, Srubna Kültürü'nün Sabatinovka ve Belozerks evrelerini geçirmiş Kuzey Karadeniz bölgesinin yerleşik tarım nüfusunun ahfadından değildi, buraya yeni yerleşen İskitlerdi. Geç Srubna Kültürü'ne ait yerleşim yerleriyle, Şirokoya Balka ve Belozerks yakınlarındaki antik yerleşim alanlarına sahip halkın eserleri arasında bu iki halkın birbirleriyle doğrudan temasını dışlayan bir boşluk bulunmaktadır.

M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarında Aşağı Dinyeper bölgesinde Nikopol şehri yakınlarında, İskit steplerinde bu türden bir anıtın tek olduğu Kamenka antik yerleşim yeri ortaya çıktı. İskit kralının karagahı, İskit Krallığı'nın başkenti konumundaki Kamenka'ya, demircilik, kuyumculuk ve kemik oymacılığı gibi alanlarda usta çok sayıda zanaatkâr yerleşti. Yunan tüccarların mallarıyla Dinyeper Nehri üzerinden ulaştıkları Kamenka, Belozersk Koyu ile Konka Nehri arasında Dinyeper kıyısında yer alıyordu. Şehir sahip olduğu 12 km2 alanla Belsk yerleşim alanından sonra ikinci sırada yer alıyordu. Kamenka'nın güneydoğu ucunda diğer tarafları surla çevrili Konka Nehri'ne bitişik gibi duran uzun dikdörtgen şeklinde bir akropol bulunmaktadır. Surların üst kısımlarında kerpiç duvar kalıntılarına ait izler hala mevcuttur. Büyük kısmında yerleşik nüfusun bulunmadığı şehrin geriye kalan bölümlerinde açık ocakları bulunan ve başta demircilik olmak üzere diğer zanaat dallarına ait izlerin bulunduğu birkaç odadan oluşan sütünlü kamıştan zemine yapılmış ya da toprağa oyulmuş binalardan oluşan izler bulunmuştur. Akropol içerisinde hiçbir zanaat grubuna ait izler barındırmayan taş yapılarla birlikte Yunanlarla ticaret yapıldığına kanıt teşkil eden çok sayıda ithal seramik (amfor) parçalarına rastlanmıştır.

Kraliyet İskitlerine özgü yer altı odası (katakomb) şeklindeki mezarların bulunduğu kurganlara yoğun olarak Aşağı Dinyeper bölgesinin her iki yakasında rastlamaktayız. Bunlar arasında büyük höyüklerden oluşan zengin kraliyet mezarları da bulunmaktadır. Kraliyet İskitlerine ait kurganlarının büyük çoğunluğunun tarihi M.Ö. 4. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İskit Krallığı'nın en kudretli olduğu bu dönemden geriye tamamen veya kısmen yağmalanmaktan kurtulmuş olarak ula-

---

Olbia şehrinin gelişimi için maddi destekte bulunmasıdır. Aslında Protogenes'in sahip olduğu zenginlik ona, babası Herosont'ten tevarüs etmişti. Babasının izinden giderek, ona layık bir oğul olma amacıyla Olbia şehrine yardım etmeyi sürdürmüştü. Kararnamede Olbia şehrinin M.Ö. 3.yüzyıldaki politik ve ekonomik durumuna ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır. P. O. Karışkovskiy, *Monetı Olvii*, Kiev, 1988, s. 93-102 (ç.n.).

şan Solokha,[181] Çertomlık[182] ve Lugovaya (Aleksandropol)[183] gibi birkaç ünlü İskit kurganı bu döneme aittir. Kraliyet İskitlerine ait bu dönemdeki kurganlar, büyüklüğü ve zenginliğiyle Orta Dinyeper'in en zengin kurganlarını bile geride bırakmaktadır.

İskit ülkesinin bozkır ve orman-bozkır bölgelerindeki kurganlarda yaygın olarak, Yunan zanaatkârlarının eserleri bulunmaktadır. Bu eserler ya tamamen Yunan tarzı ve zevkiyle yapılmıştır ya da Yunan tarzı muhafaza edilerek İskitlerin zevk ve ihtiyaçlarına göre imal edilmiştir. İskitlerin yaşamlarına dair tasvirlerin yer aldığı sanatsal eşyalarda ayrıca İskit sanatına özgü hayvan stiline Yunan tarzı yorumların katıldığı tasvirlerle de karşılaşmaktayız. Hatta İskit mitolojisinin Yunan tarzı yorumlandığı, İskit Tanrılarının Yunan imgelerle temsil edildiği kült sahnelerde bu objelerde yer almaktadır. Yunan sanatına göre dekore edilmiş İskit tarzı eşyalar arasında özellikle kılıç kınlarının ve goritlerin altın kaplama plakaları oldukça ilgi çekicidir. Bu plakalar Yunan stiline uygun olarak Yunan temalı figürlerle tezyin edilmiştir. Bu türden eşyalara, Çertomlık kurganı haricinde İlintsı köyü yakınlarında, Melitopol şehrinde ve Aşağı Don bölgesindeki Elizavetinskaya köyü yakınlarındaki Pyat Bratev'de bulunan üç kurganda daha rastlanmış olması oldukça ilgi çekicidir. Bu arada yukarıda bahsettiğimiz kurganlardan çıkan örnelere benzeyen Kuzey Karadeniz Bölgesi menşeli altın kaplı kılıç kınına New York Metropolitan Sanat Müzesi'nde de rastlamaktayız. O halde tüm bu eşyaların aynı kalıplarla, aynı Yunan zanaatkârların atölyelerinde seri olarak imal edildiklerini, sadece İskitler arasında değil, onlara komşu bölgelerdeki aristokratlar arasında da yayıldığı sonucuna ulaşıyoruz.

İskitlerin zevk ve ihtiyaçlarına uygun olarak imal edilen sanatsal eserler arasında metal işlemeciliğiyle (Toreutics) yapılmış eşyalara daha fazla rastlıyoruz. Solokha kurganına ait altın bir tarak, Çertomlık kurganına ait gümüş vazo, 2 kupa (gümüş ve elektra) ve üzerinde gündelik yaşama dair tasvirlerin bulunduğu vazo bu türden eşyalar arasında yer almaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz kupalara, Kerç yakın-

181 Solokha, Dinyeper Nehri'nin sol yakasında yer almaktadır. N. İ. Veselovskiy'in 1912-13 yılları arasında kazı çalışmaları yürüttüğü kurgan 100 metre çapında ve 18 metre yüksekliğinde olup içerisinde iki mezar bulunmaktadır. Mezarların biri soylu bir kadına aittir. Kral mezarında kralla beraber yaveri, hizmetçisi ve 5 atı gömülmüştür. Kralın yanındaki eşyalar arasında üçü solunda ikisi sağında olmak üzere 5 bilezik, bronz miğfer ve altın tarak bulunmuştur (ç.n.).

182 1862-63 seneleri arasında İ. Zabelin'in kazı çalışmaları yürüttüğü kurganın çapı 350, yüksekliği 20 metredir. Kurgan, Nikopol'ün 22 km. kuzeybatısında Çkalovo köyü yakınlarında bulunmaktadır (ç.n.).

183 Çertomlık kurganının kuzeyinde, Nikopol ve Dnipropetrovsk bölgeleri arasında bulunmakta olup Dinyeper'den 65-70 km Uzaklıktadır. 320 metre çapında ve 21 metre yüksekliğindedir (ç.n.).

larındaki Kul-Oba kurganında ve Voronej yakınlarında bulunan Çastıye kurganlarından birinde rastlamaktayız. Mezkûr vazo ise, Aşağı Dinyeper bölgesinde bulunan Gaymanova kurganı menşelidir. Gene bu listeye Solokha kurganına ait üzerinde fantastik aslan avının tasvir edildiği gümüş vazoyu ekleyebiliriz. Bahsettiğimiz metal eşyaların üzerlerinde sakallı veya sakalsız, uzun saçlı, üzerlerinde kemerli kısa ceket ve uzun dar pantolon bulunan, yumuşak çizmeler giymiş, bazen başlık takmış, aşağı yukarı aynı boyda İskitlerin tasvir edildiği kabartmalar bulunmaktadır. İskitler bu kabartmalarda kemerlerinde asılı akinak tarzı kılıç, yay ile birlikte yay ve ok kutusu (gorit), bir veya iki mızrak, bir balta ve hafif bir kalkandan oluşan İskitlere özgü silahlarla donanmışlardır. Eşyaların üzerindeki tasvirlerde muhtemelen mitolojik kaynaklı bir dizi ardışık olayı tasvir edilmektedir. D. S. Raevskiy, kupaların üzerinde bulunan tasvirlerin Herodot'un İskitlerin kökeni hakkında ileri sürdüğü efsaneyle ilişkili olduğuna inanmaktadır.

Yunan zanaatkârlarının İskitler için yaptığı yukarıda bahsi geçen yüksek sanat eserlerinden bir diğerine, 1971 senesinde Dnepropetrovsk bölgesinin Ordzhonikidze kasabası yakınlarında bulunan Tolstaya Mogila kurganında rastlamaktayız. Tolstoya Mogila kurganının 9 metrelik höyüğünün altında bulunan iki yer altı mezarından (katakomb) çıkan eşyalar arasında muteşem bir pektoral[184] bulunmaktadır. Mezarlardan biri –merkezi olan-yağmalanmıştı. Onun yanındaki mezar soyulmamıştı; çocuklu bir kadın, bir hizmetçisi ve iki hizmetkârıyla birlikte gömülmüştü. Yanlarında çeşitli mücevherler, kaplar ve diğer ev eşyalarından oluşan oldukça zengin bir koleksiyon bulunuyordu. Merkezdeki mezardan geriye ise silah parçaları, bronz kazanlar ve ufak tefek eşyalar kalmıştı. Kurgandaki en ilginç keşif, orta odayı giriş boşluğuna bağlayan kısa koridorda yapılmıştır. Burada fantastik hayvan figürleriyle süslenmiş altın kın içinde bir kılıç ve yukarıda bahsedilen pektoral bulunmuştur. Dekoratif şeritlerle birbirinden ayrılmış hilal şeklindeki pektoralin alt kısmında mücadele eden hayvanların sahnelendiği bir tasvir, üst kısmında ise İskitlerin temel geçim kaynağı olan hayvancılıkla ilişkili evcil hayvan ve iş yapan insan tasvirleri bulunmaktadır. İş yapan insanlar arasında iki kadın koyun sağarken, iki İskit de kürk elbise dikmektedir. At, inek, koyun ve keçi gibi evcil hayvanlar yavrularını emzirirken ya da farklı pozisyonlarda tasvir edilmektedir. Türünün tek örneği olan bu tasvirler, İskit hayvancılık ekonomisinin ve gündelik yaşamının canlı birer resmi gibidirler.

Merkezi mezara eşik eden iki mezara değerli altın ve gümüş tezyinlerle donatılmış 6 adet at iskeleti yerleştirilmişti. Gene bu iki mezarın

184 Göğüs ya da boyna takılan gerdanlık şeklindeki metal takı (ç.n.).

yanında silahlı hizmetkârlara ait (silah ve süs eşyalarıyla birlikte) özel olarak inşa edilmiş mezarlar sıralanmaktaydı. Seyislerinin birinin boynunda altın grivnası vardı.

Yunan atölyelerinden barbarlara ulaşan eşyalar arasında hem Yunan hem İskit tarzında yapılan çok sayıda çeşitli süs eşyaları bulunmakta olup bunlar arasında M.Ö. 5. yüzyıdan itibaren yaygınlık kazanan elbiselere dikilen altın plakalar dikkat çekmektedir. Bu altın plakaların üzerinde İskit tarzını andıran Yunan temalı motifler haricinde yerel sanatsal motiflerin Yunan üslubuyla yeniden üretildiği tasvirler bulunmaktaydı. Yunan şehirlerinden ihraç edilen sanat eserlerinde birbirinden farklı iki stil grubu dikkat çekmekte olup bunlardan biri tamamen Yunan stili, diğeri ise Ahameniş İmparatorluğu içerisinde Fars ve Yunan geleneklerinin birleşmesiyle ortaya çıkan Yunan-Fars stilidir. Yunan-Fars stili tema ve form bakımından orijinal İskit sanatına daha yakındır ancak M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arka plana itilmiştir. İskit zanaatkârlarının eserlerinde ayırt edilmelerini sağlayacak özel detaylar bulunmaz. Fakat atların bronz süslemeleri, şematik ve geometrik motifleriyle daha önceki İskit sanatına ait eserlerden ayırt edilebilir. Bu dönemden itibaren bazı Yunan ve Doğu temaları ve formları İskit sanatına nüfuz etmiştir.

İskit maddi kültürü özgünlüğünü kaybetmese de, başta süsleme ve dinsel (kült) amaçlı eşyalar olmak üzere İskitlere özgü eserler üzerinde Yunan zanaatkârlarının artan etkisiyle Helenleşti. Bu duruma bağlı olarak, İskitlerin ideolojisi, köleci toplumlara özgü yayılmacı bir hüviyete büründü.

SİNDİLER VE BOSPOROS

Herodot'un eserinde görmezden geldiği Kerç Boğazı kıyılarındaki Yunan kolonileri, Kuzey Kuzey Karadeniz bölgesinin tarihinde önemli rol oynamıştır. Kimmer Bosporosu'nu (Kerç Boğazı) onun doğusundaki Meotları ve Bosporos'u donmuş buzlar üzerinden geçen İskitleri bilmesine rağmen Herodot, eserinde buradaki Yunan kolonilerinden hiç bahsetmez (IV, 28).[185]

Kerç Boğazı kıyısındaki en önemli ve en büyük şehirler; Avrupa yakasında "Pantikapamoeus"[186] ve Asya yakasında "Phanagoria"[187] idi. Pantikapamoeus'un yakınında daha küçük şehirler olan Tyritake ve Mirmekiy, biraz daha ötede Nymphaeum (Nymphaion) yer almaktaydı. Asya yakasında ise Phanagoria dışında Hermonass, Kepy (Kepoi), Korokondama ve birkaç küçük yerleşim yeri daha vardı. Kerç Boğazı'ndaki şehirlerde yaşayan Yunanlar, ilişkilerini sadece Kerç ve Taman Yarımadası'nda meskûn nüfusla sınırlandırmadılar; siyasi ve ticari münasebetlerini her cihette iç bölgelere doğru genişlettiler. Erken dönemde Azak Denizi kıyıları ve Don bölgesine ulaşan Yunanlar Dinyeper bölgesine de sızmaya muvaffak oldular. Buraya sadece Don-Donets ve Moloçna nehirleri boyunca değil, aynı zamanda Kırım Yarımadası'nı geçerek Dinyeper Nehri üzerinden ulaştılar.

Kimmer Bosporos'unda bulunan Yunan şehirleri M.Ö. 480 senesinde "Archaeanactidlerin" idaresi altında birleşti. Bu birliğin yönetimini

---

185 *"İskit Kışı: Bu anlattığım bölgede kış yaman olur. Bir fikir vermek için belirtiyorum. Sekiz ay süresince dayanılmaz soğuk olur, o kadar ki, yere su dökülse çamur olmaz ve ateş yakılsa çamurdan başka bir şey ele geçmez ve deniz donar, Kimmer Bosphoros'u donar. Savaşta İskitler ordularını hendeğin öbür yakasına, Sindilerin ülkesine buz üzerinden geçirmişlerdir..." Heredot, a.g.e.*, s. 305 (ç.n.).

186 Kırım'ın doğu kıyısında, Yunanların "Taurica" olarak adlandırdıkları antik Yunan kenti olup Kimmer Bosporosu'nun batı yakasında-Mithridat Dağı üzerine inşa edilmiştir. N. Zavoykina, *Bosporskie Fiasi: Mezhdu Polisom i Monarhiey*, Moskova, 2013, s. 165, 166 (ç.n.).

187 Kimmer Bosporosu'nun doğu kıyısı boyunca uzanan Taman Yarımadası'ndaki en büyük antik Yunan kentidir. M. M. Kobılina, *Fanagoriya*, Moskova,1989, s. 5 (ç.n.).

"Arkhon"[188] vasfı taşıyan ve soylu bir aile olduğu anlaşılan Archaeanactids'lere verilmesinde dış politika konularının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu birleşmenin nedenini, M.Ö. 494 senesinde Anadolu'daki Yunan şehirlerinde vuku bulan isyanların Persler tarafından bastırılmış olması olarak açıklayan A. P. Kallistov'un böyle düşünmesinde muhtemelen haklılık payı vardı. Yaşananlar Anadolu'daki Yunan şehirleriyle yakın ilişki içindeki Kuzey Karadeniz bölgesindeki Yunan kolonilerinin ekonomik bir kriz yaşamasına ve bunun sonucu olarak komşuları barbar kavimleriyle ilişkilerinin bozulmasına neden olmuş olabilir.

Herodot'un eserinde Bosporos şehirlerinden bahsetmeyişi muhtemelen Atina yanlısı sempatisi ve Atina'nın hegomanyasına karşı bu şehirlerin gösterdiği muhalefete duyduğu düşmanlıktı. Perikles, M.Ö. 440-430 yıllarında, Herodot eserini kaleme alırken, bu amaçla Karadeniz seyahatine çıkmış fakat Bosporos şehirlerinden sadece Nymphaeum'u Atina birliğine katılmaya ikna edebilmişti. Muhtemelen bu durumla alakalı olarak, M.Ö. 439 senesinde bir darbe gerçekleşti ve Bosporos şehirlerinin idaresi Archeanactidlerden Spartokid Hanedanlığı'na geçti.

O halde Atina'nın Bosporos şehirleri üzerinde nüfuz kurma teşebbüsü ile Spartokid Hanedanlığ'ını iktidara taşıyan darbe arasında nasıl bir ilişki vardı? Spartokid Hanedanlığı döneminde Atina ile Bosporos şehirleri arasında dostane ilişkiler bulunmaktaydı. Ancak bu müspet ilişkiler, az ya da çok ağır bir forosun[189] ödendiği ve zorlayıcı yükümlülüklerin yerine getirildiği şekilde Atina hegemonyasına boyun eğdikleri anlamına gelmez. Atina'nın Bosporos şehirlerinde karşılaştığı mukavemet, yukarıda değindiğimiz Herodot'un bu şehirler hakkında neden sessiz kaldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bunun sonucu olarak, komşu barbar kavimleri kendi yanlarına çekerek güçlerini artırmak amacıyla Bosporos şehirler ittifakında hanedan değişikliği yaşanmıştır.

Yeni hanedanlığın kurucusu Spartokos'un (Spartok)[190] adının kökeni İskit değil, Trak (Trakyalı) idi. Bu nedenle bazı araştırmacılar

188 Antik Yunanistan'da oligarşik kökenli yöneticidir. Kent devletlerinde gücü elinde bulunduran arkhonlar, Antik Yunanistan'da yönetimdeki kralın nüfuzunu kırarak giderek kontrolü ele almayı başarmışlardır. M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren ortadan kalkmaya başladıkları görülmektedir. İ. Surikov, L. Taruashvili, V. Lenskaya, *İstoriya i Kultura Drevney Gretsii: Entsiklopediçeskiy Slovar*, Moskova, 2009, s. 101 (ç.n.).

189 Antik Yunanistan'da askeri haracamalar için toplanan nakdi vergidir (ç.n.).

190 Archeanactid Hanedanı'ndan sonra Bosporos Krallığı hükümdarı olmuştur. Ondan sonra Seleukos ve I. Satyr (Satyros) hükümdarlık yapmıştır. S. R. Tokhtasev, "The Bosporos and Sindike in the Era of Leukon I. New Epigraphic Publications" , *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, c. 12, sayı: 1-2, 2006, s. 1-62 (ç.n.).

Spartokos'un, Bosporos şehirlerinde iktidarı ele geçiren paralı Trak askerlerinin lideri olduğuna inanmaktadır. Ancak paralı Trak askerleri Bosporos'ta daha sonra, M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllar arasında ortaya çıkmıştır. Kral Satir'in döneminde ordusunda 2 binden fazla paralı Yunan askeri ve bir o kadar da paralı Trak askeri bulunmaktaydı. Daha önceki zamanlarda Bosporos şehirlerinde paralı Trak askerlerinin varlığına dair malumat bulunmamaktadır. Muhtemelen, Spartokid Hanedanı Traklar arasından değil, Helenleşmiş yerel soylulardan, Taman Yarımadası'ndaki en yakın Yunan şehirlerinin yönetici seçkinleri olan Sindilerden çıkmıştır. Yukarıda ifade etmiş olduğumuz üzere Sindilerin etnik oluşumunda kendileri Trak olmasa da Asya'da kaldıkları sürede Traklar ile yakın münasebetler kurmuş olan Asya'dan dönen Kimmerler rol oynamıştır. Sindiler arasındaki Trak kökenli isimlerin varlığı bu durumla izah edilmekle birlikte ayrıca Kimmerler, Yunanları Asya'da bulundukları zamanlardan biliyorlardı. Spartokidlerin en başından beri Panticapaeum'da yaşadıklarına inanmak için bir neden bulunmamaktadır. Spartokidler, elde etmiş oldukları başarıları ikamet ettikleri Phanagoria'da kazanmış ve Phanagoria çevresinde yaşayan kendi kabilelerinin desteğiyle Spartok, iktidarını tesis etmiş olabilirdi.

Barbarlar tarafından çevrelenen bir muhite yerleşen Yunanlar, ilk günden itibaren yerel aristokrasinin yardım ve desteğini almaya çalışmıştır. Yunan şehirlerine yakın yerli aristokratlar sadece ekonomik olarak değil, aynı zamanda kültürel olarak da Yunanlarla yakın ilişki kurdular. Klan-kabile tarzı toplumsal örgütlenmelere liderlik yapan bu aristokratlar, Yunanlara sadece kendi ürettikleri ve himayelerinde bulunan çiftçilerden topladıkları ürünleri satmakla kalmıyor; diğer kabilelerin liderleriyle Yunanlar arasında arabulucuk yapıyor; Yunan kolonilerinin ve ticaret kervanlarının güvenliğini sağlıyorlardı. Zamanla bu liderler mensup oldukları kabilelerle bağlarını koparmadan daha önce bahsettiğimiz İskit Kralı Skyles gibi uzun süre Yunan şehirlerinde yaşadılar ve bazende buralara yerleştiler; Yunan dilini ve geleneklerini öğrendiler; hatta Yunanlar ile hısımlık bile kurdular. Bu ilişkilerin bir neticesi olarak, Helenleşmiş yerli aristokratların kurganları Yunan şehirlerine yakın bölgelerde yapılmıştır. Yerli ve Helenistik özelliklerin bir arada bulunduğu bu kurganlar kolaylıkla ayırt edilebilmektedir.

Yunan Bosporos şehirlerinin Kuban bölgesindeki etkisinin M.Ö. 6. yüzyılın sonu ile M.Ö. 5. yüzyılın başı ve ilk yarısında artmış olduğunu yukarıda bahsettiğimiz Ulskiy Aul kurganlarında görmek mümkündür. Bu etkiye dair en çarpıcı örneklere, Varennikovskaya köyü yakınlarındaki Sindi antik yerleşim alanına yakın bir kral veya lider hanedanına mensup olduğu anlaşılan "Sem Bratev" (Yedi Kardeşler) kurgan mezarlarında rastlamaktayız. Günümüze kadar ulaşan Sem Bratev II

ve IV numaralı kurganlara ait mezarlar, kerpiç tuğladan inşa edilmiş ve düz ahşap bir çatıyla örtülmüştür. Yerel karakterlerini muhafaza eden kurganlar, M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Mezarlarda ölülerin yanında silahlar, atlar ve yerel tipte eşyalarla birlikte Yunan ve Yunan-Fars üslubuyla yapılmış eşyalar bulunmuştur. Buluntular arasında başı geriye dönük, simetrik boynuzlarla taçlandırılmış, ayakta duran geyik şeklindeki gümüş göğüs plakası özellikle dikkat çekmektedir. Geyiğin hemen yanında emen bir buzağı, dibinde ise palmetto şeklinde kuyruğu ve gagasında balık bulunan, yanlara doğru kanatları açılmış stilize bir kuş figürü yer alır. Göğüslüğün üzerindeki hayvan figürlerinin boynuz, kanat ve kuyruk kısımları yaldızlıdır. Sem Bratev 4 numaralı kurgandan ise kanatlı bir dağ keçisinin ön tarafının tasvir edildiği Ahameniş menşeli bronz bir riton ve ahşap bir kabın tepesini süsleyen dört üçgen altın plaka çıkmıştır. Bunlardan biri tavşanı didikleyen bir kuşu, diğeri bir keçiyi sırtından yakalamış kanatlı bir leoparı, üçüncüsü İran mitolojisinin fantastik canavarı simurgu ve dördüncüsü bir geyiğe saldıran bir aslanı tasvir etmektedir. Son resim İskit sanatına uygun yapılmışken, diğer üçü Yunan ve İran kökenli özellikler göstermektedir.

M.Ö. 4. yüzyıla ait bu kurganlardaki mezarlar ile Dinyeper bölgesindeki İskit kurganları arasında benzerlikler gözlemlenmektedir. Mesela at koşum takımlarına ait süslemelerde yerel sanat çizgileri ve tek düzelik korunurken, kişisel süs eşyalarında ağırlıklı olarak Yunan etkisi göze çarpmaktadır. Bu tür eşyalara daha önce bahsettiğimiz Kuban bölgesinin üst kesimlerinde eski bir Meot yerleşim yerine yakın Elizavetinskaya köyü yakınlarındaki kurganda rastlanmıştır.

Kerç Yarımadası'nın yerlilerinin Kraliyet İskitleri olduğuna inanılmaktadır. Fakat Kerç Yarımadası'ndaki yerlilere ait mezarlar, bütün Kırım bozkır bölgesinde olduğu gibi, yapı olarak Kraliyet İskitlerinin mezarlarından farklıdır. Muhtemelen buranın yerlileri ölülerini basit toprak mezarlara defneden Kırım'ın göçebe İskitleriydi ya da ölülerini taş sandık mezarlara defneden Tauriler olmalıdır. M.Ö. 5. yüzyıla ait bu mezarlar, genellikle Bronz Çağı'na ait höyüklere gömülmüştü. Daha sonraları ise bazen özel olarak inşa edilen höyüklere yerleştirilmiş olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu tür mezarlara tüm Kırım bozkır bölgesinde ve bazen de küçük aile mezarlığı şeklinde rastlamaktayız. Karşılaştığımız durum bizi, bu İskitlerin merkezi bir örgütlenmeye sahip olmadığı, az ya da çok bağımsız birimlere ayrıldığı sonucuna götürmektedir. Varmış olduğumuz netice aralarında Kraliyet İskitlerine ait kral mezarlarıyla veya Orta Dinyeper çifçilerine ait mezarlarla karşılaştırabileceğimiz büyüklükte kurganların bulunmayışıyla teyit edilmektedir. Sadece Yunan şehirlerine yakın bölgelerde bulunan barbar kurganları, büyüklükleri, karmaşık yapıları ve sahip oldukları envan-

terin zenginliğiyle ayırt edilmektedir. Bahse konu kurganlar, Yunan şehirlerinin üst kesimiyle birleşen Helenleşmiş soyluların mezarları olup Sindilere, Taurilere veya İskitlere ait olabilir.

Helenleşmiş yerlilere ait en erken tarihli mezarlar Nymphaeum şehri yakınlarında ortaya çıkmıştır. Nymphaeum yakınlarında bulunan Yunan ve barbar menşeli özelliklerin bir arada bulunduğu bu kurganlardan çıkan eşyaların çoğunluğu Yunan menşelidir. Bilhassa 1876 tarihli 4 (19 nolu mezar) ve 16 numaralı kurganlar bu özelliklere sahiptir. M.Ö. 5. yüzyılla tarihlendirilen Nymphaeum kurganlarında Kuban bölgesindeki Sem Bratev kurganlarına ait buluntularla benzerlikler taşıyan çok sayıda eşya bulunmaktadır. Her ikisi kurganda da bulunan, görünüşe göre aynı atölyede ve hatta aynı kalıpla yapılmış elbise süslemesinde kullanılan altın plakalar arasındaki benzerlik özellikle büyüktür.

Atina ile münasebetini devam ettirmekle yetinen ve Archeanactid Hanedanlığı döneminde Bosporos şehirler birliğine dâhil olmayan Nymphaeum şehri, M.Ö. 5. yüzyılın sonu ile M.Ö. 4. yüzyılın başlarında Kral I. Satir'in hükümdarlığı döneminde ancak Spartokid Hanedanlığı'na tabi kılındı. Ktesnifont'a yönelik serzenişte bulunduğu konuşmasında Aeschines, Spartokidlerin safına geçme nedenini, ihanet ettiği için vatandaşları tarafından idama mahkûm edilen ve bu yüzden Bosporos Krallığı'na kaçan Hatip Demosthenes'in dedesi Atinalı Gilon'un ihanetiyle açıklamaktadır.[191] Ödül olarak kendisine, Kral I. Satir tarafından Taman Yarımadası'nda bulunan Kepoi[192] şehrinin idaresi verilmişti. V. V. Latışev, eski gücünü kaybeden Atina'nın artık uzak bir ülkedeki bir şehri elinde tutamayacağı gerçeğiyle Gilon'un ihanetini haklı çıkarmaktadır. Kepoi şehri yakınlarında yerli zengin mezarlara tesadüf edilmesi, şehrin yerlileri yanına çekerek Bosporos şehirler birliğine karşı güçlenmeye ve direnmeye çalıştığını göstermektedir. Kral I. Satir ayrıca, kendisine düşman Bosporos şehirlerindeki vatandaşların sığındığı Doğu Kırımdaki bir başka şehri, Theodosius'u (Kefe) hâkimiyeti altına almaya çalıştı fakat ömrü buna kâfi gelmeyerek kuşatma sırasında M.Ö. 387 senesinde öldü. Bu sırada Bosporos Krallığı'nın güçlenmesinden ve Theodosius'un düşmesinin kendi kolonisi Hersonisos için tehlike arz edeceğinden endişelenen Herakleia Pontiki, Theodosius şehrinin yardımına geldi. Şehir ancak Satir'in varisi Levkon döneminde zapt edildi.

191 Aeschines'in rakipleri Timarchos, Ktesnifont ve Demosthenes ile girmiş olduğu siyasi mücadeleler ve birbirlerine karşı yöneltmiş oldukları söylemler hakkında geniş bilgi için bkz. N. Fisher, *Aeschines: Against Timarchus*, Oxford University Press, 2001 (ç.n.).

192 Taman Yarım'adası üzerinde, Phanagoria'nın doğusunda günümüz Krasnador şehrinin bulunduğu alanda yer almaktadır (ç.n.).

Spartokid Hanedanlığı tarihinin ana kaynağı olan Sicilyalı Diodorus'un eserinde bölük pörçük bilgiler bulunmaktadır (Kütüphane, XII-XX. kitaplar).[193] Diodorus'a göre, Sapartokid Hanedanlığı'nın kurucusu Spartok 7 yıl hüküm sürdükten sonra sırasıyla Seleukos, Satir ve Levkon her biri kırk yıl hüküm sürmüştür. Her birinin saltanat süresinin kırkar yıl olarak belirtilmesi, Diodorus'un vermiş olduğu malumatların güvenilirliği hakkında kuşku uyandırmaktadır. Fakat Diodorus'un vermiş olduğu bilgileri teyit edebileceğimiz bir kaynak bulunmamaktadır. Diodorus'un erken dönem Spartokidlerin ölüm tarihleriyle ilgili vermiş olduğu bilgilerden (Spartok M.Ö. 433-31, I. Satir M.Ö. 393-92, Levkon M.Ö. 354-53) Satir ve Levkon'un ölüm tarihleri saltanat sürelerine denk gelmektedir. Ayrıca Diodorus, Spartok'un ölümünden sonra Satir dışında Seleukos'un da kırk yıl hüküm sürdüğünü söylemektedir, buna göre her ikisi ya eş zamanlı olarak krallığı yönetmişler ya da miras aldıkları krallığın farklı bölümlerinde kral veya yönetici olarak hüküm sürmüşlerdir. Seleukos'un saltanatı hakkında hiçbir bilgi günümüze ulaşmazken, Satir, onun hakkındaki mevcut bilgilerde Yunan Bosporos şehirlerinin tek hükümdarı olarak geçmektedir. Ortaya çıkan bu durum I. Seleukos'un ya mitolojik bir kişilik olduğu ya da Bosporos şehirlerinin kralı değil de, onlarla aynı hanedandan gelen Sindi Krallığı'nın hükümdarı olduğu anlaşılmaktadır.

A. I. Boltunova, "Sindi Limanı", "Sind", "Sindik", "Sindika" ve "Gorgippia" adlarıyla bilinen Sindilerin başkentinin bulunduğu Anapa'da 1953 yılında bulunan proksenik bir kararnamenin parçalarını yayımladı.[194] Kararnameyi yayımlayan kralın adına rastlayamıyoruz lakin babasının adı Eumelos olarak geçmektedir. Yazıt paleografik olarak M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısına aittir. A. I. Boltunova kararnamenin sahibi kralın Satir ile eş zamanlı hükümdarlık yapan Seleukos olduğuna ve Eumelos'un sadece Seleukos'un değil Spartok'un da babası olduğuna inanmaktadır. Eğer durum böyleyse Seleukos Diodorus'un ifade ettiği gibi Spartok'un halefi değil, Sindi Kralı Eumelos'un varisidir. Buna göre, Eumelos'un direr oğlu Spartok Bosporos şehirlerinin hükümdarı olmuştur. Sindi kralları ve Bosporos Spartokidleri arasındaki hanedan akrabalığı Spartok'un varisi Satir'in hükümdarlığı döneminde meydana gelen olaylarla doğrulanmaktadır.

193 Spartokid Hanedanlığı ve Diodorus'a ait raporlar hakkında geniş bilgi için bkz. F.V. Shelov-Kovedyaev, "İstoriya Bospora v VI-IV vv.", *Drevneyshie Gosudarstva na Territorii SSSR*, Moskova, 1985 (ç.n.)

194 Kararname hakkında geniş bilgi için bkz. **Korpus Bosporskih Nadpisey,** Moskova, 1965 (ç.n.).

Satir, kim tarafından ve neden tahttan indirildiği belli olmayan Sind Kralı Hekataios'u tekrar tahta çıkarmış ve onu kendi kızıyla evlendirerek ilk eşi Meot Tirgatao'yu öldürmesini emretmiştir.

Hekataios, Satir'in emrini yerine getirmedi ancak Tirgatao'yu bir kaleye hapsetti. Buradan firar etmeyi başaran Tirgatao, babasının hükümdar olduğu Nahchamatları ve diğer Meot kabilelerini ayağa kaldırarak Hekataios ve Satir'in topraklarına saldırmaya başladı. Satir ve Hekataios, Satir'in oğlu Mitrodor'u rehin vererek barış talebinde bulunmak zorunda kaldılar. Satir'in, kendisine suikast girişiminde bulunması üzerine Tirgatao, rehinenin öldürülmesini emrederek savaşı yeniden başlattı ve düşmanlarının topraklarını korkunç bir yıkıma maruz bıraktı. Umutsuzluk içinde can veren Satir'in yerine geçen oğlu Gorgippus ancak hediye ve barış talepleri sonrasında savaşa son verebildi.

Yunan Polyaenus'un anlattığı hikâyeden (*Askeri Hileler*, VIII-55) ilk olarak, Satir'in Sindi kralı olmadığını ve Sindilerin kralının Hekataios olduğunu; ikinci olarak o dönemde Meotların Bosporos Krallığı'ndan müstakil olduklarını ve başlarında kendi kralları bulunduğunu; üçüncü olarak umutuzluktan ölenin Satir değil onun vassalı Hekataios olduğunu (Satir Theodosia kuşatması sırasında öldü) ve son olarak Satir'in ölmeden önce (M.Ö. 393'te) oğlu Gorgippia'yı Sindika kralı tayin ettiğini anlıyoruz.

Gorgippia'nın gerçekten Sindika kralı olduğu, günümüzde Anapa'nın bulunduğu yerdeki Sindi Krallığı'nın başkenti "Gorgippia"nın onu adını taşımasıyla kanıtlanmaktadır. Gorgippus Komosariya'nın kızının, Satir'in diğer oğlu Levkon'dan olan torunu I. Perisad'ın eşi olduğu bilinmektedir. Bosporos hükümdarları ve Sind kralları, resmi olmaktan ziyade aynı aileye mensup olmaları dolayısıyla güçlü akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlanmışlardı. Yunanlar, Bosporos ve Sind hükümdarlarını, Helenleşmelerine ve yaygın olarak Yunan menşeli isimler kullanmalarına rağmen barbar olarak kabul etmekteydiler.

O halde Seleukos ve Spartok'un babaları Helenleşmiş Eumelos'un Sindi kralı olduğunu varsayabiliriz. Eumelos'un oğlu Spartok, Sindilerin desteğine ihtiyaç duyan Bosporos şehirlerine arkhon oldu ancak Sindi Kraliyet Hanedanı'nın bir üyesi olarak kaldı ve ilgili haklarını korudu. O zaman onun oğlu Satir'in neden kuzeni Hekataios'u desteklediği ve kızını Sindi kralıyla evlendirerek bu ittifakı daha da kuvvetlendirmek istediği anlaşılmaktadır. Spartokidlerin Sindi Krallığı'nda sahip olduğu hanedanlık hakları, Kral Hekataios'un ölümünden sonra Satir'in oğlu Gorgippia'nın Sindi Krallığı'nın başına geçmesini izah edilebilir. Hekataios'un diğer oğlu Levkon ise, babasının ölümünden sonra Bosporos şehirlerinin arkhonu oldu. Bosporos Krallığı Satir'in

oğulları arasında bölünmedi. Çünkü o dönemde Bosporos Krallığı sadece Yunan şehirlerine ve etrafındaki topraklara sahipti, çevredeki yerli halkları bünyesine katmamıştı.

Levkon'un taşıdığı unvana göre, o sadece Yunan şehirlerinin arkhontu değil, ayrıca Sindilerin ve geleneksel örgütlenmelerini değiştirmediği Meot kabilelerinin de (Toreaty, Dandari, Psessy) kralı olmuştu. Meot kabilelerinin Levkon'un hâkimiyeti altına nasıl girdikleri bilinmemektedir. Levkon'un hâkimiyetini tanımakta isteksiz olan Meot kabilelerinin tutumlarını, Bosporos şehirleriyle ilişkilerinde sağlayacakları ekonomik kazançlar değiştirmiş olabilirdi. Levkon'un döneminde Bosporos ve Atina arasındaki hububat ticareti daha önce görülmemiş oranlara ulaştı. Atina, ihtiyaç duyduğu hububatın yarısını -400 bin medimn-[195] Bosporos'tan karşılamaktaydı. Bosporos'taki Yunan şehirleri bu miktarı tedarik edemediğinden hububatın büyük kısmı, Kuban bölgesindeki Meotlar'dan temin ediliyordu. Bu koşullar altında Meotlar, Yunan şehirleriyle ekonomik bağlarını ancak onların kralı Levkon'un idaresine boyun eğmekle güçlendirebilirdi. Dahası Levkon, talep ettiği hububatı gerektiğinde sahip olduğu askeri güçle alabilirdi. Babasından kendisine intikal eden İskit, Yunan ve Trak paralı askerleri ve kendisinin dâhil ettiği Arcadialı askerlerden müteşekkil güçlü ordusuyla Levkon, sadece Nymphaeum, Theodosius ve Herakleia ile değil, Rodos ile de savaşmıştı.

Bosporos krallarının unvanlarına bakıldığında Meot kabilelerinin, Bosporos Krallığı'ndan ayrıldıkları ve tekrar bağlandıkları görülmektedir. Bu durum Bosporos Krallığı ile yerli kabileler arasında sağlam bir bağ bulunmadığını, yerli kabilelerin baskıdan ziyade iç özerkliklerini koruyarak gönüllü olarak Bosporos Krallığı'na katıldıklarını göstermektedir. Bosporos Krallığı ve yerli kabileler arasındaki münasebetler açısından özellikle M.Ö. 4. yüzyılın sonunda Paerisades'in oğulları arasındaki iç savaş sırasında yaşanan olaylar önem arzetmektedir. Daha önce ifade etmiş olduğumuz üzere Paerisades, Trak adı Komosariya olan Sind Kralı Gorgippia'nın kızıyla evlenmişti. Paerisades'in ölümüne müteakip halefi olarak tahta büyük oğlu II. Satir (M.Ö. 309) geçmiş, güç kazanmaya başladığı sırada komşu Barbar kavimleri yanına çeken kardeşi Eumelus, ona karşı başkaldırmıştı. II. Satir'in saltanatı sadece 9 ay sürmüş ve aldığı bir yaradan dolayı hayatını kaybetmişti. Onun yerine tahta geçen diğer kardeşi Prytaneis de kardeşi Eumelus tarafından yenilmiş ve öldürülmüştü. Eumelus

195 Antik Yunanistan'da temel ölçü birimlerinden olup Babil menşelidir. Başlangıçta 72,74 litreye eşitti, daha sonra Atina'nın kırsal nüfusunun borçlarını azaltmak için % 27 oranında azaltılarak 52,53'e eşitlendi (ç.n.).

İskit Kralı Agaros'un yanına sığınan II. Satir'in oğlu Paerisades dışında kardeşlerinin tüm çocuklarını katletti. Eumelus'un Prytaneis karşısında elde ettiği zaferde 20.000 süvari ve 22.000 piyadeyle yardımına gelen müttefiki Arifarn'ın etkisi büyük olmuştu.

Diodorus'un hikâyesinin bize ulaşan el yazmasında Arifarn sehven Trak kralı olarak ifade edilmektedir. Kral Arifarn'ın isminden dolayı onun Meot kabilelerinden Fateylerin kralı olabileceği düşünülüyor. Bazıları ise kralın adının İran kökenli olduğunu bu yüzden Meotların yakınında yaşayan Sarmatların Siraks kabilesini yönettiğine inanıyorlar. Fakat ikinci iddia pek mümkün görünmemektedir. Kral adları etnik kökenlerine bakılmaksızın bir halktan diğerine kolayca geçebileceğini göz ardı etmeden, Sirak kabilesinin askeri kuvvetlerinin Eumelus'un yardımına gitmesi için ciddi nedenler gerektiğini belirtmeliyiz. Fakat Sirakların Bosporos Krallığı ile ilişkilerine bakıldığında bu pek mümkün görünmemektedir. Muhtemelen Eumelus, Meotlara Pairisades'in diğer oğullarından daha yakındı. Belki de o Paerisades'in Sindi Kralı Gorgippia'nın kızından olma oğluyken diğer kardeşleri başka bir anneden, hatta Sind kökenli olmayan annelerden doğmuşlardı. Eumelus bir şekilde tahttan men edildiği için annesi tarafından akrabaları olan Meotların özellikle de bazı nedenlerden ötürü ona daha yakın olan Fateylerin sempatisini kazanmıştı.

Diodorus'un eserinde Eumelus'un müttefikleri olarak Trakları göstermiş olması tesadüfi bir hata da olmayabilir. Daha önceki bölümlerde ifade etmiş olduğumuz gibi Traklar, Kimmer soyundan gelmeleri hasebiyle Sindi olarak kabul edilmiş olabilirlerdi. Bu durumda Arifarn, Fateylerin değil Sindilerin kralı olabilir ve üstelik Gorgippia'nın da oğluysa yeğeni olarak Eumelus'un yanında yer alması muhtemeldi. Bosporos Krallarının unvanlarının kayıtlı olduğu yazıtlarda Gorgippia'nın kardeşi I. Levkon'un Sind ve bazı Meot kabilelerinin kralı olduğu kayıtlıdır. Levkon'un oğlu Perisad da Sind Kralı olarak bilinmektedir. Buradan Gorgippia'dan sonra ve belki de onun hükümdalığından itibaren Sindilerin Bosporos Krallığı'na bağlı olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu durum Sindilerin Bosporos Krallığı'ndaki arkhonlarla aynı hanedanlığa mensup oldukları gerçeğini inkâr etmeyecektir. Bu arada Arifarn'ın Sindi Hanedanlığı'yla nasıl bir ilişkisi olduğunu bilmiyoruz, yukarıda farazi bir şekilde Gorgippia'nın oğlu olarak adlandırılmıştır.

Sicilyalı Diodorus'un rivayetine göre, Satir'in büyük çoğunluğunu müttefiki İskitlerin oluşturduğu Yunan ve Trak paralı askerlerden müteşekkil ordusu başlangıçta Eumelus ve Arifarn karşısında üstün gelmiş, onları Far Nehri üzerindeki Kraliyet Kalesine çekilmeye mecbur etmişti. Kuban ya da Kuban Nehri'ne ait kollardan birinin adıyla anılan Far Nehri üzerindeki kale, doğal ve suni tahkimatlarla iyi ko-

runan bir kaleydi. Bu arada nehir Fatey kabilesinin Kuban Nehri üzerindeki yerini de belirlemektedir. Eumelus ve Arifarn'ın saklandıkları kaleye yapılan saldırı sırasında yaralanan Satyr ölünce emrindeki ordusu muhtemelen gene aynı nehir üzerinde bulunan ancak görünüşe göre Bosporos Krallığı'na ait olan Gargaz şehrine çekildi. Yukarıda bahsettiğimiz kale ve şehrin yerleri tam olarak bilinmemektedir. Fakat olayların gelişen hızına bakılırsa Bosporos'tan çok uzak değillerdi ve muhtemelen Kuban Nehri'nin aşağı kesimlerinde Sind ülkesinde bulunuyorlardı. Satir'in ölümünden sonra Eumelus, yukarıda bashettiğimiz gibi onun yerine geçen Pritany çabucak yendi ve Bosporos Krallığı'nı ele geçirdi.

Sindiler ve Arifarn ile ilgili olarak tüm anlatılanlar, bu bağlamda çok ta önemi olmayan tahminlerdir sadece. Fakat Eumelus'un hikâyesi bizim için önemlidir. Çünkü onun hikâyesi bize, Bosporos Krallığı'nın bir parçası olan Meot kabilelerinin bağımsızlıklarının ne ölçüde olduğunu ve Bosporos krallarının onlar üzerindeki gücünün ne denli sınırlı olduğunu göstermektedir. Başta Panticapaeum olmak üzere Yunan şehirleri Eumelus'un zaferini pek dostane karşılamamıştı. Bu durum karşısında Eumelus, Yunan şehirleri üzerinde otoritesini tesis etmek amacıyla onlara eskiden sahip oldukları hakların yanında bir dizi yeni ayrıcalıklar vaat etmek zorunda kaldı.

M.Ö. 4. yüzyılda Panticapaeum şüphesiz Bosporos Krallığı'nın en büyük ve en önemli şehriydi. Kralın ikametgâhı olmasının yanında zanaat ve ticaretin de merkeziydi. Fakat yıllarca süren kazı çalışmalarına rağmen şehrin çehresi hakkında çok az bilgiye sahibiz. Panticapaeum, Olbia şehri gibi Mithridates Dağı'nın (Kerç) teraslı yamaçlarına kurulan, etrafına örülen duvarlarla dar sokaklarından kendisini tedric eden, küçük avlulu bir veya iki katlı evlerden oluşan bir şehirdi. Şehirde kralın ve çevresinin ikametgâhı olan bir akropol bulunmaktaydı. Tapınakları, pazarları ve hatta bir tiyatrosuyla Panticapaeum, tek kelimeyle sıradan bir Yunan taşra şehriydi. Şehirde sadece Yunanlar değil, kralın etrafını çevreleyen ve yönetimde önemli rol oynayan yerli aristokrasi temsilcilerinin de dâhil yerel çevreden insanlar da yaşamaktaydı. Bu yerli aristokratların ne kadar Helenleşmiş oldukları, şehrin yakınında bulunan onlara ait mezarlardan belirlenebilir.

Bosporos'un yerel aristokrasisine ait mezarlar, Kerç çevresinde Yuz-Oba tepeleri üzerinde bulunan bir dizi kurgandan oluşmaktadır. Kurganların içerisinde Trak mezarlarına benzer şekilde basamaklı yalancı bir kemerle örtülü taş kripta tipi mezarlara rastlanmaktadır. Bu arada kripta mimarisinin Trak kökenli olup olmadığı sorgulanmaktadır. Sırayla döşenen ahşap kirişlerin üst üste yerleştirilmeleriyle oturulabilir yapıların inşasını ve böylece yukarıda zikredilen yalancı

kemerlerin oluşturulmasını V. D. Blavatskiy ahşap odalı mezarlara dayandığını düşünmektedir. Yakın zamana kadar bu tür yapılar, Kafkasya'da varlığını muhafaza edebilmişti. Mezkûr yapılar Sindiler arasında yaygın olan ahşap çatılı taş veya kerpiçten yapılan bodrum mezarlarıyla yakından ilişkilidir.

Kul-Oba kurganına ait günümüze ulaşan bir mezar, Yunan ve Barbar unsurların bir arada bulunduğu kripta mezarların muhtevaları ve zenginlikleri hakkında bize fikir vermektedir. Mezardaki erkek iskeletinin yanında eşi veya cariyesi olan bir kadın iskeleti ve bir de hizmetkârı olan erkek iskeleti vardı. Buradaki ana erkek iskeletinin yanında Yunan ve İskit menşeli tam bir silah seti bulunuyordu. Üzerindeki süs eşyaları, yanındaki kadına ait süs eşyalarıyla nicelik ve zenginlik açısından mukayese edilecek kadar kıymetliydi. Bu eşyalar arasında Atina Parthenon tapınağında bulunan Phidias'ın günümüze ulaşmayan eşsiz eserinin bir reprodüksiyonu olan miğferli Athena'nın başının tasvir edildiği disk şeklindeki kolyeler özellikle dikkat çekicidir. Gene Kostroma köyü yakınlarındaki bir kurganda rastlanan yatmakta olan bir geyik şeklindeki aynı türden altın plaka oldukça ilginçtir. Ancak yerli bir zanaatkâr tarafından değil, İskit imgesini bilmeyen ve ona Yunan antik sanatının özelliklerini yansıtan bir Yunan usta tarafından yapılmıştır. Aynı mezardan üzerinde Yunan yorumuyla İskit mitine ait bölümlerin ve İskit gündelik yaşamına özgü tasvirlerin yer aldığı bir kupa da çıkmıştır.

Yuz-Oba'nın M.Ö. 4. yüzyıla ait diğer kurganlarında da az çok yerel unsurların korunduğu mezarlar görülmektedir. Bu durum Helenleşmeye rağmen Bosporos'un yerel aristokrasisinin atalarına ait geleneklerin bir kısmını muhafaza etmiş olduklarını göstermektedir.

Kerç Boğazı'nın diğer tarafında, Fanagoria şehri yakınlarında etrafındaki kurganlardan daha büyük ve içerisinde soylu bir ailenin üyelerine ait birkaç mezarın yer aldığı Bolşaya Bliznitsa kurganı bulunmaktadır. Buradaki mezarlar da Yuz-Oba kurganları gibi karışık unsurlar barındıran taş kriptalar şeklinde yapılmıştır. Mezarlardan birinin tavanında, Yunan bereket tanrıçası Demeter'in pitoresk[196] bir tasviri bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Yağmalanmayan bir kadın mezarında ölenin yerel bir tanrıça şeklinde tasvir edilen bereket Tanrıçası Demeter kültüyle bağlantılı olduğunu gösteren eşyalar bulunmuştur. Bolşaya Bliznitsa kurganında bereket Tanrıçası Demeter'in kültüyle ilişkili izler taşıyan başka mezarlara da rastamak mümkündür. Bu durum Bolşaya Bliznitsa kurganının Yunan ve yerel dini inançları ve törenleri birleştiren senkretik kültte önemli bir rol oynayan soylu bir aileye ait olduğunu düşünmemiz için sebepler sunmaktadır.

196 Görünüşü, bir tablo konusu olmaya değecek güzellikte olan (ç.n.).

Yunan şehirleriyle bağlantılı yerel aristokratlar üzerindeki Helen etkisi, ülkenin iç kesimlerindeki barbarların aynı katmanlarıyla kıyaslanmayacak ölçüde fazlaydı. Mamafih Yunan kültürünün unsurları yerli dünyanın (halkların) en geniş katmanlarına kadar sirayet ettiği gibi İskit kültürünün çehresini de bir dereceye kadar değiştirdi. Yunan kültürüne özgü eşyalar, Panticapaeum şehri de dâhil olmak üzere belirli merkezlerde toplanan İskit pazarlarında yoğun olarak görülmelerine rağmen İskit dönemine ait eşyalardaki stil ve form bütünlüğü dikkat çekicidir. Panticapaeum şehrinde barbar -İskit ve İskit olmayan- kavimler için hem tek hem de toplu satışlar için birçok ürün üretilmekteydi. Buradaki seri üretim mahsülü süs eşyalarına daha önceki bölümlerde değinmiştik. Panticapaeum'da üretilen eşyalara, İskitlere ait temaların İskit tarzı unsurlar içeren Yunan kökenli motif ve formlarla birleştirildiği elbise süslemelerine ait altın plakaları ekleyebiliriz. Yunan etkisi yerli ustaların ürettiği yerli eşyalarda bile kendi gösteriyordu. Yunan etkisi, inatla kendi bağımsız üslubunu korumaya çalışan bronz at koşum takımlarına bile nüfuz etmişti. At koşum takımları giderek eski özgünlüğünü kaybederek sadece dekoratif birer süsleme haline gelmeye başlamıştır. İskit sanatının en karakteristik özelliği olan vahşi hayvan motifinin yerini dahi, soyut geometrik formlar almıştır.

İSKİTLER DÖNEMİNDE KARPAT NÜFUSUNUN ETNİK KÖKENİ VE TRAKYA'DA İSKİTLER

M.Ö. 4. yüzyılda İskitlerin yaşadığı Dinyeper bölgesinde, Yunan kültürel unsurlarına Trak unsurlarının da dâhil olduğu gözlenmektedir. Söz konusu durum şüphesiz Karpat-Tuna havzasında yaşayan Traklar ile tesis edilen yakın ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İskitlerin Karpat-Tuna havzasıyla ilişkilerinin evveliyatı çok eski zamanlara dayanmaktadır. Transilvanya, Bronz Çağı'nda İskitlerin metal tedarik ettiği bir bölgeydi ve İskit seramiklerinin bazı formları Trak-Hallstatt kökenlidir. M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında İskit Krallığı ve Trak Odrik Krallığı, hanedan bağlarıyla birbirlerine bağlanmışlardı.

En güçlü olduğu dönemde Odris Krallığı'nın toprakları, Ege Denizi'nden Tuna'ya kadar uzanmaktaydı ve Herodot'a göre İskit ülkesinin sınırları da Tuna'dan sonra başlamaktaydı. Tukididis'in (II, 96) bildirdiğine göre, Trak kabilelerinin en kuzeyde yaşayanı Getaililer Gem (Balkan Dağları) ve Tuna Nehri arasında yaşıyorlardı. Antik metinlerde Tuna'nın kuzeyindeki Getailileri ancak M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren geçmektedir. Herodot, Tuna'dan anakaraya uzanan topraklarda İskitlerin komşuları olarak İskit olmayan ancak İskitlerle ortak kökene sahip Agafirsleri göstermektedir ve efsaneye göre Agafirs İskit'in kardeşidir. Herodot eserinde Agafirslerin yaşadığı bölge olarak Maris Nehri'nin (bugünkü Mureş ve Transilvanya) kaynağını göstermektedir fakat onların Doğu Karpatların orman-bozkır bölgesinde yaşamış olmaları da mümkündür.

İskit dönemindeki Karpat bölgesinin nüfusu problemi, arkeolojik açıdan en az çalışılan konulardan biridir ve bu nedenle de sadece genel ve ön bilgilere sahibiz.

Romanya ve Bulgaristan'da yapılan arkeolojik araştırmalarda, Tunç Çağı'nın sonu ve Demir Çağı'nın başına ait yerleşim bölgeleri ve mezarlar ortaya çıkarıldı. Bu dönemlere ait yerleşim alanları, çok sayıda kullanım ve kül çukuruna sahip yer üstü konutlardan oluşan açık yerleşim yerleri olup Dinyester ve Dinyeper'in orman-bozkır bölgelerinde yaygın olan emsalleriyle benzerlikler taşımaktadır. Bu tür örneklerin en eskisi, Kuzey Karadeniz bölgesindeki Srubna Kültürü'nün Saba-

tin aşamasıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkan Noua Kültürü'ne aittir. Noua ve Srubna kültürlerinin karakteristik özelliklerini yansıtan sığ (derin olmayan) diktörtgen ve bazen de oval biçimindeki çukurlarda gömülü iskeletler, yanlarına doğru yatırılmış, dizleri karınlarına çekik bir pozisyonda karşımıza çıkmaktadır. Kurgan höyükleri olmayan bu mezarların bazıları taş duvarlarla kaplıdır.

Sabatin evresine ait seramiklerle benzerlik gösteren ağzının kenarının altında düz bir çıkıntıya sahip, yanları çıkıntılı ve kenarının altında bir- iki sıra delikler veya inci şeklinde süslemeler bulunan kaba kavanoz şeklindeki çömleklerden oluşur. Zayıf cilaya sahip, ilmek şeklinde kulpu bulunan, çıkıntılı ve bazen de yivlerle süslemeli sofra takımları en iyi işçiliğe sahiptir. Sofra takımı içerisinde kepçe ve bardaklar, iki kulplu tas ve kâseler ön plana çıkmaktadır.

Bu kültüre ait bronz eşyalar arasında çeşitli oraklar, iskarpelalar, keserler, kelt baltaları ve delik delme aletleri (bızlar); silah olarak ise defneyaprağı görünümünde mızrak uçları ve Orta Avrupa tipi kılıçlar yer almaktadır. Giyim ve takı aksesuarları arasında yanları çıkıntılı çengel gibi kıvrımlı veya topuz başlı saç tokaları, gölgeli üçgen desenleri bulunan kapalı ve açık uçlu bilezikler, gözlük şeklindeki kolye ve halkalar göze çarpmaktadır. Metal menşeli eşyaların ekseriyeti Karpat-Tuna tarzındadır. Fakat aralarında kelt baltaları, keserler ve defneyaprağı görünümündeki mızrak uçları gibi Kuzey Karadeniz kökenli eşyalar da bulunmaktadır. Taştan imal edilen delikli baltalar, cilalayıcılar, bileyiciler, tahıl öğütücüleri ve ağırşaklar ile birlikte kemikten yapılan delicilere, bızlara, iğnelere ve ok uçlarına rastlanmaktadır.

Bu kültür içerisinde tıpkı Srubna Kültürü'nün Sabatin evresinde olduğu gibi Karpat-Tuna Kültürü'ne ait unsurların baskın olduğu ancak önemli kısmını Kuzey Karadeniz menşeli formların oluşturduğu farklı unsurların bir araya geldiği gözlenmektedir. Fakat Sabatin evresinin zuhurunda yerel menşeli geleneklerin bir dereceye kadar etkiliği olduğu hususu gözden kaçırılmamalıdır.

M.Ö. 11-10. yüzyıllarda Moldova, Prut Romanyası, Transilvanya ve Orta Dinyeper'in sağ yakasında yaygın olan Noua Kültürü yerini, Romanya'da Baserabya Kültürü olarak adlandırılan Orta Avrupa'dan yayılan Trak-Hallstatt Kültürü'ne bırakmıştır. Trak-Hallstatt Kültürü'nün ilk aşaması Srubna Kültürü'nün Belozersk evresine, son aşaması ise Erken İskit Dönemi'ne tesadüf etmektedir. Bu kültürle birlikte ayakları karnına doğru çekik pozisyonda gömülmüş cesetlere ek olarak, mezarın yanında yakılmış külleri kireçle birlikte bir çömleğe veya derin olmayan bir çukura gömülen ya da normal definlerde olduğu gibi alçak bir tümsekle örtülü taştan yapılan sandık şeklindeki mezarlara

gömülen cesetler ortaya çıkmaktadır. Mutfak seramikleri, kendisinden önceki kültürlere ait olan formlarla aynıdır. Ancak sofra takımlarında yaygın olarak oyma veya tırtıklı geometrik desenlerle tezyin edilmiş ve beyaz macunla doldurulmuş siyah cilalı kaplar karşımıza çıkmaktadır. Seramik türündeki eşyalar arasında kenarlarında yükselen kulpları bulunan kupalar ve Villanova formundaki büyük kil kaplar (korçaga) ön plana çıkmaktadır.

Metal eşyalar arasında A. A. İessen'in kategorisine göre 1. tip gemlere giren iki halkalı bronz gemler, mezkûr kültüre ait en son mezarların M.Ö. 8. yüzyıldan daha öncesine ait olduğunu göstermektedir. Üzengi formundaki gemlerin geniş kenarı, bu tarz İskit gemleri gibi dışa değil merkeze doğru dönüktür. Kendine özgü nitelikleri bulunan bu tarz gemler Asya'dan Kuzey Karadeniz bölgesine dönen İskitlerle birlikte ortaya çıkmıştır.

Cilalı, beyaz macunla doldurulmuş, yivli ve tırtıklı süslemelerle bezeli kap-kacaklar, Kuzey Karadeniz bozkırlarında ve İskitlerin yaşadığı Dinyeper'in sağ ve sol yakasındaki orman-bozkır kuşağında yaygınlık kazanmıştır. Ancak Dinyester'in üst taraflarında bu tür eşyalar Mogilev-Podolsk'a kadar nüfuz etmiştir ve buranın üstünde Bug bölgesinde olduğu gibi, Romanya ve Moldovya'da daha önceki zamanlarda görülen dikey oluklu ve kozalağa benzer cilalı seramikler gelişmeye devam etmiştir. Seramiklere bakıldığında Erken İskit Dönemi ait Podolsk Kültürü'nün Moldova ve Doğu Romanya'dan ziyade Transkarpatla Macar Ovası'yla ve Trak-Hallstatt kültürleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Çünkü Trak-Hallstatt Kültürü'ne özgü çömlekçi çarkında imal edilmiş kap-kacakların Batı Podolya'ya kadar nüfuz ettiğini gösteren örnekler mevcuttur.

Podolsk ve Moldova'da bulunan eserler, Noua Kültürü ve ortak bir tarihi kader temelinde birleşirler. M.Ö. 5. yüzyılın başında olmasa bile aynı yüzyılın ilk yarısında her iki kültürün varlığından artık söz edilemez. Podolsk ve Moldova bölgelerinin yerleşim tarihiyle hiçbir şeyle doldurulamayan boşlular bulunmaktadır. Muhtemelen Kraliyet İskitlerinin tazyiki sonucu bu bölgelerdeki halk, sahip oldukları toprakları terk etmek zorunda kalmıştı. Podolya halkının bir süre istilacılara karşı direndiğine ve bunun için muhkem sığınma siteleri inşa ettiklerine dair emareler bulunmaktadır. Öte yandan Moldova halkının uzun süreli bir mukavemet göstermeksizin ülkelerini terk ettikleri sonucuna ulaşıyoruz. Çünkü sahip oldukları topraklarda savunma amaçlı inşa edilmiş yapıların izlerine rastlanmamaktadır. Peki, o halde Podolsk ve Moldova halkı nereye göç etti? Muhtemelen akraba kabilelerin bulunduğu Karpatların ötesine; Romanya ve Moldova'dan Transilvanya'ya, Podolya'dan Potise ve Macar Ovası'na

göç etmişlerdi. Herodot'a dayanarak, Transilvanya'daki eserleri muhtemelen Kuzeydoğu Romanya ve Moldova'ya da yerleşen Agafirslerle ilişkilendirilebiliriz. Podolya'nın kültürel gelişimine baktığımızda, onu Transilvanya'dan çok Potise yaklaştıran makul nedenler vardır. Böylece Transilvanya halkını, koşulsuz olarak Agafirsler olarak varsaymanın önünde bazı engeller bulunmaktadır.

Agafirsleri anlatan Herodot, "şımarık olduklarını, altın takı takmayı sevdiklerini" ve ayrıca "kadınları kardeş olmak ve akraba olarak birbirlerine kıskançlık ve düşmanlık beslememek için birlikte kullandıklarını," yazmaktadır (IV, 105). Herodot'un vermiş olduğu malumata göre Agafirsler arasında "poliandri" evlilik biçimi yaygındı ve bunun haricinde Agafirsler, Traklar'a benzemekteydiler.

Fakat benzerlik aynı şey demek değildir. Bu yüzden Agafirslerin Trak kökenli olduklarına kuşkuyla yaklaşılmalıdır. Daha önceki çalışmalarımda, Orta Avrupalı unsurların Podolya kültürü üzerindeki etkilerini abartarak Podolya'da meskûn Trakların Agafirsler olduğuna inanmış ve Agafirslerin Trak olduğunu ileri sürmüştüm. Şimdi ise Agafirslerin etnik kökeni meselesine daha ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini düşünmekteyim. Herodot, M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında yaşayan Oktamasades ve Skyles'in babaları İskit Kralı Ariapeithes'in ölümünden sorumlu olan Agafirs Kralı Spargapeithes'ten bahsetmektedir. Kralı Ariapeithes muhtemelen Agafirs ülkesinde yani günümüzdeki Transilvanya'da yaşamıştı. Adının İran menşeli olması hiçbir şeyi ispatlamaz çünkü kralların isimleri, genellikle bir ulustan başka bir ulsa geçerek kullanılabilirdi. Agafirsler ve İskitler arasındaki akrabalık ilişkisi, İskitlerin kökeni hakkında ortaya atılan efsanelerde çok açık bir şekilde görülmektedir. Efsaneye göre her ikisinin ataları kardeşti, ortak ataların üçüncü oğluna Gelon adı verilmişti ve İkit ve Agafirslerle akraba üçüncü halkın, Gelonların, atasıydı.

İskit etnogonik efsanesinin başka bir versiyonunda Targitaios'un (İskitlerin ilk atası), Lipoksais, Arpoksais ve Kolaksais adında üç oğlundan bahsedilmektedir; Avhatslar (Avkhets) ilk oğul Lipoksais'in, Katiariler ve Traspiatiler ikinci oğul Arpoksais'in, Paralatailer ise üçüncü oğul Kolaksais'in soyundan gelmekteydiler. "Katiari" adının biçim değiştirerek Agafirse (Agathirsos) dönüşüp dönüşmediğini bilmek imkânsızdır. Arpoksais'in soyundan gelen "Traspiati" ismi ya onların ikinci adıydı ya da kuvvetle muhtemel aynı halkın başka bir zümrenin ismiydi. Paralatailerin zaten İskitlere karşılık geldiğini daha önce ifade etmiştik. İlk efsanede Lipoksais'in soyundan gelen Gelonlar ile Avhatsların özleştirilmesi meselesine gelince, ilk etnogonik efsaneye göre Avhatslar, Gelon kimliği ile Orta Dinyeper Nehri'nin sol yakasında varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdi. Eserinde bu

topluluğu "Avkhetsler" (E. Pliny, Natural History) olarak isimlendiren Pliny, onların Dinyeper bölgesinde değil, Güney Bug Nehri'nin kaynaklarında yaşadıklarını nakletmektedir. Farklı kaynaklardan alınan Pliny'in "coğrafyası", akıl almaz bir bilgi karmaşası ve dikkat çeken kronoloji hatalarıyla dolu olmasına rağmen gene de Gelonların geriye kalan kısmını oluşturan Avkhetsler ile Bug bölgesi arasında münasebet bulunduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Podolya ve Orta Dinyeper bölgesini kültürleri arasındaki bariz farklılıklar, İskit döneminde bu iki bölgede yaşayan halkı birbirleriyle yaklaştırmamıza imkân vermez. Bütün bu malumattan eğer Avkhetsler Gelonların bir parçası olmuş olsaydı, Orta ve hatta Yukarı Bug bölgesinde yaşamalarının imkânsız olduğu ancak Kuzeybatı Karadeniz bölgesinin herhangi bir yerinde muhtemelen Dinyeper bölgesinde ya da oradan Gelonlara mensup başka bir grubun göç etmiş olduğu Orta Dinyeper'in sol yakasında yaşamış olabilecekleri sonucu çıkmaktadır. Gelon-Avkhetslerin bir kısmının burada kalmış olduklarını (Dinyeper'in sol yakası), daha sonraki dönemlerde Latin yazarların onlardan bahsetmesiyle teyit edilmektedir. Avkhetsler ile birlikte Gelonlardan bahseden Pliny, onları birbirlerinden ayırmaktadır. M.Ö. I. yüzyıl Romalı şairler Vergilius ve Horatius da Gelonlardan bahsetmektedir. Vergilius'a ait *Georgics* adlı şiirde Gelonlardan, "Rodop ve Get (Getae) çöllerinde yaşayan cesur göçebeler" olarak bahsedilirken (Kitap III, 457-466), Horatius'a ait *Odes* adlı eserde "dünyanın sonunda yaşayan, oklarla silahlanmış bir halk" olarak bahsedilmektedir (*Carm.* II, 20 III, 4). Daha sonraları M.Ö. IV. yüzyılda Ammianus Marcellinus (*Roma Tarihi*, v. 22, 30, 31, 13), Claudius Claudian (*Gildonian Savaşı*, v. 1), Vibius Sequestr (Nehirler, kaynaklar, göller vb. hakkında) ve diğer Latin yazarları tarafından kaleme alınan eserlerde de Gelonlardan bahsedilmektedir. A. Marcellinus ve C. Claudian'a göre, Gelonlar, Getler veya Agafirslerle birlikte hareket ederler. Oysa Vibius Sequestr'a göre Gelonlar, Trakya'da bulunmaktadırlar. Sidonius Apollinaris (5. yüzyıl) ise Gelonları, Atilla'nın (395 – 453) ordusunun bir parçası olarak gösterir. Yukarıda ele almış olduğumuz bütün bu referanslar sadece edebi hikâyeler değildirler ama İskitlerin Kuzey Karadeniz bölgesinden Sarmatlar tarafından sürülmesinden çok sonra, Orta Avrupa'nın barbar nüfusu arasında mevcudiyetini koruyan Gelonların gerçek varlığını da yansıtmazlar.

Böyle olmuş olsa dahi Orta Avrupalı Gelonlar, "Avkhets" adı altında Kuzey Karadeniz bölgesinde ya da tam olarak Dinyeper'in sağ yakasında meskûn Gelonların bir parçası ve Sarmat istilasından önce Dinyeper'in sol yakasındaki orman-bozkır kuşağında yaşayan Gelonlar değillerdi. Bu durumda hala Kırım'da varlıklarını sürdüren İskitler'den müstakil kendilerine özgü bir kimlik altında hareket ettikleri

için İskitlerle yakın akrabalık bağları bulunmasına rağmen tıpkı "Agafirsler" gibi İskitlerden farklı müstakil bir topluluk olarak algılandıkları varsayılmalıdır.

Podolya kültürünün karakteristik özelliklerinin Orta Dinyeper bölgesinin İskit kültürüyle mukayese edilmesi her iki bölgenin demografik oluşumunda farklı bileşenlerin rol oynadığını varsaymamıza imkân vermektedir. O halde hem Karpatlar hem de Podolya için geçerli olmak üzere bu bölgelerin etnik oluşumunda rol oynayanların batıya sürülen Kimmerler olması muhtemeldir. Bazı Macar arkeologlar (M. Pardus), Karpatların güneyindeki Geç Tunç Çağı'na ait eserlerin bir kısmının Kimmerlere ait olduğunu düşünmektedir ve bu durum, İskitler tarafından bölgede Noua Kültürü'nün yaratılmasına engel oluşturmaz. Bu sefer Komarov Kültürü biçiminde farklı bileşenlerin dâhil olmasıyla hemen hemen aynı durum Podolya'da da yaşandı. Bütün bu izahatlar Karpat ve Podolsk nüfusu ile İskitler arasında yakın ilişki olduğu düşüncesiyle tezat oluşturmamakla birlikte, bu iki kültür arasında kesin bir ayrım yapabilmenin imkânsızlığını gösterir.

Karpatlar'ın güney kesiminde bronz ok temrenleri, akinak tarzı kılıçlar, hac şeklinde plakalar, üç delikli milleri bulunan gemler, bronz kazanlar, hayvan stili motiflerle süslenmiş sapı yan tarafında bulunan aynalar ve geyik şeklindeki altın plakalar gibi hayvan stilinde yapılan başka eserlerden müteşekkil İskit tarzı eşyaların bulunduğu geniş bir kuşak bulunmaktadır. İskitlere ait aynı tip eşyalardan farklı özelliklere sahip ve kesin olarak yerli üretim olan bu eşyalara Orta Avrupa'da tesadüf edilmesini V. Pırvan ve M. İ Rostovtsev, İskit istilasıyla açıklamaktadırlar. Üstelik bu tarz eşyalar, kazı alanlarında yerel menşeli eşyalarla birlikte bulunuyordu. Muayyen İskit gruplarının Karpatların ötesine ayrı ayrı akınlar düzenlemiş olabileceği ihtimalini de inkâr etmeden A. I. Melyukova'nın işaret ettiği gibi, İskit unusurları barındıran Transakarpat bölgesindeki eserlerin İskitler ile münasebet halindeki yerli halka ait olduklarını söyleyebiliriz.

Bahse konu eşyaların Kraliyet İskitleri tarafından yerlerinden edilen Kuzey Karpatlardan gelen yerleşimcilere ait olması gerekir. Erken dönem İskit tarzı eşyaların yeniden üretilmiş formları olan bu eserler, Romanya'nın kuzeyi, Moldova ve Podolya'da yaşayan yerli halk topraklarını terkettiği M.Ö. 5. yüzyıla aittir. Karpatların güneyindeki akraba toplulukların arasına katılan bu yerleşimciler, kendilerine özgü bazı kültürel özellikleri de hızla kaybederek yerli halka karıştılar.

Heredot, Trakya'nın Tuna'ya kadar uzandığını naklettikten sonra Trakya'nın kuzeyinde hangi kara parçasının bulunduğunu bilmediğini nakleder ve hatta Tuna'nın (Istria) diğer tarafında "sonsuz bir çöl"

olduğu (V, 9) iddiasında bulunur. Ayrıca Herodot, Tuna Nehri'nin ötesinde kendilerinin Medlerden türediklerine inanan Siginnilere ait hikâyeler işitmiştir. Herodot Siginnilerin ülkesinin takriben Adriyatik kıyısındaki Enetlerin ülkesine kadar uzandığı bilgisini vermektedir. Bu da bize Siginnilerin ülkesini günümüz Macaristan topraklarında konumlamamıza ve Macaristan, Tuna Nehri'nin kuzeyinde bulunduğundan dolayı Siginnilerin ülkesini, İskit tarzı eşyaların yayıldığı Potis ile özdeştirmemize imkân vermektedir.

Strabon, "Siginnileri" "Kafkasya ve dağlık ülkenin yakınında yaşayan halklar" arasında zikreder (XI, II, 8) ve Herodot'un onların İran (Pers) gelenekleri hakkında verdiği bilgileri tekrar eder. Onların küçük tüylü atlar kullandıklarını, bir arabaya dört atın koşulduğunu, koşulan bu atları kadınların sürdüğünü ve aralarından en becerikli olanların istediği bir erkekle yaşama hakkına sahip olduklarını anlatır. Strabon ve Herodot'un vermiş olduğu malumatlar tek bir kaynaktan gelmesine rağmen Strabon, Kafkasya ve Karpatları birleştirmekte, Siginnileri diğer dağ eteklerinde yaşayan ve dağlı halklar arasında göstermektedir. Strabon'un vermiş olduğu malumatlar, Herodot'un nakilleriyle çelişmez. Çünkü her ikisinin de İran gelenekleri, kıyafetleri ve Siginnilerin menşei hakkında vermiş oldukları bilgiler, özellikle Macaristan toprakları olmak üzere Orta Avrupa'da yaygın olan İskitlere özgü arkeolojik bulgularla desteklenmekte ve Siginnilerin İskitler ile ilişkilendirilmesine zemin teşkil etmektedir.

Bu nedenle Agafirslerin, Siginnilerin ve adı bilinmeyen Podolya'da halkının İskitlerle yakın ilişkili olduklarına yani etnik köken olarak İranlı olduklarına inanmamız için birçok neden bulunmaktadır. Ancak bu halklar Karpatların güneyinde Keltler, İliryalılar ve Traklar tarafından asimile edilerek onlara karıştılar.

Orta Avrupa'da İskit tipi eserler, Transilvanya, Kuzey Macaristan ve Bulgar (Aşağı Tuna) olmak üzere üç bölgede yayılmıştır. Transilvanya ve Kuzey Macaristan topraklarında Erken İskit Dönemi'ne (M.Ö. 6. yüzyılın sonu ve 5. yüzyıl) ait eserler görülmektedir, Aşağı Tuna bölgesinde ise İskit tipi eserler daha sonra ortaya çıkmıştır.

M.Ö. 6. yüzyılın sonunda Persleri takip eden İskitlerin Trakya'dan geçmiş olmalarına ve M.Ö. 5. yüzyılda Kraliyet İskitlerinin Odris Krallığı ile yakın münasebetler kurmalarına rağmen İskit tarzı ok temrenleri haricinde, Trakya'da İskit izlerine neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Bulgaristan'ın kuzeybatısında Garshinovo'da bulunan ve 6. yüzyılla tarihlendirilen altın takı yapımında kullanılan bronz kalıp, aslında daha geç bir döneme, M.Ö. 5. yüzyıla aittir. İkinci olarak, bu bronz matris, tıpkı Goldholompust, Tapiosentmartoni ve hatta Berlin yakınlarında-

ki Fetttersfel'de bulunan geyik şeklindeki altın plakalar gibi Orta Avrupa'da bulunan kalıntılarda rastladığımız hayvan stilinin diğer örneklerine benzer formları temsil etmektedir. Daha çok eski Doğu ve Yunan-İyon sanatında yaygın olan ayakta duran ve ön ayaklarından birini, önüne doğru uzatmış (yatmakta olan değil) geyik tasvirinden de görüleceği üzere İskit sanatının karakteristik özelliklerini yansıtmayan hayvan stilinin diğer formlarının hepsi, İskitler'e ait olanlardan daha az hayati öneme sahiptir. İskit ve Orta Avrupa hayvan stili arasındaki benzerlikleri inkâr etmemekle birlikte, sahip oldukları ayırt edici özellikleri de göz önünde bulundurmalı ve Orta Avrupa hayvan stilinin Ahameniş İran'ı ve Yunan İyonya'sı sanatına kesin olarak bağlı olduğu hususunu dikkatlerden kaçırmamak gerekir.

İ. Venediktov, geometrik hayvan figürlerinin Trak kültüründe, M.Ö. 8-7. yüzyıllar gibi erken bir tarihte görüldüğüne dikkat çekmektedir. Fakat sanat da dâhil olmak üzere Ahameniş kökenli sayısız unsurun Trakya'da ortaya çıkması Pers fethinden itibaren başlamıştır. Buradan kuzeybatıya, Macaristan ve Transilvanya'ya kadar yayılmıştır. Trak sanatı, M.Ö. 5. yüzyılda Yunan-Ahameniş sanatının temelinde şekillenmesine rağmen Trak sanatına ait en karakteristik formlar ancak M.Ö. 4. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu döneme ait kalıntılar, Bulgaristan ve Romanya topraklarında karşımıza çıkmaktadır. Antik Gets topraklarında bulunan Craiova (Romanya) ve Letnitsa'da (Bulgaristan) yaldızlı gümüş takıların çıktığı fevkalade kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Genel olarak bu dönemin sanatı, ortak Trak sanatı olmaktan ziyade Get çizgileri taşımaktadır. Bu sanatın motif ve üslubuna tam olarak uyan süs eşyaları, Aşağı Dinyeper bölgesinde bulunan özellikle Oguz, Çmıreva Mogila ve Aleksandropol kurganlarında rastlamaktayız. Bu kurganlarda, hem Trak atölyelerinde yapılan eşyalar hem de Trak sanatının etkisi altında İskitli ustalar tarafından imal edilen eşyalar bulunmaktadır. Trak sanatına benzer motifler, Kuban bölgesinde dahi bulunmaktadır.

İskit sanatının Trak sanatının gelişimindeki rolünü, M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren İskitler arasında yaygın olarak bilinen, hayvan ve hayvan uzuvları ve özellikle de toynaklı ya da pençeli ayaklar şeklindeki figürlerle süslenmiş at dizginine ait süslemelerin M.Ö. 4. yüzyılda Trak sanatında uygulanmasıyla görmekteyiz. Bunların benzerlerini Altay'da bulunan atların başlarına takına ritüel maskelerin süslemelerinde görmek mümkündür. Atların başlarına takılan ritüel maskelerin atın başının iki tarafından sarkan herhangi bir hayvanın arka bacaklarını anımsatan palet görünümündeki uçları vardı. Ritüel maskesinin diğer kısmı ise, atın alnına ve ağzına takılırdı. İskit ve Traklarda kullanılan dizgin takımlarının süslemeleri, bu ritüel maskelerin kısaltılmış örnekleri gi-

bidir. Ön Asya'da bu türden herhangi bir kalıntı henüz bulunamadığından Trakya'ya ancak İskitler vasıtasıyla girmiş olabilirdi.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız M.Ö. 4. yüzyılın İskit ve Trak kültürleri arasındaki benzerlikler bu tür bir dizi başka malumatla birlikte, iki kültür arasındaki bağların güçlendiğine işaret etmekte olup, İskit Kralı Ateas'ın kişiliği etrafında cereyan eden siyasi olaylarla doğru orantılıdır. Strabon, Ateas'ın muhtemelen Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskitler üzerinde hüküm sürdüğü bilgisini vermektedir (VII, 3, 18). Eratosthenes'e (276 – 194) dayanan ve "muhtemelen" kelimesiyle sınırlanan bu bilgi Strabon'da (63 -23) şüphe uyandırmaktadır. Ancak Ateas ile ilgili tüm malumatlar, İskit Krallığı'nın güney, Tuna, sınırıyla mahdut olmasına rağmen bu ve diğer verilere bakıldığında Ateas gerçekten de tüm İskitlerin kralıydı.

Daha önce Tuna Nehri'nin sadece alt kısımlarına kadar ulaşan İskit toprakları, Kral Ateas döneminde eski zamanlarda Get Çölü olarak adlandırılan Bucak bozkırlarının bir devamı niteliğindeki Tuna'nın ötesinde bulunan Dobruca'ya kadar genişlemiştir. Agafirslerin terk ettiği Karpatların orman-bozkır bölgesine M.Ö. 4. yüzyılda Getler yerleşmişti. Karpatların batısından Almanya ve Tuna Nehri'nin doğduğu sahaya kadar olan bölge, Daklar (Dahae) tarafından işgal edilmişti. Strabon'un verdiği malumata göre, Daklar, Getler ile aynı dili konuşmaktaydılar (VII, 3, I, 2) fakat Daklar ancak M.S. ilk yüzyıllarda tanınmaya başlamıştır.

M.Ö. 6-3. yüzyıllardaki Romanya ve Moldova'da bulunan arkeolojik eserler, birbirlerinden önemli ölçüde farklılık arz etmezler. Bu dönemde açık yerleşim alanlarına ilaveten sadece barınak olarak değil, aynı zamanda kalıcı yerleşim yerleri olarak da kullanılan yeni şehir tipi yerleşim yerleri ortaya çıktı. Bulunan yerleşim alanlarının bazıları, birkaç sur ve hendekten oluşan karmaşık bir tahkimat sistemine sahiptir. Eski zamanlarda olduğu gibi meskenler, taş ve kerpiç ocaklarla zemin üzerine inşa edilmiştir. Seramik eşyalar arasında oymalı, damgalı veya yivli süslemelerle tezyin edilmiş kap-kacak bulunmaz. Ağırlıklı olarak dikey çeperli ve yanlarında kulpları bulunan kavonoz şeklindeki çömleklere rastlanmaktadır. Bu kulpların nadiren çukur veya sıkı silindirik kıvrımlarla tezyin edildiği görülmektedir. Bunlarından dışında üst kısmı alttan hafifçe içe kıvrık olarak ayrılan gövdesi keskin kıvrımlı çanaklar, küçük yuvarlak gövdeli ve ilmek kulplu testiler, büyük armut biçiminde çömlekler bulunmuştur. Çok sayıda ithal Yunan amforası ve kırmızı figürlü, siyah sırlı tabak parçalarına tesadüf edilmiştir. Moldova'da bulunan farklı eşyalar arasında M.Ö. 4-3. yüzyıla ait İskit bronz ok uçları, boynuzdan yapılmış çift delikli miller ve erken Latenne sanatı tipindeki bronz broş toka dikkat çekicidir. Yakılmış mezar alanları,

Tuna havzasındaki Getae bölgelerinin geri kalanıyla aynıdır. Dinyester Nehri'nin güneyinde ve sol yakasında bulunan tarihi eserler arasındaki farklılığı, bu iki komşu bölgede yaşamış nüfusun etnik olarak birbirinden farklı olduklarını göstermesi bakımından oldukça önemli olduğunu vurgulamalıyız.

Karpatların orman-bozkır bölgesinde müstahkem yerleşim alanlarının inşası, Karadeniz'in batı kıyılarından Tuna Nehri'nin ağzına ve güneyde Dobruca bozkırına uzanan dar bir şerit şeklindeki Bucak steplerinde yaşayan göçebelerin bölge halkı için bir tehlike oluşturduğuna işaret etmektedir. M.Ö. 4. yüzyıla kadar Dobruca'daki İskit varlığı hakkında ne yazılı ne de arkeolojik veri bulunmamaktadır. İskitlerin Kral Ateas döneminde Dobruca'ya yayılmalarının nedeni de bilinmemekle birlikte Ateas'ın, Istrialılarla çetin bir savaşa girişmiş olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Fakat bahsedilen Istrialılar Karadeniz'in batı kıyısındaki Yunan kolonisi Istriya'nın sakinleri değil, büyük ihtimalle Tuna'nın (Istria) yerli nüfusu, Tuna Nehri'nin sol tarafında Karpatları zapt eden Getlerdi. Istrialılar ile giriştiği savaş sırasında Kral Ateas, Makedonya Kralı Philip'ten (II. Philip 382-336) yardım talebinde bulunmuştu. Kral Philip'in ordusu yardıma gelmekte geç kalınca Kral Ateas, Kral Philip'in yardımını ve yoksulluk içerisinde olduklarını gerekçe göstererek tazminat talebini reddetmişti. Bunun üzerine İskitlerin üzerine yürüyen Kral Philip, M.Ö. 339 yılında İskit ordusunu mağlup etti. Makedon ordusu 20 bin esir ve çok sayıda at ele geçirdi (Justin, IX, 2). Kaynaklar, Kral Ateas'ın yoksulluk oldukları sözünü doğrulayan mahiyette İskitlere ait mallar içerisinde ne altın ne de gümüş bulunmadığını nakletmektedir. Söz konusu kaynaklar Kral Ateas'ın bu dönemde 90 yaşında (Samosatlı Lucian. Makrobius, 10) hayatını kaybettiğini bildirmektedir. Ateas'ın kişiliğini tasvir eden birkaç anekdot günümüze kadar ulaşmıştır. Bu anekdotlardan birinde ünlü bir Yunan flütçüsünü dinlerken atının kişnemesini onun müziğine tercih ettiğini söylemiş, atını kaşağılarken de Kral Philip'in bunu yapıp yapmadığını sormuştur (Plutarhos).

Anekdotları bir tarafa bırakacak olursak, Kral Ateas'ın adıyla birinin ön yüzünde aslan postuna bürünmüş Herkül'ün başı, diğerinin ön yüzünde Demeter'in başının tasvir edildiği birkaç gümüş sikke bulunmaktadır. Bu ve diğer sikkelerin arka yüzünde ata binmiş yaylı bir İskit tasviri yer almaktadır. Üzerinde Demeter'in başının yer aldığı sikkelerde Ateas'ın isminin yanı sıra sikkenin darp edildiği Karadeniz'in batı kıyısındaki Yunan kenti Callatis'ın adı geçmektedir. Herkül'ün başının bulunduğu sikkelerde üzerinde nerede basıldıklarına dair bir işaret yoktur. Ama Herkül'ün başı, Kral Satir dönemine ait Herakleia Pontiki sikkelerinin üzerindeki karaktere oldukça benzemektedir. Buradan

söz konusu sikkelerin Herakleia'da basılmış olduklarını ya da Herakleia sikkeleri örnek alınarak yapıldıkları sonucuna varıyoruz. İskit kralı adına sikke basılması, Ateas'ın, krallığının siyasi önemini ilan ettiği ve onu diğer Karadeniz devletleriyle eşit tutmaya çalıştığı gerçeğine işaret etmektedir. Bazı sikkelerin üzerinde bir Yunan şehrinin adının bulunması meselesine gelince bu sadece sikkenin basıldığı yeri göstermekle kalmaz, aynı zamanda İskitler tarafından ele geçirilen bir ülkenin kıyısında yer alan Callatias'ın İskit Kralı'na olan bağımlılığını da gösterir.

Ateas'ın tüm İskitlerin kralı olup olmadığına dair şüphe etmek için hiçbir nedenimiz yok fakat Kral Ateas'ı Trakya'nın Tuna'nın ötesindeki bir kısmını zapt etmeye iten sebepler hala belirsizliğini korumaktadır. Belki de Odris Krallığı'nın Ateas döneminde vuku bulan çöküşü, bunun için gerekli koşulları yarattığı için yapılmış olabilir. Öte yandan İskitlerin, Makedon Krallığı sınırlarındaki Balkanlarda ortaya çıkması Makedon Krallığı için tehlike arz ettiğinden Büyük Philip'in gerekli tedbirleri almış olması gerekirdi. Tuna'nın güneyindeki İskit ilerleyişi, Kral Philip tarafından durdurulmasına rağmen Kral Ateas'ın ölümü, İskit ve Makedon krallıkları arasındaki Trakya mücadelesini sonlandırmadı. M.Ö. 334 senesinde Tuna'ya bir sefer düzenleyen Büyük İskender, buradaki kabileleri mağlup ederek bir merasimle Tuna Nehri'nin sol yakasına geçmiş, burada yaşayan Getler, korkuyla Bucak'a (Get Çölü) kaçmışlardı. Büyük İskender'in bu seferiyle alakalı malumatlarda İskitlerden bahsedilmez. İskender'in Trakya'da vali olarak bıraktığı Komutan Zopirion, M.Ö. 331 senesinde fetihlere devam etmiş, Get topraklarını geçerek Olbia'ya ulaşmıştı. Fakat Komutan Zopirion, savunma amaçlı olağanüstü tedbirlerin alındığı Olbia'yı ele geçirmeye muvaffak olamadı. Dönüş yolunda ise ordusuyla birlikte İskitler tarafından imha edildi.

Büyük İskender'den sonra Trakya'yı miras alan Lycimachus M.Ö. 323 senesinde, Callatis'in de arasında bulunduğu Batı Pontus Rum şehirlerine kendi garnizonlarını yerleştirdi. Fakat M.Ö. 313 yılında Callatisler, garnizonları sadece kendi topraklarından değil, aynı zamanda komşu şehirlerden de kovdular ve bu şehirlerle bir askeri ittifak oluşturdular. Daha sonra Trak ve İskitler de bu ittifaka katıldılar ve bunun sonucunda İskitlerin Batı Pontus şehirleriyle bağları Atey'in ölümünden sonra da devam etti, bazıları Dobruca'da kaldı. Lycimachus, Tomi (Tomis) ve Odessa şehirlerini kolayca itaat ettirmeyi, Trakları korkutmayı ve İskitleri mağlup etmeyi başarmış olsa da Callatis, savaşmaya devam etti. Denizden kuşatmanın mümkün olmadığı Callatis, muhasaranın dördüncü senesinde ancak hububat sıkıntısı yaşamaya başladı. Bu sırada kuşatma altındaki halkın durumunu hafifletmek için şehir sakinlerinin bir kısmı (birkaç bin kişi)

aileleriyle birlikte deniz cihetiyle Bospor Krallığı topraklarına gönderildi. Kral Eumeles (310 -304), yerleşmeleri için onlara Sindi şehri Gorgippia'yı ve onun çevresindeki Psoy adlı bölgeyi verdi. Bu arada direnişe devam eden Callatis şehri ancak 307-306 senesinde düştü. Lycimachus da M.Ö. 292 yılında muhtemelen Komutan Zopirion gibi Olbia şehrine yönelerek İskitleri istila etmeye çalıştı fakat amacına ulaşamadan Get Kralı Dromychetus tarafından yakalandı.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz Bosporos tarihine ilişkin malumatlardan M.Ö 4. yüzyılın sonunda İskit Krallığı'nın başında Kral Agaros'un bulunduğu sonucuna varıyoruz. Bu dönemde güçlenen Get Krallığı, İskitleri Trakya'dan ayırdı ve Dobruca'da yaşayan İskitlerle bağlarını kopardı. Aslında Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskitler onlarla ilgilenecek durumda değillerdi. Doğudan Sarmatlar tarafından sıkıştırılan İskitler, artık tüm dikkatlerini başka bir cihete, Sarmatlara çevirmeleri gerekiyordu.

İSKİTLERİN TOPLUM YAPISI

İlkel toplumdan sınıf devletine geçiş sistemi olarak F. Engels tarafından ortaya konan askeri demokrasi doktrini, kalıcı bir biçimde Marksist tarih biliminde yerini aldı. Engels, ortaya koyduğu doktrini somutlaştırmak için parlak örnekler verdi ve Homerik Yunan, Roma, Kelt ve Alman örneklerini kullanarak bir sınıf sistemine geçerken toplumun geliştiği koşullara bağlı olarak bu sistemin ve buna uygun olarak devlet yapısının nasıl değiştiğini göstermeye çalıştı. Engels tarafından verilen örnekler, birçok durumda onun öğretilerini uygulamanın ve farklı koşullar altında ortaya çıkan bu türden özellikleri tanımlamanın yolunu açar.

1940'lı yılların ortalarında İskitler üzerine yazmış olduğum tezimin İskitlerin sosyal yapısı hakkındaki bölümlerinden birini yayına hazırlarken, o zaman da şimdi olduğu gibi bilim dünyasında İskitlerin bir köle toplumu olduğu düşüncesi yaygın iken ben, İskit toplumunu askeri demokrasi olarak nitelendirmenin gerçeğe daha uygun olduğu düşüncesine sahiptim. O zamandan bu yana yıllar geçmesine, İskilotojinin yapılan yeni keşiflerle zenginleşmesine ve bu keşiflerin benim daha önceki genelleştirilmiş fikirlerime uymayan, o yıllarda elde edilen sonuçların açıklığa kavuşturulmasını ve daha da geliştirilmesini gerektiren sonuçlarına rağmen şimdi bile bundan şüphe duymuyorum.

Asya'dan dönen İskitler, Kuzey Karadeniz bölgesi halkları arasında Herodot'un Kraliyet İskitleri olarak adlandırdığı grubu oluşturuyordu (IV, 20). Daha sonra Protogenes onuruna verilen Olbia kararnamesinde Kraliyet İskitleri, İran dilinde Yunanca "kraliyet" adına karşılık gelen "Say" (Sai) adıyla adlandırıldılar. Buradan Kraliyet İskitlerinin adlarını Yunanlardan almadıkları, Kuzey Karadeniz bölgesindeki diğer İskit gruplarında olmayan güçlü bir kraliyet gücüne sahip olmalarından dolayı bu adı aldıkları anlaşılmaktadır.

Herodot'un sözlerinden, İskit kralının sadece savaşta askerlerine liderlik yapmadığı, aynı zamanda savaş ganimetlerini de dağıttığı ve tebasını yargılayıp suçluları cezalandırdığı anlaşılmaktadır. Kraliyet ocağının tanrıları, yani hanedanın ataları huzurunda yapılan yalan bir yemin, acı bir infazı hak eden büyük bir suç olarak görülüyordu (IV, 68, 69). Bu durum kralın şahsının kutsal kabul edildiği, liderlik ettiği toplumun

refah ve huzurunun ondan gelen lütfa bağlı olduğu anlamına geliyordu. Oldukça büyük güce sahip İskit kralının görev verdiği her İskit, ona hizmetle mükellefti. Öbür dünyada krala hizmet etsinler diye atlar ve değerli eşyalarla birlikte cariyesi ve çok sayıda hizmetkârı öldürülerek onunla birlikte gömülürdü. Tüm bu malumatlardan karşımıza kabile liderinden çok dünyevi bir tanrının sınırsız gücüne sahip Doğu hükümdarını andıran bir kral portresi çıkmaktadır. İskit kralları, Doğu hükümdarlarına özgü bu özellikleri, Asya'da bulundukları süre zarfında çevrelerinde bulunan ve yakın temas halinde oldukları Antik Doğu devletlerinden almışlardı. Bu özellikleri edinerek Kuzey Karadeniz bölgesine dönen İskitler, burada Kraliyet İskitleri adıyla özel bir grup oluşturdular.

İskitlerde kraliyet gücü, belirli bir klan veya aileye ait babadan oğula ya da başka yakın bir akrabaya geçen kalıtsal bir ayrıcalıktı. Doğu hükümdarlarında olduğu gibi İskitlerde de yeni kralın halkın veya onun temsilcisi olan kabile liderlerinin onayıyla seçildiği de olurdu ancak sahip olduğu ayrıcalıklar değişmeden aynen devam ederdi. Herodot zamanında İskitler, M.Ö. 514 senesinde Pers Kralı Darius'a karşı mücadeleye liderlik eden Kral İdanthyrsus'tan başlayarak krallarının soy ağacını iyi biliyorlardı. İdanthyrsus'un kökeni de muhtemelen İskitlerin Asya'dan döndüklerinde başlarında bulunan Kral Spargapif'e dayanmaktaydı. Yunanların yarı tanrı Herkül ile özdeştirdikleri Targitay, İskit krallarının atası olarak kabul ediliyordu.

M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında Kuzey Karadeniz bölgesinde egemen güç haline gelen Kraliyet İskitleri, diğer tüm İskitleri köleleri yani kendi hâkimiyetleri altındaki unsurlar olarak görüyorlardı. İskitler arasında gelişmiş bir köleliğin varlığına dair hiçbir veriye sahip olmadığımız için Yunanca "δουλος" kelimesinin manasını anlamak gerekir. Kölelik, kölelerin sadece ev işlerinde yardımcı olarak kullanılabildiği bozkırın göçebe İskitleri arasındaki hayvancılık ekonomisi tarafından pek tercih edilmiyordu. Heredot, İskitlerde köle satın alma uygulamasının bulunmadığını bildirmektedir, buna göre İskitlerin üretiminde köle emeğinin önemli bir rol oynamadığı sonucuna varıyoruz. İskit göçebe hayvancılığı kolektif olarak yapıldığı için köle emeğine ihtiyaç duyulmuyordu. İskitler ayrı haneler olarak değil, ailelerden oluşan topluluklar halinde yaşıyorlardı; göçebe hayata uygun çadırlarda birlikte göç ediyor, hayvanlarını bir meradan diğerine beraber sürüyor, vahşi hayvanlara ve düşmanlara karşı birlikte koruyorlardı (IV, 46, 121). Köle emeğine yalnızca çok sayıda hayvanın olduğu ailelerde hayvan mahsullerinin işlenmesi için ihtiyaç duyulmaktaydı ve bu ihtiyaç için de genellikle kadınlar tercih ediliyordu. Herodot'un bildirdiğine göre, kaçmamaları ve kendilerine emanet edilen malı çalmamaları için İskitlerde köleler, kör ediliyorlardı.

Herodot da dâhil antik yazarlar, İskit toplumunun içyapısı hakkında çok az bilgi vermektedirler. Antik yazarların vermiş olduğu malu-

matlardan ancak İskit toplumunun yöneticiler ve tabiler, zenginler ve fakirler olarak ayrıldığını öğreniyoruz. Zenginler birkaç arabaya ve çok sayıda büyükbaş hayvana sahipken, fakirler Samsat'lı Lukianos'un onları adlandırdığı gibi "sekiz ayaklı" yani bir çift öküzün koşulduğu yalnızca bir kağnıya sahiptiler (Skif ili Gost, I). İskit toplumunun temel birimini, kendi ekonomisine ve kendi mal varlığına sahip olan aile oluşturmaktaydı. Arazi ortak mülkiyetti. Çiftçiler arasında arazi, muhtemelen sadece ekilebilir kısmı olmak üzere yıllık olarak yeniden tevzi edilirdi. Göçebeler arasında ise, farklı üretim topluluklarının göç alanlarına göre pay edilirdi. Mülkiyet, aile ve kişiye ait olabilirdi. Kişisel mülkiyet çoğunlukla ölen kişiyle birlikte mezara giderdi, aileye ait olan gene aile içerisinde kalırdı. Aile ekonomisinden ayrılan oğullar, aileye ait malların bir kısmına sahip olabilirdi (IV, 114, 115). Akrabalık ve miras, baba tarafından geçerdi. Çok eşlilik uygulaması vardı, kocanın ölümünden sonra eşleri, onun mülkü olarak varisçilerine tevarüs ederdi. Mesela Kral Skyles, babasının ölümünden sonra babasının eşlerinden biri olan Opia'yı almıştı ve babasının Opia'dan Orik adında bir oğlu bulunmaktaydı. Aile, kendi üyelerinin tümünden sorumluydu. Falcıların infazından bahseden Herodot, sadece sanıkların değil, erkek çocuklarının da öldürüldüğü bilgisini vermektedir. Bu durum kadınlar için geçerli değildi, diğer mülkler gibi kadınlar da davacı lehine müsadereye tabi tutulurdu (IV, 68, 69). Akrabalar veya daha ziyade İskit toplumuna mensup bireyler ("οικηιως" kelimesi her iki anlama gelir) arasındaki çekişmeler, kan davasına dönüşmemesi ve toplum düzeninin bozmaması adına kralın kontrolü altında düello ile çözülürdü.

İskitlerin kökeni hakkındaki efsanede Herodot, ortak atalardan türeyen Avhatslar, Katiariler, Traspiatiler ve Paralatailerin gibi bazı soyların isimlerini zikretmektedir. Fakat bunların gerçekten soylu aileler mi yoksa klanlar mı olduğu kesin değildir. Gene Herodot, İskit ülkesini anlatırken İskitlerin "Alazonlar" adlı bir alt grubundan bahsetmektedir. Fakat "Alazon" bu kabilenin kendi adı mı yoksa Yunanlar tarafından onlara verilen aşağılayıcı bir takma ad mı olduğu net değildir (Yunanca Alazon, palavracı, şarlatan anlamına gelir). Herodot'un Gelonlardan İskit ülkesine yerleşen Hellenler olarak bahsetmesine rağmen sadece Gelonları bir kabile adı olarak kabul edebiliriz (IV, 10, 108, 109, 120). İskitlerin farklı gruplarına Herodot tanımlayıcı adlar vermektedir, muhtemelen nasıl ki İran dilinde "kraliyet" anlamına gelen "say" kelimesinde olduğu gibi yerel bir adlandırma olan Yunanca "kalki" tanımlamasını kullanmaktadır. Tanımlayıcı adlar, klanların veya kabilelerin isimleri olamazdı; muhtemelen ekonomik faaliyetlerinin yönüne (çiftçiler, göçebeler) veya diğer karakteristik özelliklerine uygun olarak (kraliyet) bir araya gelen birkaç kabilenin oluşturduğu topluluğu ifade etmek için kulla-

nılmış olmalıdır. İskit kabileleri hakkında Herodot sadece bir kere, İskit kralının defin töreninde uygulanan ritüelde bahsetmektedir. Bu ritüele göre kralın cenazesi defnedilmeden önce hâkimiyetindeki bölgelere götürülürdü. Ancak bu durum hiçbir kabilenin olmadığı ya da kabilelerin önemli bir role sahip olmadığı anlamından ziyade merkezi bir krallıkta böylesine bir rolün çok fazla bir anlam ihtiva etmeyeceği manasına gelir.

Yukarıdaki kısmi malumatlardan İskit toplumunun ataerkil kabile toplumu olduğu sonucuna varıyoruz. Ancak bu tür toplumlara özgü düzenlemeler İskitlerde iktidarla birlikte askeri örgütlenmeye bağlıydı ve bazı durumlarda klan-kabile sistemine uygun bir yapıdayken, diğer durumlarda onların üzerinde bulunurdu. Herodot, İskitler arasında büyük kral ve diğer krallar dışında kabile liderleri ve klan büyüklerinden farklı ve onlara hiç benzemeyen bölgelerin askeri yöneticiler olan nomarchların (IV, 66, 120) varlığından bahsetmektedir. Bu yöneticiler, kral tarafından yakın çevresi ve sadakatini ispatlamış kabile aristokrasisi arasından seçilerek tayin ediliyorlardı. Kabile aristokrasisinin temsilcilerine asa taşıyılar anlamına gelen "skriptuhalar" deniyordu. Sırtında bir hayvan veya kuş kafası figürünün bulunduğu küçük balta, onurlarının bir işaretiydi. Bu tür baltalara mezarlarda nadir olarak rastlanmaktadır, İskit liderleri ellerinde bu baltayla tasvir edilmektedir.

Daha önce Kraliyet İskitlerinin tüm diğer İskitleri, köleleri olarak gördüğünden bahsetmiştik fakat bu durum Kraliyet İskitlerine bağlı tüm İskitlerin köle oldukları anlamına gelmez. Kraliyet İskitlerine bağlı halkların sömürülmesi, yönetici sınıf için temel zenginlik kaynağıydı. Bahsettiğimiz sömürü kollektif olarak uygulandığı için sadece kral ve çevresi değil -eşi ölçüde olmasa da- sıradan askerler de bu durumdan yaralanmaktaydı. Kraliyet İskitlerinde resmi olarak oluşturulmuş sınıflar yoktu, onlardaki sömürü kolektif üretim biçimleriyle kamufle edilmiş gizli bir sömürüydü. Aynı durum İskit çiftçileri için de geçerliydi. İskit toplumunun her bir alt kademesinde, askeri demokrasinin doğasında var olan kurallar, bu kurallara hiçbir şekilde karşı çıkmayan kralın despotik gücüyle işliyordu çünkü bu güç, bizzat kralın kendisinin uyması gereken geleneklerle sıkı bir şekilde sınırlandırılmıştı. Kral Skyles örneğinde görüleceği üzere kuralların ihlali kral için de ciddi sonuçlar doğurabilirdi. Atalarının gelenkelerine aldırış etmeyen Kral Skyles sadece tahtını kaybetmekle kalmamış aynı zamanda idam edilmişti ve aynı geleneklere göre yerini, kraliyet hanedanından kardeşi almıştı (IV, 78-80).

İskit toplumunda sömürü, kabilelerin içinde değil kabileler arasında gerçekleşti. İskitlerin bir kısmı -Kraliyet İskitleri- diğer İskitlere hükmetti ve onları ellerinden geldiği kadar ve kendilerine gösterilen mukavemet ölçüsünde sömürdüleri. Kraliyet İskitleri, bu baskı ve sömürü düzenini sürdürebilmek için güçlü bir orduya ve kralın mutlak gücüne

ihtiyaç duyuyorlardı. Fakat Kraliyet İskitleri tarafından tesis edilen bu oluşum, henüz bir devlet değildi.

İskit Krallığı'nı köleci bir devlet olarak gören B.N. Grakov, Kraliyet İskitlerine tabi diğer İskitlerin durumunu Spartalı Helotlarla (Gelotlar) ve Bosporoslu Pelatlarla karşılaştırmaktadır. Bunların arasına Tesalyalı Penestler ve Giritli Klarotlar eklenebilir. Durumları çok net olmayan Pelatları bir kenera koyacak olursak tabi konumdaki İskit zümrelerinin Helotlarla mukayese edilmesi doğru bir yaklaşımdır. Çünkü her ikisi de fetihler sonucu tabi durumuna düşmüşlerdi. Lakin Helotlar ve egemen İskitlere bağlı diğer İskit unsurları tam anlamıyla köle değildi. Çünkü birinin şahsi malı değillerdi, satılamıyorlardı, öldürülmüyorlardı ve azat edilemiyorlardı; kendi çiftliklerine sahiptiler, siyasi erkin belirlediği ayni vergiye ve diğer yükümlülüklere tabi tutulmuşlardı. Toprağa bağlı ve bazı Spartiatların (Spartalı soylu) mülkiyetinde olan Helotların aksine İskit "köleleri", iç idarelerinde bağımsızlıklarını korumuşlardı ve kendi kabile aristokrasisine sahiplerdi. Hatta galipler tarafından mağluplara yüklenen görevlerin yerine getirilmesini sağlayan kralları bile vardı. Hiçbir şekilde köleliğe benzemeyen bu özellikler, İskitler arasında kölelik düzeninin var olduğuna dair iddialara dayanak teşkil etmez.

Marksist-Leninist anlayışta devlet, bir sınıfın diğer sınıflar üzerindeki tahakkümü ve bu amacı gerçekleştirmek için zorunlu bir aygıtın varlığıyla ortaya çıkan bir örgütlenme olarak tanımlanmaktadır. İskit toplumu da bir sınıfın diğerleri üzerinde hâkim unsur olmasını sağlayan bir aygıta sahipti. Fakat tabi ve metbûlar arasında üretim araçlarına yönelik farklı ilişkilerin bulunduğu farklı sınıflar yoktu. Sınıf toplumlarında üretim araçları, hâkim sınıfın elindedir, sömürülen sınıf bu üretim araçlarından tamamen ya da kısmen mahrumdur. İskitlerde ise konumları ve durumları (refah seviyeleri, ihtiyaçları) farklı olsalar dahi üretim araçları üreticilerin elindeydi. Mülkiyet konusunda ise İskit toplumunda gerek tabi-metbûu ve gerekse zengin-fakir arasında temel bir farklılık yoktu. Bir üretim aracı olarak köleler, henüz toplumsal ilişkilerin karakterini etkileyebilecek ölçüde değildi. Köle sahipleri ile köleler henüz muhalif sınıfları oluşturmamışlardı ve köleleri, sahiplerine tabi kılacak özel araçlara henüz ihtiyaç yoktu. İskit köle sisteminden yalnızca ilkel (embriyonik) olarak bahsedilebilir ki, bu aile ilişkileriyle bütünleşen ataerkil kölelikten önemli ölçüde farklı değildi. İskit Krallığı, bir sınıfın diğerine karşı gücünü değil, bir kabilenin diğer kabileler üzerindeki otoritesini tesis etme işlevine sahipti. Varlığının sebebi de bu temel işleviydi.

İskit Krallığı, Marksist-Leninist anlayıştaki "devlet" tanımlamasına göre bir devlet değil, devlet olmanın eşiğindeki bir askeri demokrasi biçimiydi. İskit Krallığı'nın karakteristik özellikleri tam da askeri demokrasi tanımının muhtevasına uymaktadır. Kral ya da lider ve muha-

fızları, silahlı halkla henüz karşı karşıya gelmemişti ve İskit Krallığı'nın bir parçası olan kabileler, demokratik düzeni muhafaza etmişlerdi. F. Engels'in ifadesiyle onlar için savaş, bir tür üretim aracıydı. Fetihlerle kurulan İskit Krallığı, İskit toplumunun bir kısmının askeri faaliyetlerinin sonucuydu. İskit Krallığı'nda fethedenler ile fethedilenlerin sosyal yapısı bozulmadı. İskit Krallığı sadece bazılarının diğerleri üzerinde askeri üstünlüğü devam ettiği sürece ayakta kaldı.

İskit Krallığı, M.Ö. 4. yüzyılda gücünün ve zenginliğinin zirvesindeydi. Tâbî konumdaki tarım nüfusu, İskit aristokrasisine gelir sağlıyor, Yunan şehirlerinden gelen hediyelerle birlikte onlara varlıklarını devam ettirme fırsatı veriyordu. Bu durum İskit Krallığı'na sadece refah ve zenginlik değil aynı zamanda ihtişam kazandırıyordu. İskit soylularının ellerinde biriken zenginlikler, sadece kısmen zamanımıza ulaşabilen bu soylulara ait kurganlarda karşımıza çıkmaktadır. Aristokrasinin giysileri, silahları ve günlük hayatta kullandıkları pek eşya çok altın ve gümüş gibi değrerli metallerle süslenmişti. Kullandıkları fevkalade süs eşyaları ise Yunan zanaatkârların mahsulüdür. Bu süs eşyalarının bir kısmında Yunan sanatının karakteristik özellikleri görülürken, bir kısmı ise yerel tasarımlara ve sahiplerinin zevklerine göre imal edilmişlerdi. Süslemelerde Tolstoya Mogila kurganına ait altın pektoral, Çertomlik kurganına ait gümüş vazo ve Solokha kurganındaki altın tarağın üzerindeki tasvirlerde olduğu gibi barbarların günlük ve askeri yaşamlarına dair sahneler bulunuyordu. Kul Oba ve Çastıh kurganlarından çıkan kupaların üzerlerinde, İskit etnogonik efsanesinin bölümlerine dair İskit Tanrılarının figürleri ve özellikle çok sayıda farklı hayvan tasvirleri yer alıyordu. Bu tasvirler sadece süsleme değil aynı zamanda koruyucu tılsım rolündeydi. Metal türü eşyalara, İskit kurganlarında tesadüf edemediğimiz ahşap ve kumaştan imal edilmiş çeşitli türdeki eşyaları da eklemek gerekir.

Bütün bu anlatılanlardan İskit aristokrasisinin, avam sınıfından belirgin biçimde ayrıldığını anlıyoruz. Avam sınıfı, Kraliyet İskitlerinde dahi toplumun üst kesimlerinin sahip olduğu nimetlerin ancak çok az bir kısmına ulaşabiliyordu. Mülkiyet farklılıkları arttı, zengin-fakir, soylu-avam, tabi-metbûu ve sömüren-sömürülen arasındaki ayrım, tüm İskit toplumunu bir uçurumun kenarına sürükleyecek ölçüde büyüdü. M.Ö. 3. yüzyılın başlarında İskit Krallığı'nın zayıflamasının, Sarmat saldırılarına direnemeyişinin ve sahip olduğu toprakların büyük kısmını kaybetmesinin nedeni, İskit toplumundaki bu büyüyen çelişkilerdir. Tüm bunlara rağmen İskit Krallığı ayakta kalmayı başardı ve toprakları küçülmüş olarak altı yüzyıl daha varlığını muhafaza etti. Ancak yukarıda kaynaklarda incelediğimiz konumu kaybetti. İç ve dış ilişkilerini yeniden inşa etmek zorunda kalan İskit Krallığı, daha sonraki dönemlerde Doğu Avrupa'nın güney yarısında egemen güç olan Sarmatlar ile birleşmeye mecbur oldu.

KAYNAKÇA

Rusça ve Ukraynaca Kaynaklar

Abaev, V. İ., *Skifskiy Yazık. Skifskiy Yazık i Folklor*, M.-L., 1949, s. 147.

Abaev, V. İ., *Skifo-Evropeyskie İzoglossı*, M., 1965.

Abrosov, V. N., "Geterohronnost Periodov Povıshennovo Uvlajneniya Gumidnoy i Aridnoy Zon", *İzv. Vsesoyuzn. Geograf Obva*, 1962, No: 4.

Anohin, V. A., "Monetı Skifskovo Tsarya Ateya", *Numizmaika i Sfragistika*, c. 2, Kiev, 1965, s. 3.

Anfimov, N. V., "Novıe Dannıe k İstorii Aziatskovo Bospora (Semibratnoe Gorodişe)", *SA*, VII, 1941, s. 258.

Anfimov, N. V., "K Voprosu o Naselenii Prikubanya v Ranneskifskoe Vremya", *SA*, XI, 1949, s. 242.

Anfimov, N. V., "*Zemledelie u Meoto-Sarmatskih Plemen Prikubanya*", *MIA*, No: 23, 1951, s. 144.

Anfimov, N. V., "Meoto-Sarmatskiy Mogilnik u Stanitsı Ust-Labinskoy", *MIA*, No: 23, 1951, s. 155.

Anfimov, N. V., "İssledovanie Semibratskovo Gorodişa", *KSİİMK*, c. 51, 1953, s. 107.

Anfimov, N. V., "Protomeotskiy Mogilnik u S. Nikolaevskovo", *Sbornik Materialov Po Arheologii Adıgei*, c. 2, Maykop, 1961, s. 103.

Anfimov, N. V., "Meotı i İh Vzaimootnosheniya s Bosporom v Epohu Spartokidov", *Antiçnoe Obşestvo*, M. 1967, s. 127.

Artamonov M. İ., "Obşestvennıy Stroy Skifov", *VLU*, 1947, No: 9, s. 56.

Artamonov, M. İ., "Tretiy Razmenniy Kurgan u Stanitsı Kostromskoy", *SA*, X, 1948, s. 177.

Artamonov ,M. İ., "Skifskoe Tsarstvo v Krımu", *VLU*, 1948, No: 8, s. 70.

Artamonov, M. İ., "*O Zemlevladenii i Zemledelçeskom Prazdnike u Skifov*", *UZLGU*, Ser. İstor. Nauk. 1948, No: 15, s. 3.

Artamonov, M. İ., "K Voprosu o Proishojdeii Bosporskih Spartokidov", *VDİ*, 1949, No: 1, s. 29.

Artamonov, M. İ., "Etnogeografiya Skifii", *UZLGU*, Ser. İstor. Nauk, 1949, No: 13, s. 129.

Artamonov, M. İ., "K Voprosu o Proishojdenii Skifov", *VDİ*, 1950, No: 2, s. 37.

Artamonov, M. İ., "Etniçeskiy Sostav Naseleniya Skifii", *Dokladı VI Nauçn. Konf*, İnstitut Arheologii *AH USSR.*, Kiev, 1953, s. 169, 146.

Artamonov, M. İ., "Nekotorıe İtogi Pyatiletnih İssledovaniy Yugo-Podolskoy Arheologiçeskoy ekspeditsii", *KSİAU*, c. 4, 1955, s. 84.

Artamonov, M. İ., "*Arheologiçeskie İssledovaniya v Yuznoy Podolii v 1952-1953 gg*", *KSIIMK*, c. 59, 1955, s. 100.

Artamonov, M. İ., "Antropomorfnıe Bojestva v Religii Skifov", *AS*, c. 2, 1961, s. 57.

Artamonov, M. İ., *Sokrovişa Skifskih Kurganov*, Praga, 1966.

Artamonov, M. İ., "Proishojdenie Skifskovo İskusstva", *SA*, 1968, No: 4, s. 27.

Artamonov, M. İ., "Zagadki Skifskoi Arheologii", *Ukr. İst. Jurnal*, 1970, No: 1, s. 23.
Belyavskiy, V. A., "Voyna Vavilona Za Nezavisimost (627 – 605 gg. Do n.e) i Gegemoniya Skifov v Peredney Azii", *İssledovaniya Po İstorii Stran Vostoka*, L., 1964, s. 93.
Belyavskiy, V. A., *Vavilon Legendarnıy i Avilon İstoriçeskiy, L., 1971.*
Biçurin, İ. Ya., *Sbornik Svedeniy o Narodah Obitavshih v Sredney Azii v Drevnie Vremene*, c. I – III, M.-L., 1950-1953.
Blvatskaya, T. V., *Zapadnopontiyskie Goroda v VII – I vv.*, M., 1952.
Blavatskiy, V. D., "Kimmeriyskiy Vopros i Pantikapey", *VMU*, 1948, No: 8, s. 12.
Blavatskiy V.D., "O proishojdenii Bosporskih Skledov s Ustupçatımi Perekrıtiyami", *SA*, XXIV, 1955, s. 29.
Blavatskiy V.D., "Vozdeystvie Antiçnoy Kulturı Na Stranı Severnovo Priçernomorya", *SA*, 1964, No: 2, s. 13, No: 4, s. 25.
Blavatskiy V.D., *Pantikapey. Oçerki İstorii Stolitsı Bospora*, M., 1964
Blavatskiy V.D., "O Severnoy Skifii Gerodota", *Drevnosti Vostoçnoy Evropı*, M., 1969, s. 29.
Boltunova A. İ., "Prokseniçeskiy Dekret İz Anapı i Nekotorıe Voprosı İstorii Bospora", *VDI*, 1964, No: 3, s. 136.
Bondar N. N., "Torgovıe Snosheniya Olvii So Skifiey v VI – V vv.", *SA*, XXIII, 1955, s. 58.
Bratçenko S. N., "Raskopki Kreposti Bronzova Beka u Rostova-Na-Donu", *AO*, 1966. M., 1967, s. 66.
Bratçenko S. N., "Bagatosharove Poseleniya Liventsivka i Na Donu", *Arheologiya*, XXII, 1969, s. 210.
Brashinskiy İ. B., *Afinı i Severnoe Priçernomore v VI – II vv.*, M., 1963.
Brashinskiy İ. B., "O Nekotorıh Dinastiçeskih Osobennstyah Pravleniya Bosporskih Spartokidov", *VDI*, 1965, No: 1, s. 118.
Venediktov, İ, *Frakiyskoe İskusstvo v Bolgarii*, Sofiya, b/g.
Veselovskiy, N. İ, "K voprosu o Tehnike Zolotıh Relefnıh Ukrasheniy v Greçeskom İskusstve," *IAK*, 1913, V. 47, s. 96-103.
Vyazmitina, M. İ., "Pamyatniki Rannevo Jeleznovo Veka v Okrestnostyah S. Jabotin Kirovogradskoy Oblasti", *KSIAU*, c. 1, 1952, s. 59.
Vyazmitina, M. İ., "Ranneskifskie Pamyatniki Zverinovo Stilya", *SA*, 1963, No: 2, s. 165.
Vyazmitina, M. İ., "Pokrovska E. F. Poselyannya VII – VI St. Okolitsyah S. Jabotina", *AP*, VI, 1956, s. 38. Ganina, O. D., "Do Pitaniya Pro Jinoçi Pohovaniya Ai Zbroeyu Skifskovo Çasu", *Pratsi Knivskovo Derjavnovo İstoriçnovo Muzeyu*, V. I, Kiev, 1958.
Ganina, O. D., *Antiçni bronzi z Pişanovo*, Kiev, 1970.
Gaydukeviç, V. F., *Bosporskoe Tsartsvo*, M.-L., 1949.
Gerodot, *İstoriya v Devyati Knigah*, çev. F. G. Mişenko, c. I – II, M., 1888.
Gorodtsov, V. A., "K Voprosu o Kimmeriyskoy Kulture", *Trudı sektsii arheologii RANION*, c. 2, M., 1928, s. 16 (147).
Grantovskiy, E. A., *Rannaya İstoriya İranskih Plemen Peredney Azii*, M., 1970.
Grakov, B. N., "Materialı Po İstorii Skifii v Greçeskih Nadpisyah Balkanskovo Poluostrova i Maloy Azii", *VDI*, 1939, No: 3, s. 231.
Grakov, B. N., "Liteynoe i Kuzneçnoe Remeslo u Skifov", *KSIIMK*, c. XXII, 1948, s. 38.
Grakov, B. N., "Skifskiy Gerakl", *KSIIMK*, XXXIV, 1950, s. 7. Grakov, B. N., "Kamenskoe Gorodişe Na Dnepre", *MIA*, 1954, No: 36 Grakov, B. N., "Stareyshie Nahodki Jeleznıh Veşey v Evropeyskoy Çasti SSSR", *SA*, 1958, No: 4, s. 3.
Grakov, B. N., "Greçeskoe Graffito İz Memirovskovo Gorodişa", *SA*, 1959, No: 1, s. 259. Grakov, B. N., "*Skifskie Pogreeniya Na Nikopolskom Kurgannom Pole*", *MIA*, No: 115, 1962, s. 56.

Grakov, B. N., "Pogrebalnıe Soorujeniya i Ritual Ryadovıh Obşinnikov Stepnoy Skifii", *AS*, c. 6, 1964, s. 118.
Grakov, B. N., "Legenda o Skifskom Tsare Ariante", İstoriya, Arheologiya i Etnografiya Sredney Azii, M., 1968, s. 101.
Grakov, B. N., *Skifi. Nauçno-Populyarnıy Oçerk*, M., 1971.
Grakov, B. N. ve Melyukova A. I., "Ob Etniçeskih i Kulturnıh Razliçnıh v Stepnıh i Lesostepnih Oblasyah Evropeyskoy Çasti SSSR v Skifskoe Vremya", *VSSA*, 1954, s. 39.
Grakov, B. N. ve Melyukova A. I., "Dve Arheologiçeskie Kulturı v Skifii Gerodota", *SA*, XVIII, 1953, s. 111. Graç, N. L., "O Gorgippe i Nekotorıh Dinastiçeskih Osobennostyah Pravleniya Rannih Spartokidov", *Antiçnaya İstoriya i Kultura Sredizemnomorya i Priçernomorya*, L., 1968, s. 108.
Gumilyev, L. N., "Rol Klimatiçeskih Kolebaniy v İstorii Stepnoy Zonı Evrazii", *İstoriya SSSR*, 1967, No: 1, s. 53.
Gryaznov, M. P., "Nekotorıe Voprosı İstorii Slojeniya i Razvitiya Rannih Koçevnıh Obşestv Kazahstana i Yujnoy Sibiri (v Epohu Bronzı)", *KSIE*, XXIV, 1955, s. 19; *SE*, 1959, No: 1.
Gryaznov, M. P., "Etapı Razvitiya Hozyaystva Skotovodçeskih Plemen Kazahstana i Yujnoy Sibiri v Epohu Bronzı", *KSIE*, XXVI, 1957, s. 21. Ditler, P. A., "*Mogilniki v Rayone Poselka Kolosovka Na R. Fars*", *Sbornik Materialov Po Arheologii Adıgei*, II., Maykop, 1961, s. 127.
Dobrovolskiy, A. V., "Pershe Sabatinivskie Poselennya", *AP*, IV, 1952, s. 78.
Domanskiy, Ya. V., "İz İstorii Naseleniya Nijnevo Pobujya v VII – IV vv. do n.e.", *AS*, c. 2, 1961, s. 26. Domanskiy, Ya. V., "O naçalnom Periode Suşestvovaniya Greçeskih Gorodov Severnovo Priçernomorya", *AS*, V. 7, 1965, s. 116. Domanskiy, Ya. V., "Zametki o Haraktere Torgovıh Svyazey Grekov s Tuzemnım Mirom Severnovo Priçernomorya v VII", *AS*, V. 12, 1970, s. 47.
Drevnosti Bospora Kimmeriyskovo, St. Peterburg, 1854. Dyakonov, İ. M., "Assiro-Vavilonskie İstoçniki Po İstorii Urartu", *VDI*, 1951, No: 2, s. 247.
Dyakonov, İ. M., "Poslednie Godı Tsarstva Urartu Po A siro-Vavilonskim İstoçnikam", *VDI*, 1951, No: 2, s. 29. Dyakonov, İ. M., *İstoriya Midii s Drevneyshih Vremen Do Kontsa IV v.*, M.-L., 1956.
Elagina, N. G., "O Rodoplemennoy Strukture Skifskovo Obşestva Po Materialam Çetvertoy Knigi Gerodota", *SE*, 1963, No:3, s. 76.
Elagina, N. G., "Pismennıe İstoçniki o Sotsialnıh Kategoriyah v Skifii VI – V.", *İstoriko-Arheologiçeskiy Sbornik*, 1962, s. 94.
Elnitskiy, L. A., "Kimmeriytsı i Kimmeriyskaya Kultura", VDI, 1949, No: 3, s. 23 (148).
Jebelev, S. A., *Severnoe Priçernomore. İssledovaniya i Stati Po İstorii Severnovo Priçernomorya Antiçnoy Epohi*, M-L., 1953
Jebelev, S. A. ve Malmberg V. K., "Tri Arhaiçeskih Bronzı İz Hersonskoy Gubernii", *MAP*, No:32, 1907.
Zabelin, İ. E., *Drevnosti Gerodotovoy Skifii*, c. I-II, St. Peterburg, 1866-1872.
Zlatkovskaya, T. D. ve Polevoy L.L. "Gorodişa Prutsko-Dnestrovskovo Mejdureçya IV – III vv., Voprosı Politiçeskoy İstorii Getov", *DF*, 1969, s. 35.
İerusalimskaya, A. A., "Kurilnitsı Bronzovo Veka İz Predkavkazskih Stepey v Sobranii Ermitaja", *SGE*, 1957, XII.
İerusalimskaya, A. A., "O Predkavkazskom Variante Katakombnoy Kulturı", *SA*, 1958, No: 2, s. 34.
İessen, A. A., "K Voprosu o Pamyatnikah VII – VII vv. Na yuge Evropeyskoy Çasti SSSR, *SA*, 1953, XVIII, s. 49.

İessen, A. A., *Greçeskaya Kolonizatsiya Severnovo Priçernomorya*, L., 1947.
İessen, A. A., "Prikubanskiy Oçag Metallugrii i Metalloobrabotki", *MIA*, No: 233, 1951, s. 75.
İessen, A. A., "Nekotorıe Pamyatniki VIII – VII vv. do n.e. v Severnom Kavkaze", *VSSA*, 1954, s. 112.
İlinskaya, V. A, "O Skifah Paharyah i Budinah Gerodota", *KSIIMK*, c. XL, 1951, s. 28.
İlinskaya, V. A, "Skifskie Sekiri", *Arheologiya*, 1961, XII, s. 27.
İlinskaya, V. A, "Skifska Vuzda VI St.", *Arheologiya*, 1961, XIII, s. 38.
İlinskaya, V. A, "Pro Skifski Navershniki", *Arheologiya*, 1963, XV, s. 33
İlinskaya, V.A, "Nekotorıe Voprosı Genezisa Yunhovskoy Kulturı", *SA*, 1963, No:2, s.85.
İlinskaya, V. A, "Nekotorıe Motivı Ranneskifskovo Zverinovo Stilya", *SA*, 1965, No: 1, s. 102.
İlinskaya, V. A, "Kultovıe Jezlı Skifskovo i Predskifskovo Vremeni", *Novoe v Sovetskoy Arheologii*", M., 1965, s. 206.
İlinskaya, V. A, "*Pro Pohodjennya Etniçni Zv'yaki Plemen Skifskoi Kulturı Posulsko-Donetskovo Lisostepu*", *Arheologiya*, 1966, s. 58.
İlinskaya, V. A, "Skifskie Kurganı Okolo G. Borispolya", *SA*, 1966, No:3, s. 154. İlinskaya, V. A, *Skifi Dneprovskovo Lesstepnovo Levoberejya*, Kiev, 1968.
İlinskaya, V. A, "Androfagi, Melanhleni, Budini Abo Skifi?", *Arheologiya*, 1970, XXIII, s. 23.
İtina, M. İ, "Stepnıe Plemena Sredneaziatskovo Mejdureçya Vo Vtoroy Polovine II, Naçale I Tısyaçeletiya do n.e.", *SE*, 1962, No: 3, s. 109.
Kallistov, D. P., *Oçerki Po İstorii Severnovo Priçernomorya Antiçnoy Epohi*, L., 1949.
Kaposhina, S. İ., "İz İstorii Greçeskoy Kolonizatsii Nijnevo Pobujya", *MIA*, 1956, No: 50, s. 211.
Kastanayan, E. G., "Gruntovıe Nekkropoli Bosporskih Gorodov V – IV vv. do n.e., Mestnıe İh Osobennosti", *MIA*, 1959, No: 69, s. 257.
Kiselev, S. V., *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*, M., 1951.
Kleyn, L. S., "O Hronologiçeskih i Genetiçeskih Zzaimootnoheniyah Lokalnıh Variantov Katakombnoy Kulturı", *İssledovaniya Po Arheologii SSSR*, L., 1961, s. 59.
Kleyn, L. S., "Territoriya i Sposob Pogrebeniya Koçevıh Skifskih Plemen Po Gerodotu i Arheologiçeskim Dannım", *AS*, c. 2, 1961, s. 45 (149).
Kleyn, L. S., *Proishojdenie Skifov-Tsarskih Po Arheologiçeskim Dannım*", *SA*, 1968, No: 4, 27.
Kleyn, L. S., *Proishojdenie Donetskoy Katakombnoy Kulturı*, L., 1968.
Knipoviç, T. N., "K Voprosu o Torgovıh Snosheniyah Grekov s Oblastyu R. Tanaisa V. VII-V vv.", *IGAIMK*, 1934, c. 104, s. 90.
Kovpanenko, G. T., *Plemena Skifskovo Çasu Na Vorskli*, Kiev, 1967.
Kopılov, İ. İ., "Nahodka Skifskovo Shlema v Semireçe", *Uçenıe zapiski Alma-Atinskovo Pedinstituta*, c. 14 (2), Alma-Ata, 1957, s. 300.
Korovina, A. K., "K Voprosu Ob İzuçenii Semibratnıh Kurganov", *SA*, 1957, No: 2, s. 174.
Kosarev, M. F., "Sredneobskiy Tsentr Trubinsko-Seyminskoy Bronzovoy Metallurgii", *SA*, 1963, No: 4, s. 20.
Krivtsova-Grakova, O. A., *Bessarabskiy Klad*, M., 1949. Krivtsova-Grakova, O. A., "Stepnoe Povolje i Priçernomore v Epohu Pozdney Bronzı", *MIA*, 1955, No: 46,
Kruglikova, İ. T., "Poseleniya Epohi Pozdney Bronzı i Rannevo Jeleza v Vostoçnom Krımu", *SA*, 1955, XXIV, s. 74.
Krushkol, Yu. S., "K Voprosu Ob Etnogeneze Sindov", *Antiçnoe Obşestvo*, M., 1967, s. 156.
Krushkol, Yu. S., "K Voprosu o Kimmeriytsah", *Arheologiya i İstoriya Bospora*, Simferopol, 1952, s. 91.

Krupnov, E. İ., "K Voprosu Poseleniyah Skifskovo Vremeni Na Severnom Kavkaze", *KSIIMK*, 1949, c. 24, s. 27.
Krupnov, E. İ., "O Pohodah Skifov Çerez Kavkaz", *VSSA*, 1954, s. 186.
Krupnov, E. İ., *Jemtalinskiy Klad*, M., 1952.
Krupnov, E. İ., "Kimmeriytsı Na Severnom Kavkaze Po Arheologiçeskim Dannim", *MİA*, 1958, No: 68, s. 176.
Krupnov, E. İ., *Drevnyaya İstoriya Severnovo Kavkaza*, M., 1960.
Kuzmina, E. E., "Bronzovıy Shlem İz Samarkanda", *SA*, 1958, No: 4, s. 120.
Kuzmina, E. E., "O Yujnıh Predelah Raspredeleniya Stepnıh Kultur Epohi Bronzı v Sredney Azii", *Pamyatniki Kamennovo i Bronzovogo Vekov Evrazii*, M., 1964, s. 141.
Lavrov, İ. L., "O Proishojdenii Narodov Severo-apadnovo Kavkaza", *Sbornik Statey Po İstorii Kabardı*, Nalçik, 1954.
Lavrov, İ. L., "O Puti Vtorjeniya Kimmeriytsev v Perednyuyu Aziyu", *SA*, 1965, No:3, s. 223.
Lapin, V. V., *Greçeskaya Kolonizatsiya Severnovo Priçernomorya*, Kiev, 1966.
Latınin, B. A., "K Voprosu o Pamyatnikah s Tak Nazıvaemoy Mnogovalikovoy Keramikoy", *AS*, c. 6, 1964, s. 53.
Latınin, B. A., "*Arhaiçeskie Kruglıe Psalii s Shipami*", *Novoe v Sovetskoy Arheologii*, M., 1965, s. 201.
Latışhev, V. V., "İzvestiya Drevnih Pisateley Greçeskih i Latinskih o Skifii i Kazvkaze", c. I, *Greçeskih Pisateli*, St. Peterburg, 1893; c. II. Latinskie Pisateli, St. Peterburg, 1904, *VDI*, 1947 – 1949.
Latışhev, V. V., "Kratkiy Oçerk İstorii Bosporskovo Tsarstva", *Pontika*, St. Peterburg, 1909, s. 358.
Leskov, A. M., "Drevneyshie Rogovıe Psali İz Trahtemirova", *SA*, 1964, No: 1, s. 299.
Leskov, A. M., *Gornıy Krım v Pervom Tısyaçeletii do n.e.*, Kiev, 1965.
Leskov, A. M., "O Severoçernomorskom Oçage Metalloobrabotki v Epohu Pozdney Bronzı", *Pamyatniki Epohı Bronzı Yugo-Evropeyskoy Çasti SSSR*, Kiev, 1967, s. 143.
Leskov, A. M., "Kirovskoe Poselenie", Drevnosti Vostoçnovo Krıma, Kiev, 1970, s. 7.
Liberov, P. D., "K Voprosu o Skifah-Paharyah", *VDI*, 1951, No: 4, s. 178.
Liberov, P. D., "Problema Budinov i Gelonov v Svete Novıh Arheologiçeskih Dannıh", *MIA*, 1969, No: 151, s. 5.
Maksimova, M. İ., "Serebryanoe Zerkalo İz Kelermesa", *SA*, 1954, XXI, s. 281 (150).
Maksimova, M. İ., "Riton iz Kelermesa", *SA*, XXV, 1956, s. 215.
Manandyan, Ya. A., *O Nekotorıh Problemah Drevney Armenii i Zakavkazya*, Erevan, 1944.
Mantseviç, A. P., "O Skifskih Poyasah", *SA*, VII, 1941, s. 19.
Mantseviç, A. P., "K Voprosu o Torevtike v Skifskuyu Epohu", *VDI*, 1949, No:2, s. 196.
Mantseviç, A. P., "Greben i Fiala İz Kurgana Soloha", *SA*, 1951, XIII, s. 237.
Mantseviç, A. P., "Golovka Bıka İz Kurgana VI v. Do n.e. Na R. Kalitve", *SA*, 1958, No:2, s. 196.
Mantseviç, A. P., "Zolotoy Venets İz Kurgana Na R. Kalitve (K Voprosu Ob Agafirsah)", *İzvestiya Na Arheologiçeskaya İnstıtut Blgarska Akademiya Na Naukite*, c. XXII, Sofiya, 1959.
Mantseviç, A. P., "Derevyannıe Sosudı Skifskoy Epohı", *AS*, 1966, V. 8, s. 23.
Mantseviç, A. P., "Paradnıy Meç İz Kurgana Soloha", *DF*, 1969, s. 96.
Marçenko, İ. D., "Liteynaya Forma Kontsa VI v. do n.e. v Pantikapee," *KSIA*, c. 89, 1961, s. 51.
Masson, V. M., *Srednyaya Aziya i Drevniy Vostok*, M.-L., 1964.
Matyuşenko, V. İ., *Çagaeva A.S., Pavlenok L.A.*, "Raskopki v Omskoy i Tomskoy Oblastyah", *AO*, 1966, M. 1967, s. 153.

Matyuşenko, V. İ., *Trubino, Rostovka, Samus, Uralskoe Arheologiçeskoe Soveşanie (Tez. dokl. i soobş.)*, Sıktıvkar, 1967.
Melentev, A. N., "Nekotorıe Detali Konskoy Uzdı Kimmeriyskovo Vremeni", *KSIA*, c. 112, 1967, s. 38.
Melnikovskaya, O. N., *Plemena Yujnoy Belorussii v Rannem Jeleznom Veke*, M., 1967.
Melikishvili, G. A., "Nekotorıe Voprosı İstorii Manneyskovo Tsarstva", *VDI*, 1949, No: 1, s. 57.
Melikishvili, G. A., *K İstorii Drevney Gruzii*, Tiflis, 1959, s. 223.
Melyukova, A. İ., "Voysko i Voennoe İskusstvo Skifov", *KSIIMK*, c. XXXIV, 1950, s. 30.
Melyukova, A. İ., "K Voprosu o Pamyatnikah Skifskoy Kulturı Na Territori Sredney Evropı", *SA*, XXII, 1955, s. 239.
Melyukova, A. İ., "Pamyatniki Skiskovo Vremeni Lesostepnovo Srednovo Podnestrovya", *MIA*, 1958, No: 64, s. 5.
Melyukova, A. İ., "İssledovaniya Pamyatnikov Predskifskoy Epohi v Lesostepnoy Moldavii", *Materialı i İssledovaniya Po Arheologii Yugo-zapadnoy SSSR i RNR*, Kişinev, 1960, s. 129.
Melyukova, A. İ., "Skifskie Kurganı Tiraspolşinı", *MIA*, 1962, No: 115, s. 114.
Melyukova, A. İ., "Voorujenie Skifov", *SAIDI*-4, 1964.
Melyukova, A. İ., "Skifskie Elementı v Getskoy Kulture", *KSIA*, c. 105, 1965, s. 32.
Melyukova, A. İ., "K Voprosu o Granitse Mejdu Skifami i Getami", *DF*, 1969, s. 61.
Miller, F. S., *Osetinskie Etyudı*, c. I – III, M., 1881-1837.
Moshinskaya, V. İ., "*O Gosudarstve Skifov*", *VDI*, 1950, No: 3, s. 203.
Novgorodova, E. A., *Tsentralnaya Aziya i Karasukskaya Problema*, M., 1970.
Onayko, N. A., "Antiçnıy İmport v Pridneprove i Pobuje v VII – VI vv. do n.e.", *SAI* D1-27, 1966.
Onayko, N. A., "*O Tsentrah Proizvodstva Zolotıh Obkladok Nojey i Rukoyatok Rannıh Skifskih Meçey, Naydennıh v Pridneprove*", *Kultura Antiçnovo Mira*, M., 1966, s. 159.
Petrenko, V. G., "*Pravobereje Srednevo Pridneprovya v V-III vv. do n.e.*", *SAI* D1-4, 1967.
Petrov, V. P., "İmena Skifskih Bojestv u Gerodota", *Arheologiya*, 1963, XV, s. 19 (151).
Petrov, V. P., Makareviç M. L. *Skifskaya genealogiçeskaya legenda*, *SA*, 1963, No: 1, s. 20.
Piotrovskiy, B. B., "Skifı v Zakavkaze", *UZLGU*, Ser. İstor. Nauk, 1949, c. 13, s. 172.
Piotrovskiy, B. B., *Karmir-Blur*, c. 1, Erivan, 1950.
Piotrovskiy, B. B., "Skifı i Drevniy Vostok", *SA*, XIX, 1954, s. 141.
Piotrovskiy, B. B., *İskusstvo Urartu (VII – VI) vv. do n.e.*, L., 1962.
Piotrovskiy, B. B., *Vanskoe Tsarsvo*, M., 199.
Pogrebova, N. İ., "K Voprosu o Proishojdenii Shedevrov Torevtiki İz Skifskih Kurganov (Po Povodu Statey A. P. Mantseviç)", *SA*, XVII, 1953, s. 285.
Pogrebova, M. N., "Jeleznıe Toporı Skifskovo Tipa v Zakavkaze", *SA*, 1969, No: 2, s. 179.
Pokrovskaya, E. F., "Poselennya VII – VI st. do n.e. Na Tyasmini", *Arheologiya*, VII, 1952, s. 43.
Pokrovskaya, E. F., "Jertvennik Ranneskifskovo Vremeni u S. Jabotin", *KSIAU*, c. 12, 1962, s. 73.
Popova, T. B., "Plemena Katakombnoy Kulturı", *Trudı GIM*, c. 24, M., 1955.
Popova, T. B., "K Voprosu o Mnogovalikovoy Keramike", *SA*, 1960, No: 4, s. 42
Pridik, E. M., "Melgunovskiy Klad", *MAR*, 1913, No: 31.
Prushevskaya, E., "Rodosskaya Vaza i Bronzovıe Veşi İz Mogilnika Na Tamanskom Poluostrove", *IAK*, c. 63, 1911, s. 31.
Rabinoviç, B. Z., *Shlemı Skifskovo Perioda, Trudı Otdela İstorii Pervobıtnoy Kulturı GE*, c. 1, L., 1941, s. 99.

Rabiçkin, B. M., "Poselenie u Shirokoy Balki", *KSIIMK*, c. XL, 1951, s. 114.
Raevskiy, D. S., "Skifskiy Mifologiçeskiy Syujet v İskusstve i İdeologii Tsarstva Ateya", *SA*, 1970, No: 3, s. 90.
Reder, M. G., "Vostoçnıe Tekstı o Skifii i Kavkaze", *VDI*, 1947, No: 1, s. 263.
Rostovtsev, M. İ, Ellinstvo i İranstvo Na Yuge Rossii, Pg., 1918.
Rostovtsev, M. İ, *Skifiya i Bospor*, L., 1925.
Rudenko, S. İ., "K Voprosu o Formah Skotovodçeskovo Hozyaystva i o Koçevnikah", *Materialı Po Etnografii GO SSSR*, c. I, L., 1961, s. 2.
Rıbalova, V. D., "K Voprosu o Hronologii Nekotorıh Grup Pamyatnikov Epohı Bronzı i Rannevo Jeleza Na Ukraine", *AS*, c. 2, 1961, s. 9.
Samokvasov, D. Ya., *Mogilı Russkoy Zemli*, M., 1908.
Safronov, V. A., *Hronologiya Pamyatnikov II Tısyaçeletiya do n. e. Yuga Vostoçnoy Evropı*, M., 1970.
Semenov-Euser, S. A., "Rodovaya Organizatsiya u Skifov Gerodota", *IGAIMK*, 1931, c. IX.
Semenov-Euser, S. A., *Skifskaya Problema v Oteçestvennoy Nauke*, Harkov, 1947.
Sidorova, N. A., "Arhaiçeskaya Keramika İz Pantikapeya", *MIA*, 1962, No: 103, s. 94.
Silanteva, L. F., "Nekropol Nimfeya", *MIA*, 1959, No: 69, s. 5.
Smirnova, G. İ., *"Severinovskoe Gorodişe Po Materialam Yugo-Podolskoy Ekspeditsii 1947-1948, 1953 gg.", AS*, c. 2, 1961, s. 88.
Smirnova, G. İ., "Raskopki Kurganov u S. Kruglik i Dolinyanı Na Bukovine", *AS*, c. 10, 1968, s. 14.
Smirnova, G. İ., "Bernyakoviç K. V., Proishojdenie i Hronologiya Pamyatnikov Kushtanovitskovo Tipa Zakarpatya", *AS*, c. 7, 1965, s. 89.
Smirnov, A. P., *Rabovladelçeskiy Stroy u Skifov-koçevnikov*, M., 1935.
Smirnov, A. P., *Skifı*, M., 1966.
Smirnov, K. F., "Meotskiy Mogilnik u Stanitsı Pashkovskoy", *MIA*, 1958, No: 64, s. 272 (152).
Smirnov, K. F., "Voorujenie Sarmatov", *MIA*, 1961, No: 101.
Smirnov, K. F., "Arheologiçeskie Svedeniya o Drevnih Vsadnikah Povoljsko-Uralskih Stepey", *SA*, 1961, No: 1, s. 46.
Solomonik, E. İ., "O Skifskom Gosudarstve i Evo Vzaimootnosheniyah s Greçeskimi Gorodami Severnovo Priçernomorya", *Arheologiya i istoriya Bospora*, I, Simferopol, 1952.
Sorokina, N. P., *Tuzlinskiy Nekropol*, M., 1957.
Spitsın, A. A., "Skifı i Galshtat", *Sbornik A. A. Bobrinskomu*, St. Petersburg, 1911.
Spitsın, A. A., "Kurganı Skifov-Paharey", *IAK*, c. 65, 1918.
Strabon, *Geografiya v 17 Knigah*, çev. G. A. Stratonovskovo, M.-L., 1964.
Struve, V. V., *"Dariy I i Skifı Priçernomorya", Etyudı po istorii Severnovo Priçernomorya, Kavkaza i Sredney Azii*, L., 1968, s. 103.
Terenojkin, A. İ., "K Voprosu Ob Etniçeskoy Prinadlejnosti Lesostepnıh Plemen Severnovo Priçernomorya v Skifskoe Vremya", *SA*, XXIV, 1955, s. 7.
Terenojkin, A. İ., *Predskifskiy Period Na Dneprovskom Pravobereje*, Kiev, 1961.
Terenojkin, A. İ., "Ob Obşestvennom Stroe Skifov", *SA*, 1966, No: 2, s. 33.
Tolstoy, İ. Ve Kondakov N., *Russkie Drevnosti v Pamyatnikah İskusstva*, c. 1 – 2, St. Petersburg, 1889.
Fabritsius, İ. V., "Do Pitannya Pro Topografizatsiyu Plemen Skifii", *Arheologiya*, 1951, V, s. 50.
Farmakovskiy, B. V., *Miletskie Vazı İz Rossii.*, M., 1914.
Farmakovskiy, B. V., "Arhaiçeskiy Period v Rossii", *MAP*, No: 34, 1914.
Fisenko, V. A., *Plemena Katakombnoy Kulturı Severo-zaparnovo Prikaspiya*, L., 1967

Fisenko, V. A., "Pogrebalnıy Obryad Plemen Katakombnoy Kulturı Yugo-vostoka", Arheologiçeskiy Sbornik, Saratov, 1966, s. 63.
Hanenko, B. İ. ve Hanenko, V. İ., *Drevnosti Pridneprovya*, c. II, 1899, c. III, 1900; c. VI, 1907
Harko, L. P., "K Voprosu o Proizvodstve Zolotıh Blyashek v Çernomore", *MIA*, 1961, No: 96, s. 223.
Hvoyko, V. V., "Gorodişa Srednevo Podneprovya, İh Znaçenie, Drevnost, Narodnost", *Trudı XII Arheologiçeskovo Sezda*, c. I, M., 1905, s. 93.
Tsvetaeva, G. A., "Gruntovıy Nekropol Pantikapeya, Evo İstoiya, Etniçeskiy i Sotsialnıy Sostav", *MIA*, 1951, No: 19, s. 63.
Tsvetaeva, G. A., "Kurgannıy Nekropol Pantikapeya", *MIA*, 1957, No: 56, s. 227.
Çernenko, E. V., *Skifskiy Dospeh*, Kiev, 1968.
Çlebova, N. L., "Skifskiy Olen", *MIA*, 1962, No: 115, s. 167.
Sharafutdinova, İ. N., "K Voprosu o Sabatinovskoy Kulture", *SA*, 1968, No: 3, s. 16.
Shelov, D. B., "K Voprosu o Vzaimodeystvii Greçeskih i Mestnıh Kultov v Severnom Priçernomore", *KSIIMK*, 1950, c. XXXIV, s. 62.
Shilov, V. P., "Problema Osvoeniya Stepey Nijnevo Povoljya v Epohu Bronzı", *AS*, c. 6, 1964, s. 86.
Shramko, B. A., "Sledı Zemledelçeskovo Kulta u Lesostepnıh Plemen Severnovo Priçernomorya v Rannem Jeleznom Veke", *SA*, 1957, No: 1, s. 178.
Shramko, B. A., "K Voprosu o Tehnike Zemledeliya u Plemen Skifskovo Vremeni v Vostoçnoy Evrope", *SA*, 1961, No: 1, s. 73.
Shramko, B. A., *Drevnosti Severskovo Dontsa*, Harkov, 1962.
Shramko, B. A., "Drevniy Derevyannıy Plug İz Sergeevskovo Torfyanika", *SA*, 1964, No: 4.
Shramko, B. A., "İssledovaniya Lesostepnoy Polosı USSR", *AO*, 1966, 1967, s. 199.
Shramko, B. A., "Orudiya Skifskoy Epohi Dlya Obrabotki Jeleza", *SA*, 1969, No: 3, s. 53 (153).
Shramko, B. A., "Ob İzgotovlenii Zolotnıh Ukrasheniy Remeslennikami Skifii", *SA*, 1970, No: 2, s. 217.
Shramko, B. A, "Solntsev, L. A., Fomin, L. D., Tehnika Obrabotki Jeleza v Lesostepnoy i Stepnoy Skifii", *SA*, 1963, No: 4, s. 36.
Shramko, B. A., Petriçenko, A. İ., Solntse, L. A., Fomin, L. D., "Pohojdennya i Tehnika Littya Bronzovıh Kazaniv v Rannivo Zaliznovo Veku", *Narisi Z İstorii Tehniki*, Kiev, 1966.
Shramko, B. A., Fomin, L. D., Solntsev, L. A., "Tehnika Vigotovlennya Skifskoi Nastupalnoyzboir İz Zaliza i Stali", *Arheologiya*, 1970, XXIII, s. 40.
Shtitelman, F. M., "Gorodişa, Poseleniya i Mogilniki Bugskovo Limana VII – II vv. do n.e.", *KSIAU*, c. 3, 1954, s. 102.
Shtitelman, F. M., "Poseleniya Antiçnovo Perioda Na Pobereje Bugskovo Limana", *MIA*, 1956, No: 50, s. 255.
Shults, P. N., "Skifskie İzvayaniya Priçernomorya", *Antiçnoe Obşestvo*, M., 1967, s. 225.
Şepinskiy, A. A., "Pogrebenie Naçala Jeleznovo Veka u Simferopolya", *KSIAU*, c. 12, 1962, s. 57.
Yatsenko, İ. V., *Skifiya VI-V vv. do n. e.*, M., 1959.

Yabancı Kaynaklar

Amandry, P., "Un Motif «Scythe» en Iran et en Greece", *Journal of Near East Studies*, XXIV, 1965.
Amandry, P., "*L'art Acythe Archaique*", *Archäologischer Anzeiger*, 1965, 4.
Barnet, K. D., "*The Treasure of Ziwiye*", *Iraq*, XVIII, 2, 1956.
Barnet, K. D., "Median Art", *Iranica Antiqua*, II, I, 1962.

Benedikov, I., "L'art Thrace et L'art Achemenide", Actes du Premier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud Est Europaennes, II. Sofia, 1970.
Berciu, B., *Arta Traco-getica*, Bükreş, 1969.
Boroffka, G., *Scythian Art*, Londra, 1928.
Charriere, G., *L'art Barbare Scythe*, Paris, 1971.
Dubs, H., *The Date of the Shang Period*, Toung Pao, XIII, 1953.
Dussaud, R., *Le Tresor de de Ziwiye* «Azerbeidian», Syria, 27.
Dyson, R., *Ninth century men in Western Iran*, — Archaeology. N. Y., 1964, v. 17, 8.
Dyson, R., "Iran 1956", *University Museum Bulletin*, sayı: 21, VI.
Ebert, M., *Ausgrabungen Auf dem Gute Maritzyn,Praehistorische Zeitschift*, B. IV, H. 1/2. Berlin, 1913.
Folkner, M., "Der Schatz von Ziviye", *Archiv für Orientforschung*, XVI, 1952—1953.
Ginters, W., *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin, 1928.
Gimbutas, M., *Borodino, Seima and Their Contemporaries*, Proceedings of the Prehistoric Society, sayı: XXII. Cambridge, 1956.
Ghirshman, R., *Fouilles de Sialk pre Kashan, V. I—II*, Paris, 1938-1939.
Ghirshman, R., *Le Tresor de Ziwie (Kurdistan)*, Harlem, 1950.
Ghirshman, R., "Notes İraniennes, IV. Le Tresor de Sakkes, Le Origines de L'art Made et le Bronzes du Luristan", *Artibus Asiae*, XIII, 1950.
Ghirshman, R., *Perse. Protoiraniernes, Medes et Achemenides*, Paris, 1964.
Hančar, F., *Hallstatt und der Ostraum (Ein Beitrag zur Klarung des Kimmerierproblems)*, Sofiya, 1950.
Harmata, I., "Le Probleme Cimmerien", *Archeologiai Ertesitö*, VII—IX, 1948.
Herzfeld, E., *Iran in the Ancient East*. L.-N.Y., 1941.
Le, Chi., *The Bbeginnings of Chinese Civilization*. Washington Press, 1957.
Makarenko, N., "La Civilisation de Scythes et Hallstatt", Eurasia Septentrionalis Antiqua, V. 1930.
Müller-Karpe, H., *Beitrage zur Chronologie der Urnenfelderzeit Nordlich und Sudlich der Alphen*, Berlin, 1959.
Pârvan, V., *Getica*, Bükreş, 1926.
Potratz, I., "Die Scythen und Vorderasien", *Orientalia*, 28, I. Roma, 1959.
Potratz, I., "Scythische Kunst", *Orientalia*, 29, 1960.
Rostovtseff, M., *The animal Style in South Russia and China*, Princeton, 1929.
Scerbakivsky, T., *La situation Geographique de la ville de Gelone d'Herodote*, Bibliotheka Prehistoryszna, I, Poznan, 1930.
Scerbakivsky, T., *Zur Agathyrsenfrage*, Eurasia Septentrionalis Antiqua, IX, 1909.
Schefold, K., *Der Skythische Tierstil in Südrussland*, Eurasia Septentrionalis Antiqua, X, 1936.
Sulimirski, T., *Scythowie na Zachodniem Podolu*, Lviv, 1936.
Tallgren, A., *Zum Ursprungsgebiet des Sogenanten Skythischen Tierstils*, Acta Archeelogica, IV, 1933.
Tehran. *The Iran Bastan Museum*, Archaeologia Viva, I. Paris, 1968.
Walter, H., *Frühe Samische Gefässe. Chronologie und Landschaftssteielle Ostgriechischer Gefässe*, Bonn, 1968, S. 65. 120.
Wanden-Berghe., *Le Nycropole de Khurvin*, İstanbul, 1964.

ÇEVİRMEN NOTLARINDA KULLANILAN KAYNAKLAR

Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Edit. Jens Nieling, Ellen Rehm, Aarhus University Pres, 2010.
A. Çay ve İ. Durmuş, "İskitler" *Türkler*, c. I, Ankara, 2002.

Akçay, A., "Tabal Ülkesinin Tarihsel Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXIX / 1, 2014.
Aleksandroviç, B. V., *Taynı Vavilona*, Moskova, 2001.
Armak, M., *Armenya v III. Tısyaçeletii do P.H. (Soglasno Pismennim İstoçnikom)*, Erivan, 2005.
Artamonov, M. İ., *Sokrovisha Sakov*, Moskova, 1973.
Balanovskiy, O. P., *Genofond Yevropı*, Moskova, 2015.
Baran, V. D., *Slavyane Yuvo-Vostoçnoy Yevropı*, Kiev, 1990.
Barnett, R. D., "The Treasure of Ziwiye", *Iraq*, XVIII, 2, 1956.
Barthélemy, J. J., *Travels of Anacharsis the Younger in Greece*, c. II, Londra, 1817.
Bedirhan, Y., *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2019.
Bedianashvili, G. ve Bodet, C., "Koban Mezarlığı, 9 ve 12 No'lu Mezarlar: Kuzey Kafkasya'da Son Tunç Çağı'ndan İlk Demir Çağı'na Geçiş Süreci", Tüba-Ar, sayı: 13, 2010.
Belli, O., "İslam Öncesi, Beylikler ve Urartu Krallığı, Phryg ve Lydia Krallıkları, Klasik Dönem, Bizans Dönemi", *Anatolia Cradle Of Casting (Anadolu Dökümün Beşiği)*, haz., A. Çilingiroğlu, Döktaş Dökümcülük ve Sanayi A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2004.
Blavatskaya, T. V., *Zapadno-Pontiyskie Goroda*, Moskova, 1952.
Boçkarov, V. S., "Metalliçeskie Tapor-Keltı Yevropı Epohi Pozdney Bronzı", *Kulturogenezi i Drevnee Metalloproizvodstvo Vostoçnoy Yevropı*, St. Peterburg, 2010.
Buynov, Yu. V., "Voprosu Ob Etnogeneze Plemen Bondarihinskoy Kulturı", *BXY*, No: 852, 2009.
Chantre, "Recherches Anthropologiques Dans le Caucase" *Période Protohistorique*, c. 2, 1886.
Collins, P., "Five Unpublished Persepolis Relief Fragments in the Ashmolean Museum", *Studies in Ancient Persia and the Achaemenid Period*, Edit. J. Urtis, Cambridge, 2020.
Cunliffe, A., *The Scythians: Nomad Warriors of the Steppe*, Oxford, 2019.
Çilingiroğlu, A., *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994.
Çimento, haz., A. Yeğinobalı, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, Ankara, 2003.
Cook, R. M., *Greek Painted Pottery*, New York, 2007.
Çoruhlu, Y., *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.
Çoruhlu, Y., "Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği", *Tarih Ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler*, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, c. I, Ankara.
Coşkun, Y., "Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları", *ADTCFD*, c. XXVI, s. 3-4, Temmuz-Aralık, 1969.
Dandamaev, M.A. ve Lukonin, V. G., *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran, Cambridge*, 1989.
Diyarbekirli, N., *Hun Sanatı*, MEB, Ankara, 1972.
Drevnosti Gerodotovoy Skifii, Sbornik, T. II, St. Peterburg, 1872.
Durmuş, İ., *İskitler*, 2007.
Erdem, S., "Babiller", *DİA*, c. IV, 1991.
Eren, A., *Doğu Anadolu ve Urartular*, TTK, Ankara, 1992.
Yavi, E. ve Yazıcıoğlu, N., *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Modern Dünyanın Kaynağı Mısır*, İzmir, 2001.
Fathalizadeh, A., "Eski Çağda Demir Üretim, Teori ve Teknolojisi", *Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği Mühendisler Odası Dergisi*, s. 164, 2013.
Fazeli, N. H., "Short Fieldwork Report: Tepe Sialk", *Bioarchaeology of the Near East*, c. 4, 2010.

Fisher, N., *Aeschines: Against Timarchus*, Oxford University Press, 2001.
Fodor, İ., "Abaşeskaya Kultura v Finskoy i Vengerskoy İstoriografii. Abaşeskaya Kulturno-istoriçeskaya Obshnost: İstoki, Razvitie, Nasledie", *Materiali Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii*, Çeboksarı, 2003.
Formozov, A., *Çelovek i Nauka. İz Zapisey Arheologa*, Moskova, 2005.
Gey, A. N., "Spornıe Voprosı i Perspektıvı İzuçeniya Katakombnoy Kulturno-istoriçeskoy Obshnosti", *Kratkie Sobsheniya*, c. 225, Moskova, 2011.
Grakov, B. N., *İskitler*, çev. A. Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2006.
Grousset, R., *Bozkır İmparatorluğu. Attila-Cengiz Han-Timur*, çev. M. R. Uzmen. İstanbul, 1996.
Harmatta, J., *Studies on the History of the Sarmatians, Pazmany Peter Tudomanyegyetemi Görög Filologiai İntezet*, Budapeşte, 1950.
Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, 1973.
İessen, A. A., *Greçeskaya Kolonizatsiya Severnovo Priçernomorya*, Leningrad, 1947.
Karaketir, E., "Pers Kralı II. Kyros'un (Büyük Kyros) (M.Ö. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. 2, sayı: 3, Aralık-2016.
Karışkovskiy, P. O., *Monetı Olvii*, Kiev, 1988.
Kiselev, S. V., *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*, Moskova, 1951.
Kobalev, A. A., *O Proishzhdenii olennıh Kamney Zapadnovo Regiona*, Arheolohiya, Paleoekologiya i Paleodemografiya Yevrazii, Moskova, 2000.
Kobılina, M. M., *Fanagoriya*, Moskova,1989.
Korpus Bosporskih Nadpisey, Moskova, 1965.
Krupnov, E. İ., *Drevnyaya İstoriya Severnogo Kavkaza*, Moskova, 1960.
Kratkie Soobsheniya, Instituta Arheologii, sayı: 243, Moskova, 2016.
Kratkie Soobsheniya İnstituta Arheologii, sayı: 237, Moskova, 2015.
Kratkie Soobsheniya Instituta Arheologii, sayı: 228, 2013.
Krivtsova-Grakova, O. A., "Poselenie Bronzovogo Veka na Belozerskom Limane", *Kratkie Soobsheniya İnstituta İstorii Materialnoy Kulturı*, c. 26, 1949.
Küçüksipahioğlu, B. "Ninevâ", *DİA*, XXXIII.
Languages and Cultures in Contact, Edit. Karel van Lerberghe, G. Voet, Leuven, 2017.
Latışev, V. V., "Pamyati Yu. A. Kulakovskovo", *Vestnik Literaturı*, No: 9, 1919.
Leskov, A. N., *Jizn Nikolaya Leskova*, Tula, 1981.
Leskov, V. N., *Russkiy Narod i Gosudarstvo*, Moskova, 1858.
Luwian Identities: Culture, Language and Religion Between Anatolia and the Aegean, Edit. A. Mouton, I. Rutherford, I. Yakubovıch, Leıden-Boston, 2013.
Maksimenkov, G. A., *Andronovskaya Kultura na Yenisee*, Leningrad, 1978.
Melyukova, A. İ., "Vooruzhenie Skifov", *Arhelogiya SSSR*, Moskova, 1964.
Miles, G. C., *Ars Islamica*, c. 7, 1940.
Mutlu, S. A., "Asur ve Urartu Devleti'nin Manna Ülkesi Üzerindeki Hâkimiyet Politikası", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, c. 4, sayı:11, 2017.
Nefedov, K., "Ruler Cult in Policy of Lysimachus (323-289)", *Euivako*, No: 2 (22), T. 1, Kiev-Mikolaiv, 2018.
Nikulitse, İ. T., *Severne Frakiytsı VI-I*, Kişinev, 1987.
Novruzlu, A., "Kimmer Kültürüne Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 18, sayı: 32, 2017.
Olmstead, A. T., *History of Assyria, Şikago*, 1964.
Ögel, B., "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar: Yüeçiler", *ADTCFD*, 15 (1/3), 1957.
Pervobıtnaya Arheologiya Sibiri, Leningrad, 1975.
Polien (Polyaenus) Strategemı, Red. A. K. Nefyodkin, St. Peterburg, 2002.

Parducz, M. A., *Szarmatakor Emlekei Magyarorszagon III.*, Akadémiai Kaidó, Budapeşte, 1950.
Pridik, E. M., "Melgunovskiy Klad 1763 g.", *Materiali Po Arheologii Rossii*, No: 31, St. Peterburg, 1911.
Publications, Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, c. 12, sayı: 1-2, 2006.
Raevskiy, D. ve Petruhin, V., *Oçerki İstorii Naradov Rossii v Drevnosti i Rannem Srednevekove*, Moskova, 2004.
Samokvasov, D. Ya., *Mogilı Russkoy Zemli*, Moskova, 1908.
Richter, D. S., *Cosmopolis*, Oxford, 2011.
Semenov, L. P., *Pamyatnik Drevnevo Kulta Osetii*, Materialı i İssledovaniya po Arheologii SSSR, No: 23.
Shelov-Kovedyaev, F. V., "İstoriya Bospora v VI – IV vv.", *Drevneyshie Gosudarstva na Territorii SSSR*, Moskova, 1985.
Surikov, İ., Taruashvili, L., Lenskaya, V., *İstoriya i Kultura Drevney Gretsii: Entsiklopediçeskiy Slovar*, Moskova, 2009.
Şahin, H. A., *Geç Hitit Beyllikleri*, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1/2, Eylül-September 2019.
Şramko, B. A., K Voprosu o Znaçeniy Kulturno-Hozyaystvennıh Osobennostey Stepnoy i Lesostepnoy Skifii, *MİA*, No: 177, 1971.
Tansuğ, K., "Kimmerlerin Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu ile Münasebetleri", *ADTCFD*, c. 7, 1949.
Tarhan, A. M., "Eskiçağda Kimmerler Problemi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*,1976.
Tarhan, M. T., "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", *Türkler*, c. I, 2002.
Temür, A., "Yunan Sanatında Karışık Yaratıklar ve Kökenleri Işığında, Doğu Sanatları İle Batı Sanatları Arasındaki Etkileşimler", *Uluslararası Amisos Dergisi / Journal Of International Amisos*, c.1, sayı: 1, 2016.
The Golden Age of King Midas: Exhibition Catalogue/Kral Midas'ın Altın Çağı: Sergı Kataloğu, Edit. C. Brian Rose-G. Darbyshire, Philadelphia, 2016.
Terenojkin, A. İ., "K Voprosı Ob Etniçeskoy Prinadlejnosti Lesostepnih Plemen Svernovo Priçernomorya v Skifskoe Vremya", *Sovetskaya Arheologiya*, XXIV, Moskova, 1955.
Tokhtasev, S. R., "The Bosporos and Sindike in the Era of Leukon I. New Epigraphic Publication", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, c. 12 sayı: 1-2, s. 1--62
Tolstov, S. P., *Po Drevnim Deltam Oksa i Yaksarta*, Moskova, 1962.
Tuguşeva, Lilia Yu., "Türkler ve Toharlar Arasındaki Münasebetler", *Türkler*, c. 2, 2002.
Wood, J., *Fantastic Creatures in Mythology and Folklore*, Londra, 2018.
Verman, K., *İstoriya İskusstv Vseh Vremen i Narodov*, c.1, Moskova-Berlin, 2015.
Yangulov, S. Yu., *Vooruzhenie i Voennoe Delo Skifov Nizhnevo Dona (Po Materialam Yelizavetskovo Mogilnika)*, Moskova, 2008.
Yıldırım, N., "Bağlılık Emri/Yemini Metinlerine Yeni Asur Kralı Asarhaddon Döneminden Örnekler", *TAD*, c. 38 sayı: 66, 2019.
Yıldırım, N., "Mitanni Kralı Tušratta'nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme", *Archivum Anatolicum*, c. 11, sayı: 1, 2017.
Zardabli, İsmail Bey, *Ethnic And Political History Of Azerbaıjan*, RB, 2018.
Zubarev, V., *İstoriçeskaya Geografiya Severno Priçernomorya Po Danım Antiçnoy Pismennoy Traditsii*, Moskova, 2005.

DİZİN

A

Afanasyevo 13, 14
akinak 47, 52, 55, 67, 70, 74, 146, 166
amfora 133, 136
Andronovo 12, 13, 14, 19, 49, 67
Arkhon 150
Arpoksais 126, 164
Asur 11, 14, 24, 26, 27, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 47, 53, 60, 62, 65, 73, 74, 75, 189, 190

B

Belogrudovsk Kültürü 110, 111, 112
Belozersk 17, 45, 106, 109, 110, 111, 144, 162
Bondarih Kültürü 114, 118
Bosporos 5, 77, 78, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 172, 190
Bosporos Krallığı 77, 150, 153, 155, 156, 157, 158

Ç

Çernolessk Kültürü 111, 112, 113, 121
Çertomlık 145
Çiftçi İskitler 103, 121, 143

D

Darius 66, 94, 95, 96, 97, 174
Dinyeper 17, 23, 35, 54, 58, 59, 62, 63, 83, 85, 86, 87, 89, 91, 93, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 137, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 149, 152, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168
Dinyester 13, 17, 24, 27, 101, 102, 109, 110, 111, 119, 121, 122, 124, 131, 136, 139, 140, 143, 161, 163, 170
Doğu Avrupa 12, 13, 15, 16, 20, 29, 33, 34, 51, 54, 95, 101, 113, 115, 142, 178
Don 2, 17, 18, 23, 28, 29, 46, 49, 54, 59, 76, 85, 101, 113, 114, 115, 117, 118, 121, 122, 125, 141, 145, 149
Drujina Nekropolleri 138

G

Gaymanova kurganı 146

H

Hallstatt Kültürü 48, 103, 116, 162, 163
hayvan stili 55, 56, 57, 63, 67, 87, 166, 168
Helen 102, 118, 160
Herodot 11, 12, 17, 18, 19, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 76, 77, 83, 86, 88, 89, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 118, 121, 124, 126, 127, 139, 141, 142, 143, 146, 149, 150, 161, 164, 167, 173, 174, 175, 176, 189

İ

İdanthyrsus 95, 96, 97, 174
İskit 2, 5, 7, 9, 11, 13, 17, 19, 27, 30, 32, 34, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 74, 75, 79, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 109, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178
İskitler 5, 9, 11, 18, 19, 24, 25, 29, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 65, 67, 73, 75, 77, 83, 85, 86, 87, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 114,

115, 117, 119, 121, 124, 125, 126, 136, 137, 142, 143, 145, 146, 149, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 187, 188, 189, 190
İskit Üçlüsü 63, 67

K

Karpat-Tuna Kültürü 162
Katakomb 13, 14, 16, 19, 24, 27, 28, 29, 30, 77, 92, 108, 118
Katokomb Kültürü 78
Kelermes 46, 59, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 82, 83, 84, 132
Kerç Boğazı 58, 63, 77, 81, 106, 149, 159
Kırım 24, 25, 27, 28, 54, 69, 77, 78, 86, 93, 94, 106, 107, 116, 138, 149, 152, 165
Kızıl-Kobin Kültürü 27, 69
Kimmerler 5, 9, 11, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 41, 44, 62, 76, 77, 106, 109, 151, 166, 190
Koloksais 126, 127
Kraliyet İskitleri 5, 86, 87, 89, 93, 94, 97, 122, 142, 143, 152, 166, 173, 174, 177
Kuban 5, 18, 27, 28, 29, 48, 49, 53, 54, 59, 63, 66, 69, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 116, 117, 123, 151, 152, 153, 156, 157, 168
Kul-Oba 136, 146, 159
kurgan 46, 60, 70, 85, 87, 90, 94, 128, 132, 133, 134, 136, 138, 141, 145, 151

L

Lipoksais 126, 164
Lugovaya 145

M

Massagetler 18, 19
Maykop Kültürü 79
Medler 14, 32, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 51, 60, 61, 86
Melgunov hazinesi 46, 63, 83
Milograd Kültürü 105
Minusinsk 2, 12, 13, 14

N

Noua Kültürü 109, 162, 163, 166

O

Olbia 49, 96, 97, 98, 99, 102, 121, 137, 142, 143, 144, 158, 171, 172, 173

Ö

Ön Asya 15, 18, 19, 31, 32, 33, 35, 37, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 96, 169, 190

P

pektoral 146, 178
Persler 14, 32, 52, 96, 97, 98, 150
Podolya 111, 113, 131, 136, 139, 140, 163, 164, 165, 166, 167
Posulye 113, 115, 116, 117, 129, 134, 139

R

riton 73, 152

S

Sabatin 13, 17, 45, 64, 106, 107, 108, 109, 116, 162
Saka 2, 12, 32
Sakalar 31
Sakkız hazinesi 60
Sarmatlar 96, 104, 105, 118, 165, 172, 178
Sindi 151, 154, 155, 157, 172
Solokha 64, 145, 178
Spartokid Hanedanı 151
Srubna 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 34, 45, 49, 57, 64, 67, 106, 107, 108, 110, 111, 114, 116, 118, 119, 131, 144, 161, 162
Strabon 11, 24, 25, 26, 31, 37, 78, 96, 167, 169, 185

T

Targitaos 126
Tolstoya Mogila 146, 178
Trak 25, 36, 62, 78, 99, 103, 113, 116, 119, 150, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 168, 169, 171

U

Ulyap 79, 80, 81, 82

V

Volga 12, 13, 16, 17, 18, 19, 28, 33, 65, 66, 67, 68, 92, 96, 109
vorvorka 90, 93

Y

Yamna 12, 13, 108

Z

Zhabotin 46, 56, 58, 60, 62, 65, 67, 81, 132

MİHAİL İLLARİONOVİÇ ARTAMONOV

KİMMERLER VE İSKİTLER

BAŞLANGICINDAN M.Ö. IV. YÜZYILA KADAR

İskitlerin, Hazarların ve Slavların etnogenezi ve yerleşim alanları üzerinde uzun yıllar çalışmalar yürüten arkeolog ve tarihçi Mihail İllarionoviç Artamonov, İskit çalışmalarının en önemli araştırmacılarından biri olarak kabul ediliyor. Uzun yıllar St. Petersburg Ermitaj Müzesi müdürlüğü de yapan Artamonov, Leningrad (St. Petersburg) Üniversitesi'nde aralarında Gumilev gibi dünyaca tanınmış tarihçilerin de bulunduğu pek çok seçkin ismin eğitimleriyle yakından ilgilendi. Artamonov'un, Muhammet Şen tarafından Rusça aslından çevrilen *Kimmerler ve İskitler* kitabı, Avrasya tarihinin şekillenmesinde büyük öneme sahip bu iki topluluğun tarihlerini ve toplumsal hayatlarını arkeolojik buluntulara ve tarihi kayıtlara dayanarak anlatıyor. Menşelerinin Srubna Kültürü topluluklarına dayandığını vurgulayan Artamonov, İskitlerin M.Ö. II. binyılın son çeyreğinde Katakomb Kültürü'nün temsilcileri olan Kimmerlerin çoğunluğunu Kuzey Karadeniz kıyılarından çıkararak onların yerini aldıklarını belirtiyor. İskit tazyikiyle yerlerinden edilen Kimmerlerin batı kısmının Tuna Nehri ve Karpat Dağlarının ötesine çekilerek Traklarla birlikte Balkan Yarımadası üzerinden Anadolu topraklarına girdiklerini; Azak ve Hazar Denizleri arasında kalan Kimmerlerin doğu kısmının ise bu topraklarda birkaç yüzyıl boyunca komşuları Srubna Kültürü'ne mensup halklarla yan yana yaşadıktan sonra nihayetinde eski etnografik özelliklerinin çoğunu kaybederek M.Ö. 8. yüzyılda Batı Kimmer kabileleri gibi Anadolu'ya göç ettiklerini öne sürüyor. İlişkide oldukları komşularının tarihi kayıtlarında savaşçılıkları her zaman vurgulanan ve arkeolojik kazılarda elde edilen buluntuların ışığında yüksek bir kültüre sahip oldukları tespit edilen bu toplulukların tartışmalara konu olan ve tam anlamıyla bir açıklığa kavuşturulamayan tarihleri, Artamonov'un bu eserinde geniş bir yelpazeden el alınıyor. Artamonov'un büyük fikir ve girişimlerle dolu hayatının son gününe kadar onda merak uyandıran ve çözülmemiş bilmecelerle dolu olduğunu düşündüğü İskit meselesini ele alan bu çalışması, uzun mülahaza ve sebatla sürdürülen bir çalışmanın mahsulü olmasının yanında ancak yazarın ölümünden sonra yayımlanabilmiştir. Konuyla alakalı tüm kaynakları çalışmasında kapsamlı bir tetkike tabi tutan Artamonov, kendisi de dâhil olmak üzere İskitler ile ilgili herkesçe kabul gören, tartışılmayan bazı fikirleri *Kimmerler ve İskitler* kitabında tekrar gözden geçirerek yeni sonuçlara, varsayımlara ve hipotezlere ulaşıyor.

ISBN 978-605-4944-68-2

facebook/selengeyayinevi
instagram/selengeyayinlari
twitter/selengeyayinevi
selenge.com.tr